

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 142

EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKİ

ATEBETÜ 'L-HAKAYİK

REŞİD RAHMETİ ARAT

ANKARA 2006

5846 sayılı Kanun'a göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

Edip Ahmet B. Mahmut Yükneki
Atebetü'l-hakayık / Edib Ahmet B. Mahmud Yükneki; Reşit
Rahmeti Arat.—3.bsk.—Ankara: Türk Dil Kurumu, 2006.

163, CLXXIII s. ; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 142)

Dizin var.
ISBN 975-16-0243-2

1. Türk Dili. 2. Türk Şiiri. 3. Kültür, Türk-İslâm. I. Arat, Reşit
Rahmeti II. k.a.

410 811

Birinci Baskı : 1951

İkinci Baskı : 1992

Üçüncü Baskı : 2006

ISBN: 975-16-0243-2

Baskı sayısı: 2000

Baskı: Türk Hava Kurumu

Basımevi İşletmeciliği

Tel: 341 90 60 - 384 51 03 • Fax: 341 36 65

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1 — 4
GİRİŞ	
I. EDİB AHMED	5 — 7
II. MUHAMMED DÂD İSPEHSÂLÂR BEG	7 — 8
III. ATEBETÜ 'L-HAKAYIK	8 — 10
IV. ATEBETÜ 'L-HAKAYIK 'IN BÂBLARI VE BÂB BAŞLIKLARI	10 — 15
V. ATEBETÜ 'L-HAKAYIK 'IN YENİDEN TANZİMİ VE ARSLAN HOCA TARHAN	15 — 19
VI. ATEBETÜ 'L-HAKAYIK 'IN BÜGÜNKÜ NÜSHALARI	20 — 39
ATEBETÜ 'L-HAKAYIK 'IN METNİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMALAR	
A. ASIL METİN	41 — 78
B. İLÂVE PARÇALAR	79 — 81
C. TERCÜME	82 — 101
D. NOT VE İZAHLAR	102 — 163
E. TAHLİLİ FİHRİST	I — LXXXVI
DÜZELTMELER	LXXVII — LXXXI
ATEBETÜ 'L-HAKAYIK 'IN FAKSİMİLELERİ	
A. SEMERKAND (AYASOFYA) NÜSHASI (848=1444)	I — LXII
B. İSTANBUL (AYASOFYA) NÜSHASI (884=1480)	LXIII — CXVII
C. İSTANBUL (TOPKAPI-SARAYI) NÜSHASI . .	CXVIII — CLXVI
D. ANKARA (SEYİD ALİ) NÜSHASI	CLXVII
E. ANKARA (MAARİF KÜTÜP.) NÜSHASI . . .	CLXVIII — CLXXII
F. BERLİN (İLİMLER AKADEMİSİ) NÜSHASI . .	CLXXIII

ÖN SÖZ

Türk dili ve edebiyatının inkişâf tarihinde, bir merhaleyi aydınlatması bakımından, mühim bir yer tuttuğu şüphesiz olan Edib Ahmed'in '*Atebetü'l-haqqayık*' adlı eserinin yeni bir tenkidli neşrini hazırlamak fikri oldukça eski bir tarihe âittir. Berlin ilim akademisinde muhâfaza edilmekte olan uygurca yazmalar arasında bu eserden bir dördlüğün ihtivâ eden küçük bir kitap sahifesinin tarafımdan bulunması bu fikri bir kat daha kuvvetlendirmişti. Bu münâsebetle türk kültür tarihinde çok mühim bir yer işgâl eden uygur sâhası ile Fârâbî, Yusuf Hâs Hâcib ve Mahmud Kâşgarî'leri yetiştiren ilk türk-islâm muhiti arasındaki münâsebetleri araştırmak işi de pek câzip bir mevzû teşkil ediyordu. Aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen, bu hususta tatmin edici bir neticeye varabilmek için lâzım olan mâlzeme, maalesef, henüz ortaya konulamamıştır. Bu esere âit dördlüğün hâangi yollar ve vesileler ile Turfan civarına gitmiş olduğunu da, az-çok iknâ edici bir şekilde, izah etmek mümkün olamamıştır. Diğer taraftan *Qutağgu bilig*'in yazıldığı Kâşgar ve civarının gerek islâm ve gerek eski türk kültür merkezleri ile olan alâkası meselesinde de, eserin yazıldığı tarihten evvel ve sonraki devirlere âit mâlzemenin henüz neşredilmemiş olması, maddelere dayanan hükümlerin ileri sürülmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu mülâhazaların dışında olmakla berâber, '*Atebetü'l-haqqayık*'ın türk dil bilgisi için daha mühim olan türk yazı dilinin tarihî inkişâf seyrinde henüz iyice tetkik edilmemiş bulunan merhalelerden biri ile ilgili noktaların aydınlatılmasına yardım edeceği kanâatindeyim.

Türk dili üzerinde şimdiye kadar yapılmış olan araştırmaların neticelerine dayanarak, 1934'te İstanbul'da toplanan ikinci türk dil kurultayında, bugünkü türk şivelerinin ana kaynağını uygur devrinin teşkil ettiği fikrini ileri sürmüş ve bu şivelerdeki husûsiyetler tetkik edilirken, bu devrin mâlzemesine mürâaat etmenin zarûreti üzerinde durmuştum. Daha sonra 1943'te Ankara'da toplanan üçüncü türk tarih kongresi münâsebeti ile de, ayrı türk muhitlerinde vücuda gelmiş olan yazı dillerinin, muayyen şartlar dâhilinde, eski yazı dilinden inkişâf etmiş olduğuna ve bunların tetkikinde de uygur devri

mâlzemesinin göz önünde tutulması lâzım geldiğine işâret etmiştim (bk. *III. Türk tarih kongresi*, T. T. K., IX. seri, nr. 3, Ankara, 1948, s. 598—611). Türk dil bilgisi sâhasında o zamandan beri yapılmış olan araştırmalar bu fikirleri te'yt edecek bir çok mâlzeme vermiş olduğu gibi, 'Atebetü'l-hakayık' ta da bu hususta bir çok misâller bulmak mümkündür. Türk yazı dilinin tarihi inkişâfındaki bütün noktaların tamâmiyle aydınlatılabilmesi için, tabî'i, daha bir çok eserlerin plânlı bir şekilde incelenmesi zarûrîdir. Fakat bugün bir noktaya emniyetle işâret edebiliriz ki, o da eski eserlerin tetkikinde Brockelmann, Samoyloviç v. b. tarafından tatbik edilmek istenilen usûlün yanlış olduğu ve bu usûl ile müsbet bir netice elde edilemeyeceğinin artık anlaşılmış bulunmasıdır.

'Atebetü'l-hakayık' ı ilk defa ilim muhitine tanıtan Necib Âsım olmuştur. Kendisi 1906 'da metnin bir kısmı¹ ile daha sonra 1918 (1334) 'de, biri — faksimile ve diğeri — metin, tercüme ve izah olmak üzere, iki kısımda eserin tamamını neşretmiştir.² Bunlardan başka, bir de 1925 'te kendi neşrine esâs olan B nüshası ile eserin A nüshasını karşılaştıran bir makale yazmıştır.³ Necib Âsım tarafından yapılan metin neşri ile nüshaların karşılaştırılması, kendisinin bu sâhada, hüsn-i niyeti olmakla beraber, dil bilgisinin usûl ve mâlzemesine sâhip bulunmamasından dolayı, her hâangi bir ilmi kıymeti hâiz değildir. Bu metin neşri münâsebeti ile Fuad Köprülü tarafından yazılan makale,⁴ neşrin kendisi için olmaktan ziyâde, bu sâhadaki çalışmalarını teşvik maksadı ile kaleme alınmış olmalıdır.

Necib Âsım 'ın *Keleti Szemle* 'de çıkan tetkiki münâsebeti ile, 1907 'de Radloff tarafından yazılan tenkid ve tahlili,⁵ maalesef, görmek imkânını bulamadım. Bu esere Avrupa âlimlerinden T. Kowalski⁶ ile bilhassa J. Deny⁷ temâs etmişler ve türkçe neşrin bir çok ek-

¹ N.-A. Balhassan-Oghlou, *Un texte ouïgour du XIIe siècle (Keleti Szemle, 1906, VII, 257—279).*

² Necib Âsım, *Hibetü'l-hakayık* (İstanbul, 1334 = 1918; 1. ksm.: metin, tercüme ve izah, 2. ksm.: faksimile).

³ Necib Âsım, *Uygur yazısı ile Hibetü'l-hakayık' ın diğeri bir nüshası (Türkiyat, 1925, I, 227—233).*

⁴ M. Fuad Köprülü, *Hibetü'l-hakayık* (Milli tettebbâlar mecm., sayı 5, s. 369—380; bu sayının intişâr senesi olarak gösterilmiş olan 1331 = 1915 tarihi yanlış olacaktır).

⁵ W. Radloff, *Ein uigurischer Text aus dem XII. Jahrhundert* (Bulletin de l'Académie des sciences de Saint-Petersbourg, 1907, s. 377—394).

⁶ T. Kowalski, *Hibat-ul-Haqaiq (Körösi Csoma-Archivum, I, 1935, sayı 5; türk. terc. Ahmed Cemâl Köprülü-zâde, Türkiyat, 1928, II, 546—549).*

⁷ Jean Deny, *A propos d'un traité de morale turc en écriture ouïgoure (Re-*

siklerini doldurmağa çalışmışlardır. J. Deny 'nin makalesi, bu eser hakkında Avrupa 'da yapılan en ciddi bir tetkik teşkil etmektedir. Mevcut nüshalar ile eserin türk kültür tarihi içindeki yerini tâyin hususunda bugün bildiklerimizin bir çoğunu bu eser üzerinde en çok tetkikte bulunmuş olan Fuad Köprülü 'ye borçluyuz. ¹

'*Atebetü 'l-hakayık*'ın bugün elde mevcûd nüshaları, *Kutadgu bilig* nüshalarında da olduğu gibi, eserin yazıldığı zamandan oldukça sonraki bir tarihe âittir. XIII. asrın ilk yarısında kaleme alınmış olduğunu söyleyebileceğimiz bu eser, XIV. asrın sonları veya XV. asrın başlarında, bilhassa Arslan Hoca Tarhan 'ın yakın alâkası ile, yeniden tanzim edilmiştir. Bu son şeklin yazılış tarihi belli olan nüshalarının en eskisi 1444 'te istinsah edilen ve diğerlerine nisbetle daha sıhhatli olan A (Semerkand) nüshasıdır. Bu vaziyet karşısında metnin tesbitinde daha dikkatli hareket edilmesine ve nüsha farklarının mümkün mertebe eksiksiz gösterilmesine çalışılmıştır. Bundan dolayı notların bir az yüklü olmasının bir mahzûr teşkil etmesine mukabil, her hâangi bir noktayı incelemek isteyenler için, böylece bir kolaylık te'min edilmiş olduğunu sanıyorum.

Eserin tercümesine gelince, bu hususta tecrübe sâhibi olanlar bunun pek de kolay bir iş olmadığını takdir ederler. Türkçe metinlerin eski dilden yeniye veya bir şiveden başka bir şiveye naklinde, mâna inceliklerine hâlel getirmeden, söz ve söz şekillerinin tam karşılıklarını bulabilmek için, çevrilecek dilin işlenmiş ve muayyen bir istikrâra kavuşmuş olması şarttır. Bugün kendi benliğini bulmak için çırpıyan yazı dilimizde bu esâslı şartın bulunduğunu iddia etmek güçtür. Eski türkçede mevcûd bir çok eklerin bugünkü yazı dillerinde zamanla kaybolmuş olması, bilhassa birbirine yakın ifâdeler arasındaki farkların belirtilmesine büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu

vue du Monde Musulman, 1925, LX, 189—234; türkçe tenkidi için bk. F. Köprülü, *Türkiyat*, 1928, II, 632—633).

¹ Fuad Köprülü 'nün tetkikleri için, yukarıda zikredilenlerden başka, tarih sırası ile, bk. bir de 1. *İmâm Âzam talebesinden bir türk şâiri ? (Tevhîd-i Efkâr, 1923, 20 Kânûn I.)*, 2. '*Aybetü 'l-hakayık*'a dâir (*Türkiyat*, 1925, I, 255—257), 3. *Türk edebiyatı tarihi* (1. tab., İstanbul, 1926, s. 204—210), 4. *Hîbetü 'l-hakayık* 'a âit yeni mâlûmat (*Türkiyat*, 1928, II, 546—549), 5. *Hîbet al-hakayık (Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar, İstanbul, 1934, s. 45—67; Milli tettebbûlar mecm., V, 369—380* 'deki makalenin genişletilmiş şekli), 6. *XII-inci asr türk şâiri Edîp Ahmet (ayn. esr., s. 63—73; Türkiyat, I, 255—257)*, 7. *Hîbet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika (ayn. esr., s. 74—83; Türkiyat, II, 546—549* 'daki makalenin genişletilmiş şekli), 8. *Hîbet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika daha (ayn. esr., s. 84—90)* ve 9. *Hîbet al-Hakayık tetkiklerinin bugünkü hali (ayn. esr., s. 91—112)*.

sâhada muayyen bir usûl ve an'anenin yerleşmesine ve bilhassa edip ve şâirler ile sıkı bir iş birliğinin te'minine kadar, bu gibi tercümeler birer tecrübe mâhiyetini aşamayacaklardır.

Eserin sonuna eklenen notlar, bugüne kadar benzerlerinde görülen nümûnelerine nisbetle, bir az geniş tutulmuştur. Bu, türklük bilgisi mensûplarından ziyâde, Türkiye muhitinin göz önünde bulundurulmuş olmasından ileri gelmiştir. Aynı sebeplerden dolayı, mürâcaat edilen eserlerin zikrinde de kısaltmalara pek az yer verilmiş ve eserlerin yerinde ve tam olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür.

'*Atebetü 'l-hağayık*' metninin tesbitinde ve yabancı sözlerin yazılışında *Ḳutaḡu bilig* (bk. XLIII—XLV) 'de tatbik edilen usûl muhâfaza edilmiştir.

Burada bir noktaya daha işâret etmek istiyorum. Bu münâsebetle '*Atebetü 'l-hağayık*' ile *Ḳutaḡu bilig* 'in bilhassa aynı mevzûları ihtivâ ve birbirine çok yakından temâs eden kısımlarının mukayesesi ve bunun için hazırlanmış olan mâlzemenin buraya eklenmesi belki faydalı olurdu. Fakat bu mukayesede esâs olması icâp eden *Ḳutaḡu bilig* tamâmiyle işlenmeden, böyle bir teşebbüsün bir çok eksik tarafları kalacağı düşünülerek, bu işin başka bir fırsata bırakılması daha uygun görülmüştür. *Ḳutaḡu bilig* 'e yalnız eserdeki bâzı söz ve mef-hûmların izâhı için zarûrî görülen hâllerde baş vurulmuştur.

Eserin hâzırlanmasında yardımlarını esirgemeyen meslek arkadaşlarıma ve bilhassa C nüshasının fotoğrafını te'min eden Süheyl Ünver ile arapça parçaların tercümesinde büyük yardımı dokunan genç arkadaşlarımdan Kasım Kufralı 'ya burada ayrıca teşekkür etmeği bir borç bilirim.

GİRİŞ

I. Edib Ahmed. Müellif eserinin sonuncu bâbında (bk. mısra 469) kendisinden bu isim ile bahsetmektedir. Esere ilâve edilmiş olan parçaların üçünde de, şâirin ismi beklenen yerlerde, yalnız *edib* tâbiri geçmektedir (496. mısra A, C ve D nüshalarındaki *edib Maḥmud oğlu* yerine, B 'de *Edib Ahmed oğlu* yazılmış ise de, bu bir istinsah hatâsı olacaktır; B ve C nüshalarında Arslan Hoca Tarhan 'a âit parçanın başlığında ise, *H'acca* (Hoca) *Edib*). Bu tâbirin burada, isimden ziyâde, kelimenin asıl mânası ile kullanılmış bir unvan olduğu anlaşılıyor. Bu kabûl edildiği takdirde, bu unvanın müellifin ismi ile birleşmiş ve bunun daha geniş bir muhit ve devir içinde yayılmış, hattâ şâirin kendisi tarafından kullanılmasında bile bir gayr-i tabi'îlik görülmemiş olduğunu düşünmek icâp eder. Bu unvanın Ahmed'e *'Atebetü'l-haḳaḳıḳ* 'tan dolayı verilmemiş olduğu ve kendisinin daha elimize geçmemiş bir takım „edibâne“ eserleri bulunduğu kolayca tahmin edilebilir.

Edib Ahmed'in eserini okuyuculara takdim ederken kullanmış olduğu ifâde tarzı (bk. msl. 465—468 ve 477—480), kendisinin bilhassa tavsiye ettiği tevâzua riâyet etmemiş olduğu hissini veriyor. Bu sözleri ancak, kendisi hakkında olmaktan ziyâde, eserde toplanmış olan ahlâk prensiplerine âit islâm düşüncelerine atfetmekle şâirin lehine kaydetmek mümkündür. Fakat bu husûs eserdeki ifâdeden sarîh olarak anlaşılıyor (bk. bilhassa 475 ve 483).

Şâir eserini ithâf etmiş olduğu bey ile olan münâsebetini *havadarlık* (bk. 80) sözü ile ifâde etmektedir. İlk bakışta oldukça maddî görünen bu ifâdeyi iyice anlamak için, bir taraftan Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey ile hâkimi bulunduğu devir ve muhitinin teferruâtına vâkıf olmak ve diğer taraftan *havadarlık* tâbirinin buradaki mânasını daha yakından tâyin etmek zarûrîdir. Yoksa bu sözün „sevgi, muhabbet“ yanında, bilhassa „dost, yâr, tarafdar“ v. b. mânaları, daha çok, akıl ve menfaatin ifâdesine benzemektedir. Bugünkü telâkkilere pek uygun olmayan bâzı husûsları devrinin âdet ve an'anelerine bırakmak şartı ile, müellifin dinî-ictimâî bakımdan faydalı gördüğü ahlâk kaidelerini kendi muhiti içinde yerleştirmek için çalışan zühd ve takvâ sâhibi bir zât olduğuna hükmedilebilir.

Edib Ahmed 'in umûmiyetle kuru, en mütevâzî duygu parıltılarından uzak, kendi işini bilen ve vazife-şinâs bir ahlâk hocası gibi, mâlûm bir programı sonuna kadar takrir eden sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifâde tarzı kullanması, ne fazla şahsî mukayeselere yer ayırıyor ve ne de okuyucularda bunların canlanmasına imkân bırakıyor. Biz burada *Ėutađđu bilig* müellifinden tamâmen başka bir tarzda ve rûhta kalem kullanan bir şahıs ile karşı-karşıya bulunuyoruz. Maksat ve gâyeleri, hiç değilse müşterek kısımlarda, birbirine yakın olmakla berâber, Yusuf ile Edib Ahmed 'i, şâir ve mütefekkir olarak, mukayeseye bile imkân yoktur.

Edib Ahmed 'in şahsiyeti, hâl tercümesi ve hattâ yaşadığı devir ile muhiti hakkında, maalesef, sarîh mâlûmata sâhip bulunmuyoruz. Esere ilâve edilen parçalarda müellif için söylenen sözler bize aradığımız mâlûmatı verebilecek mâhiyette olmadıkları gibi, burada söylenmiş olanlar da henüz tamâmiyle çözülememiştir. Kime âit olduğu mechûl bulunan dörtlükte müellifin kör olduğu (bk. 485) ve Emîr Seyfeddin 'e âit dörtlükte ise, kendisinin „edibler edibi, fâzıllar başı“ bulunduğu (bk. 489) zikredilmektedir. Arslan Hoca Tarhan 'a âit on beyitlik parçada, memleketinin safâlı ve gönülleri okşayan güzel Yüknec olup, babasının Mahmud Yüknecî adı ile mâlûm olduğu ve eserini „Kâşgar dilinde“, yâni eski yazı dilinde, kaleme almış bulunduğu kaydedilmektedir. Şimdilik ne Yüknec ve ne de Mahmud Yüknecî kayıtlarından müellif hakkında istifâde edecek durumda bulunmuyoruz.

Yakut, *Mu'cemü 'l-büldan* (bk. F. Wüstenfeld, *Jacut's geographisches Wörterbuch*, Leipzig, 1866, I, 320 v. d.) 'da „Ağnağ, Mâverâünnehr 'de Türkistan nâhiyelerinden bir belvedir; Benakçet kasabalarından sayılır; bâzan ona Yağnağ denilir“ ve Cüveynî, *Tarih-i cihangüşa* (GMS, XVI, II, 83) 'da, Hârizmşâh 'ın Gurhan 'a karşı ikinci defa muhârebeye gidişinden badsedilirken, „Sultan Semerkand 'a gelip, etraftan askerler toplanınca, Semerkand 'dan yola çıktı; vâlisi müslüman olmasına rağmen, müslüman ahlaklı olmayan Ağnağ şehrine . . . ordu gönderdi“ (burada da Yakut 'ta verilen mâlûmat tekrarlanmaktadır) kaydı mevcuttur. Yakut 'ta Ağnağ harekelenmiştir. Fuad Köprülü (*Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 54 not) 'nın ifâdesine rağmen, buradaki Ağnağ ile Edib Ahmed 'in memleketi olan Yüknec veya Yügnec şekillerini doğrudan-doğruya aynı köke ircâ etmek, türkçe bakımından, pek doğru olamaz. Bu husûsta bir karara varmak için, türkçedeki ince şeklin arapça veya farsçada görülen şekillere girip-giremeyeceğinin mütehassısları tarafından tetkiki elzemdir.

Yukarıdaki kayıtlardan anlaşılacağı gibi, eserin bu ilâveler ile birlikte yeniden tanzim edildiği tarihlerde, Edib Ahmed 'in hâl tercümesi o muhitte artık mechûl olup, adı, yeri ve hattâ eserinin ismi bile tereddütlü ve şüpheli bulunuyordu. Bilhassa Arslan Hoca Tarhan 'ın sözleri bu ciheti açıkça göstermektedir. Âli Şîr Nevâî ile o devir Herat muhitinin şâir ve eseri hakkındaki mâlûmatı daha azdır. Ali Şîr Nevâî, *Neşâ'imü 'l-maḥabbe*, adlı *Neşehat* tercüme ve zeylinde (bk. F. Köprülü, *Türkiyat*, I, 255—257), şâir hakkında, onu Bağdad civarında yaşamış ve İmâm Âzam 'ın talebeliğini yapmış gibi gösteren, daha çok efsâneleşmiş olan bir rivâyeti naklettikten sonra, kendisinin türkçe vaaz ve nasihat kabîlinden manzûmeler söylediğini, hikmet ve nüktelerinin türk ülkelerinin çoğunda yazılmış olduğunu kaydederek, ona âit olduğu zannedilen bâzı parçaları (bk. G) nakletmektedir. *El-ilmü 'inde 'llahî ta'ala* tâbirinden, Ali Şîr Nevâî 'nin şâirin eserlerine yakından vâkîf olmadığı anlaşıyor.

II. Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg. Eserin B ve C nüshalarının başlığında bu beyin adı *emirî 'l-ecell dad işbehsalar big* ve A nüshasında, daha tam olarak, *emirî 'l-a'zam melîkî 't-türki ve 'l-acem malîkî rîkabi 'l-ümem muḥammed dad işpehsalar big* („Türk ve acem hükümdarı, milletlerin efendisi yüce emîr Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey“) şeklinde geçmektedir. Eserin yazılış tarihini, yazıldığı yeri ve muhitini yakından tesbit edebilmek için, bu türk beyinin şahsiyetini tâyin etmek zarûrîdir. Fakat türk tarihinin bu devri, bilhassa bu mîntakada, her bakımdan hâlâ aydınlanmamış bulunmaktadır. Necib Âsım (*Hîbetü 'l-hakayîk*, 1. kısım, İstanbul, 1334, s. 13), bu unvanı taşımış olan emîrleri ararken, Reşidü 'd-Dinî 'l-Vaḥvât (*Cevahîrü 'l-kalayîd ve zevayîdü 'l-ferayîd*) 'ta *el-emirü 'l-isfehsalarü 'l-ecellü 'l-kebirü 'l-alîmü 'l-adilü 'l-mü'eyyedü 'l-muzaḥferü 'l-manşur ihtiyarü 'd-devletî ve 'd-dinî nuşretü 'l-islami ve 'l-müslîmine tacü 'l-ümera'î şerefü turane tuğrul kılıç işfehsalar begü 'bnü şuca' muḥammedî 'bni 'l-haseñî 'bni 'abdü 'r-raḥmanî 'bni ḥusam emirü 'l-mü'mîniñi* kaydını görmüştür. Nâsir kim olduğu ve nerede hüküm sürdüğünü mâlûm olmayan bu zâtın Kara-Hanlılardan olup, Kâşgar kıt'asında Yüknük şehrinde bulunduğu ve eserin VI. asrın sonlarına doğru yazılmış olduğu fikrini ileri sürmüştür. Eser üzerinde en çok duranlardan F. Köprülü (bk. *Araştırmalar*, s. 95 v. d.), Semerkand nüshasında bu unvanı taşıyan emîrin adının mâlûm olması üzerine, eserin ithâf

edilmiş olduğu zâtın olsa-olsa bunun babası olabileceği, fakat bütün lunların bir tahminden, bir faraziyyeden ileri geçmediği ve bahis mevzuu olan mechûl şahsiyetin henüz anlaşılamadığı neticesine varmıştır.

Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey'in Kâşgar civarında aranması, esere sonradan ilâve edilmiş olan parçada eserin Kâşgar dilinde yazılmış olduğu kaydından ileri gelmiş olacaktır. Daha sarîh başka mâlûmat edininceye kadar, bu tâbirin bu husûsta büyük bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü bu tâbir Kâşgar'da değil, Kâşgar'ın hâricinde, bilhassa garbî Türkistan'da kullanılan ve oldukça son devirlere âit bulunan bir ıstılâhtır. Hükümdarın mintakasını ararken, daha çok, onun unvanı olan *dad işpehsalar big ve meliki 'i-türki ve 'l-acem* tâbirleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bu zâtı, şarktan ziyâde, garbî Türkistan'da aramanın daha doğru olacağını zannediyorum.

III. 'A tebe'tü 'l-hakayık, ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, türk-islâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, ferdlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esâsları, olduğu gibi, türkçe ve manzûm olarak tekrarlayan bir ahlak kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa âyet, hadis veya başka arapça beyitler ile tevsik edilmektedir; bir az zahmetle, işaret edilmemiş olanlar için de aynı sâhada benzer nümûneleri bulmak mümkündür. Müellif burada, fikir bakımından, kendi ictihâdından ziyâde, mâlûm olan esâsları güzel bir türkçe ile ifâde etmekle iktifâ etmiştir. Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esâsları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hâfızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzûm olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gâye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed'in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabûl etmek lâzım gelir. 'A tebe'tü 'l-hakayık'ın ne kadar büyük bir ihtiyâcı karşılamış olduğu eserin yazıldığı tarihten epey bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, bir çok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihâyet türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücûda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır. Eserin türk edebiyatı tarihindeki yeri ve türk muhitinin bu sâhada vücûda getirmiş olduğu diğer eserler ile olan münâsebeti ayrıca tetkike değer bir mevzûdur.

Elde mevcût nüshaların en eskisi olup, diğerlerine nisbetle daha itinâlı bir şekilde ve uygur harfleri ile yazılmış bulunan Semerkand

A) nüshasında eserin adı iki defa geçmektedir. Bir defa eserin bâ-

şında hattât eli ile yazılmış, büyük ve güzel uygur harfleri ile 'Atebetül haqayıq kitabı ve ikinci defa Arslan Hoca Tarhan'a âit manzûm parçada (bk. 497—398) 'Adbedül haqayıq (-d- 'lerin yazılışı farklı) şeklinde yazılmıştır. Sonuncusu vezin icâbı kısaltılmıştır. Diğer nüshalarda eserin adı yalnız bu sonuncu manzûm parçada geçmektedir. Bu Hibed-'ül haqayıq, Ba Hibetü 'l-haqayıq (h- 'den sonra -i- ile ve harekeli), C Hibet ol haqayıq (h- 'den sonra -i- , -t uzun ve sükûn işâreti ile) ve D Gaybetü 'l-haqayıq (iki söz hâlinde ve harekeli; ilk kelime, açık olarak, ğ- ile yazılmıştır).

İsmi terki bindeki ilk sözün okunuş tarzı uygur harfleri ile yazılanlarda ünlü işâretleri ve arap harfleri ile yazılarda ise, hareke ile, tereddüde yer bırakmayacak şekilde, açıkça gösterilmiştir. B ve C nüshalarındaki şeklin *hibetün* veya *heybetün* sözlerinin yanlış imlâlarından ileri gelmiş olduğu kabûl edilirse, birincisi ile „hibe, hediye“ ve ikincisi ile „heybet, mehâbet, korku, hürmet ve tâzim hissi“ mânaları kasdedilmiş olabilir. D nüshasındaki *gaybetün* şeklinin, *aybetün* yerine, „elbise ve diğer şeylere mahsus deri kap, çanta“ mânası ile kullanılmış olduğu düşünülebilir. Eserin aslında doğru şekillerinin bulunduğu kabûl edildiği takdirde bile, bu iki tâbirin eserin mâhiyetine uygun bir ad olarak kullanılmış olduğunu tereddütsüz iddia ettirebilecek bir durumu yoktur. A nüshasında bulunan 'atebetün (cem. 'atebün ve 'atebatün) tâbiri ise, bâb ve kapı ile alâkalı „eşik“ mânası ile, bu esere daha uygun bir isimdir.

'Atebetü 'l-haqayıq'ın yeniden tanzim edildiği devir ve muhitte, müellifin ismi gibi, eserin ismi hakkında da tereddüt ve şüphenin mevcûd olduğu, Arslan Hoca Tarhan'ın kitabın adını ayrıca kaydetmek lüzûmunu görmüş olmasından açıkça anlaşılmaktadır. Aynı nüshadan neş'et etmiş olan diğer nüshalarda bu ismin yukarıdaki şekilleri, her hâlde uygur imlâsının te'siri ile meydana gelmiş olmaktadır. Uygur yazısında söz başında ' , h ve ğ sesleri aynı işâretle gösterilmektedir. Türk dilinde bulunmayan bu sesler için, son devir uygur alfabelinde ayrı şekiller inkişâf ettirilmemiş ve bu sesleri birbirinden ayırmak için, harfin altında, arap harfleri ile, bunların kıymetlerini göstermekle iktifâ edilmiştir. Ayrıca gösterilmediği hâllerde ise, bu harflerin okunuşu okuyanın takdîrine bağlı kalmaktadır. Arap harfleri ile yazılan nüshalarda t ve y noktalarının karıştırılmış olabileceği de, tabîî, unutulmamalıdır.

Semerikand nüshasının mevcûdiyeti evvelce de mâlûm bulunuyordu. Necib Âsım, *Uygur yazısı ile Hibetü 'l-haqayıq'ın diğer bir nüshası* (Türkiyat, I, 1925, s. 227—233) adı ile, bir makale neşretmiş

ve eserin adını ihtivâ eden ilk sahifesinin fotoğrafını dercetmişti. Fakat makale hâangi te'sirlerin sebebi ile olduğu anlaşılmayan bir tâlihsizliğe uğramış ve istifâde edilemeyecek derecede hatâlı çıkmıştır. Bu makalede eserin uyğur harfleri ile yazılı olan adı *Haṭib zül ḥaḳayıḳ kṯabı* şeklinde okunmuş ve bu kitabın aslına âit bir okuyuş tarzı gibi gösterilmiştir. Makale sâhibi kelimenin başındaki harfin altına ilâve edilen ar. harf. ʿ işâretine dikkat etmiş olmakla berâber, yazılmış olan şekilden ziyâde, yazılmış olması lâzım gelen bir şekil üzerinde durmuştur. Bundan dolayı olacak ki, o günden beri eserin mevcût en mühim nüshası olan Semerkand nüshasına bir daha mürâcaat edilmemiştir. Necib Âsım 'ın neşrettiği nüsha üzerinde ciddî bir araştırma yapmış olan Jean Deny (*A propos d'un traité de morale turc en écriture ouïgoure, Revue du Monde musulman*, LX, 1925, s. 233) bu ikinci nüsha hakkında yazılan makaleyi görmüş ve foto-grafta eserin adının 'Aṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ' şeklinde yazılmış olduğunu tesbit etmiştir. Fakat bunun da ihmâl edildiğini ve sonradan esere temâs edenler tarafından, hiç değilse bu husûsu aydınlatmak gâyesi ile, bu nüshaya bir daha el sürülmemiş olduğunu görüyoruz.

'Aṭebetü 'l-ḥaḳayıḳ, *Ḳutaḍğu bilig* gibi, *müṭṭeqarib* vezninde yazılmıştır. Notlarda da işâret edildiği gibi, duraklardaki bâzı kusurlar ile kafiyelerdeki tekrarların bir kısmının müstensihlere âit bulunduğu kabûl edilirse, Eḏib Ahmed 'ın nazım tekniğinde muvaffak olduğu söylenebilir. Eserin ilk üç bâbı (I. bâb 20, II. bâb 10 ve III. bâb 6 + 4 mısra), kafiye bakımından, bir birlik teşkil etmekte ve ilk iki mısra kendi aralarında kafiyeli olup, diğer beyitlerin ikinci mısraları bunlara uymaktadır; bu kısmın kafiyesi, kalın ve ince olmak üzere, -ṅga, -ṅge şeklindedir. Bundan sonra gelen IV. bâb -anı, -eni kafiyeli 28 mısra ile V. bâb -Isu tip kafiyeli 12 mısra, bundan evvelki bâblar tarzında tanzim edilmiştir. Eserin asıl metnini teşkil eden dokuz bâblık kısım 101 parça olup, aynı vezinde dörtlükler ile yazılmıştır. Esere izah mâhiyetinde başkaları tarafından ilâve edilen ve aynı vezinde yazılan üç parçanın ilk ikisi birer dörtlükten ve üçüncüsü ise, mısraları kendi aralarında kafiyeli 10 beyitten ibârettir.

IV. Bâblar ve başlıklar. Şark âleminin, düşüncesini kaleme alırken, muayyen bir plâna göre hareket etmediği ve hiç değilse, mütâd kısımlar hâricinde, bunun tanzimine ehemmiyet vermediği görülmüyor. Burada bir eser, bütün parçaları ile birlikte, bir bütün telâkki

edilmekte ve eserden her hâangi bir şekilde istifade bahis mevzuu olduğu vakit, bunun başından sonuna kadar okunması ve tetkiki icâp etmektedir. Şâirlerin divanları, hiç değilse ilk devirlerde, kendilerinden ziyâde, muhiplerinin gayreti ile, sonradan tertip edildiği gibi, bu tertipte yerleşmiş olan usûlde de şiirin muhtevâsına değil, muayyen unsurlara ehemmiyet verildiği malûmdur. Bu görünüş çok defa, eserin bütünü ile alâkalı his sâhasına âit eserlere münhasır değildir. Bir çok meseleleri içine alan ve parça-parça istifade olunması lâzım gelen ilmî eserlerde bile, son zamanlara kadar, aynı vaziyet muhâfaza edilmiştir. Bugün dahi her hâangi bir eserde, asıl meseleye âit bahsi tetkik ederken, mesele ile ilgili çok mühim bir noktaya, hiç işâret edilmeksizin, bu bahisle dolayısı ile alâkalı başka bir bahiste temâs edilip-edilmemiş olduğu hakkında dâimâ bir tereddüt ve şüphe kalıyor.

Kutadğu bilig ve *‘Atetbetü ‘l-hakayık* da dâhil olduğu hâlde, bu gibi eserler ayrı bâblar hâlinde tasavvur edilmiş olmakla berâber, müelliflerinin bunlara ayrı-ayrı başlıklar yazmış bulunduklarından ben şahsan şüphe ediyorum. Bu işin sonradan başkaları tarafından yapılmış olması pek muhtemeldir. Aksi takdirde nüshaların bu kısımlarındaki farkları izah etmek güçtür. *‘Atetbetü ‘l-hakayık* ‘a gelince, bugün elimizde bulunan nüshalarda görülen başlıkların, bugünkü hâlleri ile, müellif tarafından yazılmış olması ihtimâli yoktur. A nüshasında 20. mısradan sonra gelen ve türkçe yazılan II. bâbın başlığı ile 164. mısradan sonra, uygur harfleri ile türkçe yazılan ve yanlış olduğundan dolayı, iptâl edilmiş bulunan III. bâbın başlığı hâric, bütün başlıkların arapça yazılmış olması, bizi bunların müelliften ziyâde, müstensihlerin işi olduğunu kabûle zorlamaktadır. Eserini her kesin kolayca anlayabileceği, o devir için sâde diyebileceğimiz bir dil ile yazmış olan şâirin bâb başlıklarını arapça yazmış olduğu tasavvur edilemez. Aynı mülâhaza şâirin sözlerini te’kit için ilâve edilen âyet, hadîs ve diğer arapça tâbirler için de ileri sürülebilir. Tam olarak elimizde bulunan Semerkand nüshası ile İstanbul ‘da yazılmış olan B ve C nüshaları bu bakımdan mukayese edilirse, İstanbul nüshalarında 17 parçanın eksik olduğu görülür ki, bu da bunların sonradan ilâve veya tayyedilebildiklerine bir delildir. A nüshasında 326., 350. ve 434. mısralardan sonra bulunmaları lâzım gelen hadîs ve âyetlerin 324., 348. ve 432. mısralardan sonra gelmeleri ve 280. mısradan sonra gelen bir hadîsin C nüshasında 244. mısradan sonra, yanlış olarak, tekrarlanması, bundan başka A ‘da 234. mısradan sonra gelen ve pek de yerinde olmayan bir hadîsin dörtlüğün içinde yazılmış bulunmasının da müstensihlere âit olduğunda şüphe yoktur.

Esere metin dışında eklenmiş olan başlık, âyet, hadîs ve başka tâbirlerin bir cedvelini vermeği, bilhassa bu meselenin aydınlanması bakımından, faydalı buluyorum.

1. mısradan önce başlık A + B + C + (A eserin adı, B ve C 'de *besmele*)
2. „ sonra ar. beyit A + B + C + (A uyg. harfl.)
16. „ „ „ âyet A + B + C +
20. „ „ „ başlık A + B + C + (A uyg. harfl. türkçe, B ve C ar. harfl. arapça)
30. „ „ „ „ A + B + C + (A farklı)
40. „ „ „ „ A + B + C + (A farklı)
56. „ „ „ not A + B — C —
68. „ „ „ başlık A + B + C + (A farklı)
80. „ „ „ „ A + B + C +
104. „ „ „ hadîs A + B + C + (A farklı)
112. „ „ „ „ A + B — C —
120. „ „ „ „ A + B — C —
128. „ „ „ başlık A + B + C + (A farklı)
140. „ „ „ beyit A + B + C + (A farklı)
148. „ „ „ hadîs A + B — C —
160. „ „ „ „ A + B — C —
164. „ „ „ „ A + B — C —
176. „ „ „ başlık A + B + C + (A farklı)
192. „ „ „ hadîs A + B — C —
200. „ „ „ beyit A + B — C —
208. „ „ „ âyet A + B — C —
212. „ „ „ beyit A + B — C —
220. „ „ „ hadîs A + B + C +
224. „ „ „ başlık A + B + C + (A farklı)
234. „ „ „ hadîs A + B — C —
252. „ „ „ beyit A + B — C —
258. „ „ „ hadîs A + B — C —
264. „ „ „ başlık A + B — C —
276. „ „ „ hadîs A + B — C —
284. „ „ „ „ A + B + C + (B farklı, C 'de 244. mısradan sonra)
292. „ „ „ beyit A + B + C +
304. „ „ „ hadîs A + B + C +
312. „ „ „ „ A + B + C +
316. „ „ „ âyet A + B + C +

320. " " " başlık A + B + C +
 326. " " " hadîs A + B + C + (B farklı, A 'da 324. mıs-
 râdan sonra)
 340. " " " âyet ve A + B + C + (nüshalar farklı)
 hadîs
 348. " " " " " A + B + C +
 356. " " " başlık A + B + C + (nüshalar farklı)
 360. " " " hadîs A + B + C +
 376. " " " beyit A + B + C + (nüshalar farklı)
 380. " " " hadîs A + B + C + (C farklı)
 380. " " " beyit A + B - C -
 400. " " " " A + B + C + (A farklı)
 428. " " " " A + B + C + (A farklı)
 432. " " " âyet A + B + C + (C 'de 434. mısırâdan sonra)
 436. " " " âyet A + B - C -
 464. " " " başlık A + B + C +
 484. " " " başlık A - B + C + (nüshalar farklı)
 488. " " " " A - B + C +
 492. " " " " A - B + C + (nüshalar farklı)
 508. " " " ibâre A - B - C +

A nüshasında küçük başlıklar hâlinde ve bulunan dörtlükleri ayırt etmek için, daha şu tâbirler geçmektedir:

uğra (ar. harfl.) 17₄, 20_{1,6}, 22₄, 24₃, 25₃, 26₂, 27₆, 28₅, 29₄, 31₂, 32₃, 33₁, 38₃, 40₃, 48₅, 72₆ ve 106₁

uğra (uyg. harfl.) 18₃, 19₂, 56₅, 57₄, 58₃, 60₅, 61₅, 64_{1,6,7}, 65₅, 67₃, 69₂, 70_{1,6}, 72₁, 77₅, 78₄, 82₂, 84₄, 87₄, 88₅, 89₄, 91_{1,6}, 94_{1,6}, 95₅, 96₄, 98₅, 99₄, 100₃, 101₂, 102_{1,6}, 103₅, 104₅, 107_{1,6}, 108₅, 109₄, 110₃, 111₂, 112₂, 113₃, 114₂, 115_{1,6}, 116₅, 118₅

ösge (özge, uyg. harfl.) 30₂, 34_{1,6}, 37₅, 42₅

tağı (uyg. harfl.) 34₄, 43₄, 44₃, 46₅, 49₄, 52₄, 79₃

beyt (ar. harfl.) 59₂

'*Atetbetü 'l-hakayık* 'ta ayrı bâbların başlıkları, 264. mısırâdan sonra gelen ve A 'da V. olarak gösterilen başlığın B ve C 'de işaret edilmemiş olması hâric, az-çok farklar ile, nüshalarda metnin aynı yerinde bulunmaktadır. Eger bu başlıklar yerinde ve doğru olarak kabûl edilirse, bu nevî eserlerin hepsinde müşterek olan ilk 5 bâb ile sonuncu bâb ve A nüshasında devamlı, diğerlerinde kısmen sayı ile işaret edilen 7 bâb, hepsi birlikte, 13 bâb eder. Fakat esere sonradan ilâve

edilen bir dörtlükte (bk. 486) eserin 14 bâbdan ibâret olduğu ayrıca kaydedilmiştir. Bu 14 bâb kaydı ile eserde görülen 13 bâb meselesinin şu şekilde halledilebileceğini zannediyorum: A nüshasında eserin asıl kısmı, *en-nev'ü 'l-evvel — en-nev'ü 's-sabî'* şeklinde, 7 bâba ayrılmıştır. D nüshasında da *en-nev'ü 's-sadîs* kaydı bulunduğu göre, bu nüshanın da, bu bakımdan, A 'ya benzediği kabul edilebilir. B ve C nüshalarında bâb başlıkları *en-nev'ü 'r-rabî'* 'a kadar sayılmakta, V. bâb hiç işâret edilmemekte ve diğer iki bâb ise, ayrı-ayrı B 'de *en-nev'ü 'l-uḥra* ve C 'de *en-nev'ü 'l-aḥîr* başlıklarını taşımaktadır.

Burada bizi yakından alâkadar eden bâb, B ve C 'de ayrıca işâret edilmemiş olan ve A 'da *en-nev'ü 'l-ḥamîşü fi 'l-emrî fi 't-tevâzû'î ve 'z-zecrî 'anî 't-tekebbürî ve 'l-hırşî ve afetî tülî 'l-emelî şadaḳa bîma naṭaḳa* („Beşinci nevi, tevâzû ile emrin, tekebbür ve hırstan men'in ve emel peşinde koşmanın fenâlığı beyânında; söyledikleri doğrudur“) başlığını taşıyan bâbdır. Diğer başlıklarda umûmiyetle bir (msl. V. ve VII.) veya birbirine yakın veya zıd olan iki (msl. VI. ve IX.) mefhûmun bir başlık içine alındığını görüyoruz. Bu bâbda ise, kibir ve tevâzû ile hırs ve tül-i emel mefhûmları bir başlık içinde birleştirilmiştir. Metinde çok açık olarak birbirinden ayrı yazılmış olan bu iki mefhûm grupunu ayrı-ayrı iki başlık şeklinde tasavvur etmek pek mümkündür ve zannıma göre, başka bir mecbûriyet olmadığı hâlde bile, bunları ayırmak zarûridir. Bundan sonraki iki bâb, *Ḳutadḡu bilig* 'de de ayrı bâblar hâlinde bulunan bâblara tekabül etmektedir. Böylece ilâve dörtlükteki sayı ile bâbların hakiki sayısı arasındaki uygunsuzluk ortadan kalkmış oluyor.

Başlıkların umûmiyetle arapça yazılmış olması, bunların bilhassa eserin metin kısmında işâret edilmesinde ayrıca bir güçlük teşkil etmektedir. Arapça başlıkların (bunlar metnin not kısmında, nüsha farkları ile birlikte, kaydedilmiştir) müellif tarafından yazılmış olmasına ihtimâl verilemediği gibi, bunların bu şekilleri ile metinde sıraya alınmalarının da, yer işgâl etmekten başka, bir faydası olmayacaktır. Burada, gerek metin ve gerek tercümede, arapça başlıkların özüne uygun şekilde, bunların cenûp şivesi ile ve kısa başlıklar hâlinde işâret edilmesini tercih ettim.

Bâb ve başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

- A. I. (1— 20 = 10 beyit) Tanrının medhi hakkında.
 II. (21— 30 = 5 „) Peygamberin medhi hakkında.

- III. (31— 40 = 3+2 „) Dört sahâbenin medhi hakkında.
 IV. (41— 68 = 14 „) Büyük Emîr Muhammed Dâd İsfeh-sâlâr Beg 'in medhi hakkında.
 V. (69— 80 = 6 „) Kitabın yazılması hakkında.
 IV. (81—128 = 12 dörtlük) Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararları hakkında.
 VII. (129—176 = 12 „) Dilin muhâfazası hakkında.
 VIII. (177—224 = 12 „) Dünyanın dönecliği hakkında.
 IX. (225—264 = 10 „) Cömerdliğin medhi ve hasisliğin zemmi hakkında.
 X. (265—292 = 7 „) Tevâzû ve kibir hakkında.
 XI. (293—316 = 6 „) Harislik hakkında.
 XII. (317—380 = 16 „) Kerem, hilm ve diğer iyilikler hakkında
 XIII. (381—464 = 21 „) Zamânenin bozukluğu hakkında.
 XIV. (465—484 = 5 „) Kitap sâhibinin övzü hakkında.
 B. I. (485—488 = 1 „) Mechûl bir müellifin sözü.
 II. (489—492 = 1 „) Emîr Seyfeddin 'in sözü.
 III. (493—512 = 10 beyit) Emîr Arslan Hoca Tarhan 'ın sözü.

Esere yazıldığı veya yeniden tanzim edildiği tarihlerde türkçe başlıklar konulmuş olsa idi, bunların aş-yk. *ĖutadĖu bilig* (krş. XLVI—LIX) 'deki başlıklara benzer bir şekil arzedeceklerini tahmin edebiliriz.

Yukarıdaki sırada mısırâlar ile beyit ve dörtlüklerin sayısı gösterilmiştir. Eserin esâs kısmını teşkil eden ve dörtlükler ile yazılmış olan bâblarda bu sayı birbirinden farklıdır ve bu dörtlüklerin her bâbda kendi yerinde bulunup-bulunmadığı da az-çok şüphelidir. Bana göre, bazı dörtlüklerin bir bâbdan diğerine nakledilmesi pek âlâ mümkündür (msl. XIII. bâbdaki 425.—436. ve belki de 437.—440. mısırâlar ile VIII. bâbda 185.—188. mısırâları içine alan dörtlükler XI. bâba ve VIII. bâbdaki 181.—184. mısırâlar IX. bâba daha uygundur v. b.). Bunların bir kısmı eserin yeniden tanzimi sırasında yer değiştirmiş olabilir. Burada bu dörtlüklerin sırası üzerinde bir tecrübe yapılmamıştır; çünkü bu yol ile elde edilecek bir neticenin, eserin başka veya daha eski nüshaları ortaya çıkıncaya kadar, büyük bir kıymeti olmayacaktır.

V. '*Atebetü 'l-hakayık* 'ın, tarihî seyir bakımından, *ĖutadĖu bilig* 'inkine benzer bir mukadderâta sâhip bulunduğu görölü-

yor. *Ḳutaḍḡu bilig* iki defa meydana çıkarılmış ve her ikisinde de, biri manzûm ve diğeri mensûr olmak üzere, iki mukaddime ile okuyuculara takdim edilmiştir. 'Ateḡbetü 'l-ḡaḡayık 'a ilâve edilen parçalar da eseri okuyuculara takdim eder mâhiyette yazılmıştır. XV. asır başlarında bilhassa Arslan Hoca Tarhan kalemî ile yazılan manzûm parçada Edib Ahmed'in doğduğu yerin adı, babasının ismi, şâirin bu âileye mensûp bulunduğu, eserin adı ve „Kâşgar dili“ ile yazıldığı, ancak bu dili bilenlerin bunu anlayabilecekleri, fakat bir çok kimselerin, eseri anlayamadıkları ve yanlış mâna verdiklerinden dolayı, kendilerini halk arasında utanılacak mevkie düşürdüklerinden bahsediliyor. Diğer iki parçada şâirin edibler edibi ve fâzıllar başı, fakat kör olduğu, eserini 14 bâbda yazdığı, sözlerinin gevher ile mukayese edilebileceği ve eserinin bir fil yükü altın kıymetinde olduğu söyleniyor. Müellifin kendisi ve eseri hakkındaki bu sözlerin *Ḳutaḍḡu bilig* mukaddimesindekilere ne kadar benzediğini görenler bunun yalnız bir tesâdüf eseri olduğundan şüphe ederlerse, bunlara, bir dereceye kadar, hak vermek icâp eder. *Ḳutaḍḡu bilig* 'in üçüncü defa tanziminin aynı muhit tarafından yapılmış olduğu hakkında, şimdilik, kat'i bir söz söylenememekle berâber, bu husûsun göz önünde tutulması her hâlde faydasız olmayacaktır.

Arslan Hoca Tarhan 'a âit parçanın sonundaki iki beyit (509—512) diğer nüshalarda fâsılasız devam ettiği hâlde, C nüshasında ayrı bir ilâve şeklinde yazılmış ise de, bu bir yanlışlık eseri olacaktır; yoksa ilâvede söylenmek istenilen fikir tamamlanmadan kalıyor. Yalnız bu kısımda yeniden „yazılmasına“ sebep olarak, eserin okuyucular tarafından iyice anlaşılamaması gösteriliyor ve edibin sözünü anlayarak okuyan ve ona göre hareket eden kimsenin kendisine halk arasında şerefli bir mevki te'min edebileceğinden bahsediliyor. Arslan Hoca Tarhan 'ın bu sözler ile ne kasdetmiş olduğu pek sarîh olarak anlaşılmıyor. Bununla eserin dağınık hâlde bulunduğu veya „Kâşgar diline“ vâkıf olmayan kimselerce eser iyi anlaşılmadığından, şâirin fikirlerinin tahrif edildiği ve bundan dolayı, eserin bu dili bilenler tarafından yeniden gözden geçirilerek, doğru bir nüshasının tanzimi ifâde edilmiş olabilir. Eski yazı dilinde kaleme alınmış olan bu eserde bir çok tâbirlerin artık bu muhite yabancı kaldığı ve bunlara her kesin gelişi-güzel mâna vermesinden dolayı asıl fikrin yanlış tefsir edilmesine imkân bırakmamak için, bunların anlaşılacak bir şekilde yeni tâbirler ile değiştirilmiş olması da mümkündür. Her hâlde, istenilerek veya istenilmeyerek, eser üzerinde bâzı tasarruflar yapılmış olduğu muhakkaktır. Her müstensihin, belki de hiç

farkına varmadan, bu gibi eserlere az-çok yenilikler katmak temâyülünün bir çok misâllerini iyice bildiğimiz için, mânanın bozulmaması ve eserin doğru anlaşılması endişesi ile hareket eden bir iyi niyet sâhibinden daha fazlası da beklenebilir. Arslan Hoca Tarhan 'ın kendisi tarafından veya onu yakın alâkası ile yapılmış olan bu işte ne dereceye kadar ileri gidilmiş olduğunu tâyin etmek için, eserin başka nüshalarını beklemek icâp edecektir.

Eserin yazıldığı tarih ve muhit karanlık kalmakla berâber, elimizde bulunan nüshalara esâs teşkil eden nüshanın tanzim edildiği devir ile bu işe iştirâk etmiş olan şahıslar hakkında daha fazla mâlûmata sâhip bulunuyoruz. Bu husûsta en çok emek sarfeden zât Fuad Köprülü olmuştur ve bugün mevcut mâlûmatın büyük bir kısmını kendisine borçluyuz (bk. *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 98—102).

Esere sonradan ilâve edilen parçalardan ilk dörtlüğün müellifi, şimdilik, mechûl kalmaktadır. Bundan sonra gelen dörtlüğün müellifi, başka kayıtlarında daha itinâlı hareket eden A (Semerkand) nüshasında hiç zikredilmemiştir. B ile C nüshalarında ise, dörtlüğün müellifi olarak kayıtlı olan Emîr Seyfeddin 'in adı başlığa sonradan ilâve edilmiş olacaktır. Şekil ve ifâde bakımından birbirine çok benzeyen bu iki dörtlüğün Emîr Seyfeddin 'e âit olup-olmadığı, bu şâir-emîrin eserleri toplanıp neşredilinceye kadar, tereddütlü kalacaktır. Emîr Seyfeddin veya Seyfeddin Barlas, Timur 'un emirlerinden olup, aynı zamanda, Seyfî mahlası ile, türkçe ve farsça şiirler yazan bir şâirdir (bk. *Devletşah, Tezkire*, nşr. Browne, s. 108. ve Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında notlar*, türk. trc. İstanbul, 1927, s. 204); kendisinin Şahrûh (1409—1447) devrinin başlarına kadar yaşamış olduğu anlaşılıyor.

'*Atebetü 'l-haqqayık* 'a ilâve edilmiş olan üçüncü parçanın müellifi de, bundan evvelki dörtlüklerde olduğu gibi, A nüshasında kaydedilmemiştir. B ve C nüshalarında adı *emir-i kebir şahîbü 'r-rey ve 't-tedbir Arslan Hoca Tarhan* şeklinde geçmektedir. Timur 'un ölümünde devletin ileri gelen emirlerinden olan Arslan Hoca Tarhan, Uluğ Bey 'in 1425 yılında moğullara karşı açtığı sefere faâl bir şekilde iştirâk etmiştir (bk. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı*, türk. trc. A. Nimet, İstanbul, 1930, s. 82, 85—87). Kendisinin bu devirlerde devletin şimâl hudûdu mintakasının hâkimi olduğu anlaşılıyor. Bundan sonraki hayatı hakkında, şimdilik, bir şey söyleyecek durumda bulunmuyoruz.

Devletin en mühim bir mevkiinde idâre âmiri ve kumandan olarak vazife gören bu zât, bulunduğu memleketi imâr etmekle kalma-

mış, devrin fikir hayatı ve edebiyatı ile de yakından alâkadar olmuştur. Meşhur şâir Sekkâkî'nin onun râmına yazdığı kasidelerden kendisinin şâirleri himâye ettiği anlaşıyor (bâzı nümûneler için bk. F. Köprülü, *Araştırmalar*, s. 99—100). *'Atêbetî 'l-hağayık* 'a ilâve edilen manzûme, türk dili ve edebiyatı tarihi ile eski edip ve fikir adamlarına gösterdiği alâka ve anlayışın güzel bir misâlini teşkil ettiği gibi, kendisinin de bu san'ata yabancı olmadığını gösteriyor.

İsmail Hikmet Ertaylan'ın dikkatimi çekmek lûtfunda bulunduğu bir risâledeki mâlûmat da Arslan Hoca Tarhan hakkında bugüne kadar bildiklerimizi te'yit etmektedir. Eserin mütercimi ve yazıldığı tarih hakkında her hangi bir kayda rastlanmamaktadır. 20,4 × 14,5 cm. büyüklüğünde, 14 varaktan ve her sahifesi 17 satırdan ibâret olan, meşin cildli bu yazma eser Şaşıbi'nin *Kur'an* kıra'atine dâir risâlesinin tercümesidir. Nüsha, yazı ve imlâ bakımından, oldukça kusurludur (bk. msl. 1b 5: *bîlgîl ve agah olmağîl* oku: *olğîl*; doğrusu için bk. 2b 6); yazı iki yerde (bk. 5b 7—10 ve 6a 6—10) daha kötü bir yazı ile değişmiştir. Arapça ve farsça metnin bir kısmı ile bâb ve fasıl başları v. b. kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Esâs itibârı ile yazı diline uygun olan ifâdesi, bâzı ses, tasrif ekleri ve kelime bakımlarından, bâriz olarak, cenûp şivesi husûsiyetlerini taşımaktadır (bk. msl. 14b 12 *biñ*, 2a 8 *dîl*, 12a 15 *dîl dibinden*, 12b 2 *dîş*, 4a 2 *dile-*, 1b 10 ve 14b 10 *ol-*, 3a 2 *ruşşat vir-*, 2b 8 *ad vir-*, 4b 6 v. b. *varîse*, 10b 1 *ırağ*, 12b 17 *tutak*, 13a 6 *hîsabe kat-*, 12a 16 *yükşekîrek*, 12b 10 *yakınırakdan çık-*, 13a 15 ve 13b 9 *üstünîrek*, 2a 8 *mübtêdîlere*, 2a 10 *şavaba*, 13a 2 *kîşîlere*, 14b 13 *zatûñ*, 2a 8 *hatayî*, 13a 6 *eliñi*, 2a 8 *okıyan*, 7b 7 *qalan*, 10a 3 *olınan*, 13a 2 *okuyıcı kîşîler* v. b.).

Risâlenin bizi burada asıl alâkadar eden Arslan Hoca Tarhan ile ilgili kısmı şu şekilde kaydedilmiştir (1b 12—2a 10):

سبب نظم كتاب امير معظم شهنشاه مكرم متبع الجود و الكرم صاحب السيف و القلم
مولی ملوك الزك و المعجم زاهر النسب و طاهر الحسب رضی الاختلاق و زكى الاعراق معین الحق
و مقیت الخلق مربی العلماء و العرفاء و مقوی الضعفاء و الفقراء المخصوص بناية الرحمان بمدن العدل و
الاحسان و الاحسان یعنی رسلان خوجه ترخان خلد الله ملكه و اطال بقاء فی الدولة و السعادة
سألهای بسیار و فریبی شمار جاء و دوات قرین و معین آمین یارب العالمین بحق محمد و اله اجمین
و بلدة فاخره محفوظه صبران صانها الله عن الآفات و الیالیات و یقنة مبارکه اجنده امیر عادل زیده
علمه و زاد عدله بو دعا کوی و سکشته خاطری یرشان احوال کم بضاعته سبب اولدی تا مشقی
شاطبی ترکی دلنجه ترجمه قلام تا قران اوقین مبتدیره فایده حاصل ان شاء الله تعالی اگر خطا بولینه
سن اول خطایی صوابه بدلی قلنل والله اعلم بالصواب.

(„Kitabın yazılmasının sebebi. Muazzam emîr, kereme mazhar olmuş şâhlar şâhı, cömertlik ve kerem menbaı, kalem ve kılıç sâhibi, türk ve acem hükümdarlarının efendisi, nesebi parlak, hasebi pâk, güzel ahlâk sâhibi, soyu-sopu temiz, hakkın yardımcısı, halkın kurtarıcısı, âlimlerin ve âriflerin hâmisî, zayıf ve fakirlerin desteği, Allahın inâyetine tahsis olunmuş, adâlet ve ihsân mâdeni yâni Arslan Hoca Tarhan — Allah mülkünü ebedî ve ömrünü devlet ve sâadet içinde uzun seneler sonsuz haşmet ve azametle pâyıdar kılsın, âmin ey âlemlerin rabbi, Muhammed ve bütün evlâtları hakkı için, duâmızı kabûl et — mahfûz ve fâhir Sabran beldesi — Allah bunu her türlü belâ ve âfetlerden korusun — ve âdil emîrin — Allah ilmini ve adâletini arttırsın — mübârek makamı bu hâtırı dağınık, ahvâli perişan, sermayesiz duâcının *Müttefik-i Şatibi* 'yi, *Kur'an* okuyan müptedilerin faydalanmaları için, türkçeye çevirmesine sebep olmuştur. İnşallah faydalanırlar. Eğer hatâ bulursan, düzeltiver. Doğruyu en iyi bilen Allahtır“).

Bundan sonra yedi *Kur'an* kariinin ismi gelmektedir.

Bu kayıttan Arslan Hoca Tarhan 'ın idâre merkezinin, hiç değilse bu devre için, Sabran olduğu görülüyor. Sır-Derya havzasında, Türkistan (Yese) şehrinin şimâl-i garbisinde bulunan bu eski Oğuz şehri (bk. Kâşgarî, türk. trc. I, 436: *Sabran* ve *Şabran*) Sâmaniler devrinde bir hudût şehri idi (bk. Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında dersler*, s. 127). Timur, Şahruh ve Uluğ Bey devirlerinde Sabran veya Savran şehrinin ehemmiyeti için bk. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı*, türk. trc., s. 32, 45, 68 ve 87. Barthold (*ayn. esr.*, s. 32—33) 'ün Faşih 'ten naklettiği mâlûmata göre, Şahruh ile aralarında çıkan bir ihtilâf üzerine, Timur 1404 'te Herat 'a Fahreddin Ahmed Tûsî 'yi göndererek, oradaki idâre me'mûrları arasında esâşlı bir tensikat yaptırmış ve bunun neticesinde bir takım hocalar Aşpara ile Savran 'a nefyedilmişlerdir. Timur 'un ölüm haberi gelince, bunlar memleketlerine geri dönmüşlerdir. Ben bu meseleyi daha yakından tâkip etmek imkânını bulamadım. Bizim buradaki risâleyi tercüme eden ve dilinde cenûp şivesi husûsiyetlerini taşıyan zâtın bu sırada Sabran 'a gelip yerleşmiş ve Arslan Hoca Tarhan tarafından himâye görmüş olan hocalardan biri olup-olmadığı tetkike değer.

Anlaşıldığına göre, Arslan Hoca Tarhan ile Emîr Seyfeddin aynı devirde, aynı muhit ve aynı meslekte bulunan şahsiyetler olup, türk edebiyatına ve bilhassa Edib Ahmed 'in eserine gösterdikleri alâkadan dolayı, türk kültür tarihinin hâlâ karanlık kalan bu devrinde de yan-yana bulunmaktadırlar.

VI. 'Atebetü'l-hakayık'ın bugünkü nüshaları. A. Semerkand nüshası (Ayasofya kütüp., nr. 4012). Nüshalar arasında, her bakımdan, en iyisi olan bu nüsha, eserin asıl doğru adı ile ithâf edildiği beyin ismini muhâfaza etmesi ve devrin tanınmış hattâtlarından birinin elinden çıkmış olması ile de dikkate değer. Eserin asıl metin kısmı ile 8.—9. mısraların arasındaki arapça bir beyit (bunun müstensih tarafından metne âit dir beyit telâkki edilmiş olması muhtemeldir) ve küçük başlıkların bir kısmı uygur harfleri ve 361.—364. ve 437.—440. mısraları ihtivâ eden dörtlükler ile arapça parçalar (bâb başlıkları, âyet, hadîs, beyit v. b.) arap harfleri ile yazılmıştır. Gerek yazı ve gerek süs sâhasında türk kültür tarihinde husûsî bir yer işgâl eden bu yazmanın, alâkalılar tarafından, dikkatle incelenmesi lâzımdır. Eserin cildi meşin kaplamalı olup, kenar çizgileri, ortaları ve kabın katlanmış kısmı sâde bir şekilde süslenmiş ve yaldızlanmıştır. Cild kenârlarının aşınmış kısımları, üzerine deri parçaları yapıştırılmak suretiyle, bir kaç defa tâmir edilmiştir. Fil-dişi renginde, parlak ve sert-kalınca kâğıttan teşekkül eden sayfeler $10,4 \times 16,4$ cm. büyüklüğünde olup, yazılı kısım, $8,6 \times 5,85$ cm. eb'adında, muntazam çerçeveler ile çevrilmiştir; satırlar sahife boyunca yazılmıştır. Sahife kenarları sağda — 3,8 ve solda — 4 cm. açık bırakılmıştır. Çerçeve yaprakların dikiş tarafına daha yakın olup, dikiş yerinden 1,1 cm., üst ve alt kenârlardan 3,5 cm. kadar içeridedir. Çerçeve yan-yanâ çizilmiş üç çizgiden ibâret olup, iç taraftaki iki çizgi arası altın-suyu ile doldurulmuştur. Bâzı sahifelere, bilhassa kitabın ilk yarısında, altın-suyu serpilmiştir. Bundan başka bazı başlıklar ve ar. harfl. yazılan kısımlarda harflerin gözleri, dikkatli bir şekilde, altın-suyu ile doldurulmuştur. Ölçülü ve zevkle yapılan bu süs esere ayrı bir güzellik vermektedir.

Eserin asıl süsü — yazısıdır. Uygur devri ve sâhasında bugüne kadar nümûnelerine tesâdüf edilmeyen bu yazı şeklini, uygur devrinden sonra yazılmış olan eserleri bir arada tetkik etmeden, her hâangi bir mıntaka veya mektebe bağlamak ve bunu meydana getiren âmiller hakkında hukûm vermek, şimdilik, pek doğru bir hareket olmayacaktır. Yazı san'atı tarihinde Semerkand ile Herat'ın çok mühim yer işgâl ettiğini biliyoruz. Uygur yazısı üzerinde bilhassa Semerkand hattâtlarının çalışmış oldukları anlaşılıyor. Uygur harflerinin yeni şekillerinde arap harf şekillerinden hareket edilmiş olduğu açıkça görülmektedir. Başlıklardaki *t* ve *d* harfleri bilhassa dikkate değer. Hattât burada, asıl uygur devri hattâtları hilâfına, harfleri daha çok düz hat üzerine yerleştirmeğe ve mecbûr olduğu orta derecede çıkışlar hâri-

cinde, aşağıya ve yukarıya fazlaca uzanan çıkışları önlemeğe çalışmaktadır. (Aynı hattât tarafından yazılan başka bir parça için aş. bk. Zeynül'âbidin'in arap yazısı sâhasında vücûda getirmiş olduğu bu güzel nümûnelerin san'at kıymeti ve yazı tarihindeki yeri hakkında mütehasısları tarafından yapılmış bir araştırmanın buraya eklenmiş bulunması çok arzu edilirdi. Maalesef buna imkân bulunmamıştır. Nüshanın faksimilesi verilmiş olduğu için, bu husûsun ileride te'min edilmesini alâkalılardan beklediğimizi ayrıca kaydetmek isteriz).

Sahifelerin bir kısmı bugün de iyice dikilmemiş bir vaziyette bulunmaktadır. Her varakın sonunda kendisinden sonra gelen varakın ilk kelimeleri yazılmış olmasına rağmen, cilddeki sıranın metnin sırasına uymadığına bakılırsa, nüshanın kütüphâneye girdiği günlerde de aynı tâlihsizliğe uğramış olduğu tahmin edilebilir. Bu nüsha hakkında ilk mâlûmatı veren Necib Âsım (bk. *Türkiyat*, I, 1925, s. 227—233), eserin 123 sahifeden ibâret olduğunu kaydetmektedir. Bundan 54. ile 55. sayfeler arasında 225.—234. mısraları ihtivâ eden iki sahifenin daha o vakit eksik olduğu anlaşıyor. Necib Âsım o sıralarda bu nüshanın bir fotoğrafını çıkartmıştır; bu fotoğraflar bugün İstanbul Üniversite kütüphânesinde bulunmaktadır. Son günlerde metnin bazı yerlerini karşılaştırırken, arada geçen 25 yıl içinde, nüshanın 45.—46., 57.—58., 67.—68., 73.—74., 87.—88. ve 89.—90. sayfelerini içine alan 6 varakın daha kaybolmuş olduğunu gördüm. Yazı san'atı bakımından çok mühim olan bu sayfelerin, mevcut fotoğraflardan kopya suretiyle, tekrar yerlerine konulması lüzûmuna işâret etmeği bir mecbûriyet telâkki ediyorum. Her ihtimâle karşı nüsha sayfelerinin sırasını burada tesbit etmeği faydalı buluyorum (1. sıra — metnin sırası, 2. sıra — fotoğrafların sırası ve 3. sıra — nüshanın bugünkü sırası):

1	1	1	12	32	32	23	11	11	34	52	52	45	105	—
2	2	2	13	33	33	24	12	12	35	53	53	46	106	—
3	23	23	14	34	34	25	43	43	36	54	54	47	3	3
4	24	24	15	35	35	26	44	44	37	55	55	48	4	4
5	25	25	16	36	36	27	45	45	38	56	56	49	5	5
6	26	26	17	37	37	28	46	46	39	57	57	50	6	6
7	27	27	18	38	38	29	47	47	40	58	58	51	7	7
8	28	28	19	39	39	30	48	48	41	59	59	52	8	8
9	29	29	20	40	40	31	49	49	42	60	60	53	9	9
10	30	30	21	41	41	32	50	50	43	61	61	54	10	10
11	31	31	22	42	42	33	51	51	44	62	62	—	—	—

— — —	68 82 —	82 20 20	95 94 84	110 110 98
55 69 65	69 85 75	83 21 21	97 95 85	111 111 99
56 70 66	70 86 76	84 22 22	98 96 86	112 112 100
57 71 —	71 63 63	85 87 77	99 97 87	113 113 101
58 72 —	72 64 64	86 88 78	100 98 88	114 114 102
59 73 67	73 83 —	87 68 —	101 99 89	115 115 103
60 74 68	74 84 —	88 67 —	102 100 90	116 116 104
61 75 69	75 13 13	89 65 —	103 101 91	117 117 105
62 76 70	76 14 14	90 66 —	104 102 92	118 118 106
63 77 71	77 15 15	91 89 79	105 103 93	119 119 107
64 78 72	78 16 16	92 90 80	106 104 94	120 120 108
65 79 73	79 17 17	93 91 81	107 107 95	121 121 109
66 80 74	80 18 18	94 92 82	108 108 96	122 122 110
67 81 —	81 19 19	95 93 83	109 109 97	123 123 111

Nüshanın ilk sahifesinde, diğer sahifelerinkine benzer çerçeve içine çizilmiş olan ayrı bir yuvarlak çerçeve içinde, müstensih eli ile, şu ibâre yazılmıştır: *ya nazîren fihî sel billahî rahmeten 'ala 'l-muşaṣṣan-nifî ve 'stağfir li-şahîbihî.*

İlk sahifenin alt-sol ve 122. sahifenin üst-sağ kenârlarında Bayezid (1381—1512) 'in mührü (*Bayezid bîn Meḥmed Han el-muzaṣṣer da'ima*) bulunmaktadır.

Çerçevenin üst-sol tarafından Mahmud I. (1730—1754) 'un vakıf mührü (*el-hamdü li-'llahî ellezi hedana li-haza ve ma künnâ le-neḥteḍi leḥ la en hedana 'llah*) ve altta, Ahmed Şeyh-zâde eli ile, şu vakfiye yazılmıştır:

Kad vakıfê hazîhî 'n-nüşḥate 'l-celilete sultânuna 'l-a'zam ve 'l-hakânü 'l-mu'azzam malikü 'l-berreyn ve 'l-bahreyn hadîmü 'l-haremeyni 'ş-şerifeyn eş-sultânî 'bnü 's-sultân el-gazi mahmud han vakfen şahih^{an} şer'iy^{en} li-men tale'a ve 'sterşede ve enabe ve 'ste'ade halledê 'llahü mülkeḥü 'l-emcede harrerzḥü 'l-fakirü aḥmed şeyh-zade el-müfettişü bi-eḳaḳaḳi 'l-haremeyni 'ş-şerifeyn gūfire lehūma

Vakfiyenin altına Ahmed 'in mührü (*ya rabb zi tu tevufik temenna küned aḥmed*) basılmıştır.

Daha sonra, itinâsız bir şekilde, sahifenin üst kısmına üç satır üzerine alt-alta: *rişaletⁱⁿ fi mekarimî 'n-naşayih rişaletⁱⁿ fi fazayilî ba'zu 'l-aḥvalî min kabîlî 't-taşavvufa* ve sol kenâra: *bi-hattⁱⁿ ğaribⁱⁿ* ibâreleri yazılmıştır.

Ayrı kâğıtlara yazılarak, ön kapağın üst-yukarısında ve bunun

içe giren kısmında yapıştırılmak suretiyle, aynı ibâreler, bâzı yanlışlar ile, tekrarlanmıştır.

848 (1444) yılında Semerkand 'da yazılmış olan bu nüshanın ne zaman ve hâangi yollar ile İstanbul 'a gelmiş olduğunu bilmiyoruz. 843 (1439) 'te Herat 'ta istinsah edilmiş olan *Ḳutaḍğa bilig* 'in uygur harfleri ile yazılan nüshasının, Semerkand, Buhârâ ve Herat 'ta tahsilde bulunan Fenârî-oğlu Kadı Ali (Alâeddin Ali b. Yusuf Bâli b. Fenârî) tarafından Türkiye ye ve sonra 879 (1474) 'da Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşî için, Tokat 'tan İstanbul 'a getirilmiş olduğunu düşünürsek (bk. R. Rahmeti Arat, *Ḳutaḍğu bilig*, I, metin, İstanbul, 1947, XXXIV—XXXVI), *‘Ateḇetü ‘l-hakayık* 'ın bu nüshasının da aynı zât veya o taraflara tahsile gitmiş olan başka bir kimse tarafından İstanbul 'a getirilmiş olduğu tahmin edilebilir. Semerkand nüshası devrin mârûf bir hattâtı tarafından yazılmış müzeyyen bir nüsha olduğundan, bunun zamanın hükümdârı veya beylerinden birinin kütüphânesi için hazırlanmış ve sonra hediyeler arasında İstanbul sarayına gönderilmiş olması da pek mümkündür. Nüshanın Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşî 'ya âit diğer eserler ile birlikte Ayasofya kütüphânesine geçmiş olduğu düşünülürse, bunun bir müddet Abdürrezzak Bahşî elinde bulunmuş olduğu hâtıra gelebilir.

Nüshanın sonunda (122₂—123₂) arap harfleri ile yazılmış olan şu ketebe bulunmaktadır:

Nemmakṭü hazîhî ‘n-nüşḥate fi beldeṭi şemerkanda fi evasîṭi cümada ‘l-xḥire[ti] senete şemanⁱⁿ ve erba‘ine ve şemaniṃ^{etini} ‘l-]hicriyyeṭi ‘n-neḇeviyyeṭi ‘l-müştafayyeṭi [ve ena] ‘l-katibü ‘l-‘abdü ‘l-müznibü ‘l-fakirü ‘l-müttakilü bi-fazli ‘llahî ‘l-ğanıyyi zeynü ‘l-‘abîdine ‘bnî sultânbaḥte ‘l-cürcanıyyü ‘l-hüseynıyyü allahümme ‘ğfirli ve li-valideyye ve li-l-müslimine ve gerḥamü ‘llahu ‘abd^{en} kale amin („Bu nüshayı Semerkand'da Cemâziyelâhır 848 hicrî senesinde yazdım. Yazan: gani Tanrının fazlına güvenen fakir günâhkâr kul Zeynûlâbidin b. Sultan-Baht Cürcânî Huseynî. İlâhî bana, anneme, babama ve müslümanlara mağfiret kıl. Buna âmin diyen kulu Tanrı yarlıkasın“).

Zeynûlâbidin 'in mârûf bir hattât olduğunu gösteren bir yazı nümûnesi de Topkapısarayı kütüphanesinde (Hazine, nr. 2172) mahfûz bir mecmuada bulunmaktadır. Gerek *‘Ateḇetü ‘l-hakayık* 'taki parçalardan ve gerek bu mecmuadaki ketebesinden, kendisinin arap yazısında üstâd olduğu görüldüğü gibi, hattâtlar mecmuasındaki bu uygur yazısı nümûnesinden, onun daha çok uygur yazısı hattâtı olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar uygur yazısının çeşitle-

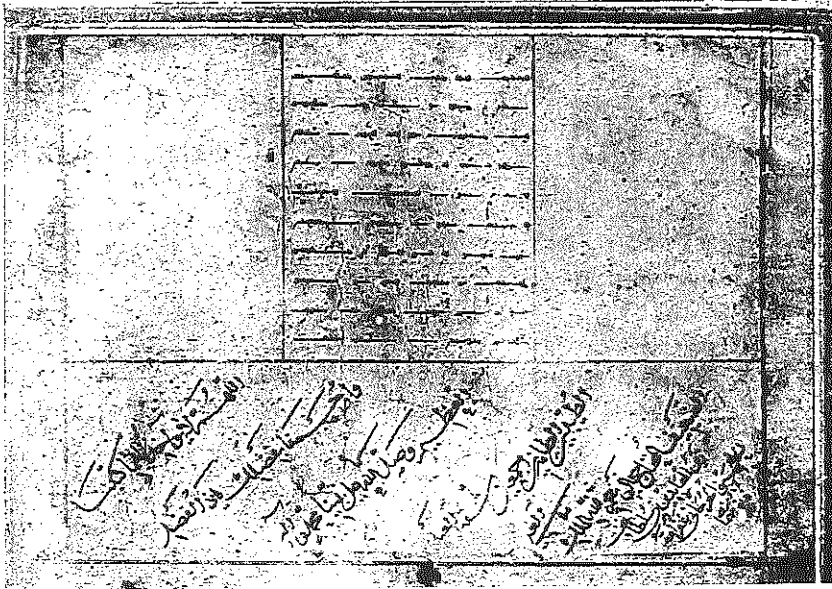
rini ancak ayrı eserlerin istinsahlarında müşâhede edebiliyorduk. Semerkand ve Herat muhitlerinde uyğur yazısına verilen ehemmiyet, bu alfabe ile yazılmış ve müzeyyen eserlerin mevcûdiyetinden, açık olarak, anlaşılacakla beraber, uyğur yazısı üstâdlarının da, tıpkı arap yazısı hattâtları gibi, yazı nümûneleri vücûda getirdikleri mâlûm de-ğildi. Asıl uyğur sâhası dışında uyğur yazısının kullanılması ve geliş-mesi üzerinde duranlar için, bu küçük nümûnenin büyük bir ehemmi-yeti olduğunda şüphe yoktur.

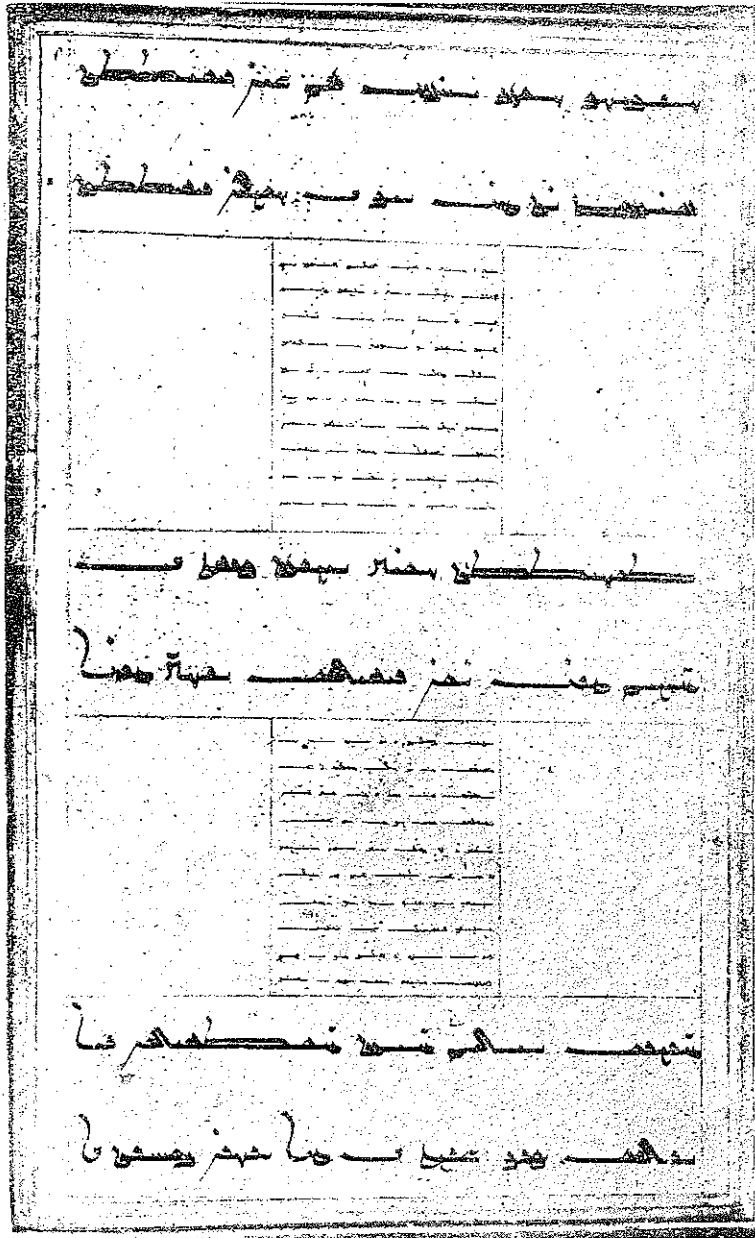
Mevcûdiyetini Dr. Süheyl Ünver 'den öğrendiğimiz bu mec-muada arap yazısı üstâdlarına âit muhtelif büyüklükte yazılar bir arada cildlenmiştir (msl. 1. Abdullah Herevî: 58b, 59a, 61b, 65a, 71a ve 76b — yazı tarihleri: 855=1451, 857=1453, 859=1455 ve 873=1468/1469; 2. Abdülkerim Hârizmî: 68a — ts.; 3. Ah-med b. Sühreverdî: 12b, 29a ve 53b — birinin tarihi: 710=1310/1311; 4. Amr b. Mes'ade: 13b—ts.; 5. Argun Kâmilî: 20b — ts.; Argun b. Abdullah: 44a — yazı tarihi: 731=1330/1331; Argun b. Abdullah Kâmilî: 50b — yazı tarihi 703=1303/1304; 6. İbrahim b. Mehdî: 3a — ts.; 7. Muhammed Sâlih b. Mu-hammed Yusuf Sebzvârî: 80b — yazı tarihi: 949=1542/1543; 8. Muhammed b. Sultanşâh Herevî: 22a, 62b ve 75a — yazı tarihleri: 878=1473/1474, 900=1494/1495 ve 917=1511/1512; 9. Mübârekşâh b. Abdullah: 21b ve 40b — birinin tarihi: 729=1328/1329; 10. Mübârekşâh b. Kutb: 31b ve 35b — birinin tarihi: 932=1525/1526; 11. Seyid Baba Hoşmerdân: 65b—ts.; 12. Şems Sultânî: 71b — ts.; 13. Şeyh Kemâl b. Abdülhak Sebzvârî: 64a, 64b ve 76b — birinin tarihi: 939=1532/1533; 14. Yahya b. Hâlid: 3a—ts.; 15. Yahya Sûlî (Sûfî?): 37b — yazı tarihi: 742=1341/1342 v.b.), Uyğur harfleri ile yazılan tek nümûne bu mecmuanın 57b —58a varaklarını teşkil etmektedir. Bir buçuk sahife tutan bu yazının tam sahifesi 36×21,5 cm. büyüklüğünde olup, büyük ve küçük olmak üzere, iki türlü yazı ile yazılmıştır. Büyük harfler ile sahifenin başın-da, ortasında ve sonunda çift olarak yazılan satırlar (1.—2., 13.—14. ve 25.—26.) 19,5 cm. uzunluğunda ve satır araları 3,4 cm. genişli-ğindedir. Küçük harfler ile yazılı kısmı ise, onar satırlık üç grupta toplanmıştır. Her iki tarafı açık bırakılmak suretiyle, sahifenin orta-sına yerleştirilmiş olan satırların uzunluğu — 6,8 cm. ve satır araları — 0,8 cm. 'dir. Yazı şekli, sahifenin iç ve dış çerçevesini teşkil eden düz çizgiler ile bunların altın-suyu ile doldurulma tarzı, 'Atebetü 'l-haqqayk 'ın yazı ve tezyinâtına çok benzemektedir.

Hattâtın metni şâir Emîrî'nin Sultan Baysungur b. Şahruh adına 833 (1429—1430) 'te, *meşâ'ilün meşâ'ilün fâ'ulün* vezninde ve mesnevî tarzında yazmış olduğu *Deh-name* 'nin baş kısmını teşkil etmektedir (*Deh-name* için şimdilik bk. Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, 1888, s. 288 v.d.).

Yazının sonunda arap harfleri ile ve yanlamasına sıralanan satırlarda şu ketêbe bulunmaktadır:

allahümme la tu'ahizna bi-ma ketebna ve 'rhamna bi-fazlîke ya ze 'l-fazlî 'l-'azîm ve şalla 'llahî 'ala nebîyyîna muhammed'in (ve 'ala) alihî t-tayyibîne 't-tahîrîne ecma'in meşâ'ahû el-'abdü 'l-ğabîyyü 'l-zâ'ifü 'l-muhtacü ila nîmetî 'llahî 'l-melîkî ('l-ğani) zeynü 'l-'âbidîn bin sultan-bahtî 'l-hüseynîyyü 'l-cürcanî gâfere 'llahü zünubehüma („ya rabbi, yazdığımız şeylerden dolayı bizi muâhaze etme. Ey büyük fazıl sâhibi, fazlın ile bizi yarlıga. Allah, nebimiz Muhammed'e ve onun pâk ve temiz evlâtlarına salât ve selâm eîştirirsin. Bunu zayıf, gabi ve gani melik olan Allahın nimetlerine muhtâc Zeynü'l'âbidin b. Sultan-baht Hüseyinî Cürcanî yazmıştır. Allah onun ve babasının günâhlarını yarlıgasın“).

B nüshası İstanbul'da Ayasofya kütüp., nr. 4757'de mahfûz olup, sonradan ilâve edilmiş olan *Mecmu'atü rîsâletⁱⁿ bi'l-luğatⁱ 'l-moğulîyyetⁱ 'l-manzumetⁱ ve bi'l-hattⁱ 'l-moğulîyyi min kîbeli 'n-neşâ'ihⁱ ve kitabü Mağzenⁱ 'l-esrarⁱ bi'l-luğatⁱ 'l-moğulîyyetⁱ ve 'l-hattⁱ 'l-moğulîyyi küllⁱⁿ minhûma muhâşş^{en} bi't-türkiyyetⁱ* başlığını taşıyan bir mecmuanın baş kısmında bulunmaktadır. Mecmua, ketebesinden (s. 154, str. 4—11) anlaşıldığına göre, Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşî tarafından, 17 Zilkâde 884 (30 Kânûn II. 1480) tarihinde, İstanbul'da tanzim edilmiştir. Abdürrezzak Bahşî'nin, bu mecmuayı tertip ederken, A nüshasından istifâde etmiş olması mümkündür. Fakat A nüshasında esere ilâve edilen son iki parçanın başlıklarında müellif adları kaydedilmediği hâlde, B nüshasında bunların zikredilmiş olmasına bakılırsa, Abdürrezzak Bahşî'nin eline A nüshasından başka bir nüshanın geçmiş olduğu düşünülebilir.

Mecmua 17,8×24,8 (yazı kısmı 10,5×17) büyüklüğünde olup, her birinde 11 satır olmak üzere, 174 sahife ihtivâ etmektedir (69.—70. sayfeler arasında karşılıklı boş bırakılmış olan 2 sahife bu sayıya dâhil değildir). Meşin cildin zedelenmiş olan kenârları, meşin parçaları yapıştırılmak suretiyle, tâmir edilmiştir. Sahifelerinin karışmış olduğuna bakılırsa, mecmua yazıldıktan epey bir müddet geçtikten sonra cildlenmiş ve sayfeler de cildlendikten sonra numaralanmış olmalıdır (msl. 'Atebetü 'l-hâkayık' kısmına karışmış olan 29.—44. sayfelerdeki parçalar *Mağzenü 'l-esrar* 'a âittir ve bunların 84.—85. sayfeler arasında bulunması icâp eder; 88.—89. ve 164.—165. sayfeleri bağlayan *bil* ve *ikiz-i* sözleri de metnin devamına uymamaktadır ve buralarda bir eksiklik olup-olmadığı ayrıca tetkike muhtacdır). Mecmuanın kâğıdı kalınca ve parlak olup, fil-dişi rengindedir.

Mecmuanın metin kısmı uyğur ve arap harfleri ile yazılmıştır. Abdürrezzak Bahşî tarafından yazılmış olan başka yazılarda da nümûnelerini gördüğümüz husûsî bir karakter taşıyan uyğur yazısı ve siyah mürekkeple yazılan mısralar altında metin arap harfleri ve kırmızı mürekkep ile tekrarlanmaktadır. Yalnız 88. sahifenin iç kenarında, unutulmuş olan ve kırmızı mürekkepli arap harfleri ile yazılı bir mısra ile 173. sayfede siyah mürekkep ve arap harfleri ile yanlamasına yazılmış olan iki mısra istisnâ teşkil etmektedir. Uyğurcaların altına bâzı kelimelerin izâhı mâhiyetinde ilâve edilen sözler siyâh mürekkep ile yazılmıştır.

Mecmuanın ikinci sahifesi yaldızlı çerçeve içine alınmış ve besmeleyi ihtivâ eden başlık, mâvî zemin üzerine, altın yaldız ile süslenmiştir; diğer sahife kenârları ise, çerçevesizdir. Arap harfleri ile yazılı

başlık ve diğer ilâvelerin büyük bir kısmı altın suyu ile yazılmış (103. sahifeden sonraki başlıklar, 119, 124, 136 ve 139. sahifelerde bulunanlar müstesnâ, hep siyâh mürekkep ile yazılmıştır) ve hareketler siyâh mürekkep ile işâretlenmiştir. Başlıkların 12 'si yalnız arap, 3 'ü yalnız uygur ve 17 'si altta arap harfleri ile tekrarlanmak suretiyle, uygur harfleri ile yazılmıştır. Arap harfleri ile yazılan ve muhtelif yazı nevilerini ihtivâ eden başlık ve ilâvelerin bir hattât elinden çıkmış olması pek muhtemeldir. Metnin arap harfleri ile olan kısımlarına nisbetle daha san'atkârâne yazılmış bulunduklarına göre, bunların Abdürrezzak Bahşı 'nın kaleminden çıkmamış olması icâp eder. Mamafih kendisine âit başka yazı mümüneleri ortaya çıkıncaya kadar, bu husûsta şimdiden kat'î bir söz söylemekte acele edilmemesi daha doğru olur.

Mecmuanın ilk sahifesinde, mecmua adından başka, A nüshasında da bulunan iki mühür (yk. bk.) yanında bir de yazısı okunmayan bir mühür bulunmaktadır.

Mecmua ayrı başlıklar ile işâret edilen şu parçaları ihtivâ etmektedir :

1. 'Atebetü 'l-hakayık, s. 2 — 69 (29. — 94. sahifeler hâric)
2. Maḥzenü 'l-eşrar-ı Mevlana Ḥaydar 'aleyhi 'r-raḥme (38 beyit), s. 70—77
3. Beyan-ı ḥal-i ka'il-i kītab u eyz^{an} sebeb-i nāzm kerdən-i u (74 beyit) s. 77—84 + 29—34
4. Tef²ül be-nam-i memduḥ u meḍḥ-i u u 'aciz-i nefis-i ka'il (30 beyit), s. 34—40,
5. Der mertebet-i insan (20 beyit), s. 40—44
6. El-maḳaletü 'l-ula fi 'l-meṣ'iza (36 beyit), s. 44 + 85—90
7. El-maḳaletü 'l-uḥra eyz^{an} (27 beyit), s. 90—95
8. Hikayet-i Şulṭan Maḥmud 'aleyhi 'r-raḥme ve 'r-rizvan (43 beyit), s. 95—103
9. Mirza İskender-ning ḥusn-i taḥallüsi (36 beyit), s. 103—110
10. Ya'qub peygamber hikayeti 'aleyhi 's-selam (19 beyit), s. 110—114
11. Şulṭan Timur Beg (ar. Big) -ning bu bir hikayeti taḳrib üçün aytur (28 beyit), s. 114—119
12. Maḳalat eyz^{an} der meṣ'iza (25 beyit), s. 119—124
13. Maḳalat der meṣ'iza (19 beyit), s. 124—127
14. Kufe 'de bir pir-i şaḥīb-batın bilen Ḥ'aca-i Bezzaz bilen ol biçare qarı ḥatun kıssa'sı (43 beyit), s. 127—135
15. Maḳale meṣ'iza u naṣiḥat (17 beyit), s. 136—139

16. *Karvâni-ler içinde bir füzul yigit bileu Hatem Tayy hikayeti* (22 beyit), s. 139—143
17. *Comart* (ar. *cüvanmêrd*) -lıkniñ *foyidesi takı* (ar. *dağı*) *buhul meze'mmetini aytur* (29 beyit), s. 143—148
18. *Süleyman peygamber 'aleyhi's-selamnıñ hikayeti taqrib için keltürüp turur* (16 beyit), s. 148—152
19. *Harun Reşid* (ar. *Harune 'r-Reşid*) *bilen Behlul divaneniñ münazara ve hikayetleri rahmetü'llahî 'aleyhi* (14 beyit), s. 152—155
20. *Mev'ize* (22 beyit), s. 155—159
21. *Luţfi aytur* (7 beyit), s. 160—161
22. *Bu takı* (ar. *dağı*) *Luţfi-niñ ğazeli* (5 beyit), s. 161—162
23. *Bu takı Luţfi-niñ* (7 beyit), s. 162—163
24. *Şekkaki* (uyg. *Sekaki*) *aytur* (7 beyit), s. 163—165
25. *Şekkaki* (uyg. *Sekaki*) *aytur* (6 beyit), s. 165—166
26. *Sekkaki* (ar. *Şek(k)aki*) -niñ *ğazelleridin yine bir ğazel aytur* (7 beyit), s. 166—167
27. *Mevlana Luţfi-niñ ğazeli* (5 beyit), s. 167—169
28. *Mevlana Luţfi-niñ ğazeli* (5 beyit), s. 169—170
29. *Mevlana Luţfi-niñ ğazeli* (6 beyit), s. 170—171
30. *Luţfi ğazeli* (5 beyit), s. 171—172
31. *Luţfi ğazeli* (7 beyit), s. 172—173
32. *Luţfi ğazeli* (6 beyit), s. 173—174

Bu başlıklardan 2—8, 12—13, 15—16, yalnız arap, 20 ve 30 yalnız uygur ve geri kalanlar ise, hem uygur hem arap harfleri ile yazılmıştır.

Necib Âsım, eserin ikinci kısmı olarak, B nüshasının faksimilesini de neşretmiştir. Nâşir bu husûsta ayrıca izâhat vermemiş olduğu için, burada ne gibi bir usûl kullanılmış olduğunu bilmiyoruz. Fakat bunun bir faksimile olmaktan çok uzak bulunduğu, eserin aslı ile karşılaştırıldığı vakit, derhal görülmektedir. Msl. ilk sahifede eserin vakfiyesi, okunamayacak şekilde, fenâ istinsâh edilmiş olduğu gibi, buradaki mühürler de asıl şekillerine hiç benzememiş ve aslında mevcut üçüncü mühür ise, bûs-bütün alınmamıştır. İkinci sahifenin çerçevesi ile besmelenin tezyinâtı kaldırılmış ve 10. sahifede başlığın altındaki çizgi ve lekeler ile son sahifedeki *m* sonradan ilâve edilmiştir. Sahifelerin alt kenârlarındaki işâretler ile izâh mâhiyetindeki sözler de faksimileye girmemiştir v. b.

Gerek uygur ve gerek arap harflerinin yazılış tarzı eserin aslindakilerden o kadar farklı bir şekil almıştır ki, bunu faksimile olarak kabûl etmek oldukça güçtür. Bu farkların yalnız fotoğraf ve tabı

noksanından ileri gelmiş olmasını düşünmek imkânsızdır. Bu her hâlde yazı san'atı ile pek ilgisi olmayan biri tarafından ve şeffaf kâğıt üzerine kopya edilmek suretiyle hazırlanmış olacaktır.

C n ü ş h a s ı . Eserin bu nüshası İstanbul, Topkapı-sarayı kütüphânesinin Hazîne (kayıt nr. 35552, sıra nr. 244 ve husûsî nr. 14) kısmında mahfûz ve sonradan başka bir el ile yazılmış olan: *hibetü 'l-hakayık bi 'l-moğuliygeti fi 'n-naşihatı ve 'l-taşavvuf ve rîsaletü hırufi 's-süryan 'ala neş'in min huşutühim ve hüve 'l-lezi yüktebü 'l-ıncilü bihi* başlığı ile kayıtlı bir mecmua içinde bulunmaktadır. Mecmua 26,2 × 17,8 cm. ve her biri 11 satır ihtivâ eden sayfelerin yazılı kısmı 16 × 8 cm. büyüklüğündedir. Kâğıdı parlak fil-dişi renginde olup, sâde bir şekilde tezyin ve iyi muhâfaza edilmiş meşin bir cild ile cildlenmiştir. Mecmuanın her iki kısmında da asıl metin siyah ve başlıklar ile diğer ilâve ve izahlar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Mecmuanın başında 3 sahife (yukarıdaki başlık 3. sahifenin üst kısmına ve 2 satır üzerine yazılmıştır), *'Atebetü 'l-hakayık* 'tan sonra 7 sahife ve süryânî alfabesinin sonunda tekrar 6 sahife boş bırakılmıştır. Mecmuanın kimin tarafından, hâangi maksatla, ne zaman ve nerede yazıldığına dâir, hiç bir kayıt yoktur. 3. sahifenin alt-sol kenarında ve bir de alfabenin bittiği sahife altında Bayezid II. 'in mührü bulunmaktadır.

Mecmua çok itinâ ile yazılmış ve *'Atebetü 'l-hakayık* 'a âit kısımda satır hizâlarına, başlık ve diğer arapça ilâvelerin mümkün mertebe tam satırlar içine alınmasına dikkat edilmiş ve yazı harekelenmiştir. Mısırâlar alt-alta sıralanmış; yalnız 469.—472. mısırâları ihtivâ eden dörtlük, mısırâları yan-yana olmak üzere, 2 satır hâlinde ve 485.—488. mısırâlar da yanlamasına alt-alta yazılmıştır. Sırada unutulmuş olan 76. mısraın, *şh* işâreti ile, sahifenin kenârında yazılmış olmasından, nüshanın istinsâhından sonra, karşılaştırılmış olduğu düşünülebilirse de, 391.—400., 405.—408. ve 417.—420. mısırâları eksiktir. Bunun müstensihin hatâsından veya istifâde ettiği nüshanın eksik olmasından ileri gelip-gelmediğini tahmin etmek güçtür. 508. mısra-dan sonra, iki satır üzerine, *temmet hibetü 'l-hakayık bi-'avni 'llahî 'l-melikî 'l-halîkî* („Yaradıcı, mülk sâhibi Tanrının avni ile, *Hibetü 'l-hakayık* tamam oldu“) ibâresi ve bundan sonra 509.—512. mısırâlar yazılmıştır. Bu ibârenin yeri nüshada her hâlde yanlış olacaktır; yoksa *Arsian Hoca Tarhan* 'a âit parça eksik kalıyor.

Eserin ismi, yazı karakteri farklı olmakla berâber, müstensih tarafından yazıldığına şüphe olmayan yukarıki kayıta ve bundan alınarak, mecmuanın başına yazılmış olan başlıkta *Hîbetü 'l-hakayık* şeklinde kaydedildiği hâlde, ilâve parçada *Hîbet ol hakayık* tarzında yazılmıştır.

C nüshası, imlâ husûsiyetleri ve bâzı izâhların aynı olması (bk. bilhassa 433) bakımından, B nüshasına yakın bulunmaktadır; fakat B nüshasından farklı olan cihetleri de oldukça mühim bir yekûn tutmaktadır. B nüshasında arap harfleri ile yazılmış olan kısım uygar harfleri ile yazılı üst satırların bir nevi transkripsiyonu telâkki edilebileceğinden, Abdürrezzak Bahşı'nın buradaki imlâda uyurca-yı tâkip etmek istemiş olması tabiî görülebilir; arapça ve farsça sözlerin imlâlarındaki bozukluğu da bununla izah etmek, bir dereceye kadar, kabildir. C nüshası ise, böyle bir zarûret bulunmadığı hâlde, sözlerin imlâsında B nüshasına yakın bir imlâ tarzı kullanmış ve bâzı husûslarda daha ileri gitmiştir. Yabancı sözlerin imlâsı, B 'ye nisbetle, daha düzgün olmakla beraber, burada da bir çok yanlışların bulunduğu ve B 'de doğru olanların da bâzan yanlış yazıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı istinsah yanlışları çerçevesini aşmaktadır (bk. msl. 16 *türüng* yerine *kününg*, 44 *sevînsün* yerine *yarusun*, 187 *azuk ycklukı* yerine *idi kısmeti*, 228 *katığ ya okun* yerine *kurt değ okunğ*, 312 *kol* yerine *pul*, 376 *edlegen* yerine *tırığan* v. b.). 511.—512. mısralar, B 'de bulunmadığı hâlde, C 'de mevcûttur. Başlıklar ile diğer arapça ilâveler, pek az farklar ile, B ve C nüshalarında aynıdır. Eğer bugüne kadar meçhûl kalan başka bir nüsha meydana çıkmazsa, C nüshası müstensihinin A ve B nüshalarının her ikisinden de istifade etmiş olması ihtimâlî düşünülebilir. Metindeki bâzı sözlerin imlâ ve telâffuz şekilleri ile izahlarda daha çok cenûp şivesi husûsiyetlerinin kullanılmış bulunması, bu nüshanın İstanbul 'da yazılmış olduğunda şüphe bırakmıyor. Abdürrezzak Bahşı 'ya nisbetle cenûp şivesine karşı gösterilen bu fazla temâyül, bunlardan birinin nüshayı kendisi için ve diğerinin ise, muayyen bir maksatla istinsah etmiş olmaları ile izah edilebilir.

Mecmuanın ikinci kısmını teşkil eden süryânî alfabesi *besmele* ile başlamakta ve bunu: *hazîhî müfredatî hırafî 's-süryan 'ala nev'in min hututühim el-lezi yüktebû 'l-incilü bihî* başlığı tâkip etmektedir. Ünlü ve ünsüz harflere göre tanzim edilen cedveller ayrı başlıklar ile belirtilmiştir (msl. *ve hazîhî hırafühümü 'l-müteharriketü, ve hazîhî hırafühümü 'l-mürekkibetü ma'a 'l-beş, ve hazîhî hırafühümü 'l-mürekkibetü ma'a 'd-döles* v. b.). 46. varakın arka tarafında *ve hazîhî hırafühümü 'l-mürekkibetü 'ala tarikî 'l-ebced* başlığı altında bir satır

süryânî harfleri ile yazılmış ve bunun altına, arap harfleri ile, *êbcêd hevvêz huftî keleşen şâfşâş qarışat* sıralanmıştır.

Mecmuanın yazılış tarihi hakkında, Bayezid II. (1481—1512) 'in mühründen başka, bir kayıt yoktur. Nüshanın Bayezid II. veya Mehmed II. (1451—1481) devrine âit olması mümkündür. Bu devirlerde Türkiye 'nin temâsa girmiş olduğu devlet ve kavimler ile resmî muhâbereleri idâre eden husûsî kalemler mevcûd idi (krş. Rahmeti Arat, *Fâtih Sultan Mehmed 'in yarlığı, Türkiyat*, VI, 1939 ve *Qutağgu bilig*, I, metin, İstanbul, 1947, s. XXXV). Bu gibi cedvellerin bu kalemlerde çalışanlar tarafından ve burada çalışacak genç unsurları yetiştirmek maksadı ile hazırlanmış olması pek muhtemeldir. Birbirlerine çok benzeyen bu cedvellerin uygur alfabesine âit olanları için bk. R. Rahmeti Arat, *Uygur alfabesi (M. Cevdet, hayatı, eserleri ve kütüphânesi*, İstanbul, 1937, s. 16—26). Aynı şekilde yunan (bk. Ayasofya kütüp., nr. 4749) ve ermeni (bk. Ayasofya kütüp., nr. 4764) alfabeleri cedvelleri de tanzim edilmiştir (nümüneleri için bk. R. Rahmeti Arat, *ayn. esr.*, s. 19—20). Banların ermeni alfabesine âit olanı 923 (1517) tarihini taşımaktadır.

D nüshası. Uzunköprü 'de Seyid Ali 'nin kitapları arasında bulunan ve sonradan anlaşıldığına göre, *'Atebetü 'l-hakayık* 'ın bir kısmı ile manzûm bir Oğuz destânından bir parça ihtiva eden bir mecmua, torunu Vâhid tarafından, o vakit kütüphâneler müdürü olan Hasan Fehmi Turgal 'a Ankara 'ya gönderilmiştir. Baş, sonu ve ortalarından bâzı varakları eksik olan bu mecmuanın tarihi, yeri ve müstensihi belli olmadığı gibi, bu iki eserden başka, daha neleri ihtiva ettiğini de tesbit etmek imkânsızdır. Mevcut kısımda Oğuz destânına âit, tâlik ile yazılmış 8 ve *'Atebetü 'l-hakayık* 'a âit nesih ile yazılı 22 sahife olmak üzere, 30 sahife muhâfaza edilmiştir.

Ankara 'da kütüphâneler umûm müdürlüğünde bulunması icâp eden bu mecmuadan, 485.—488. ile 493.—500. mısraları ihtiva eden bir sahifesinden başka, eserin neşrinde istifâde imkânı bulunamamıştır. Vaktiyle Fuad köprülü tarafından tetkik edilen (aş. bk.) ve H. Nâmık Orkun tarafından bir kısmının fotoğrafları çekilmiş olan (bk. *Oğuzlara dâir*, Ankara, 1935, s. 96—153 ve faksimile I—VIII; müellifin bunlar ile birlikte çıkartmış olduğu yukarıda zikredilen tek sahifenin fotoğrafını bana göndermek lûtfunda bulunduğunu burada bir daha teşekkür ile kaydetmek isterim) yazma mecmuanın,

uzun seneler devâm eden tâkip ve araştırmalardan sonra, nihâyet yerinde bulunmadığını esefle öğrenmiş bulunuyorum. Türk yazı dilinin tarihinde ayrı bir yer işgâl eden bu eserin bir çok tereddütlü noktalarının aydınlanması için en mühim mâlzemeyi içinde bulundurduğunu tahmin ettiğim bu nüshanın bu şekilde ortadan yok olması, ilim için, büyük bir kayıp sayılmalıdır.

Bu nüsha hakkında şimdilik mürâcaat edebileceğimiz tek kaynak olarak Fuad Köprülü'nün *Hibet al-Hakayık hakkında yeni bir vesika* (bk. *Araştırmalar*, s. 84—90) adlı kısa bir makalesi bulunmaktadır. Buna göre, 19 × 12,5 cm. büyüklüğünde olan 22 sahifelik (bende mevcut sahifede mısralar alt-alta ve yanlamasına yazılmış olup, her sahifede 12 mısra bulunmaktadır) bu nüshada eserin adı, makale sâhibinin kaydına rağmen (bk. s. 88), fotografa açık olarak *ğ-* ile, *Ğaybetü'l-hakayık* şeklinde yazılmıştır. Nüshada mısraların vaziyeti şöyledir (var — nüshada mevcut, yok — metinde bulunmayan ve eksik — yazıldıktan sonra kaybolan mısraları gösterir):

1. — 214. =	214	mısra	eksik
215. — 230. =	16	"	var
231. — 232. =	2	"	yok
233. — 268. =	36	"	var
269. — 276. =	8	"	yok (aş. bk.)
277. — 326. =	50	"	var
327. — 364. =	38	"	eksik
365. — 488. =	124	"	var
489. — 492. =	4	"	yok
493. — 500. =	8	"	var
501. — 512. =	12	"	eksik

Son sahifenin sol-alt köşesinde, 500. mısradan sonra, *eğer* sözü yazılmıştır ki, bu metnin devâmına uymaktadır.

D nüshasında âyet, hadîs v. b. arapça ilâvelerin bir kısmının bulunmadığı kaydedilmiş ise de, maalesef bunların hângileri olduğu ayrıca tasrih edilmemiştir. Bâb başlıklarının bu nüshada da arapça yazılmış ve A nüshasındaki gibi, sayılmış olduğu anlaşılıyor (bk. msl. *en-neş'û's-sadîsü*). Esere ilâve edilmiş olan parçalar bu nüshada ayrı başlıklar ile gösterilmiş olup, beyitler birbirini tâkip etmektedir. Bu husûsiyet, nüshanın menşe'ini tâyin etmek bakımından, mühimdir. A nüshasında da ilk ilâve, metin içindeki dörtlüklerde olduğu gibi, uyg. harfl. *uğr-a* sözü ile, ikinci ilâve ar. harfl. *mîn kelamî ğayrihî* tâbiri ile ve üçüncü ilâve ise, ilk ilâvede olduğu üzere, *uğr-a*

sözü ile ayırt edilmiştir. Verilen mâlûmata göre, D' nüshasında ilâve arapça tâbirler satır altında farçaya tercüme edilmiştir.

Makalede, yerleri gösterilmeksizin, bir de şu husûsiyetlere işâret edilmiştir: *ajun* (umûmiyetle), *edgü*, *keç*, *keçer* (bk. 300) *koğup* (bk. 240, 407, 436), *könğül ba-* (bk. 220), *sevinç* (bk. 371, 413), *tıp*, *yavuz* (bk. 215, 301), *yayın-kı* (bk. 223), *yüzçi* (bk. 409; 410'a işâret edil-memiş) ve *-dın*, *-din* (her yerde).

Aşağıdaki sözler satır altında ve şu şekilde izah edilmiştir: *'abid* (*kulluk kılguçı*; bk. 398), *adın* (*özge*; bk. 467), *ajun* (*dünya*), *akı* (*ci-vanmerd*), *artak* (*yaman*; bk. 395, 413), *asrasında* (*sonunda oku: sonğında*; bk. 294), *emir* (*bugrak*; bk. 452), *halik* (*yaratğan*; bk. 272. Bu söz metinde yalnız bir defa geçmektedir; fakat verilen mâlûmata göre, bu mısra nüshada yoktur. Makalenin burasında bir yanlışlık olacaktır; ya bahis mevzuu olan mısra nüshada mevcuttur veya 459. mısradaki *kalık* sözü, Ba ve C'de olduğu gibi, bu nüshada da yanlış yazılmış olacaktır), *karıka* (nüshada *karığa*?; *elig-ke*; bk. 460), *karşunalmaz* oku: *karşu bolmaz*? (*ötrüturup bolmaz* oku: *utru turup bolmaz*; bk. 462), *kız* (*ağır bahalığ*; bk. 444, 480), *kirtü* (*çın*; bk. 368), *öküş* (*köp*), *sarınğu* oku: *sarınğu böz* (*kefen*; bk. 432), *yavuz* (*yaman*; bk. 215, 301), *yiglik* (*yahşılık*; bk. 410).

E. önce Ankara'lı Hacı Câfer oğlu İbrahim'e âit olup, şimdi Ma-arif kütüphanesinde bulunan bir mecmuada, diğer türkçe beyit ve dörtlükler arasında, *'Atebetü 'l-hakayık* 'a âit bir dörtlük de bulun-maktadır. Bu mecmuanın ilk sahifesi ile *faşlân fi haftı 'l-uyğuri el-an yuğalı moğulıyyân* başlığını taşıyan sahifeden itibâren arka-arkaya dört sahifenin fotoğrafını elde etmek mümkün olmuştur; mecmuanın kalan kısmını, maalesef, göremedim. Fakat Fuad Köprülü (bk. *Araştırmalar*, s. 74—83; bundan nakil ve *Kutadğu bilig* 'e âit iki beyit için bk. R. Rahmeti Arat, *Kutadğu bilig*, I, metin, s. XXXIX v.d.) bu mecmuayı tetkik etmiştir. Mecmua Ğazi b. 'Ali b. Kutluğı'l-Cu-bati tarafından tertip ve İran'da hükümrân olan İncü âilesinin son hükümdarı Emir Şeyh Ebu İshak'ın başkumandanı olup, 755 (1354) 'te Şiraz şehrini Muzafferîler'in vâlisi Şah Sultân'dan almak için yapılan harpte maktûl düşen emir Ay-Demir Cûbâtî (703—758 = 1303—1357) 'nin oğlu Muhammed'e takdim edilmiştir.

Uygur yazısı fashındaki alfabenin şekli, sırası ve alfabenin tarihteki yeri için bk. Rahmeti Arat, *Uygur alfabesi*, B. Bundan sonra

gelen türkçe parçaların daha çok uygur alfabesi ile yazılan nümûneler mâhiyetinde olduğu görülüyor. 13 satırlık kısım üstte uygur ve altta arap harfleri ile ve geri kalan 12 satırlık kısım ise, yalnız arap harfleri ile yazılmıştır. Bu son kısımda satırlar arasında bırakılan geniş aralıklar, sonradan uygur harfleri ile doldurulmak üzere açık bırakılmış olacaktır.

Alfabe ve bâzı eski şekilleri gösteren sayılardan (bk. bilhassa *sekiz on* = 80 ve *tokuz on* = 90, ar. harfl. *dokuz on*) sonra, '*Atebetü 'l-haḳayık*' a âit, fakat diğer nüshalardan bir az farklı olan şu dörtlük gelmektedir (bk. 93—96 ve not):

bilig bildi boldı eren belgölüg
bilig-siz tirig-le ölüg körgölüg
bilig-lig er ölse adı ölmez ol
bilig-siz tirig erken adı ölüg

ölmez ve *erken* sözleri ar. harfl. *ölmes* ve *ırken* şeklinde yazılmıştır. Bu dörtlüğü, bir az ara ile, aynı şekilde uygur ve arap harfleri ile yazılmış ve *Ḳutaḍḡu bilig* 'e âit olan iki beyit tâkip ediyor (bk. 1139 ve 1476):

negü bar acun-da ölüm-din ḳatıḡ
ölüm-ni saḳınsa keter mîṅṅ tatıḡ
kezig-çe kelür bu ölüm-niṅ ḳurı
özünḡ-ni ölüm-ke anuḳ-lap yorı

ḳatıḡ, *saḳınsa* ve *tatıḡ* sözleri ar. harfl. *ḳatıḳ*, *saḡınsa* ve *dadıḳ* şeklinde yazılmıştır. Burada iki beyit şeklinde görülen bu parçalar *Ḳutaḍḡu bilig* 'de başkalarından alınmış söz gibi ve dörtlükler içinde geçmektedir:

I.

- 1138 *muṅḡar meṅḡzetü aydı şa'ir sözi*
munuṅ ma'nisi uḳsa açlur közi
 1139 *negü bar ajunda ölümdin ḳatıḡ*
ölümüg saḳınsa kiter mîṅṅ tatıḡ
 1140 *ölüm bir teṅḡiz ol uçı yok tüpi*
baḳa körse yetrü tüpi yok batıḡ

II.

- 1475 *negü tir eşitgil ögi yetmiş er*
ölümüg ölürde oza uḳmış er
 1476 *kezigçe kelir bu ölümünḡ ḳurı*
ölümke özünḡ cın anuḳlap yorı
 1477 *kümüş ḳur baḡuḳı munu men tiyü*
ölüm tuttu erse üzöldi ḳurı

Bir çok tefsirlere müsâit olan bu beyitler hakkında söylenecek sözler bugünkü durumda bir tahmin çerçevesini aşamayacağından, şimdilik bunların *Ḳutadḡu bilig* 'den rast-gele alınmış olduklarını kabûl etmek daha doğru olacaktır.

Bunlardan sonra, mısraları alt-alta ve yanlamasına sıralanan ve geniş satır aralıkları bırakılarak, yalnız arap harfleri ile yazılmış olan şu dörtlük geliyor:

*aya bilge hıkmət izin izlegil
özünḡ-ni küzed söz bilip sözleg
kılnçınḡ arık tut özünḡ-ni küzed
kereḡ-siz kılnḡ-nı koyup kızlegil*

Bu dörtlük 'Ateḡbetü 'l-ḡakayık' ta 225. — 228. mısraları içine alan dörtlük ile mukayese edilebilir; fakat aradaki fark o kadar büyüktür ki, bunların doğrudan-doğruya aynı olduğunu düşünmek güçtür. Aksi takdirde dörtlüğün bugüne kadar emsâline tesâdüf edilmeyen bir karışıklığa uğramış olduğunu kabûl etmek icâp eder.

Nihâyet ilk beytin iki mısra ile diğerlerinin ikincî mısraları kafiyeli olan şu üç beyit gelmektedir:

*begat körki hıkmət kılnıḡ hünḡer
hünḡerlig seçen ol bahalık ḡüḡer
bilig us ḡireḡ kimde bolsa anı
zamana öḡer ḡaḡ tiler ḡan seḡer
neḡe sinsa altun bahası ḡem ol
ıpar kayda yaşursa yısı öter*

İfâde edilmek istenilen mefhûm bakımından, bilhassa son mısra için krş. *Ḳutadḡu bilig*, beyit 311 ve 312.

Bundan sonra, niçin yazılmış olduğu anlaşılmayan *terceme* sözü gelmekte ve bunu tâkip eden satırlarda bizim devir mensûplarının çocukluklarında bildikleri ve büyük bir gayretle kullandıkları bir nevi gizli yazı alfabesi ve bunun izâhı verilmektedir.

Nüşanın tanzim edilmiş olduğu sâha, daha çok türk dilinin cenûb-i garbî şivesinin hâkim bulunduğu sâhadır. Bu devirde bu sâhada bir kısım sesler artık bugün gördüğümüz şekillere doğru inkişâf etmiş bulunuyordu ve mecmuayı tanzim veya istinsah eden şahıs da bunları kendi telâffuzuna uydurmakta tereddüt etmemiştir. Bundan dolayı bu husûslarda imlâ meselesinde karışıklık ve yanlışların yer almış bulunması tabi'î görülmelidir; bk. msl. *adı* < *atı*, *arık* < *arığ*, *bahalık* < *bahalıḡ*, *dadık* < *tatıḡ*, *katık* < *katıḡ*, *kılıḡ* < *kılık*, *koyup* < *ko-ḡup*, *saḡınsa* < *sakınsa*, *yısı* < *yıdı* v.b.

F nüshası. Berlinde Prusya ilim akademisinde türkçe uygur metinleri arasında T. I. TM 287 işâretini taşıyan bir varak mevcuttur. Buradaki işâret kat'î değildir. Bu küçük parçaları ihtivâ eden paketlere fazla bir kıymet verilmemiş olduğundan, bunların muhteviyâtı bâzan birbirine karıştırılmıştır. $7,3 \times 8,6$ cm. büyüklüğündeki bu varak üst tarafından dikilmiş bir kitaba âittir. Ben bunu daha temizlenmemiş olan küçük yazmaları ihtivâ eden paketleri tanzim ederken bulmuştum. Varakın bir tarafında yazılı metnin '*Atebetü 'l-haḳayik*' a âit bir dörtlük olduğunu tesbit edince, bu esere âit diğer varakların da bulunması ihtimâlini göz önünde tutarak, çok dikkatli bir araştırma yaptığım hâlde, maalesef, bundan müsbet bir netice alamadım.

Buradaki dörtlük (bk. 437—440), mısralar arka-arkaya devam etmek üzere ve her hâangi bir işâretle birbirinden ayrılmaksızın, şu şekilde yazılmıştır:

- 1 bu tūni-y-a mesez-i ḳad[ı]ḡ-l[ıḡ]
- 2 mese edası ökü[ṣre]k m[esez-i]
- 3 az sa asel ḳaydabolz-a bile
- 4 arısı arı seher-i tadḡu as[el-]
- 5 tin oz-a

Sahifenin altında daha en az bir buçuk satırlık yer açık bırakılmıştır. Tek bir sahifeye bakarak, her hâangi bir neticeye varmak, tabi'î, imkânsızdır. Bu dörtlük burada tek başına yazılmış olabileceği gibi, bu küçük sahifelerin her birinde bir dörtlüğün bulunmuş olması da muhtemeldir. Bu metnin, diğerlerine nisbetle, daha yeni şekilleri ihtiva ettiği bilhassa *ajun* yerine *dünya*, *ḳayda* yerine *ḳaydabolz-a* (bu tâbir B nüshasında da bu şekildedir; yalnız kelimeler birbirinden ayrı yazılmıştır) ve *zeḥri* yerine *seher-i* misâllerinden anlaşılıyor. Diğer bütün nüshalardan farklı ciheti *az-a* yerine *az sa* yazılmış olmasıdır. Buradaki *sa!* 'nın kullanılış tarzını tesbit etmek için mühim olan ikinci m[esez-i] sahifenin zedelenmiş kısmında bulunuyor. Onun için sözün sonunda yükleme (Akk.) hâli ekinin bulunup bulunmadığını tâyin imkânsızdır.

Varakın arka tarafında arap harfleri ile yazılmış iki satırlık farsça bir metin ile altı buçuk satırlık moḡulca bir metin bulunmaktadır.

Turfan hafriyâtında meydana çıkan eserler arasında arap harfleri ile yazılmış olanlara pek az tesâdüf edilmektedir. Bu parçadan başka, mâhiyetlerini şimdi iyice hâtırlayamadığım bir—iki nümûne daha vardır. Moḡul devrine âit olup, türkçe ve moḡulca metinleri ihtivâ eden mecmualardan biri A. v. Le Coq 'un 1. Turfan hafriyâtı mâl-zemesi arasında, T. I. D 155 işâreti ile mahfuzdur. Fakat bu mecmua

sahifelerinin de büyük bir kısmı yırtılmış ve ancak, dikiş kenarlarında bazı satırlar muhâfaza edilmiştir. Bu mecmuanın moğulca kısmı tesbit edilmemiştir; türkçe hikâye ve manzum parçalar için bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan (Asia Major, IX, Fasc. 2, Otto Franke Festschrift, Teil 2, Leipzig, 1933, s. 129—140)*. Gerek yazı ve gerek dil husûsiyetleri bakımından, *‘Atebetü ‘l-haqqayık* ‘a âit dörtlük ile bu mecmuadaki türkçe manzûmeler arasında büyük bir yakınlık vardır ve bunların aynı senelerde yazılmış olduğu kabûl edilebilir.

Bu mecmuaların yazılış tarihi hakkında her hâangi bir kayda tesâdüf edilmiyor. Fakat Turfan harfiyâtında meydana çıkan moğulca vesikalardan Yisüntemür (1324—1328) ‘e âit vesikanın 1326 ‘da, Elbeg (1393—1399) ‘e âit olanın 1398 ‘de ve Ölcey temür (1403—1410) ‘e âit olanın ise, 1408 ‘de yazıldığı kayıtlıdır (bk. G. I. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idikut-Schähri bei Turfan, SBPA, 1909*). Türkçe-moğulca mecmuaların da bu tarihlerde yazılmış olması mümkündür.

G. Ali Şîr Nevâî ile o devrin Herat muhitinin Edib Ahmed hakkında daha az mâlûmata sâhip olduklarını görüyoruz (yk. bk.). Ali Şîr Nevâî ‘nin *‘Atebetü ‘l-haqqayık* ‘ı görmemiş olduğu anlaşılıyor. O muhitte şâirin şahsiyetinin de başka biri ile karıştırılmış olması pek mümkündür. Şâiri Bağdad civarına nakleden ve İmam A‘zam ‘ın talebesi yapan bir muhitte onun manzûmeleri husûsunda da fazla ciddi mâlûmat beklemek zâten pek doğru olmazdı. Mûteber olan veya itibârının artması arzu edilen her fikir, tâbir veya manzûmeyi meşhûr bir isme izâfe etmek âdeti, her devir için mübâh addedilen bir âdetir. Bu gibi şahsiyetlerin sözleri halk ağzında muhtelif şekiller aldığı gibi, onların mesleğine uygun görülen yeni sözlerin altına da kolayca imzaları yazılıveriyordu. Bu hareket tarzına, eserler dışında, gündelik hayattaki tavır ve hareketinde en çok mârûz kalan şahıslardan biri de Ali Şîr Nevâî ‘nin bizzat kendisi olmuştur (bk. Babur, *Vekâî, trk. trc., Ankara, 1946, II, s. 197*). Ali Şîr Nevâî tarafından Edib Ahmed ‘e izâfetle kaydedilen parçalar (bk. F. Köprülü, *Araştırmalar, s. 68—73*) hakkında ister-istemez böyle bir fikir hâtıra gelmektedir ve bu tereddüt şâirin diğer eserleri ortaya çıkıncaya kadar devam edecektir. Ali Şîr Nevâî, *Neşâ‘imü ‘l-maḥabbæ min şema‘imî ‘l-fütüvve* adlı *Neḫḫat* tercüme ve zeylinde (Paris, Bibl. Nat., Nevâî külliyyâtı, I, var. 136), Edib Ahmed hakkında efsâneleşmiş olan mâlû-

mâtı verdikten sonra, ona âit olmak üzere, şu iki beyti kaydetmektedir:

1. *uluğlar ni birse yimes men dime*
ilig sun ağız ur yimeseñg yime
2. *süngek-ke iligdür irenke bilig*
bilig-siz iren ol süngek-siz ilig

Bir de münşeâtında (bk. *ayn. esr.*, II, var. 397), şâirin şu dört-lüğü kayıtlıdır:

3. *atadın hağa kilse körme hağa*
şavab bil hağa kılsa dağı ata
atanıñ hağasını bilgil şavab
sini yüz beladın kutarğay huda

Bunlardan 1. ve 3. parçalar 'Atebetü 'l-hakayık' ta yoktur. Her iki parça eserin umûmî mevzuu dışında kaldığından, mefhûm bakımından da tetkik imkânına mâlik bulunmuyoruz. 2. parça ise, eserdeki 89.—92. mısraları içine alan dörtlük ile mukayese edilebilir ve zannıma göre, buradaki beyit bu dörtlükten bozulmuş olacaktır. Ali Şîr Nevâî'nin kaydettiği bu beyit daha sonraki müstensihlerin mârifetleri ile bu şekle girmemiş ise, Nevâî'nin beytin sonuna ilâve ettiği *el-ilmü 'inda 'llahü ta'ala* tâbiri bu beyt için yazılmış olacaktır; çünkü *bilig* ile kafiye teşkil ettiğinden, yalnız bir istinsah hatâsı olması ihtimâli olmayan *ilig*'in mısradaki yeri mânasızdır. Burada ifâde edilmek istenilen mefhûm *iligsiz süngek*'tir ve Nevâî gibi bir şâirin bu beyti bu şekli ile zaptetmiş olmasına ihtimâl vermek güçtür.

Bu uygunsuzluğun çok eskiden farkedilmiş olduğunu aynı eserin başka bir nüshasında *süngek-siz ilig*'in *ilig-siz süngek* şeklinde tashih edilmiş bulunmasından da anhyoruz (bk. A. K. Borovkov, *Alişer Navoi kak ocnovopolojnik uzbekskogo literaturnogo yazıka*; *Alişer Navoi*, Akad. Nauk SSSR, İnstitut vostokovedeniya, Moskva-Leningrad, 1946, s. 101). Aynı nüshada, Paris yazmasındaki 2 beyitten başka, Edib Ahmed'e âit olmak üzere, bir de şu üçüncü beyit bulunmaktadır:

- tiliñg-ni tıya tut tişinğ sınmasun*
bu turğan halayık saña külmesün

Fikir ve ifâde bakımından, bu mısralar eserdeki 131. ve 172. mısralar ile karşılaştırılabilir. Bundan da anlaşılıyor ki, şâirin dörtlükler içinde ifâde etmiş olduğu fikirler sonradan gelişi-güzel beyitler şekline sokulmuş ve bu vesile ile mısralarda da kafiye v.b. zorlamaları yüzünden, bâzı uygunsuzluklar vukua gelmiş olacaktır.

A

A₂ B₂ C₁

BİSMİLLAHİ 'R-RAHMANİ 'R-RAHİM

I.

TANRININ MEDHİ HAKKINDA

- 1 ilahi öküş hâmd ayur men saṅga
 2 seniṅ raḥmeṭiṅdin umar men oṅga
 3 seṇamu ayuḡay seza bu tilim
 A₃ 4 unarça ayayın yarı bir maṅga
 5 seniṅ barlıkıṅğa tanuḡluk birür
 6 cemaḍ canvar uçğan yügürge neṅge
 7 seniṅ birlikiṅke delil arkağan
 8 bulur bir neṅ içre deliller miṅge
 A₄ B₃ C₂ 9 yok erdim yarattıṅ yana yok kılıp
 10 ikinç bar kılur sen muḡır men muṅga

bismillahi . . . raḥim] A₁—2 cetebedül haḡayık kitab-ı

tanrının . . . hakkında] nüshalarda bu başlık yok; metin kısmında değiştirilmiş olan bu başlıklar hakkında bk. Giriş, IV, bâblar ve başlıklar.

1 saṭṭa] A₃ ve B₂ saṅga || 2 oṭṭa] A₄ onḡa || 4 unarça . . . maṅga] A₁ . . . mangga C₅ unarça (satır altında tapḡanımça) . . . || 5 barlıkıṅğa . . . birür] B₆ barlıḡıṅ-ğa (ar. barlıḡıṅ-ḡa) t. (ar. tanuḡ-luḡ) berür (ar. birür) C₆ barlıḡıṅ-ḡa tanuḡ-luḡ b. || 6 cemaḍ . . . neṅge] A₃ . . . nengge B₇ cūmat (ar. cūmat) c. u. (ar. uçkan) y. nengge C₇ cūmat (satır altında cūmla) . . . nenge (-e- medli, satır altında neşneler) || 7 birlikiṅke . . . arkağan] B₈ bar-lıḡıṅ-ğa (a. barlıḡıṅ-ḡa) . . . C₉ birliḡıṅ-ḡa d. arkağan (satır altında taleb iden) || 8 miṅge] A₅ mingge B₉ mingge (a. miṅge)

8. mısradan sonra, nüshalarda şu arapça beyit gelmektedir (A₃₆—41, beyit burada uyg. harflerle yazılmıştır; B₁₀ ve C₁₀) ;

feṭi küllü şey'in lehü ayeṭân tedüllü cıla enneḡü vahidü

(«Onun, her bir şeyde, birliğine delâlet eden bir bürhanı vardır»)

9 erdim] A₂ irdim C₁ irdim || 10 sen . . . muṅga] A₃ . . . mangga B₂ sen (ar. sun, harekeli) muḡır (ar. muḡır) . . .

- 11 aya şek yolında yiligli odun
 12 kel ottın özünğ yul ölümün önğ
 13 yarattı ol uğan tününğ kündüzünğ
 14 udup biri birke yorr önğ sonğa
- A5 15 tünētūr tününğni kününğ kiterip
 16 tününğ kiterip baz yaratur taŋa
- 17 ölüğdin tirig hem tirigdin ölüğ
 18 çıkarur körür sen muni keç anğa
- B4 C3 19 bu küdret idisi uluğ bir bayat
 20 ölüğlerni tirgüzme asan anğa

II.

PEYGAMBERİN MEDHİ HAKKINDA

- A6 21 eşit emdi kaç söz hâbib faẓlındın
 22 ukuş huş yititip sözümni anğa
- 11 *yolında odun*] A4 *y. yelig-li* . . . *odun* B3 *yol-ı-ta yiligli* (ar. *yolı-da, yilig-li*) . . . *otun* C3 *yolında, yelig-li* (-e- harekeli; satır altında *yellü*) . . . *otun* ||
 12 *kel* . . . *öğre*] A5 *kil* . . . *ongge* B4 *kil* . . . *onge* C4 *kil* . . . || 13 *yarattı* . . .
uğan] A6 *yarudd-ı* . . . B5 *yaradt-ı* (ar. *yarat(t)ı uğanım* C5 *yarat(t)ı uğanım*
 14 A'da bu mısra sahife kenarına yazılmış | *udup* . . . *soğa*] A *usup* (-s- al-
 tında ar. harf.) . . . *ong songga* B6 *udup* (ar. *utup; ötüp?*) *bir biri-ke yurür ong*
 s. C6 *utup (ötüp?) biri birge* (-g- üç noktalı) *yürür* . . .
 15 A'da, istinsah edilirken, beytin ilk mısraı unutulmuş ve sonra sahifenin kenarına yazılmıştır; satır altlarında *ah* ve *m* harfleri ile, doğru sıraya işaret edilmiştir ||
 16 *tününğ* . . . *tağa*] A1 . . . *yarıdur tangga* C8 *kününğ* . . .
 16. mısradan sonra, nüshalarda şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir (A'da, yeri iâret edilerek, sahife kenarında yazılmış; B9 ve C9):
kema kale 'llahı ta'ala yuhricü 'l-hayye mine
'l-meyyiti ve yuhricü 'l-meyyite mine 'l-hayyi
 («Yüce Tanrının buyurduğu gibi, ölüden diri ve diriden ölü çıkarır»)
 18 *körür* . . . *anğa*] A3 *korer* . . . *kez angga* B11 *korer* (ar. *körer*) . . . *ket*
 (ar. *ket*) a. C11 *körer* (-e- harekeli) . . . *kit* (satır altında *asru yahşı*) *anğa* (satır altında *bilmek*) || 19 *idisi uluğ*] A4 *idizi-i u.* B1 *itiz-i* (ar. *idisi*) *uluğ* (ar. *uluğ*)
 C1 *idisi* (satır altında *şahibi*) u. || 20 *anğa*] A5 ve B2 *angga*
Peygamberin . . . *hakkında*] A6'da uyg. harfl. *nebi* (altta sahife kenarında ar. harfl. *çaleghî 's-selâm*) *naçtında* B3 ve C3 *fi naçti 'n-nebiyyi çaleghî 's-selâm* («Peygamber aleyhisselâmın vasfı beyânında»)
 21 *eşit* . . . *faẓlındın*] A1 *eşit imti* . . . *faslı-tın* B4 *eşit* (ar. *işit*) *emd-i* (ar. *imdi*)
k. beyt h. faslı-tın (ar. *faẓlı-dın*) C4 *işit imdi k. beyt h. faẓlı-dın* || 22 *ukuş* . . . *anğa*]
 A2 . . . *yididip s. angga* B5 . . . *yititip* (ar. *yig-titip*) . . . C5 *ukuş* (satır altında *tabi'at*)
huş (satır altında *fehm*) *yiti-tip* (satır altında *tiz eylemek*, -l- üstündeki çizgi hareke işareti olacak) *sözümni onga* (? , satır altında *vakıf ol*)

- 23 ol ol *halk* talusı kişi kutluğı
 24 törütmişte yok bil *aṅga* tuş *tenge*
 25 *reşuller* örünğ yüz bu ol yüzke köz
 26 ya olar kızıl eñg bu eñgke menge
 A7 27 anuñğ öğdisindin tatur bu tilim
 28 anuñğ medhı bolsa şeker şehd aṅga
 29 bu kün tegsü mindin dürud ol yarın
 30 elig tuttaçımka egirse munğa

III.

DÖRT SAHÂBENİN MEDHİ HAKKINDA

- B5 C4 31 yime tört işinğe ıdur men selam
 32 olardın usanmak kaçan ol manğa

23 *halk talusı*] B₆ *halk-ta yegi* (ar. *halk-da yigi*) C₆ *halkda yigi* || 24 *törüt-mişte . . . tenge*²] A₄ *toredmiş-te . . . anggar y. tengge* B₇ *toret-miş-te* (ar. *toret-miş-de*) . . . C₇ *töretmiş-de . . . tuş* (satır altında *beraber*) *tinge* (satır altında *teng*, -e- harekeli) || 25 *reşuller . . . yüzke*] B₈ *resul(le)r ö(r)ünğ yüz ol ol yuser-e* (ar. *yüz-re*, -e medli) C₈ *r. örünğ* (satır altında *ağ*) . . . *yüzge* (-g- üç noktalı) || 26 *olar . . . menge*] A₆ *anlar . . . mengge* B₉ *anlar k. mîng* (ar. *meng*) *bu inge mînge* (ar. *mînge*, -i- harekeli) C₉ *anlar k. ing* (satır altında *yañak*) *bu inge* (-g- tashih görmüş) *menge* (satır altında *beng*) || 27 *öğdisindin*] A₁ *ögdüsin-tin* B₁₀ *medh-ı* (ar. *medhı*) *birl-e* (ar. *birle*) C₁₀ *medhı birle* || 28 *medhı . . . aṅga*] A₂ *medh-ı bolz-a . . . angga* B₁₁ *yadı birl-e* (ar. *yadı birle*) . . . C₁₁ *yadı birle . . . anga* (satır altında *yad kün*) || 29 *tegsü mindin*] A₃ *t. men-tin* B₁ *tegsüü* (ar. *tigsü*) *mentin* (ar. *mindin*) C₁ *tigsü m.* || 30 *elig . . . munğa*] A₄ *elig tud(d)açım-ka* (-d- üstünde şedde işâreti) *egirz-e munğa* B₂ *elig* (ar. *ilig*) *tuttaçım-ka* (ar. *tut-ta-çım-ğa*) *egirz-e* (ar. *igirse*) *m.* C₂ *elig tut-taçım-ğa* *igirse* (-g- üç noktalı) *munğa* (satır altında *ğam ve mübtela olıcak*)

Dört . . . hakkında] A₅, B₃ ve C₃ 'te bu başlık şu şekildedir:

fi medhı 'ş-şahabeṭi 'l-erbe'atı (A 'da yok) *riżvanı 'llahi*
'aleḫim eçma'ın

(« Dört sahâbenin — Tanrının rızası onların hepsinin üzerine
 olsun — medhi beyânında »)

31 *işinğe ıdur*] A₆ *i. ısur* B₄ *eşinge* (ar. *işinge*) *ıdur* (ar. *ıdur*) C₄ *i. ıdur* || 32
usanmak . . . manğa] A₁ . . . *mangga*. C₅ *usamak . . . mąnga*

- A8 33 'atık birle faruk üçünç zi'n-nureyn
 34 'ali törtülençi ol ersig tonga
 35 kim erse bu tört işke beğ i'tikad
 36 tutar erse miñg la'n ıdur men anğa
 37 ilahi keçürgeñ idim sen keçür
 A9 38 neçe me hañalıg kul ersem sañga
 B5 39 mañga bolsa fañlıñg kutuldı özüm
 40 eğer bolsa 'adlıñg katıgılık mañga

IV.

BÜYÜK EMİR MUHAMMED DÂD İSPEHSÂLÂR
 BEY 'İN MEDHİ HAKKINDA

- B6 41 aya til törüt meğh ötüngil kanı
 A10 42 men artut kılayın şahımka anı

33 'atık . . . zi 'n-nureyn] A₂ 'adık . . . sin-nureyn B₆ satık (-ı- ?, ar. şadık) . . . sin-nurin (ar. zin en-nurin) C₆ şadık birle faruñ . . . zu 'n-nureyn || 34 'ali . . . tonga] A₉ 'ali törtülençi . . . tonga B₇ a. törtlenç (ar. törtilenç) ol erigsig (ar. trig-sig) t. C₇ 'ali törti-lenci ol er-sig tonga (satır altında heybetlü)

35 B'de bu beyit yok | kim erse] A₄ kimerz-e C₈ kim irse || 36 erse . . . anğa] A₅ erz-e . . . isur men angga C₉ irse . . . ayur men a. || 37 keçürgeñ . . . keçür] A₆ kiçür-gen . . . kiçür B₈ keçürgeñ (ar. kiçürgeñ) . . . keçür (ar. kiçür) C₁₀ kiçürgeñ (satır altında 'afu idici) . . . kiçür || 38 neçe . . . sañga] A₁ . . . irsem sangga B₉ neçem-e me (ar. niçe me) hañalıg (ar. hañalık) . . . C₁₁ niçe me hañalık k. irsem sangga || 39 mañga] A₂ eğer B₁₀ mangga (ar. mangu) || 40 eğer . . . mañga] A₃ veger . . . mangga

Büyük . . . hakkında nüşalarda bu başlık şu şekildedir:

A₄—5 fi meğhi emiri 'l-a'zım (sonuncu kelime, yerine işaret edilerek, sahife kenarında yazılmış; el-a tekrar edilmiş) meliki 't-türki ve 'l-acem maliki rikabi 'l-ümem muhammed dad ispehsalar big rahmetü 'llahi 'aleyhi

(«Türk ve acam hükümdarı, milletlerin efendisi, yüce emir Muhammed Dâd İspehsâlâr Bey 'in—Tanrının rahmeti üzerine olsun—medhi beyânında»)

B₁—2 ve C₃ li meğhi emiri 'l-eçell dad ispehsalar (B şipehsalar) big 'aleyhi 'r-rahmetü (B rahmeti) ve 'l-gufranu

(«Büyük emir Dâd İspehsâlâr Bey 'in—rahmet ve mağfiret üzerine olsun—medhi beyânında»)

41 törüt . . . ötüngil] A₆ toret . . . (-t?) . . . B₃ toret . . . C₄ toret . . . ötün-gil (satır altında 'arz it) || 42 şahımka] B₄ ve C₅ şakım-ga.

- 43 şahım meḍhı birle bezeyin kîtab
 44 okıǵlı kışınıñ sevinsün canı
 45 öǵü bilmez erke öǵüt öǵretür
 46 anıñg bîrr u cudı beḍi' ihsanı
 47 ol ol 'aql ukuş huş hîredka meḵan
 A11 48 bilig ma'ḍini hem faẓilet kanı
 B7 C6 49 şimaktin eḍizrek tutar hîmmeṭ ol
 50 seḵası meḵarım iki ḍermanı
 51 re'ıyyetka müşfik selim til ḥalim
 52 velikin buşarda şera arslanı
 53 şalabet içinde 'umer teg erip
 A12 54 seḵavet seḵaḥat tutar 'uşmanı
 55 tetiklikte kendü ayastın ozup
 56 dad inşaf tutar çin anuşirvanı
 57 anıñg baḥşışindin bulıt uvtanur
 58 bu sözni bütün çin tutar duşmanı

43 şahım . . . bezeyin] B₅ şahım (ar. şaḥım) meḍhı (ar. meḍhı) b. besetim (ar. bezedim) C₆ şahım meḍhı . . . || 44 okıǵlı . . . sevinsün] A₂ okuǵlı (ukuǵlı?) k. sevinz-ün B₆ okuǵlı k. sevinsün C₁ okuǵan k. yarusun || 45 öǵü . . . öǵüt] A₄ öǵü bilmez (-z altında ar. harf. z) ir-ke B₇ öge bilmez (ar. bilmēs) e. öge C₈ öge bilmēs erge (-g- üç noktalı) öǵüt || 46 bîrrı] A₅ bîrr-i B₈ bîrr-i (ar. bîrrı) C₉ ferrı || 48 ma'ḍini] A₁ ma'ḍin-i B₁₀ ma'ḍen-i (ar. ma'ḍeni harekeli) C₁₁ ma'ḍeni (harekeli) = 49 şimaktin] B₁ simak-tin C₁ şimāk-din || 50 meḵarım iki] B₂ mekarim (ar. meḵarım) yige (ar. yige) C₂ mekarim yige (-g- üç noktalı) || 51 selim til] B₃ selam-tin (ar. selim-din) C₃ selim-din || 52 velikin . . . şera] C₄ veleykin . . . şera (satr altında bişe) || 53 teg erip] A₆ t. erip B₅ teg (ar. tig) cıvan C₅ deg 'arif || 54 seḵaḥat] B₆ simaḥat (ar. simaḥat) C₆ simaḥat || 55 tetiklikte . . . ozup] A₂ . . . ayaz-tın (-z- altında ar. harf. s) osup (-s- altında ar. harf. z) B₇ t. kendü ayaz-tın (ar. ayazdın) osuḵ (ar. ozuḵ) C₇ tetiklik-de (satr altında donayı) k. ayazdın ozuḵ || 56 anuşirvanı] A₃ ve B₈ anu-sirvan-ı C₈ anı-sirvani

56. mısırâdan sonra, A 'da, yerine işâret edilerek, sahife kenarında şu arapça ilâve yazılmıştır :

'ana bi-iḡaşin ibne (metinde bi-ayası'bnı) mu'aviyete ve hüve 'l-lezi yü-
 temessellü bihi (metinde yok) fi 'l-firaseti ve 'l-fitneti (metinde fetneti)
 («İyâs ile İbn Muâviye 'yi kasdediyor ki, firâset ve denemede
 bu zât misâl tutulur»)

57 bulut] B₉ ve C₉ bulut || 58 bütün] A₅ bûder ||

- A13 B8 C7 59 aya şahım erdemlerin sanağan
 60 sanarmu ediz kum uşak taş sanı
 61 siyaset riyaset kıyasat kerem
 62 ziyadət ula 'adl eşit uk munı
 63 yime mecd mürüvvet fütüvvet uğan
 64 'aşa' kıldı şahımka bu cümle ni
 A14 65 öküş az tip aymaz pezirler teñgiz
 66 bulıt hediye kılsa uşak kaçtəni
 67 teñgizdin kerimrek şahım minğ kata
 68 қаbul kılsa tañg yok bu az hedyeni

V.

KİTABIN YAZILMASI HAKKINDA

- B9 C8 69 dad işpehsalar beg üçün bu kitip
 70 çıkardım ajunda atı kalsu tip
 A15 71 kītabımnı körgen eşitgen kişi
 72 şahımnı du'a birle yad kıl su tip
 73 anıñg vuddı birle köñgüller tolup
 74 anıñg yadı birle ajun tolsu tip

59 erdemlerin] A₆ irdem-lerin || 60 sanarmu . . . sanı] B₁ sanur-muu (ar. sanurmu) . . . sanı (ar. sanı, -n- noktasız) || 62 ziyadət . . . uk] A₃ siyaded 'ul-a 'adl işit u. B₃ siyadet (s- altında ar. harf z; ar. siyadət) ul-a (ar. ula) . . . C₃ siyade ula 'adl işit kör || 63 yime] B₄ ve C₄ yana || 64 şahımka] B₅ ve C₅ şahım-ga || 65 tip . . . teñgiz] B₆ tep aymaz pezir-ler tenggiz B₆ tep a. petir-ler tingiz (ar. tip aymas bedirler dingiz) C₆ dip aymas pezirler dıngiz || 66 bulıt] B₇ ve C₇ bulut || 67 teñgizdin . . . şahım] A₂ teng giz-tin . . . B₈ . . . şahım || 68 tañg] B₉ ve C₉ tañg Kitabin . . . hakkında] A₄, B₁₀ ve C₁₀ 'da bu başlık şu şekildedir:

mucibü te'lifi haza (A yok) 'l-kıtabı ve muқтаzihü (A muқтаzayātühü)
 («Bu kitabın te'lifinin icabı ve lüzümü»)

69 dad . . . kitip] A₅ tat . . . kidip B₁₁ tat i. beg (ar. dad işpehsalar big) . . . kitab (ar. kıtab) C₁₁ tat işpeh-salar big . . . kıtab || 70 ajunda . . . tip] A₆ acunda . . . B₁ acun-ta ad-ı kalsuu tep (ar. ajun-da atı k. tip C₁ acun-da . . . dip (ve dıp) || 71 eşitgen] A₁ işidgen B₂ eşidgen (ar. işit-gen) C₂ işit-gen || 72 şahımnı . . . tip] B₃ şahım-ka . . . tep (ar. şahım-ga . . . tip) C₃ şahım-nı . . . dip

73 B₆ ve C₅ 'de bu beyit 76. mısrağan sonra geliyor | vuddı . . . tolup] B₆ vuttı (satır altında ar. harfl. dostluğı) . . . tolup (ar. vuddı . . . tolup, -l- yerine -k- ile) C₅ vuddı . . . || 74 yadı . . . tip] A₄ . . . acun . . . B₇ . . . acun t. tep (ar. . . ajun t. tip) C₆ yadı b. acun t. dip

- 75 kiğinki keligli kişiler ara
 76 anıñ zıkrı tañgsuq ediz bolsu tip
 A16 77 bezedim kıtabnı nevadır sözün
 78 bağığlı oğığlı asıg alsu tip
 79 bölek ıddım anı şahımka men ök
 80 havadarlıkımnı tükel bilsü tip

VI.

BİLGİNİN FAYDASI VE BİLGİSİZLİĞİN
ZARARI HAKKINDA

- B10 C9 81 biligdin urur men sözümke ula
 A17 82 biligligke ya dost özünğni ula
 83 bilig birle bulnur sa'adet yolu
 84 bilig bil sa'adet yolını bula
 85 bahalıg dinar ol biliglig kişi
 86 bu cahıl biligsiz bahasız bişi
 A18 87 biliglig biligsiz kaçan teñg bolur
 88 biliglig tişi er cahıl er tişi

75 A₄ ve C₄ 'de bu beyit 72. mısırâdan sonra geliyor | *kiğinki keligli*] A₅ *kiğinki ikligli* B₄ *ketinki k.* (ar. *k. kiligli*) C₄ *keğinki kelig-li*

76 C 'de bu mısırâ, sahife kenarında yazılmış | *zıkrı ... tip*] A₆ ... *hadiz kıalsu* t. B₅ *sıkr-i ... etiz bolsu tep* (ar. *zıkrı ... ediz kıalsu tip*)

77 B₈ ve C₇ 'de bu beyit 74. mısırâdan sonra geliyor | *kıtabnı sözün*] B₈ *kitabı müva'iz mesel* (ar. *kıtabı müva'iz (harekeli) mesel*) C₇ *kıtabnı müva'iz mesel* || 78 *oğığlı ... tip*] B₉ *oquğlı a. alsuu tep* (ar. *oquğlı ... tip*) C₈ *oquğ-lı ... dip* || 79 *bölek ... ök*] A₃ *bölek ısdım ... minük* B₁₀ *belek ettim ... menük* (satır altında ar. harfl. *ez- ħud*, noktasız; ar. *bölek it-tim a. şahım-ğa_o menük*) C₉ *bölek it(t)im a. şahım-ğa_o menük* || 80 *havadarlıkımnı ... tip*] B₁₁ ... *bilsüü tep* (ar. *havadarlıgım-nı ... tip*) C₁₀ *havadarlıgım-nı ...*

Bilginin ... hakkında] A₅, B₁ ve C₁₁ 'de bu başlık şu şekildedir:

en-ev'q 'l-evvölä fi menfe'atı 'l-çilmı ve mazarratı 'l-cehli
 (« Birinci nevi, ilmin faydası ve cehlin zararı beyanında »)

81 *sözümke ula*] A₆ s. *ul-a* B₂ s. *ul-a* (satır altında ar. harfl. *müstemiç baş*) C₁ *sözüm-ge (-g- üç noktalı) ula* (satır altında *müstemiç ol*) || 82 *ula*] C₂ *ula* (satır altında *ulaşğıl*) || 83 *bulnur*] B₄ *bılñür* (ar. *bilñür*) C₃ *bilñür* || 84 *bula*] B₅ *bul-a* (satır altında ar. harfl. *tapğıl*)

84. mısırâdan sonra, A₄ 'te ar. harfl. *uħra* yazılmış

85 *bahalıg*] B₆ ar. ve C₅ *bahalık* || 88 *er ... er*] A₂ ve C₈ *ir ... ir*

88. mısırâdan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. *uħr-a* yazılmış

	89	süngekke yilig teg erenke bilig
B ₁₁	90	eren körki 'aql ol süngেকniñg yilig
	91	biligsiz yiligsiz süngек teg hali
A ₁₉ C ₁₀	92	yiligsiz süngекke sunulmaz elig
B ₃	93	bilig bildi boldı eren belgölüg
	94	biligsiz tirigle yitük körgölüg
	95	biliglig er öldi atı ölmedi
	96	biligsiz tirig erken atı ölüg
A ₂₀	97	biliglig birinçe biligsiz mingin
	98	teñgegli teñgedi bilignin teñgin
	99	baқа körgil emdi uқа sınayu
A ₂₁ B ₁₂	100	ne neñg bar bilig teg asıǵlıǵ öñgin
	101	bilig birle 'alım yoқar yoқladı
C ₁₁	102	biligsizlik erni çökerdi қодı
	103	bilig yind usanma bil ol ҳақ ресул
	104	bilig çinde erse siz arқañg tidi

89 *süngekke . . . erenke*] A₄ *sunggek-ke . . .* C₉ . . . *iren-ge* (-g- üç noktalı) || 90 *eren . . . yilig*] A₅ . . . *sunggük-nüng y.* B₁ *e. körki* (ar. *körki*) . . . C₁₀ *iren . . .* || 91 *süngekk*] A₆ *sunggek* || 92 *süngekke . . . elig*] A₁ *süngük-ke s. ilig* B₃ . . . *sunulmaz* (ar. *sunulmas*) e. C₁ . . . *sunulmas ilig* (satır altında *el*).

92. mısırâdan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. *uñr-a* yazılmış

94 *yitük*] C₃ *yitik* E₂ *ölüg* (ar. *ölüg*) || 95 *er . . . ölmedi*] B₆ *ir* (ar. *er*) 9. *at-ı* (satır üstünde yazılmış) 9. C₄ *ir . . .* E₃ *er olz-e adı ölmez ol* (ar. *er ölse adı ölmes ol*) || 96 *tirig . . . atı*] A₆ ve B₇ *esen . . .* C₅ *isen irken a.* E₄ *tirig erken adı* (ar. *tirig irken adı*)

96. mısırâdan sonra, A₁ 'de ar. harfl. *uñra* yazılmış

97 *miñgin*] A₂ *minggin* || 98 *teñgegli . . . teñgin*] A₃ *tenggegli tenggeti biliglig tenggin* C₇ *tıngeg-li tıngedi b. tıngin* || 99 *emdi*] A₄ *emi-i* B₁₀ *imti* (ar. *imdi*) || 100 *bilig . . . öñgin*] A₅ . . . *onggin* B₁₁ *bilig-tin asıǵ-lıǵ* (ar. *asıǵ-lıǵ*) 9. C₉ . . . *asıǵ-lıǵ ö.*

100. mısırâdan sonra, A₆ 'da ar. harfl. *uñra* yazılmış

101 *yoқar*] B₁ *yoқar* (satır altında ar. harfl. *bülend beramed?* noktasız) || 102 *erni . . . қодı*] A₂ *ir-ni çökert-i қод-ı* (-d- altında ar. harf. *z*) B₂ *irni* (ar. *erni*) . . . C₁₁ *irni ç. қодı* (satır altında alt-alta *astın aşqğa*) || 103 *yind*] B₃ ve C₁ *bil* || 104 *çinde . . . tidi*] A₄ . . . *tet-i* B₄ *kim-te erz-e s. arқang tet-i* (ar. *kim-de e. s. arқang tidi*) C₂ *kim-de irse s. a. didi*

104. mısırâdan sonra, A₅ , B₅ ve C₃ 'te şu arapça ilâve ve hadıs gelmektedir :

қалғ 'n-ebiyü (B ve C ve zalike қavlühü) aleyhi 's-selamü
uñlubu 'l-ilmę velev bi 'ş-şini

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, ilmi, Çin 'de de olsa, isteyin“)

- A22 105 biliglig biligni edergen bolur
 106 bilig tatğın ay dost biliglig bilür
 107 bilig bildürür bil bilig qadrini
 108 biligni biligsiz otun ne kıılır
- A23 B13 109 biligsizke haq söz tatıǵsız erür
 110 anğar pënd naşıhat asıǵsız erür
 111 ne türlüg arıǵsız arır yumaqın
 112 cahıl yup arımaz arıǵsız erür
- C12 113 biliglig kişi kör bilür iş ödin
 114 bilip iter işni ökünmez kidin
- A24 115 kamuğ türlüg işte biligsiz onğı
 116 ökünç ol anğar yok onğ anda adın
- 117 biliglig kereklig sözüg sözleyür
 118 kereksiz sözini kömüp kızleyür

105 *edergen*] A₆ *qsergen* B₆ *etergen* (satr üstünde ar. harfl. *istegen*; ar. *eder-gen*) C₄ *edergen* (satr altında *mutabq'at*) || 106 *tatğın ... dost*] A₁ *qadr-i-ni hem* C₅ *t. ig dost* || 107 *bil*] B₈ *erke* C₆ *irge* (-g- üç noktalı) || 108 *otun ne*] A₃ *odun ni* B₉ *adın* (? , satır altında ar. harfl. *adın*; ar. *adın*) ne C₇ *adın* (satr altında *özge*) ne

108. mısradan sonra, A₄ 'te ar. harfl. *uğra* yazılmış

109 *biligsizke ... erür*] B₁₀ ... *tatık-sız irür* C₈ *bilig-sizge* (-g- üç noktalı) ... *tatık-sız irür* || 110 *anğar ... erür*] A₆ *anggar va'su pent ol ...* B₁₁ *anga ... asık-sız irür* C₉ *anga ... asık-sız irür* || 111 *ne ... yumaqın*] B₁ ... *arık-sız a. yudiz-e* (ar. *yudise*) B₁₀ *ne ... arıǵ-sız a. yudı-se* || 112 *arımaz ... erür*] B₂ *ar-i-maz* (ar. *arı-mas*) a. *irür* C₁₁ *ar-maz a. irür*

112. mısradan sonra, A₃ 'te arapça şu ibâreler ve hadîs gelmektedir:

*kalê resulü 'llahî şalla 'llahü 'aleghî ve alihî ve
 sellem ma a'azze 'llahü bi-cehl'in kaftu resulü 'llahî
 („Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, Tanrı hiç bir
 zaman cehil dolayısı ile izâz etmemiştir; doğru söylemiştir“)*

113 *ödin*] A₅ *onggın* B₃ *usın* (? , ar. *uzın*) C₁ *uzın* (?) || 114 *bilip ... kidin*] A₆ *bilüp* (-p ?; önce *bilip* yazılmış ve sonra -i- yüzünden, başkası tarafından, bu biçimsiz -p eklenmiş olabilir) ... *keğin* B₄ *ökün-mez keğin* (-e- ?, -n- ?; ar. *ökü(n)m'eş kidin*) C₂ ... *ökün-mes keğin* || 115 *kamuğ ... onğı*] A₁ ... *ongğı* B₅ *ne türlüg iş erse ...* C₃ *ne f. iş irse ...* || 116 *ökünç ... adın*] A₂ ... *anggar ...* B₆ ... *anga ...* C₄ *ökünç* (satr altında *pişmani*) ... *adın* (satr altında *özge*, ö- hârekeli)

116. mısradan sonra, A₃ 'te ar. harfl. *uğra* yazılmış

117 *kereklig sözüg*] A₄ *k. sşsüg* (-s- altında ar. harfl. *z*) B₇ *kerek-lig sşsin* (ar. *kirek-lig sözün*) || 118 *kereksiz*] A₅ *kireksiz* B₃ *kerek-siz* (ar. *kirek-siz*) C₆ *kirek-siz*

- 119 biligsiz ne aysa ayur uımadın
 A25 120 anın öz tili öz başını yiyür
 121 bilig birle bilnür törütgen idi
 B14 122 biligsizlik içre kanı hayr yidi
 123 bilig bilmegendin bir ança budun
 A26 C13 124 öz elgin büt itip idim bu tidi
 125 biliglig sözi pënd naşıhat edeb
 126 biligligni öğdi açem hem arap
 127 tavarsızka bilgi tükenmez tavır
 128 neşesızka bilgi yirilmez neşeb

VII.

DİLİN MUHAFAZASI HAKKINDA

- A27 129 eşitgil biliglig negü tip ayur
 130 edebler başı til küdezme tiyür

120 anın ... yiyür] B10 anıng ... yeyür (-e- ?; ar. yi-yür) C8 anıng yeyür
 120. mısırâdan sonra, A2 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kalê 'n-nebiyyü 'aleyhi 's-selâmü maqtelü 'r-reçûli beyne fekkeyhî

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, insanın ölümü iki çenesi arasındadır“)

121 bilnür ... idi] A4 ... toredgen it-i B11 ... toretgen id-i C9 bilnür
 (-i- harekeli) töret-gen (-g- ?, -k- ?) idi || 122 kanı ... yidi] A5 kan-ı. (-ı satır
 altında yazılmış) ... B1 hayır yok tet-i (ar. hayr yok tidi) C10 hayr yok didi

123 B 'de bu mısra yok | bilmegendin ... budun] C11 bilmemek-din ... budun
 (satır altında hılagı)

124 B 'de bu mısra yok | elgin ... tidi] A1 ... ted-i C1 il-gin ... [idim (satır altın-
 da têngri) bu didi

124. mısırâdan sonra, A2 'de ar. harfl. qhıra yazılmış

125 edeb] A3 edeb B2 edeb (ar. adêb) C2 edeb || 127 tavarsızka... tükenmez]
 B4 tavar-sız-ka ... (ar. tavarsızğa b. tükenmez) C4 tavarsızğa b. tüken-mez ||
 128 neşesızka ... neşeb] A6 nasab-sız-ka b. tükenmez (sahife kenarında altta
 yirilmez) nasab B5 hisab-sız-ka b. yirilmez hisab (ar. hisab-sız-ğa b. yirilmez hisab)
 C5 hisab-sız-ğa b. yarılmaz (satır üstünde tükenmez) hisab

dilin ... hakkında] A1, B6 ve C6 'da bu başlık şu şekildedir:

en-nev'ü 's-sani fi hıfzı 'l-lisani ve sayırı
 adabıha (A adabıhı) ve rüsumıha (A yok)

(„İkinci nevi, dilin hıfzı ile diğer edeb ve şartları beyânında“)

129 eşitgil ... tip] A2 eşitgil ... tep B7 eşitgil ... tep (ar. işit-gil b. nigü tip)
 C7 işit-gil b. nigü dip || 130 til ... tiyür] A8 ... tegür B8 ... turur C8 küdezme
 (satır altında sıklamak) turur

- 131 tiliñg bekte tutğıl tişing sınmasun
 132 kalı çıksa bektin tişingni sıyur
- A28 133 sanıp sözlegen er sözi söz sağı
 B15 C14 134 öküş yañğşağan til unulmaz yağı
 135 sözünğ boşlağ ıdma yığa tut tiliñg
 136 yeter başqa bir kün bu til boşlağı
- A29 137 hıredlıǵımu bolur tili boş kişi
 138 telim başı yidi bu söz til boşı
 139 öçüktürme erni tilin bil bu til
 140 başıktursa bütmez bütter ok başı
- A30 141 sefih er tili öz başı düşmanı
 142 tilindin töküldi telim er kanı
 143 öküş sözlegende ökünge telim
 A31B16C15 144 tilin beklegende ökünmiş kanı

131 tiliñg ... sınmasun] A₄ ... sınmasun (-s- altında ar. harf. s) B₉ t. bekde (ar. bikte) ... C₉ t. bik-te tut-ğıl ... || 132 kalı ... bektin] B₁₀ kal-ı (satır altında ar. harfl. eğer) ç, bekde (ar. hali ç. bikte) C₁₀ hali çık-sa bik-tin

132. mısırâdan sonra, A₆ 'da ar. harfl. *ğhıra* yazılmış

133 er] A₁ ir B₁₁ ir (ar. er) C₁₁ ir || 134 yañğşağan ... yağı] A₂ ... yığı B₁ ... ay almaz (ar ay almaz) y. C₁ yañğ-şağan t. ay (e-?; satır altında i'ti-bar) almaz || 135 boşlağ ıdma] A₃ b. rtm-a (-t- altında ar. harf. z) B₂ boşluğ ısm-a (ar. ızma) C₂ boşlağ itme || 136 yeter ... boşlağı] A₄ yider ... B₃ yeter (ar. yiter) ... boşlağı C₃ yiter ... boşluğı

136. mısırâdan sonra, A₅ 'te ar. harfl. *ğhıra* yazılmış

137 hıredlıǵımu] B₄ ar. ve C₄ hıredlık-mu || 138 telim ... til] B₅ tilim ... til söz C₅ tilim ... til söz || 139 öçüktürme erni] A₂ öçükdürme ir-ni B₆ ... ir-ni (ar. erni) C₆ öçük-tür-me (satır altında kendüne düşme etme) irni || 140 başıktursa bütmez] B₇ başak-turza bütmez (ar. başak-tursa bütmez) C₇ başak-tursa (-e ?) büt-meş (satır altında oñalmaz)

140. mısırâdan sonra, A₄ 'te ar. harfl. *ğhıra* yazılmıştır

140. mısırâdan (A 'da *ğhıra* 'dan) sonra, A 29₅ — A 30₁, B₈ ve C₈ 'de şu arapça beyit gelmektedir:

çerâhatü 's-sıhami (A sinani) leha 'l-tıyamü

ve la yeltamü ma çereha 'l-lısanü

(„Okların yaraları kapanır, fakat dilin yaraladığı yer iyileşmez“)

A₂ 'de, yukarıdaki beyitten sonra, uyg. harfl. *osge* yazılmış

141 er] A₃ ir B₉ ir (ar. er) C₉ ir || 142 telim er] A₄ t. ir B₁₀ tilim ir (ar. er) C₁₀ tilim ir || 143 ökünge telim] B₁₁ ökünge (satır altında ar. harfl. peşiman şüde) tilim C₁₁ ökün-gen (-k- üç noktalı) tilim || 144 tilin ... kanı] A₁ t. beklegen-tin q. k. B₁ t. beklegen-te (ar. bik-legen-de) ökünge k. C₁ tilin bik-legen-de ökün-gen (-k- üç noktalı) k.

144. mısırâdan sonra, A₂ 'de ar. harfl. *ğhıra* yazılmış

- 145 ne kim kelse erke tilindin kelür
 146 tilindin kim edgü kim isiz bolur
 147 eşit büt bu sözke kamuğ taṅda ten
 148 turup tilke yüknüp taṅarūc kılur
- A33 149 iki ne ṅg birikse bir erde ḳalı
 150 bükendi ol erke mürüvvet yolu
- B17 C16 151 bir ol yaṅṅṅar erse kereksiz sözüḡ
 152 ikinç yalḡan erse ol erniṅṅ tili
- A34 153 tili yalḡan erdin yıraḡ tur teze
 154 keçür sen me ṣumrūṅṅ könilik öze
 155 aḡız til bezeki köni söz turur
 156 köni sözle sözni tilingni beze

145 ne ... kelür] A₃ nekīm kilz-e ir-ke t.-tin kilür B₂ nekim kilz-e ir-ke tıl-i-tin kilür (ar. *nikim kilse erke tili-din kilür*) C₂ nikim kelse irge (-g- üç noktalı) t. kilür || 146 tilindin ... bolur] A₄ ... eysiz (ey-?) b. B₃ til-tin k. idgü (ar. *edgü*) k. esiz b. C₃ bu til-din ... isiz irür || 147 eşit ... ten] B₄ eşit ... tang (tang?; ar. *işit ... taṅg-dā taṅg*) C₄ işit büt (satır altında *inan*) taṅg-dā taṅg (-a- yerine -e-?) || 148 turup ... yüknüp] B₅ kopup t. yüknüp (ar. *yükünüp*) C₅ kopup (satır altında *darup*) til-ge (-g- üç noktalı) yük-nüp (satır altında *diz çöküp*)

148. mısırâdan sonra, A 321—3 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ḳale 'n-neḃiggyü 'aleyyhi 's-selamü iṣa
 aṣḃḃḃḃa 'bnü ademe seçedet a'za'ühü 'l-lisane

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, âdem oğlu
 sabah uyandığı zaman, âzaları dile secde eder“)

A 323 ve 331 'de yukarıdaki parçadan sonra, ar. harfl. *ḡḡra* yazılmış

149 B 1610 ve C 1510 'da bu mısırâ v. b. 160. mısırâdan v. b. sonra geliyor (bk. 157)
 [bir ... ḳalı] A₂ birer-te ḳ. B₁₀ b. ir-te ḳalı (ar. b. erdeḡ ḡalı) C₁₀ b. irdeḡ ḡalı
 (satır altında *çın ok*) || 150 bükendi ... yolu] A₃ ... irk-e ... B₁₁ bükendi (satır
 altında ar. harfl. *baḡlandı*, noktasız) ol ir-ke ... (ar. ... erke mürüvvet y.) C₁₁ tüken-
 di ol irge (-g- üç noktalı) mürüvvet y. || 151 erse ... sözüḡ] A₄ irz-e kireksiz söz'üḡ
 (söz ok?) B₁ irz-e (ar. erse) ... sḡsin (ar. sözün) C₁ irseḡ kirek-siz sözün || 152 erse...
 erniṅṅ] A₅ erz-e o. ir-ning B₂ ir-se o. ir-ning (ar. irse o. erniṅṅ) C₂ irseḡ irning

152. mısırâdan sonra, A₁ 'de uyg. harfl. *ḡsge* yazılmış

153 erdin ... teze] A₂ ir-tin ... tüz-e (?, tüz-e?) B₃ ir-tin ... tiz-e (satır
 altında ar. harfl. *kaçmak*, noktasız; ar. *erdin ...*) C₃ irdin ... tizeḡ (satır altında
kaçmak) || 154 keçür ... öze] A₃ kiçür sen me ... öze (?, ḡḡz-e?) B₄ kiçür senm-e
 (ar. *kiçür sen me*, -e medli) ... C₄ kiçür sen me ... || 155 bezeki ... turur] A₄ biseki
 (-i-?) ... B₅ beseki (ar. *bizeki*) ... C₅ bezegi (-g- üç noktalı) ... durur || 156
 beze] A₅ biz-e (-i-?) B₆ bez-e (satır altında ar. harfl. *aras kerdē*)

156. mısırâdan sonra, A₆ 'da uyg. harfl. *ḡsge* yazılmış.

- A35 157 küdezgil tilinġni kel az kıl sözünġ
 B16 C15 158 küdezilse bu til küdezlür özünġ
 159 reşul erni otka yüzün atġuġı
 160 til ol tidi yığ til yul ottın yüzünġ
- A37B17C16 161 köni söz aşel teg bu yalġan başal
 162 başal yip açıtma ağız yi aşel
 163 bu yalġan söz iġ teg köni söz şifa
 164 bu bir söz ozaķı urulmış meşel
- A38 165 köni bol könilik kıl atan köni
 A39B18C17 166 köni tiyü bilsün kişiler sini
 167 könilik tonın keç koğup egrilik
 168 keçim ton talusı könilik tonı

157 B16₆ ve C15₆ 'da bu mısra v. b. 148. mısrağan v. b. sonra geliyor (bk. 149) | küdezgil ... kel | A₁ ... kıl B₆ ... kıl C₆ küdezgil (satır altında şakla) ... kıl || 158 küdezilse ... küdezlür], C₇ gúdezilse (g- üç noktalı; satır altında şakla) ... güdezlür (g- üç noktalı) || 159 erni ... atġuġı] A₃ ir-ni ... B₈ ir-ni ... (ar. erni ... atġuġı) C₈ irni ... at-kuġı || 160 tidi ... yüzünġ] A₄ ... ot-tın (t- şekline dikkat; altta ar. harfl. t ve -t altında d) ösünġ (-s- altında ar. harfl. z ?) B16₉ ... od-tın ösünġ (ar. ... ot-dın özüng) C15₉ didi ... yul (satır altında ġalaş kıl) o. özüng

160. mısrağan sonra, A35₅—362'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ve zalike kavühü 'alehyi 's-selamü ve hel yekübbü 'n-nase
 ala menahırihim illa ġaşa'idü el-sinetihi fi'n-narı ila ahırihi

(„Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: halkı yüz (burun) üstü
 âteşe yıkan, yalnız dillerinin mahsülleridir v. b.“)

161 A₇ ve C₇ 'de bu mısra 156. mısrağan sonra gelmektedir | teg ... başal] C₇ deg ... beşel || 162 başal ... yi] A₂ ve B₈ ... yiy C₈ beşel ... || 163 bu ... şifa] B₉ ya g. s. yig ... şifa (ar. şifa) C₉ ye g. s. ig deg ... || 164 ozaķı] A₄ osak-ı (-k- altında ar. harfl. k) B₁₀ osak-ı (satır altında ar. harfl. burunġı; ar. ozaġı) C₁₀ ozaġı

164. mısrağan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. ösge yazılmış; A₆ 'da önce uşünġ nev^c yalġan söz iġ öküün (?) şifa beyanın kılur (?) yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, yanlış olduġuna işâret edilmiştir

A38₁—2'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

ve zalike kavühü 'alehyi 's-selamü el-kızbü da 'ün va 'ş-şidkü şifa'ün

(„Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: yalan — derd ve doğruluk — şifadır“)

A₃ 'te yukarıdaki hadîsten sonra, ar. harfl. ġġra yazılmış

165 atan] C₁₁ atın (satır altında çav) || 166 tiyü ... sini] A₁ ... sen-i B₁ ... ġalayık (ar. ġalayık) s. C₁ diyü b. ġalayık s. || 167 keç ... egrilik] A₂ key koyup e. B₂ key koyup e. C₂ key koyup egri-lik || 168 keçim ... talusı] A₃ keġim t. taluz-ı B₃ kedim t. toluz-ı (ar. kidim t. tolusı) C₃ keġim t. tolusı

168. mısrağan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. taķ-ı yazılmış

- 169 katıġ kizle razıñġ kişi bilmesün
 170 sözünġdin özünġke ökünç kelmėsün
 A4o 171 kamuġ yaşru işiñġ bolup aşkara
 172 bu körġen eşitgen sañġa külmėsün
 173 işim tip inanıp sır ayma saķın
 174 neçe me inançlıġ iş erse yaķın
 175 serip sinde razıñġ siñġip turmasa
 A41 176 serermü işiñġde munı keç saķın

VIII.

DÜNYANIN DÖNEKLİĞİ HAKKINDA

- A42B19C18 177 bu ajun rıbať ol tüşüp köçġülüg
 178 rıbaťka tüşüġli tüşer keçġülüg
 179 öñġ arkış uzadı ķopup yol tutup
 180 öñġi ķopmıř arkış neçe kiçġülüg

170 *özünġke... kelmėsün*] A6...*kilmez-ün* B5...*kilmėsün* C5 *özünġ-ge ö. kilmėsün*
 || 172 *eşitgen sañġa*] A2 *işitgen sangġa* B7 *eşitgen sangġa* (ar. *işitgen sañġa*) C7
işit-gen s.

172. mısırâdan sonra, A3'te ar. harfl. *aķra* yazılmış

173 *tip*] A4 ve B3 *tep* (ar. *tip*) C8 *dip* || 174 *neçe ... erse*] A5 ... *erz-e* B9
neçem-e ... (ar. *niçe me inanç-lık ...*) C9 *niçe me inanç-lık i. irse* || 175 *serip ...*
siñġip] A8 s. *sen-te r. siñġip* B10 *serip* (satır altında ar. harfl. *ķarar kılıp*, noktasız)
sende (ar. *sende*) ... C10 *serip* (satır altında *ķarar kılıp*) *sinde ...* || 176 *serermü...*
keç] A1 ... *ket* B11 *sever-müü* (ar. *serer-mü*) ... *ket* (satır altında ar. harfl. *yāķşı*,
 noktasız; ar. *ket*) C11 *siñermü ... kit* (satır altında *asru yāķşı*)

dünyanın ... hakkında] A2—3, B1 ve C1'de bu başlık şu şekildedir:

en-nevca 's-salışü fi teķallübi 'd-dünya ve teġayyüri
aķvaliķa (A'da bir de) *ve ķilleťi veķa'ķiķa li-ķliķa*

(„Üçüncü nevi, dünyanın döneķliġi, ahvâlinin
 deġiřikliġi ve ehline vefasının azlıġı beyânında“)

177 *ajun rıbať*] A1 *acun r.* B2 *acun rabat* (ar. *ajun rābať*) C2 *ajun rābať* || 178
rıbaťka ... keçġülüg] A2 ... *kiçġülüg* (-i-?) B3 *rabat-ķa ... köçġülüg* (ar. *rābať-ķa*
 ... *köç-gülüg*) C3 *rābať-ķa ... kiç-gülüg* || 180 *öñġi ... kiçġülüg*] A4 *önġi ... keç-*
gülüg B5 ... *neçe köçġülüg* (ar. *niçe köç-gülüg*) C5 *niçe köç-gülüg*

180. mısırâdan sonra, A5'te uyg. harfl. *ösge* yazılmış

- A43 181 bu dünya sonğında yügürmek neçe
 182 hâsis neğdin ötrü tip özünğ küçe
 183 nelük malğa munça köngül bamağınğ
 184 bu mal kelse erte barur baz kiçe
- A44B20C19 185 köngüldin çıkargıl tavar suklukın
 186 keçim birle tap tut qarın toklukın
 187 cığaylık yarınlık azuk yoklukı
 188 cığaylık tip ayma tavar yoklukın
- A45 189 bu dünya neğdindin yigü kedgölük
 190 al artuk tileme vebal yüdgölük
 191 tarıgılık tip aymış ajunrı reşul
 192 tarıgılıkta katlan tarı edgölük
- A46 193 bekasız erür bu ajun lezzeti
 194 keçer yıl keçer teg meze müddeti

181 sonğında ... neçe] A6 songı-ta ... B6 songı-ta y. neçe (ar. songı-da y. ni-
 çe) C6 songı-da y. niçe || 182 tip] A1 tep B1 tep (ar. tip) C1 dip || 183 nelük ...
 ba- makınğ] B8 ... bağlamak (ar. ne-lük mal-ğa ... bağlamak) C8 nice. mal-ğa
 munca. k. bağlamak || 184 kelse ... kiçe] A3 kilz-e ırde ... B9 kelz-e erde ... keçe
 (ar. kilse erte ...) C9 kilse ırte (i- harekeli) ...

184. mısradan sonra, A4'te uyg. harfl. takı yazılmış

185 taavar suklukın] A5 taavar s. B10 taavar s. (ar. taavar suklukın) C10 taavar suklukın
 (satır altında harışlık) || 186 keçim...toklukın] A6 keçim (-d-altında ar. harfl.
 z)...B11 keçim (satır altında ar. harfl. keçim?) b. tip...(ar. kidim b. tip...toklukın)
 C11 kidim (satır altında geğim?) b. tip...toklukın || 187 cığaylık ... yoklukı] B1 bu
 baylık cığaylık a. yoklukı C1 bu baylık cığaylık (satır altında fark) idi kişmeti ||
 188 tip ... yoklukın] A2 tep ... B2 tep ... (ar. tip ... yoklukın) C2 dip ... yoklukın

188. mısradan sonra, A3'te uyg. harfl. takı yazılmış

189 neğdindin...kedgölük] A4 nenggindin yegü kitgölük (-t- altında ar. harfl. z)
 B3 nenggi-tin yegü kedgölük (ar. nengi-din y. ketgölük) C3 nengi-din y. kitgölük
 || 190 al ... yüdgölük] A5 ... yügölük (-ş- altında ar. harfl. z) B4 ol ... yügölük
 (ar. ol ... yügölük) C4 ol ... yütgölük || 191 tarıgılık ... ajunrı] A6 tarıgılık tep
 a. acun-nı B5 tarıgılık tep ayd-ı acun-nı (ar. tarık-lık tip aydı a.) C5 tarık-lık (satır
 altında ekincilik dip aydı a.) || 192 tarıgılıkta ... edgölük] A1 tarıgılıkta ... eşgölük
 B6 tarıgılıkta ... eşgölük (ar. tarık-lık-da k. tarı e.) C6 tarıgılıkta katlan tarı e.

192. mısradan sonra, A2-3'te arapça şu ibâre ve hadîs gelmektedir:

ve zâlikê kavülühü 'aleyhi 's-selâmü ed-dünya mezre'atü 'l-âhireti
 („Bu Peygamber aleyhisselâm sözüdür: dünya âhiretin tarlasıdır“)

193 erür ... ajun] A1 irür b. acun B1 irür b. acun (ar. irür ...) C1 irür ... ||

194 keçer ... müddeti] A2 kiçer yıl kiçer ... B8 k. yıl ... (ar. kiçer yıl kiçer teg
 meze müd(d)eti) C8 kiçer yıl kiçer deg meze m.

- 195 yigit koca bolur yañğı eskirür
 196 qavi erse qamlur kaçar quvveti
- A47B21C20
 197 bu kün bar yarın yok bu dünya neñgi
 198 meniñ timişing neñg adınlar onğı
 199 kamuğ tolğan irlür tükel eksiyür
 200 kamuğ abadanmıñğ h̄arab ol sonğı
- A48
 201 neçe yir bar erdi sığışmaz eri
 202 eri bardı qaldı quruğ tek yiri
 203 neçe ‘alim erdi neçe feylesuf
 204 qanı bu kün olar minğinde biri
- A49
 205 ajun külçirer baz alın qaş çatar
 206 bir elgin tutup şehd birin zehr qatar
 207 ‘aşel tatrıp ilkin tamaq tatıtıp
 208 kiğinrek qadañka sunup zehr qatar

195 *koca ... eskirür*] A₁ ... *yangğı eskirer* B₉ *hoca ...* (ar. *h^unce ... iski-rür*)
 C₉ *h^uace b. yangğı eski-rür* || 196 *qavi ... qamlur*] C₁₀ *qavi irse qamlur* (satır altında *eksir?*)

196. mısırâdan sonra, A₅'te uyg. harfl. *tağı* yazılmış

197 *neñgi*] A₆ *nenggi* || 198 *timişing ... onğı*] A₁ t. *tek (teg?) onğgin-ler onğı*
 B₁ *timişing ...* (ar. *dimişing ...*) C₁ *dimişing neng idin-ler onğı* (satır altında *ülüşü*)
 || 199 *irlür ... eksiyür*] B₂ *eslür t. eksilür* (ar. *es-lür t. iksilyür*) C₂ *eslür* (satır altında *tökilür*) t. *eksi-yür* || 200 *abadanmıñğ ... sonğı*] A₃ ... *songğı* B₃ ar. ve C₃ *abadan-ning ...*

200. mısırâdan sonra, A₄—5'te şu arapça beyit gelmektedir :

iza temme emrân dēna naqşuhū tēvaqqāc zēvalēn iza kilē temm
 („Bir iş tamamlanırsa, eksikliği yaklaşır; tamamlandı
 denildiği zaman, o şeyin zevâlini bekle“)

201 *neçe ... eri*] A₁ ... *sığışmaz* (z- altında ar. harfl. *z*) *ir-i* B₄ n. *yer ...* (ar. *nice yir ... sığışmaz e.*) C₄ *nice yer b. irdi sığış-maz e.* || 202 *eri ... qaldı*] A₂ *ir-i b. qaltı* (satır üstünde yazılmış) || 203 *neçe ... fey'esuf*] B₆ n. *tan-a ...* (ar. *nice dana e. nice feylesuf*) C₆ *nice dana irdi nice filösuf* || 204 *olar ... minğinde*] A₄ *anlar ... minggin-de* B₇ *anlar ... mingginde* C₇ *anlar ...*

204. mısırâdan sonra, A₅'te ar. harfl. *uğra* yazılmış

205 *ajun ... çatar*] A₆ *acun ...* B₈ *acun ... çıdar* (ar. a. *kül-çirer ... çitar*)
 C₈ a. *gül-çirer* (g- üç noktalı) ... *çitar* || 206 *elgin ... birin*] A₁ *ilgin ... bir-i* B₉ ... *bir-i* (ar. *ilgin ... biri*) C₉ *ilgin ...* || 207 *tamaq tatıtıp*] B₁₀ ar. ve C₁₀ *tamağ tatı-tıp* || 208 *kiğinrek*] A₃ *kitin-rek* B₁₁ *kedinki* (ar. *kidinki*) C₁₁ *keğingi*

208. mısırâdan sonra, A₄'te uyg. harfl. *tağı* yazılmış

A49₅—50₂'de, *tağı*'dan sonra, şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir :

kēma qalē 'llahū tačala ve ma 'l-hayatū 'd-dūnya illa metatū 'l-ğarurū
 („Yüce Tanrının buyurduğu gibi: şu yakın hâyat,
 aldatma metândan başka bir şey değildir“)

- A50B22C21 209 sücüg tattıñg erse açığka anun
 A51 210 birin kelse rahat kelür renc onun
 211 aya ğam katıgsız sürur umğuçı
 212 bu ajun kaçan ol umınçka orun
 213 yılan teg bu ajun yılan oklağı
 A52 214 yokamağka yumşak içi pür ağı
 215 yılan yumşak erken yavuz fi'l iter
 216 yırağ turgu yumşak tip azılmağı
 217 bu ajun ma körmekke körklüg taşı
 218 velikin içinde tümen na-ğosı
 A53 219 bakıp taş bezekin körüp sen munğa
 B23C22 220 köñgöl bamağınğ bil ğağa'lar başı
 A54 221 niğab kötrür ajun birer yüz açar
 222 yazar qol kuçar teg yana terk kaçar

209 *sücüg ... anun*] B₁ ar. ... *açık-ka a.* C₁ *sücüg* (satır altında *şirin*) t. *irse* *açık-ğa* *anun* (satır altında *hazır baş*) || 210 *kelse ... kelür*] A₁ *kilz-e r. kilür* B₂ ar. *kilse r. kilür* C₂ *kilse r. kelür* || 211 *ğam...sürur*] A₂ *ğam kadıg-sız* (-sız satır üstünde yazılmış) *sürur* B₃ *renc ...* (ar. *renc katıg-sız sürur*) C₃ *renc katıg-sız sürur* || 212 *ajun ... orun*] A₃ *acun ...* B₄ *acun ... umunç-ka o.* (ar. *ajun ... umunç-ka o.*) C₄ *ajun... umunç-ka orun* (satır altında *mırad*)

212. mısırâdan sonra, A₄'te şu arapça beyit gelmektedir:

cağhğ 'z-zamanü fema ledeyhî ħaliş^{an}
şemm^{en} yeşubı fela sürurün kamilü

213 *teg ... oklağı*] A₅ ... *acun y. oğl-a-ğı* (her iki -ğ- altında ar. harfl. *ğ* yazılmış) B₅ ... *acun y. ok-lağı* C₅ *deg ... ok-lağı* || 214 *pür*] B₆ ar. *pür* (p- yerine b- ile) || 215 *erken yavuz*] B₇ ar. *e. yu'uz* C₇ *irken yavuz* || 216 *tip azılmağı*] A₃ *tep asılmağı* (-s- altında ar. harfl. *z*) B₃ *tep* (ar. *tip*) *ınan-mağı* C₈ *dip inan-mağı*

216. mısırâdan sonra, A₄'te uyg. harfl. *tağı* yazılmış

217 *ajun ... körklüg*] A₅ *acun ...* B₉ *acun* (ar. *ajun*) *körerge körüm-lüg* C₉ ar. *körerge* (-g- üç noktalı) *körüm-lüg* || 218 *tümen*] B₁₀ ve C₁₀ *hezar* || 219 *bezekin ... munğa*] B₁ *besegli ... mungga* C₁₁ *bezegin* (-g- üç noktalı) ... || 220 *bamağınğ*] B₁ ve C₁ *bağlamak*

220. mısırâdan sonra, A₃-4, B₂-3 ve C₂'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kalet 'n-nebiyyü 'aleyhi 's-selam (B ve C *salla 'llahü*
'aleyhi ve sellem) *ħubbü 'd-dünya re'sü küllî ħaṭṭetın*

(„Peygamber âleyhisselâm demiştir ki, dünya sevgisi her hatânın başıdır“)

221 *ajun ... yüz*] A₁ *acun ...* B₄ *acun ...* C₃ *ajun* (satır altında *dünya*) ... *köz*
 || 222 *teg yana*] B₅ *teg yana* C₄ *deg yine*

- 223 yayınkı bulut teg ya tüş teg hali
224 dîrengsiz keçer baht ya kuş teg uçar

IX.

CÖMERDLİĞİN MEDHİ VE HASİSLİĞİN
ZEMMİ HAKKINDA

- A- 225 aya dost biliglig izin izlegil
226 kalı sözlesenğ söz bilip sözlegil
B24 227 aklı erni öggil öger erse sen
228 bahılka katıg ya okun kezlegil
C23 229 kamuğ til aklı er şenasın ayur
230 aklılık kamuğ ayb kirini yuyur
231 aklı bol saña söz sökünç kelmesün
232 sökünç kelgü yolnı aklılık tıyur

223 yayınkı ... teg] A₃ yasınk-ı (önce yayınk-ı yazılmış; sonra üzerinden çizile-
rek, sahife kenarında tashihi edilmiş) ... B₇ yasınkı bulud ... tüşdeg (ar. yazın-ğı
bulut ...) C₅ yazın-ğı bulut deg ... deg || 224 dîrengsiz ... teg] A₄ tereng-siz
kiçer ... B₈ tereng. (satır altında ar. harfil. sa'at) -siz keçer ... teg (ar. dîreng-siz
(-i-?) kiçer ...) C₆ d. kiçer ... deg

cömerdliğin ... hakkında] nüshalarda bu başlık şu şekildedir :

A₅ en-nev'ı 'r-rabî'ı fi medhi 'l-cevadi ve cudihi ve zemni 'l-bahili ve bahilihi
(„ Cömerd insan ile cömerdliğinin medhi ve cimri ile cimrilığının zemmi beyânında ”)

B₉ ve C₇ en-nev'ı 'r-rabî'ı fi birri 's-sehaveti ve mezimmeti 'l-bahili
(„ Cömerdliğin doğruluğu ve cimrilığın zemmi beyânında ”)

225 A'da 225.—234. mısraları eksiktir. B ve C nüshalarındaki metnin tam olduğu düşünülürse, bu eksiklik 10 mısradan ibarettir. A nüshasında her sahifede 6 satır yazıldığına ve dörtlükler arasında da ayrı satırlarda ahra, takı ve özge sözlerinden birinin 2 kere tekrarlandığına bakılırsa, bu nüshadan tam bir varakın kaybolduğunun kabul etmek mümkündür; sahife altlarına ilâve edilen kayıtlar da bunu te'yit etmektedir | izin izlegil] B₁₀ yisin iz-legil (ar. yizin izdegil) C₈ yizin izlegil || 226 kalı] A₁₁ kalı (ar. hali) C₉ hali (satır altında rast) || 227 aklı ... erse] B₁ aklı ... (ar. ahı ...) C₁₀ ahı irni ... irse || 228 bahılka ... kezlegil] B₂ ar. bahıl-ğa ... okın k. C₁₁ bahıl-ğa kurt deg okun gezlegil (g- üç noktalı) || 229 aklı ... şenasın] B₃ ak-ı ir s. (ar. ahı e. şenasın) C₁ ahı ir s. || 230 aklı] B₄ ar. ve C₂ ahı-lık || 231 aklı ... kelmesün] B₅ ak-ı b. sangga ... kilmez-ün (ar. ahı...kilmesün) C₃ ahı ... sökünç (satır altında düşnam) kilmesün || 232 kelgü ... tıyur] B₆ kilgü ... tıyur (-i-? ; ar. kil-gü y. ahı-lık t.) Ç₄ kilgü y. ahı-lık tıyur (satır altında menç miküned)

- A55 233 egilmez kõngülñi aķı er eger
 234 tegilmez mıradķa aķı er teger
 235 baķılıķnı ķanı öger til ķayu
 236 aķılıķnı ‘am haş tözü haķķ öger
- A56 237 aķı er biligni yete bildi kōr
 B25 238 anın sattı malın şena’ aldı kōr
 239 tirildi ulamsız ulamı bolup
 C24 240 ajunda at eğgü ķođup bardı kōr
- A57 241 baķıl tirdi zēr sim haramdın öķüş
 242 vebal kōtrü bardı özele sōķüş
 243 ülüş boldı malı kişiler ara
 244 baķıl aldı anda öķünçtin ülüş

233 *egilmez ... eger*] B₇ *egilmez k. aķ-ı ir iğer* (ar. *igilmeş k. aķı er iğer*)
 C₅ *egil-meş k. aķı ir iğer* || 234 *tegilmez ... te-ger*] B₈ ... *ir tiger* (ar. *tigilmeş m. aķı er tiger*) C₆ *tigil-meş m. aķı ir tiger*

234. mısırâdan sonra, A₁—2 ‘de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir (bunun dört-lüğün ortasında bulunmasına dikkat!):

*ķale ‘n-nebiyyi şalewatı ‘llahı ve şelamühü ‘aleyhi teħafu ‘an
 zenbi ‘s-saħbiyyi fe-inne ‘llahü aħazę bi-yedihı küllema ‘aşere
 („Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, cömerdin günâhın-
 dan korkun; zîra her ayağı sürçtükçe, Tanrı elinden tutar“)*

235 *ķayu*] B₁ *ķayau* C₇ *ķayu* (satır altında *ķüdam*) || 236 *aķılıķnı ... haķķ*] B₁₀
aķ-ı-lıķ-nı hem ... ha(l)ķ (ar. *aķı-lıķ-nı hem ...*) C₈ *aķı-lıķ-nı hem haş tözü* (satır
 altında *cümle*) *haķķ* ||

237 *aķı...yete*] A₁ *aķ-ı ir bilig-ni* (-ni satır üstünde yazılmış) *yete* Bu *aķ-ı ir b. yide*
 (ar. *aķı er bilig-ni* (b- önündeki çizgiye dikkat) *yite*) C₉ *aķı ir b. yite* (satır altında
temam) || 238 *anın sattı*] B₁ ar. a. *sat(t)ı* C₁₀ *anın* (satır altında *anuñçün*) *sat(t)ı* || 239
ulamsız ... bolup] A₃ *ulam-suz ...* B₂ *ulam-suz* (satır altında ar. harfl. *nime tapma-
 ğanğa*) *ulamı* (-may?; satır altında ar. harfl. *nimerse berip?*) *bolup* (ar. *ulam-suz
 ulamay b.*) C₁₁ *ulam-suz* (satır altında *nime tapmağan-ğa*) *ulamay bolup* (satır
 altında *nimerse virüp*) || 240 *ajunda ... ķođup*] A₄ *acunta ... koyup* B₃ *acun-ta ...
 ķotup* (ar. *ajun-da ... ķotup*) C₁ *ajun-da ... ķođup*

240. mısırâdan sonra, A₅ ‘te uyg. harfl. *uħr-a* yazılmış

241 *tirdi*] A₆ *tert-i* (-e-?, -i-?) B₄ ve C₂ *yıǵdı* || 242 *kōtrü ... sōķüş*] B₅...*şsele*
 (satır altında ar. harfl. *bih nemi-şeoğ*) ... C₃ *kōt-rü b. özile sōķüş* (satır altında *düş-
 nam*) || 244 *anda öķünçtin*] B₇ *andın sōķünçdin* C₅ *andın öķünç-din* (satır altında
ğam ve pişmani)

244. mısırâdan sonra, A₄ ‘te uyg. harfl. *uħr-a* yazılmış. C₆ ‘da 244. mısırâdan son-
 ra yazılmış olan hadîsin yeri yanlışdır (bk. mısırâ 284 not)

- 245 aya mal idisi aklı edgü er
 246 bayat birdi erse sanğa sen me bir
 A58 247 yirilgen sökölgen tirip birmegen
 248 tirip birür ersenğ neçe tirse tir
- B26 249 tabi'atta yigi 'adet 'aybsuzı
 C25 250 aklılk erür bil buğul körksüzi
 251 eliglerde kutluğ birigli elig
 A59 252 alıp birmegen ol elig kutsuzı
- A60 253 bağıllık otalap oñgulmaz ig ol
 254 birimdin bağıl elgi keç berklig ol
 255 tirip köñgli toğmaz közi suğ bağıl
 256 kul ol malğa malı anğa erklig ol

245 idisi ... er] A₅ itiz-i ... ir B₈ itiz-i ağı-ı idgü ir (ar. idisi ağı ...) C₇ idi-si (satır altında şahib) ağı e. ir || 246 birdi ... bir] A₆ e. sangga B₉ bart-i erze sangga senm-e ber (ar. berdi ... bir) C₈ berdi irse ... bir || 247 yirilgen ... birmegen] A₁ yirilgen (yi-?) s. terip birmegen (bi-?) B₁₀ yerilgen s. terip birmegen (ar. birmegen) || 248 tirip ... tirse] B₁₁ halal (?) berür ... neçe tirs-e (ar. el el birür e. nice t.) C₁₀ ... nice terse

248. mısırâdan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

249 yigi 'adet] B₁ yegi 'ata (ar. y. 'adad) C₁₁ yigi 'adet || 250 aklılk ... körk-süzi] A₅ ... buğul (satır üstünde yazılmış) k. B₂ a. irür ... (ar. ağı-lık irür b. buğul k.) C₁ ağı-lık irür b. buğul küzgüsi || 251 eliglerde ... elig] A₆ iligler-te ... ilig B₃ berigli (ar. birigli) e. C₂ ilig-lerde k. birigli ilig || 252 birmegen ... kutsuzı] A₁ b. ol (o-?) ilig k. B₄ birmegen (ar. birmegen) el elig kutsuzı C₃ birmegen il ilig kut-suzı

252. mısırâdan sonra, A₂ 'de ar. harfl. beyt yazılmış; bunu tâkip eden ilk satırda (3-4) şu arapça beyit gelmektedir:

və qhşenü vechin fi 'l-veṛa vechü mähşin
 və atıyebü keffin fi 'l-veṛa küffü mün'im
 („Halk içinde en güzel yüz, muhsin insanın yüzü
 ve en güzel avuç da, in'âmda bulunanın avucudur“)

253 otalap ... ol] B₅ odalap (satır altında ar. harfl. 'ilac) ongal-maz (satır altında ar. harfl.) yig (satır altında ar. harfl. ?) ol (ar. otalap ongal-maz yig o.) C₄ otalap (satır altında 'ilac) ongal-maz ... || 254 birimdin ... ol] A₂ b. b. ile kisu (-u?), -s- altında ar. harfl. z)-lik-ke (-ke satır üstünde yazılmış) o. B₆ berimdin b. ilgi ket ... (ar. ... elgi ket birk-lig ol) C₅ ... ilgi kit (satır altında beşi) ... || 255 tirip ... suğ] A₃ t. k. toymaz ... B₇ yığıp k. toymaz (ar. toymas) ... C₆ yığıp k. toy-maz k. suğ (satır altında hışı) || 256 malğa ... erklig] A₄ ... angga irklig B₈ ... anggar e. (ar. mal-ğa m. angar e.) C₇ mal-ğa m. angar erk-lig (satır altında mışşallat)

256. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

- 257 bu budun talası aklı er turur
 A61 258 akılık şeref cah cermal arturur
 259 sevlmek tilesenğ kişiler ara
 B27 260 aklı bol akılık sini sevdürür
- A62 C26 261 bahıl nakş otun tavar pasbanı
 262 yıgar yimez içmez tutar berk anı
 263 taturmaz eseninde tuz dostınga
 264 ölür kalur ahır yiyür düşmanı

X.

TEVÂZÜ VE KIBİR HAKKINDA

- A63 265 yana bir kereklig sözüm bar sanğa
 266 ayayın men anı kulağ tut maŋga
 267 ol ol kim tekebbürni yirdin salıp
 268 tevâzû'nı berk tut yapuş keç aŋga

257 *buğun ... er*] A₅ *tung-a ... ir* B₉ *butun* (satır altında ar. harfl. *hâlayık*) *toluz-ı* (satır altında ar. harfl. *gâhşı*) a. *ir* (ar. *budan talası aklı e.*) C₈ *budun* (satır altında *halk*) *tolası* (satır altında *nigüterin*) *ahı ir* || 258 *akılık ... arturur*] B₁₀ ... *ardurur* (ar. *ahı-lık ... art-turur*) C₉ *ahı-lık ş. cah* (satır altında *cah*) c. *art-turur*

258. mırâdan sonra, A₂ 'de şu arapça tâbir ve hadîs gelmektedir:

kalê 'n-nebiyyü 'aleghî 's-selamü eyyü da'in edve'ü minê 'l-buḥlî

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, hâangi derd cimrilikten daha şiddetlidir“)

259 *sevlmek*] A₃ *sevlmek* B₁₁ *sevlmek* (ar. *sevülme*) C₁₀ *sevül-mek* || 260 *akı ... sevdürür*] A₄ ... *sen-i s.* B₁ ... *sin-i (-i-?) sivdürür* (ar. *ahı b. ahı-lık s. sivdürür*) C₁₁ *ahı b. ahı-lık s. sivdürür*

260. mırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. *uḥr-a* yazılmış

261 *otun*] B₂ *otun* (satır altında ar. harfl. *bedbaht*; ar. *odun*) C₁ *ut-sız* (satır altında *bi-şerm*) || 262 *yimez içmez*] A₂ *yimez* (*y-? -z?, -y?*) *içmez* (*-z? -y?*) B₃ ar. ve C₂ *yimes içmes* || 263 *taturmaz ... dostına*] A₃ *t. isenin-te t. tostı-ka* (*-k-* tashih görmüş <g-?) B₄ ... *tosdın-a* (ar. *tatur-mas isenin-de t. dos-tına*) C₃ *t. iseninde t. dostına* || 264 *yiyür*] B₅ *yeyür* (ar. *giy-yür*) C₄ *yegür*

tevâzû ... hakkında] B ve C nüshalarında bu başlık yok; A62₅—63₁ 'de ise, şu şekildedir:

en-neo'a 'l-ḥamişü fi 'l-emri bi 't-tevâzu'i ve 'z-zecri 'anı

't-tekebbürü ve 'l-hışşı ve afeti ḫulî 'l-emelî şadaḳa bima naṭaḳa

(„Beşinci nevi, tevâzû ile emrin, tekebbür ve hırstanmen'in ve emel peşinde koşmanın fenâlhı beyânında; söyledikleri doğrudur“)

265 *bir ... sanğa*] A₂ *b. kirek-lig ... sangga* B₆ ... *sangga* || 266 *maŋga*] A₃ *mangga* || 267 *ol ... yirdin*] A₄ ... *yir-tin* B₈ *söz ... baş-tın* C₇ *söz ... baş-dın* || 268 *keç aŋga*] A₅ *ket angga* B₉ *ket angga* (ar. *kit a.*) C₈ *kit a.*

- A64 269 tēķēbbūr kamuğ tilde yirlūr kılık
270 kılıklarda eḡū kılık ḡoḡkılık
B28 271 ol er kim uluğsındı men men tidi
C27 272 anı ne ḡalayık seḡer ne ḡalık

273 kamuğ ḡazḡanıḡlı ajun malını
274 yiyümedi bardı körünḡ ḡalini
275 tişisi ḡalıp bir adın er bile
276 ol anda yatıpan birūr sanını

A65 277 tēķēbbūr lıbasın keḡip tap salın
278 kerip ḡalkḡa kögzünḡ tap uslan tilin
279 mü'minlik nişanı tēvazı^c erūr
280 eḡer mü'min ersenḡ tēvazı^c ḡılın

268. mısırâdan sonra, A₁ 'de uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

269 *kılık*] B₁₀ ar. *kılığ* || 270 *ḡoḡkılık*] A₂ *ḡoyk-ı-lık* B₁₁ *ḡoy-kılık* (ar. *ḡuy kılık*) C₁₀ *ḡuy kılık* (satır altında *ḡırd dıl*) || 271 *er ... tidi*] A₃ *ir ... teti* B₁ ... *tet-i* (ar. ... *ḡıḡḡ-sındı... t.*) C₁₁ *ir ki* (*-i* yerine *h* ile) *ḡıḡḡ-sındı ... didi* || 272 *ne ... ne*] A₄ *nı ... ni* B₂ ... *sıver ne* C₁ *nı ḡ. sıver ni*

272. mısırâdan sonra, A64 'te sahife kenarında şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

*mıne 'l-aḡadıḡi 'l-ḡıḡḡıyyeḡi ḡl-ḡazameḡü rıḡa'i ve
'l-kıbrıya'ü izari femēn nazeḡanı fihıma eḡḡaltühü 'n-nareḡ*

(„Kudsî hadîslerdendir: azamet—dış elbisem ve kibirlilik—iç elbisemdir;
bu ikisi husûsunda benim ile münâzaa edeni âteşe sokarım“)

273 Bu dörtlük aynı sahifenin üst kenarında yazılmış ve dörtlükten önce, ayrı satırda, uyg. harfl. *uḡr-a* ilâve edilmiş [*ḡazḡanıḡlı ajun*] A *ḡazḡanıḡ-lı acun* B₃ *ḡ. acun* (ar. *ḡazḡanıḡlı a.*) C₂ *ḡazḡa-mḡ-lı a.* || 274 *yiyümedi*] A *yeyü-met-i* B₄ *yeyümet-i* (ar. *yiyümedi*) C₃ *yeyümedi* || 275 *adın er*] A *atın* (*-t-* altında ar. harfl. *z*) *ir* B₅ *a. ir* (ar. *er*) C₄ *adın* (satır altında *diger*) *ir* || 276 *yatıpan birūr*] B₆ *y. berūr* (ar. *yatıban b.*) C₅ *yatı-ban b.*

277. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

277 *keḡip tap*] A₁ *keyip t.* B₇ *keyip* (ar. *kiyip*) *az* C₆ *keyip az* || 278 *kerip ... tilin*] A₂ ... *ḡöksünḡ* (*-s-* altında ar. harfl. *s.*) *t. uslak t.* B₈ *kirip ḡalk-ta ḡöksünḡ asur-lap t.* (ar. *kirip ḡalk-da ḡöksünḡ* (*-s-* yerine *-p-*; altındaki üç nokaa *s* harfine âit olacak) *azurlap t.*) C₇ *kirip ḡ. kök-sünḡ azurlad* (satır altında *ızadıḡ*) *t.* || 279 *mü'minlik ... erūr*] A₃ *mumin-lık* (*-lık* satır üstünde yazılmış) ... B₉ ... *erūr* (ar. *mü'min-lık ... turur*) C₈ ... *turur*

280. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

- 281 tevazû kılığlını kötrür idi
 A66 B29 282 tekebber tutar erni kemşür qodı
 C28 283 uluğsınma zinhar uluğ bir bayat
 284 uluğluk meniñ siz alınmañ tidi
 285 ta'var birle erse uluğsındukuñg
 A67 286 uluğluk taparu elig sundukuñg
 287 ta'var asğı ne ol barur sen yalıñ
 288 qalur munda kiğin sepeğ şandukuñg
 289 eğer kibr idisi aşıl men tise
 290 ayayın men anıñ cevabın kese
 B30 291 ata bir ana bir uyalar bu hıq
 A68 292 tefavütleri yok öte irtese

281 kılığlını kötrür] Bı kılık-lık-m k. C10 kılık-lını köt-rür || 282 erni ... qodı] A1 ir-ni k. qot-ı (-t- altında ar. harfl. z) Bı e. kemşür (satır altında ar. harfl. mi eñ-dazeğ) qodı Cı irni kim-şür (satır altında mi-eñdazeđ) qozı (satır altında ar. harfl.) 283 uluğsınma ... uluğ] B2 ar. uqıg-sınma ... C1 ulıg-sınma z. uluğ || 284 uluğluk ... tidi] A3 ... tet-i B3 ... tet-i (ar. ulıg-luğ ...) C2 ulıg ... alın-mağ didi 284. mısradan sonra, A4, B4 ve C3 (C246'da, 244. mısradan sonra ve yanlış yere yazılmıştır) 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kalē 'n-nebiyyū 'aleḡhī 's-selam (B şalla 'llahū 'aleḡhī ve sellem)
 men tevażāq'a reŋe'qahū 'llahū ve men tekebberē ḡazeleḡhū 'llahū
 („Peygamber aleyhisselâm demiştir ki, tevâzû eyleyenî

Tanrı yükseltir, tekebber edenleri rezil eder“)

285 erse ... uluğsındukuñg] B6 ar. e. uluğ-sınduğung C4 irse ulıg-sınduğung || 286 uluğluk ... sundukuñg] B7 ar. uluğ-luğ taparu e. sunduğung C5 ulıg-luğ taparu (satır altında aşı) ilig sunduğung ||

287 bu mısra A'da sonradan sahifenin sol-üst köşesine yazılmış: zedelenmiş olduğundan, iyi okunmuyor asğı ... yalıñg] A a. ne ol (?) ... B8 asğı-ı (ar. asğı) nemiş... C6 asğı (satır altında fayda) ni-miş b. yalıñg (satır altında bürhne) || 288 kiğin ... şandukuñg] A2 kiğin (?) ... B9 kiseng sipet s. (ar. kiseng sebet şandugung) C1 kiseng sebet şandugung

288. mısradan sonra, A3'te uyg. harfl. uḡr-a yazılmış

289 tise] A4 tez-e (?) B10 tiz-e (ar. dise) C8 dise || 290 anıñ ... kese] A5 ... kez-e B11 ... kiz-e (ar. kese) C9 anung ... kese || 291 uyalar] C10 uyalar (satır altında beraderan) || 292 öte irtese] A1 uy-a i. B2 öde erdtiz-e (-r-?; ar. öte ert-tise C11 öte ert(t)i-se

292. mısradan sonra, A2, B3 ve C1'de şu arapça beyit gelmektedir:

en-nasū min ciḡeḡetī 't-timsalī ekfa'ū ebuhūm
 ademū (oku: ademūn) ve 'l-ūmmū ḡavva'ū
 („İnsanlar, sûret (timsâl) itibarı ile, birdirler;
 babaları Âdem ve anneleri Havvâ'dır“)

XI.

HARİSLİK HAKKINDA

- C29 293 yime pëndim al kel uzatma emel
 294 emel asrasında busuğlı eçel
 295 emel timişim dost uzun sanmağ ol
 A69 296 uzun sanma saķınç öküş kıl emel
 297 ayur sen keçim ton şerab aş kerek
 298 telim mal öküş kıl kara-baş kerek
 299 eğer yıđdıñğ erse umürlük tavar
 300 burun başka borkni keçer baş kerek
 A70 B31 301 harışlık ma erke yavuz haşlet ol
 302 harışlık soñğı ğam ökünç haşret ol
 C30 303 bu baylık çığaylık idi kısmeti
 304 harışlık tek erke kuruğ zaħmet ol

harislik hakkında] B ve C nüshalarında bu başlık yok; A 'da ise, bundan evvelki başlık ile birleştirilmiştir; bk. not 264

293 *yime...kel*] A3 *yem-e...kil* B4...*alğıl* C2 *yime* (satır altında *baz*) p. *alğıl* || 294 *asrasında busuğlı*] A4 *basr-a-sında* (b-?) b. B5 ar. *isresinde* busuğlı C8 *isresinde* (satır altında *der pēs emel*) busuğ-lı (satır altında *pınhan şüde*) || 295 *timi şim*] B6 ar. C4 *dimişim* || 296 *sanma saķınç*] B7 *sanm-a* (ar. *sınma*) saķış C3 *sınma* (satır altında *mē-şūmar*) saķınç (satır altında *fıkr*)

296. mısırâdan sonra, A2 'de uyg. harf. *uħr-a* yazılmış

297 *keçim ... kerek*] A3 *ketim* (-t- altında ar. harf. *z*) ... *kirek* B8 *kedim ... kerek* (ar. *kidim ... kirek*) C8 *keym ... kirek* || 298 *telim ... kerek*] A4 ... *kirek* B9 *tilim* (ar. *tilim ... kara-vaş kirek*) C7 *tilim ve tilim ... kirek* || 299 *erse çumür-lük*] C8 *irse çumürlük* || 300 *burun ... kerek*] A6 ... *kıyer b. kirek* B11 ... *keyer ...* (ar. *kıyer b. kirek*) C9 *burun* (satır altında *evvël*) ... *kıyer b. kirek*

300. mısırâdan sonra, A1 'de uyg. harfl. *uħr-a* yazılmış

301 *erke yavuz*] A2 *ir-ke y.* B1 ar. e. *yavuz* C10 *irge* (-g- üç nokta) *yavuz* || 302 *soñğı ... ökünç*] A3 *songğı ... C11 ... ökünç* (satır altında *pişmani*) || 303 *çığaylık*] A4 *çığay-lık* (iki kere yazılmış; sonra ikincisinin üzerinden çizilerek, iptâl edilmiş) C1 *çığay-lık* (satır altında *fakir hal*) || 304 *erke ... zaħmet*] A5 *ir-ke...* C2 *irge k. haşlet*

304. mısırâdan sonra, A6 'da uyg. harfl. *uħr-a* yazılmış.

Bundan sonra, A1, B5 ve C3 'te şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kalē 'n-nebiyyü (B yok) *aleyhî 's-selamü el-harişu mahrumun*
 („Peygamber aleyhisselâm demıştır ki, haris—mahrûmdur“)

- A71 305 hâriş toğmaz ajun neŋgini tirip
 306 hârişlik qarımaz idisi qarip
 307 hârişlikni qoğur hâriş er kaçan
 308 ölüp yatsa toprak içiŋge kirip
- A72 309 hâriş tirip armaz usanmaz bolur
 B32 310 hârişlik iginiŋg emin kim bilür
 311 hâber bar birilse eğer ademi
 312 iki kol dinar ma ol üç kol kılur
- A73 C31 313 aya hırş idisi hârişlik nerek
 314 ayu bir maŋga bu negüke kerek
 315 tär erse kiŋg erse bitildi ruzuŋg
- A74 316 hârişlik kılurmu munı edgürek

305 toğmaz ... tirip] A₂ toymaz acun nenggi-ni terip B₆ toymaz acun nenggi-ni t. (ar. toymaş ...) C₄ toy-maş acun ... || 307 qoğur ... er] A₄ koyar h. ir (ar. er) C₆ koyar h. ir || 308 toprak içiŋge] B₉ t. içiŋge (ar. toprak içi-ke) C₇ t. içiŋge.

308. mısırâdan sonra, A₁ 'de uyg. harfl. *uŋr-a* yazılmış

309 armaz usanmaz] B₁₀ irmez k. (ar. armâş u.) C₈ armâz usân-mâz || 310 igi-niŋg emin] B₁ i. imin C₉ igi-niŋg (satır altında dârd) imin || 311 birilse] B₂ birilze (?) || 312 kol ... kılur] A₅ k. dinar-nı ... B₃ ... dinar-nı o on kol kılur C₁₁ pul dinarnı ol on pul kılur

312. mısırâdan sonra, A₆ 'da ar. harfl. *uŋr-a* yazılmış

Bundan sonra, A₁-2, B₄-5 ve C₁ 'de şu arapça ibâre ve hadis gelmektedir :

*ve zaliķe qavūhū 'aleyhī 's-selamū lew kanē lī'bnī
 ademē vadiyanī min zehebin le-temeŋna salīs^{en}*

(„Peygamber aleyhisselâmin sözü de bu mânayadır: âdem oğlunun altın dolu iki vâdisi olsa idi, muhakkak ki, üçüncüsünü de isterdi“)

313 idisi ... nerek] C₂ idisi (satır altında şahib) ... nerek (satır altında na. kerek) || 314 ayu ... kerek] A₄ ... mangga ... kerek B₇ ayu ber mangga ... (ar. a. ber ... nigüke kerek) C₃ ... nigüge (-i- harekeli, -g- 'ler üç noktalı) kerek || 315 erse ... bitildi] A₅ irz-e k. erz-e b. B₈ ar. e. keng ... C₄ irse k. irse bitildi (satır altında nevişte)

316. mısırâdan sonra, A₂, B₁ ve C₆ 'da şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir :

*kema kalē 'llahū ta'ala nahnū kaseŋma beyneŋhūm
 ma'ışetehūm fi 'l-hayati 'd-dūnya*

(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: biz onların ma'ışetlerini şu yakın hayatta taksim ettik“)

XII.

KEREM, HİLM VE DİĞER İYİLİKLER
HAKKINDA

B33	317	köki körklüg erniñg huyı körklüg ol
	318	bu körklüg kılıkka köngül örklüg ol
	319	bir erdin bir erke tefavüt telim
A75	320	velikın körerke tözü börklüg ol
C32	321	bütün kılkı fı ^l lin öte irtegil
A76	322	kerem kimde erse anı er tigil
	323	yimişsiz yıgaç teg keremsiz kişi
B34	324	yimişsiz yıgaçnı kesip örtegil
A77	325	müşulmanka müşfik bolup mihriban
	326	saŋga sanduğunğ teg müşulmanka san

kerem ... hakkında] nüshalarda bu başlık 320. mısradan sonra gelmektedir;
A₂—3. B₆—7 ve C₁:

en-nev'ı 's-sadıṣü (B 'l-ıhṛa, C 'l-aḥarū) fi mekarimī 'l-aḥlakı
ve 't-taḥriṣi 'ala 't-taḥallükı biha (sonuncu kelime C 'de yok)

(„Altıncı nevi“, iyi ahlak ile iyi ahlak sâhibi olmağa teşvik beyânında “)

317 erni ı] A₃, B₂ uyg. ve C₁ ir-ning || 318 kılıkka ... örklüg] A₄ hu-luğ-ka... B₃ kılık-ka k. erklig C₈ kılık-ka k. irk-lig (satır altında kavı) || 319 bir ... telim] A₅ birer-tin birer-ke ... B₄ ... tilim C₉ b. irdin b. irge (-g- üç noktalı) t. telim || 320 velikın ... ol] B₅ ... tız-i bqr (k) lüg o. (ar. ... tözi börk-lüg o.) C 10 veleykın k. tözi (satır altında heme) ...

A, B ve C nüshalarında 320. mısradan sonra gelen başlık için bk. 316 not

321 bütün ... irtegil] A₄ bu-tün ... B₈ ... oḍe ir-tegil (ar. ... kılğı f. öte er digil; -g- çizgisi yok) C₁ bütün kılğı (satır altında rast fı^l) f. öte (satır altında ziyade) ir digil (satır altında mērd) || 322 erse ... tigil] A₁ erz-e a. ir tegil B₉ bolz-a a. ır tegil (ar. bolsa a. er digil) C₂ bolsa a. ir digil (-g- üç noktalı) || 323 teg] B₁₀ teg (ar. teg) C₃ deḡ || 324 kesip örtegil] A₃ kisip o. C₄ kesip örtegil (satır altında būsuz, oku: būsuz)

324. mısradan sonra A₄ 'te gelen arapça ibâre ve hadîs B₄ ve C₇ 'de 326. mısradan sonra gelmektedir (aṣ. bk.). A₅ 'te 327. mısra yazılmış; sonra sahife kenarında mükerrer söz ile, doğru sıraya işâr edilmiştir. Müstensih önce, yanlışlıkla, arapça ibâre ile bunun arkasından gelen mısraî istinsah etmiş olacaktır

325 müşulmanka ... mihriban] A₁ ... mihriban (2. -i- ?) B₂ ... mihriban (ar. m.-ḡa ... mihriban) C₅ m.-ḡa ... mihriban (harekeli) || 326 saŋga ... san] A₂ sangga ... B₃ sangga sanduğunğ-nı ... (ar. saŋga sanduğunğ-nı m.-ḡa s.) C₆ saŋga sanduğunğ-nı m.-ḡa s.

- 327 ceŧa kıldaçıñğka yanut kıl vefa
 328 arımaŧ neçe yusa Ƨan birle Ƨan
 329 yarağlığ aşıñğnı kiŧike yitür
 A78 330 yarağ bulsañğ oprak yalıñğnı bütür
 C33 331 küç emgek tegürme kiŧike Ƨalı
 332 sañga tegse emgek kiŧidin kötür
 B35 333 isiz kılgan erke sen eğğü kıla
 334 Ƨeřemniñğ baŧı bu erür keç bile
 A79 335 eğer kelse erdin sañga eğğülük
 336 öküŧ kıl ol erniñğ ŧenasın tile
 337 yazuğluğ kiŧiniñğ yazuğın keçür
 338 Ƨadavet kökini Ƨazıp sen köçür
 339 yalınlansa tutnup ğağab ħıkd otı
 A80 340 ħalimlık suvın saç ol otnı öçür

326. mısırâdan sonra, A₄ (bk. 324. not), B₄ ve C₇ 'de ŧu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

Ƨale 'n-nebiyyü (B yok) 'aleyyhi 's-selamü et-ta'zimü
 li-emri 'llahi ve 's-sefeƧatü 'ala ħalkı 'lahi

(„Peygamber aleyhisselâm demiŧtir ki, Tanrının emrine tâzim edilmeli ve halkettiklerine de ŧefkat gösterilmelidir“)

327 kıldaçıñğka yanut] B₅ ar. Ƨ.-ğae Ƨanut C₈ Ƨ.-ğae Ƨanut (satır altında 'ioğz) ||
 328 arımaŧ nece] B₆ ar. arı-maŧ nice C₉ arı-maŧ nice

328. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. uħr-a yazılmış

329 yarağlığ ... yitür] A₆ ... yetür (-t- altında ar. harfl. d) B₇ ... yetür ;
 ar. ve C₁₀ yarağlık ... yidür || 330 oprak ... bütür] A₁ ... bitür B₈ ofrağ ... C₁₁
 ofrağ (satır altında came) yalıñğ-nı (satır altında ħbüreħne) bütür (satır altında
 puŧan) || 331 emgek ... Ƨalı] B₄ imgek ... (ar. e. tigürme ... ħali) C₁ e. tigürme
 kiŧi-ge ħali (satır altında rast miguyem) || 332 sañga ... kötür] A₃ sangga ... B₁₀
 eğer tigz-e imgek ... (ar. eğer tigse imgek ...) C₂ eğer tigse imgek k. kiçür

332. mısırâdan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. uħr-a yazılmış

333 isiz ... eğğü] A₅ ... ir-ke s. eyğü B₁ esiz (ar. isiz) ... C₃ esiz Ƨ. irge...
 || 334 enür keç] A₆ e. key B₂ e. ket C₄ irür kit (satır altında ğayetde, asru?) ||
 335 kelse ... sañga] A₁ kilz-e ir-tin sangga B₃ kilz-e ir-tin sangga (ar. kilse ...)
 C₅ k. irdin s. || 336 erniñğ] A₂ ir-ning B₄ ir-ning (ar. ernaling) C₆ ernaling

336. mısırâdan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. taƧ-ı yazılmış

337 yazuğluğ ... keçür] A₄ yasuğ-luğ (alttaki ilâvelere göre) ... kiçür B₅ ...
 keçür (ar. yazuğ-luğ k. yazuğın k.) C₇ yazuğ-luğ k. yazuğın k. || 338 Ƨazıp sen]
 B₆ Ƨasıp (satır altında kavide) kez (ar. Ƨazıp Ƨes) C₁ Ƨ. Ƨes || 339 tutnup... ħıkd] B₇
 ... ħıkt (?) ; ar. hind) C₉ tut-ŧup ... kin || 340 ħalimlık ... otnı] A₁ ħalim-luğ ...
 ot-nı (-nı satır üstünde yazılmış) B₈ ħ. suvın (-v-?) il o. (ar. ħ. suvın o. odnu) C₁₀
 ħ. suvın ...

- A81B36C34 341 kerem bir bina teg anğar hîlm ul ol
 342 ya bustan teg ol hîlm kerem al gül ol
 343 yıkıklığka tirep kesüklüg ula
 A82 344 bu itiglig erke azad öz kıl ol

- 345 küdezgil aya dost uluğlar haqın
 346 asıgsız mizaḥ hem çeḍeldin saqın
 347 uluğlarını buşrup saḅa bu mizaḥ
 348 kiçiglerini küstaḥ kılur bil yaqın

340. mısırâdan sonra, A80₂ — 81₂, B35₉ — 36₁ ve C33₁₁ — 34₃ 'te şu arapça ibâreler ile âyet ve hadîs gelmektedir:

kema kalê 'llahü ta'ala ... ve 'l-kazîminê 'l-ğayza (A ğayza)

ve 'l-afin 'anı 'n-nasî ve 'llahü yuḥibbû 'l-muḥsinin

(„Yüce Tanrının buyurduğu gibi: hiddetlerini y-nen, halkın

cürümlerini afedenleri ... Tanrı iyilik edenleri sever:)

ve keḳvolidi ṣalla 'llahü 'aleyhi ve sellem (A 'aleyhi 's-selamü) men

keḳame ğayzan ve hüve yaḳdırü 'ala infazihi (B enfozihi) meḷa'a

'llahü ḳalbeḥü imanen ve emnen (son söz C 'de yok)

(„Peygamber aleyhisselâmin dediği gibi: hiddetini, icrâya muktedir old.ğu hâlde, yenen kimsenin kalbini Tanrı iman ve emn ile doldurur“)

ve ḳavlihi 'ale hi 's-selamü men ya'fu ya'fu (oku:

ya'fu ya'fu) 'llahü lehü (B ve C 'de yok)

(„Peygamber aleyhisselâmin su sözü de bu mânâyadır: afedeni — Tanrı afeder“)

şadaḳa reşulü 'llahi (A 'da yok) ve belleğā ḥabibā 'llahi (A ve C 'de yok)

(„Peygamber doğru söylemiş ve habîbullah teblig eylemiştir“)

341 anğar ... ul] A₃ angga ḥ. ul B₂ ... bunyat (ar. būnyad) C₄ ... būnyad || 342 bustan ... hîlm] B₃ meydan ... köl (gül?) C₅ meydan (satır altında baḡ:æ) deḡ ... || 343 yıkıklığka ... ula] A₅ yıḡıḡ-lık-ka tirip kisüg-lüg ul-a B₄ yıkık-lık-ka yerip (? , ar. yirip) kesük-lük-ke u. C₆ yıkık-lı yarı bir kesük-li ula (satır altında biḳeyvend) || 344 bu ... ol] A₁ b. itiglig (i-?; -liḡ iki defa yazılmış; sonra farkına varılarak, sonuncusunun üzerinden çizilmiş) ... B₅ b. intin-lık (satır altında ar. harfl. 'ind; ar. indin-lık) ... ḳala C₇ b. indin-lık (satır altında meḳd mütēdeyyin pūr 'aḳl) irge ... ḳala

344. mısırâdan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. uḡr-a yazılmış;

345 küdezgil] C₈ küdezgil (satır altında niḡah dar) || 346 asıgsız ... çeḍeldin] B₇ a. cetel (satır altında ar. harfl. bazi) ḥ. misaḥ-tın (satır altında ar. harfl. bazi; ar. asık-sız ... mizac-din) C₉ ... meḳih-din (satır altında laṭife bazi) || 347 buşrup ... mizaḥ] A₅ b. sangga ... B₈ buşrup (satır altında ar. harfl. ḳahr) sangga ... (ar. ... mizac) C₁₀ buş-rup ... meḳah || 348 küstaḥ] C₁₁ ustaḥ (satır altında küstaḥ)

348. mısırâdan sonra, A₁—3 'te gelen arapça ibâre ve âyet için aş. bk.

349 kelse ... küḍüp] A₄ kilz-e ... kūsüp B₁₀ kilz-e ... küḍüp (-dū-?; ar. kilse ... küḍüp, -d-?) C₁ kilse ... küyüp (-y-, noktalara göre, -t- de okunabilir) || 350 küḍüp ... yuḍup] A₁ kūsüp ... yusup (-s- altında ar. harfl. z) B₁ kūtüp ... yuḍup (ar. küḍüp (-d-?) ... gutup) C₂ küyüp ... gutup

- A83 C35 349 bēla kelse şabr it fērahka küdüp
 A84 B37 350 küdüp tur fērahka bēla reñc yoğup
 351 öçer miññet otı keçer nevbeti
 352 kalur şabr idisi şevabın yüdüp
 353 uluğlukka tegseñg yañılma özünğ
 354 kalı keđseñg atlaş unıtma bözünğ
 A85 355 uluğ bolduğunğça tüzünrek bolup
 356 uluğka kiçigke sılığ kıl sözünğ
-
- B38 C36 357 uķup sözle sözni ivip sözleme
 358 sözünğ kizle kiğin başunğ kizleme
 A86 359 miñğ er dostunğ erse öküş körmegil
 360 bir er düşman erse anı azlama

350. mısırâdan sonra, A83 1—3 (burada 348. mısırâdan sonra geliyor; yk. bk.) B2—3 ve C3—5 'te şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir:

kema kale 'llahü ta'ala ve 'llahü yuhibbû 'ş-şabirin fe-inne ma'ca
 'l-ğsrî yuśran inne ma'ca 'l-ğsrî yuśran (tekrarlanan cümle C 'de yok)
 („Yüce Tanrının buyurduğu gibi: Tanrı sabredenleri sever; zîra güçlülkle
 berâber kolaylık var, evet güçlülkle berâber kolaylık var“)
 ve keķavlihi şalla 'llahü (A ve B 'de yok) 'aleyhi 'sselam (C ve
 sellem) intizarü 'l-fereci bi 'ş-şabri 'ibadetün
 („Peygamber aleyhissalâmın şu sözü de bu mânayadır:
 sabrederek, kurtuluşu beklemek—ibâdettir“)

351 öçer ... nevbeti] A2 ... kiçer n. B4 ... nöbeti C6 öçer (satır altında mi-
 miređ) ... kiçer n. || 852 şevabın yüdüp] A3 s. yuśup B5 sevabın (-b- yerine -d- ile)
 tutup C7 ... tutup

352. mısırâdan sonra, A4 'te uyg. harfl. uķr-a yazılmış

353 uluğlukka ... özünğ] A5 ... yanggılma ösünğ B6 ar. uluğ-luğ-ka tigseng
 ... C8 uluğ-luğ-ka tigseng ... || 354 keđseñg ... bözünğ] A6 keyseng ... B7
 kiseng a. unut-ma b. (ar. keyseng a. unut-ma b.) C9 bolsa a. unut-ma bözünğ (satır
 altında kırıbas) || 355 uluğ ... tüzünrek] A1 ... tūsün-rek B8 ... tūsün-rek (ar.
 u. bolduğunğ-ca tüzün-rek (-r-? -d-?) C10 uluğ bolduğunğ-ca tüzün-rek (satır
 altında vezmin?) || 356 uluğka ... kıl] B9 ... sılığ tut C11 uluğ-ka k. sılığ (satır
 altında şirin u nerm) tut

A, B ve C nüshalarında 356. mısırâdan sonra gelen başlık için bk. 380 not

347 uķup ... ivip] A4 ... söz-ni (-ni satır üstünde yazılmış) ivüp B1 ... ive
 C2 uķup (satır altında bilip) ... ivüp || 358 kiğin] B2 kedın || 359 er ... erse] B3
 ir ... C4 ir ... irse || 360 bir ... erse] B4 b. ir ... (ar. gir ...) C5 b. ir d. irse

360. mısırâdan sonra, A3—4, B5 ve C6—7 'de şu arapça ibâre ve hadis gelmektedir:

ve zalike ķavlihi 'aleyhi 's-selamü elfü şadıkın
 ķalilün (B yok) ve 'aduwn vahidün keşirün

(„Bu Peygamber aleyhissalâmın sözüdür:
 bin dost az ve bir düşman çoktur“)

- 361 neçe tetik erdin birer şehv kelür
 A87 362 neçe pür hünerliğda bir 'ayb bolur
 363 bu bir 'aybdın ötrü başın kesgüçi
 364 ajunda tirilgü kişisiz qalur
- A88B39C37 365 tiril edgü fılın köngüller alıp
 366 isizliktin özni sığaru salıp
 367 iter bolsañg işni sanıp saqnıp it
 368 kerekmü kereksizmü kirtü bilip
- A89 369 ne iş utru kelse aña keq bakın
 370 ol işning öngini songını saqn
 371 sevinç erse kiğin köngül tut aña
 372 ökünç erse andın ozaraq saqn
- A90 373 eren hayrı şerri küsep keçmez ol
 374 isiz edgü işke yanut kiçmez ol
 375 aya edgü umğan isizlik kılip
- B4o C38 376 tiken edlegen er üzüm biçmez ol

361 A86₅—87₃ 'te bu dörtlük arap harfleri ile yazılmış | neçe ... kelür] A₅ niçe titik irdin ... kilür B₆ ... ir-tin b. s. kilür (? ; ar. niçe titik ... kilür) C₈ niçe tetik (satır dana) ... kilür || 362 neçe ... bolur] A₁ niçe p. hünerliğda ... olur B₇ ... hüner-te birer ... (ar. nice pür hünerde birer ...) C₉ niçe pür hünerde birer ... 363 ötrü ... kesgüçi] B₈ ötrü (?) ... (ar. ... kisgüçi) C₉ ... kis-güçi || 364 ajunda] B₉ acun-ta (ar. ajun-da)

364. mısradan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

365 edgü] A₁ egtü B₁ idgü (ar. edgü) C₁ edgü || 366 isizliktin ... sıgaru] A₂ isiz-lik-tin (i- ?) ö. sığaru B₂ esiz-lik-tin q. serengü (-r- ? ; ar. isizlik-tin ö. şerengü) C₂ esizlik-din (satır altında beği) ö. şereng-gü (satır altında dur) || 368 kerekmü ... kirtü] A₄ kirek-mü kirek-siz-mü k. B₄ kerek-müü kerek-siz-müü kerdüü (ar. kirek-mü kirek-siz-mü kirtü) C₄ kirek-mü kirek-siz-mü kirtü (satır altında çın)

368. mısradan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

369 kelse ... bakın] A₆ kilz-e angga kez b. B₅ kilz-e sangga ket yakın (ar. kilse şanga ket yakın) C₅ kilse şanga ket (satır altında asru) yakın || 370 öngini songını] A₁ ongi-ni songgi-nı B₆ ongin-i s. || 371 sevinç ... aña] A₂ sevünç ... angga B₇ sevünç (ar. şevünç) e. kedin ... C₇ şevünç irse kiğin ... || 372 erse] C₈ irse

372. mısradan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

373 eren ... keçmez] A₅ ... küsep kiçmez B₉ ... küsep kiçmez (ar. ... güzaf kiçmes) C₉ tren ... güzaf kiçmes || 374 isiz ... kiçmez] A₆ isiz eygü ... B₁₀ ... bolmaz (ar. bolmas) C₁₀ esiz ... yanut (satır altında 'ıvaz') bolmaz || 375 edgü ... isizlik] A₁ eygü ... C₁₁ edgü (satır altında nigüyi) u. esizlik (satır altında beği) || 376 edlegen er] A₂ eylegen ir B₁ eylegen er C₁ tarı-ğan ir

376. mısradan sonra, A₃—₄, B₂—₃ ve C₂ 'de şu arapça beyit gelmektedir :

iza veteṛte 'mre'en fa 'hzer 'adevetēhū
 men yezra'ī 's-şevke la yaḥşud bihi çineba

- A₉₁ 377 işi edgü bolsa er edgü bolur
 378 er iş edgüsündin öküş hayr bulur
 379 isizke ya'vuma isiz şühbeti
 380 sini terkin isiz kılıklıg kılur

XIII.

ZAMÂNENİN BOZUKLUĞU HAKKINDA

- A₉₃ 381 mecaz boldı dostluk haqıqat kanı
 382 minger dostta biri bulunmaz köni
 B₄₁ 383 öküşrek kişiniñ içi ğadr erür
 384 köni dostuñg erse taşı bil munı

(„Bir kimseden intikam aldığın zaman, düşmanlığından sakın;
 (zîra) diken eken, buna mukabil, üzüm toplayamaz“)

Bu beyitteki sözlerin okunuşu nüshalarda farklıdır, msl. A: *ve'tirte, fa'hzir, yezra'c*; B: *iza'f'terte emren fa'hzir, yezra'c, yahşada'ineyen* (sonunda: *iza vete'rit emren*) ve C: *iza'f'terte emren fe'czir, yezra'c*

A₁ 'de, yukarıdaki beyitten sonra, uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

377 *edgü ... er*] A₂ *etgü* (-t- üstünde ar. harf. *z*) ... *ir* || 378 *er ... bulur*] A₃ *ir i. etgü-sindin* (-t- üstünde ar. harf. *z*) ... *olur* (?) B₅ ... *kelür* (k-?; ar. ... *kilür*, -l-?) C₄ *ir ... kilür* || 379 *isizke ... isiz*] B₆ *esiz-ke y. esiz* (ar. i. *ya'uma* i.) C₅ *esizge ya'uma* (satır altındar *nezdik mer'ev*) *esiz* || 380 *sini ... kılıklıg*] A₅ *sen-i ... B₇ seni i. esiz* (ar. *şeni ... kılığ-lık*) C₆ s. *terkin* (satır altında *zud*) *esiz kılığ-lık*

380. mısradan sonra, A₆ 'da uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

Bundan sonra, A₉₂₁₋₂, B₈ ve C₁ 'de şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir:

kema kale 'n-nebiyyü (A ve B yok) *'aleyhi 's-selamü*
men meşa ma'ca zolim'in fekad ecreme

(„Peygamber aleyhisselâmın dediği gibi: Bir zâlim ile birlikte yürüyen onun cürmüne iştirâk etmiş olur“)

Bundan sonra, A₉₂₃₋₅₃₁ 'de ar. harfl. şu arapça beyit gelmektedir:

'anı 'l-mer'e la tes'el fesel 'an karinihi
fe-inne karin'en bi 'l-makarini yaktedi

(„İnsanı kendisine değil, arkadaşına sor;
 zîra arkadaş arkadaşına uyar“)

zamänenin ... hakkında] nüshalarda bu başlık 356. mısradan sonra gelmektedir A₃, B₁₀ ve C₁:

en-nev'c 's-sabi'c (B 'l-*uhr* C 'l-*aħarü*) *fi ebyatin müteferriķatin*
teştemilü (B *yeştemilü*) *'ala ma'anin muhtelifet'in*

(„Yedinci nevi, muhtelif mânaları müstemil
 bulunan, müteferrik beyitler beyânında“)

381 *boldı*] A₂ *oltı* || 382 *mi.ner*] A₃ *mingger* B₁₀ *ming er* C₉ *ming ir* || 383 *erür*] A₄ *erür* B₁ ve C₁₀ *irür* || 384 *erse taşı*] A₅ *erken tış-ı* C₁₁ *irşe t.*

384. mısradan sonra, A₁ 'de ar. harfl. *uhr-a* yazılmış

- A94 C39 385 bu kün bu ajunda kişilik isiz
 386 kanı kaçça bardı kişilik isiz
 387 vefa köli suğlup qurup yulları
 388 ceфа toldı taştı teñgizdin ediz
- A95 389 kanı 'ahd emanet kanı edkülüg
 390 kidin künde hayr iş me kötrülgülüg
 391 başı bardı hayrınñ songı barğusu
 392 öñgi keldi şernñg songı kelgülüg
- A96 B42 393 ajun toldı 'udvan ceфа çevr bile
 394 kanı bir vefalıg bar erse tile
 395 sen artağ sen anın ajun artadı
 396 nelük bu ajunğa kılur sen gile.
- 397 ğarib erdi işlam ğarib boldı baz
 398 'ibadet riya boldı 'abid mecaz
- A97 399 ğarabat oramı bolup abadan
 400 ğarab boldı meşciğ buğun bi-neamaz

385 *ajunda ... isiz*] A₂ *acunta ...* B₃ *acun-ta ... 'asiz* (ar. *ajunda ... 'aziz*)
 C₁ *acun-da ... 'aziz* || 386 *isiz*] B₄ *esiz* (ar. *isiz*) C₂ *esiz* (satır altında *diriğ*)
 387 *köli ... yulları*] A₄ *köki ... yuul-lar-ı* || 388 *teñgizdin*] A₅ *tenggiz-tin* B₆
tingiz-tin (ar. *dingizdin*) C₄ *dıngizdin*

388. mısırâdan sonra, A₆ 'da uyg. harfl. *uğr-a* yazılmış

390 *kidin ... kötrülgülüg*] A₂ *kedin ...* B₈ *kön-i kiltükinçe hayır kidgü-lüg* (ar. *k. kil-dükünce hayır (!) kittgülüg*) C₈ *köni keldügünce hayır kit-gü-lüg* (*g* yerine *k* ?)

391 C 'de 391.—400. mısırâlar yoktur. Müstensihin bir sahife atlamış olması muhtemeldir [*hayrınñ songı*] A₃ *hayr-nıng* (*n*-silinmiş ?) *songı* B₉ *hayr-nıng s.* || 392 *öñgi ... kelgülüg*] A₄ *onggi kilt-i ş. songı kilgüz-i* B₁₀ *o. kilt-i şer-nıng songı kilgülüg* (ar. *ö. kildi hayr-nıng s. kil-gülüg*)

392. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. *uğr-a* yazılmış

393 *ajun ... bile*] A₆ *acun ... il-e* B₁₁ *acun* (ar. *ajun*) ... || 394 *vefalıg ... erse*] A₁...*erz-e* B₁...*irz-e* (ar. *vefalık ...*) || 395 *ajun*] A₂ *acun* B₂ *acun* (ar. *ajun*) || 396 *ajunğa*] A₃ *acun-ğa* B₃ *acun-ğa* (ar. *acun-ğa*)

396. mısırâdan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. *uğr-a* yazılmış

397 *erdi ... boldı*] A₅ *irti ... oltı* || 399 *abadan*] B₈ *abadan* || 400 *boldı*] A₂ *oltı*

400. mısırâdan sonra, A₃—4, B₈ ve C₇ 'de şu arapça ibare ve hadîs gelmektedir:

ve zalike qaolühü 'aleyhi 's-selamü bed'e 'l-islamü
ğariben ve şey'eudü ğariben şaddağa (B ve C yok)

(„ Bu Peygamber aleyhisselâmın sözüdür ve doğru söylemiştir :
 islâmiyet ğarip başladı ve ğarip dönecektir “)

- A98 401 'amel qoğdı 'alim ve zahid vera^c
 402 'arif raqş çıkarıp iter hoş sema^c
 B43 403 bida^cın yığığlı kişi qalmadı
 404 anın künde arta turur bu bida^c
 405 kanı emr-ü ma'ruf kıılır edgü er
 A99 406 kanı kendü edgü kişi turgu yir
 407 yirer sen zamanangını halkın qoğup
 408 zamanangını yirme kişisini yir
 C40 409 kim ol yüzçi erse kişi yigi ol
 410 kerek erse yiglik yori yüzçi bol
 A100 411 kim ol yolluğ erse anıñ yolu yoq
 412 kim ol yolsuz erse anğar kiñgrü yol
 413 aya artaq işlig sevinçin salın
 B44 414 seninğ ruzgarıñ bu köñgölçe kıılın
 415 tilekçe tiril inç farığ qadğusuz
 A101 416 ne yirke yığar baz sini ne tilin

401 qoğdı ... zahid] A₁ koyt-ı ... B₉ koydı 'alim zahid zühid C₈ koydı 'alim zahid zühid=402 çıkarıp iter] B₁₀ çıkardı ayur C₉ çıkarur urur || 403 bida^cın yığığlı] B₁ ar. bida^c-dın yığığ-lı C₁₀ b. yığığ-lı || 404 bida^c] B₇ ar. bida^c

404. mısırâdan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

405 C 'de 405. — 408. mısırâlar yok [emr ... er] A₆ emr-i ... ir B₃ emr-i (ar. emri) ... || 407 yirer ... qoğup] A₂ yerer ... koyup B₅ yerer ... qoğup (ar. yirer (-r-?) sen zamanang-nı h. qadup) || 408 zamanang-nı yirme] B₆ samanang-nı yer-me (ar. zamanang-nı y.)

408. mısırâdan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

409 yüzçi ... yigi] A₅ yüz-çi ... B₇ borçı ... yegi (ar. yigi) C₁ borçı (satır altında mey fûruş) irse k. yigi || 410 kerek ... yüzçi] A₆ kirek erz-e yig-li y. yüz-çi B₈ ... yeglik y. borçı (ar. kirek e. yig-lik y. borçı) C₂ kirek irse y. y. borçı || 411 yolluğ erse] C₃ yol-luğ irse || 412 ol ... anğar] A₂ ol (tashih görmüş) ... anggar B₁₀ ... anga (ar. yolsuz (-z yerine n ile) e. anga C₄ ... irse anga

412. mısırâdan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. uhr-a yazılmış

413 artaq ... sevinçin] Bu ar. artaq i. sevinçin C₅ artaq (satır altında bed) i. sevinçin || 414 bu köñgölçe] A₅ bu (sonradan satır üstünde yazılmış) k. B₁ ar. b. köñgöl-ce C₆ b. köñgöl-ce || 415 inç farığ] C₇ inç (satır altında eman) ferah || 416 ne ... tilin] A₁ ... sen-i ... B₃ yürügil tilegil osüng hoş-luğın (ar. yürügil tilegil özüng hoş-luğın) C₈ yuri-gil tilegil özüng hoş-luğın

416. mısırâdan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. uhr-a yazılmış

- 417 uʋut yitti yindip bulunmaz yıdı
 418 ʃalal yigli ʃanı kōrūnmez bođı
 419 ʃalal kendü ʃayda bu kün ʃanı kim
 420 ʃaramnı yiyürde ʃaram tip yidi
- A102 421 buğun malıĝ erke urup yüzlerin
 422 tōzü ʃul ʃılurlar azad özlerin
 423 kim ol malsız erse ol erni kōrüp
- C14 424 yüz evrüp keçerler yumup közlerin
- A103 B45 425 aya malʃa suʃ er yaʃkın bil bu mal
 426 bu kün ʃadĝu saʃkınç yarın yük vebal
 427 ʃaram erse malıĝ ʃazab ol sonĝı
 428 ʃısbab ol eĝer bolsa malıĝ ʃalal
- A104 429 nelük malʃa munça suʃ ol bu özünĝ
 430 kōnĝülde ĝamıĝ ol tilingde sözünĝ
 431 barur sen bu malıĝ yaĝıĝıka ʃalur
 432 uyadıp birürler sarıĝu bözünĝ

417 C 'de 417.—420. mısraları içine alan dōrtlük yok [uʋut ... yıdı] A3 aʋut (yeri işâret edilerek, sahife kenarında aʋut şeklinde tashih edilmiş; -v- ve -ü- altındaki ar. harf. f = ü olacak ?) yetti gendep b. tit-i B4 uʋut yidt-i yindep (?) b. yıdı (ar. uʋut kit(i)i indep bulunmas yıdı) || 418 kōrūnmez boğı] A4 bölünmaz ʃıt-ı B5 kōrūnmez (ar. kōrūnmes) b. || 419 kendü] B6 ar. kindü || 420 yiyürde ... tıdı] A6 ... gitti B7 yeyür-te ʃalal tep yedi (ar. yigürde (-g ?) ʃalal tip yidi

420. mısradan sonra, A1 'de uyg. harfl. uʃr-a yazılmış

421 buğun ... erke] A2 busun (-s- altında ar. harf. z) m. ir-ke B3 butun m. ilke (ar. budun mal-lık il-ke) C9 budun (satır altında ʃalayık) m. irge || 422 tōrū] A3 tōsü B4 tōsü (ar. tōzü) C10 tōzü (sâtir altında heme) || 423 erse ... erni] A4 irz-e o. ir-ni C11 irse o. irni || 424 evrüp keçerler] A5 e. kiçer-ler B11 evrüp (ar. evrüp) k. C1 evrüp (satır altında dōndürüp) k.

424. mısradan sonra, A8 'da uyg. harfl. uʃr-a yazılmış

425 malʃa ... er] A1 ... ir B1 ... ir (ar. mal-ĝa s. er) C2 mal-ĝa suʃ (satır altında ʃariş) ir || 426 ʃadĝu saʃkınç] A2 ʃasĝu (-s- altında ar. harf. z) s. B2 ʃatĝu (ar. ʃadĝu) ... C3 ʃadĝu saʃkınç (satır altında ʃavf) || 427 erse ... sonĝı] A3 irz-e ... sonĝı C4 irse ...

428. mısradan sonra, A5 'te uyg. harfl. uʃr-a yazılmış

Bundan sonra, A6, B5 ve C6 'da şu arapça ibâre ve hadîs gelmektedir :

ʃale 'n-nebiyyü (A ve zaliķe ʃavlūhū) 'aleĝhi 's-seḷamū
 ʃalalūha ʃısbabū ve ʃaramūha 'azabū

(„Peygamber aleyhisselâm demiştir ki,
 halâli—hisâp ve haramı—azaptır“)

429 nelük ... munça] B6 ar. nelük mal-ĝa munca C7 nelük (satır altında nice) mal-ĝa munca || 431 yĝıĝıka] B8 ar. yĝıĝıĝa C9 acun-da || 432 uyadıp ...

- A105 433 seninḡ malinḡ ol mal aşındurduḡunḡ
 C42 434 saṅḡa ḡaşreṭ ol tek tutup turduḡunḡ
 B46 435 bu kün kendü sücūḡ bu tirmek saṅḡa
 436 açığ bolḡa yarın ḡoḡup barduḡunḡ
- A106 F 437 bu ajun-meze.si ḡatıḡlıḡ meze.
 438 ızası öküşrek meze.si aza
 439 'aşel ḡayda erse bile arısı
 440 arı zehri tatḡu 'aşeldin oza

bözünḡ] A4 uyatıp berür-ler (be-?) ... B9 uyadıp berür-ler ... (ar. uyatıp birürler surnı-ḡu b.) C10 uyatıp (satır altında utanıp) b. siringḡu (satır altında kefin) bözünḡ (satır altında biz)

432. mısırâdan sonra, A5 'te uyg. harfl. uḡr-a yazılmış

Bundan sonra, A6 'da gelen âyet için bk. aş. mısırâ 434 not

433 aşındurduḡu ṭ] B10 aşın-turduḡunḡ (satır altında ḡar. harfl. yā'ni bürun şadḡaḡa kılmak; ar. aşın-turduḡunḡ) C11 ızın-turduḡunḡ (satır altında yā'ni bürun şadḡaḡa kılmak (her iki nüshada da alttaki izahların yalnız aşın veya ızın (ışın) için yazılmış olması muhtemeldir) || 434 saṅḡa ... turduḡunḡ] A2 sangga ... Bu ... bek t. t. (ar. bik t. turduḡunḡ) C1 ... bek t. turduḡunḡ

434. mısırâdan sonra, A6 (burada 432. 'den sonra geliyor; yk. bk.), B1-2 ve C2 'de şu arapça ibâre ve âyet gelmektedir:

kema ḡale 'llohü ṭā'alā ma 'indeḡkūm
 yēnfedḡ ve ma 'inde 'llahī baḡin

(„Yüce Tanrının buyurduḡu gibi: sizdeki
 biter, Tanrıdaki bâkîdir“)

435 kün ... saṅḡa] A3 ... sangga B3 kün (satır üstünde yazılmış) ... sangga (ar. k. kindü ...) C3 ... sücūḡ (satır altında şirin) ... || 436 açığ ... barduḡunḡ] A4 ... ḡoḡup barduḡunḡ (-t- ve -k- altında ar. harfl. d ve k yazılmış) B4 ... ḡotup barduḡunḡ (ar. aṭṭḡ ... ḡoḡup barduḡunḡ) C4 açığ (satır altında ṭelḡ) ... ḡoḡup barduḡunḡ

436. mısırâdan sonra, A5 'te şu arapça ibâre gelmektedir:

reḡbḡna ma ḡaddemna ve ḡaşırna ma ḡalleḡna

(„Öne aldıklarımızı kazandık ve geri bıraktıklarımızı kaybettik“)

Bundan sonra, A1 'de ar. harfl. ṭḡra yazılmış

437 A2-5 'te bu dörtlük ar. harfl. yazılmış | ajun ... meze] A2 a. mezesi k meze B5 acun ... (ar. acun mezesi ḡatıḡ-lık meze) F1 ṭūni-ya (?) mesez-i ḡadıḡ-l(ıḡ) mese || 438 ızası ... aza] B6 az-a-sı (-sı satır üstünde yazılmış; satır altında ar. harfl. azarı, -z-?) mezesi a. C6 azası (satır altında azarı) ... aza F2 edası öḡ[üşre]k [...] az-sa || 439 ḡayda erse] A4 ḡayda (-y- noktasız) e. B7 ḡayda bolz-a (ar. ḡayda bolsa) C7 ḡayda irse F3 ḡaydabolz-a || 440 zehri ... oza] B8... tatar (ar. zehri tatar) ... C8 z. tat-ḡu 'a. oza (satır altında evvel) F4 seher-i tadḡu as[el]-tin oz-a

440. mısırâdan sonra, A1 'de uyg. harfl. uḡr-a yazılmış

A107	441	hünerlîğka ajun vefasızrak ol
B47	442	hünersızka mundın cefa azrak ol
	443	hüner birle devlet birikmekliki
C43	444	bulunmaz kamuğ kızda ol kızrak ol
A108	445	ne yazdı ajunka bu şahib hüner
	446	negüke bu anı ulaşu kınar
	447	hasislerni kötrüp nefisni çalıp
	448	azu kıtsuz ajun kırıpmu munar
	449	aya hükmin ajun tapa üggüçi
A109	450	yirip mumı birer yana öggüçi
	451	uğan hükmi birle kelür kelgen iş
	452	anıñg emri birle teger teggüçi
B48	453	ajunka bu söküş melamet nelik
	454	kağalar yoritğan yaratğan melik
A110 C44	455	kağa birle sançlur adağka tiken
	456	kağa birle ilnür tuzakka elik

441 *hünerlîğka ajun*] A₂ h. acun B₉ h. acun (ar. *hüner-lîğ-ka acun*) C₉ *hüner-lîğ-ka a.* || 442 *hünersızka mundın*] B₁ h. *mundın* (ar. *hünersızğa munda*) C₁₀ *hünersızğa m.* || 443 *birikmekliki*] B₂ ar. *birikil-meki* C₁₁ *biri-kil-megi* = 444 *kızda ol*] A₅ *kız-tın ol* (satır üstünde yazılmış) B₃ *kız-ta* (ar. *kızda*) o. C₁ *kızda o.*

444. mısradan sonra, A₆ 'da uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

445 *ne ... bu*] A₁ *ne yastı bu acun-ka* B₄ *ni yastı acun-ka bu* (ar. *ni yazdı acun-ğa bu*) C₂ *ne yazdı ajun-ğa bu* || 446 *negüke*] C₃ *negüğe* || 447 *çalıp*] B₆ ar. *çalıp* C₄ *çalıp* || 448 *azu ... munar*] A₄ *osu* (-s- altında ar. harf. s) *ka. acun ...* B₇ *çata ka. acun ...* (ar. *çadu ka. acun kırıp-ma (mu)nar*) C₅ *çadu kıtsız a. kırıp mu m.*

448. mısradan sonra, A₅ 'te uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

449 *ajun topa*] A₆ *acun t.* B₈ *acun t.* (ar. *ajun taba*) C₆ *a. taba* (satır altında öze) || 450 *yirip*] A₁ *yerip* B₉ *yerip* (ar. *yirip*) C₇ *yirip* || 451 *uğan ... kelgen*] A₂ *... kilür kilgen* B₁₀ *uğan ...* (ar. *oğlan hükmi b. kilür kelgen*) C₈ *uğan* (satır altında *tengri*) *hükmi ...* || 452 *teger teggüçi*] B₁₁ ar. *tiger tig-güçi* C₉ *tiger tig-güçi*

452. mısradan sonra, A₄ 'te uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

453 *ajunka ... nelik*] A₅ *acun-ka ...* B₁ *acun-ka ... nelük* (ar. *acun-ğa ... nelük*) C₁₀ *ajun-ğa ... nelük* (satır altında *niçün*) || 454 *yoritğan ... melik*] A₆ *yuritgen ...* B₂ *yürüdgen ...* (ar. *yürütken yarat-kan melik*) C₁₁ *yürüt-ken yarat-kan m.* || 455 *sançlur adağka*] C₁ *sançlur adağ-ka* (satır altında *agağ*) || 456 *ilnür ... elik*] B₄ ar. *i. tuzag-ka ilig* C₂ *ilnür* (satır altında *işür*) t. *ilig* (satır altında *el*)

456. mısradan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. *uhr-a* yazılmış

- 457 k̄amuġ tegdeçi neṅg k̄azadın erür
 458 ukuşsuzlar anı şebēbdin körür
 459 k̄aṣa birle uġan k̄alık kuşları
 A111 460 k̄arıka konar hem k̄aṣeşka kirür
 461 k̄aṣa kelse yügrük yügürmez urup
 462 k̄aṣa kaytarılmaz k̄atıġ ya k̄urup
 463 saṅga reñc aṅga geñc birigli uġan
 B49 464 çeṣa^c kılma ya reñc idisi tarup

XVI.

KİTAB SÂHİBİNİN ÖZRÜ HAKKINDA

- A112 C45 465 bitidim kitabnı meva^ciz meşel
 466 okısa tatır til yimiş teg ^caşel
 A113 467 kim erse bu sözke adınlar sözün
 468 teṅg ese teṅggedi düşüstka beḍel
 469 eḍib aḥmed atım eḍeb peñd sözüm
 470 sözüm munda k̄alur barur bu özüm

457 k̄amuġ ... erür] A₄ k̄amu ... B₅ k̄amuġ tengdeçi ... irür (ar. k̄amuġ teng-deçi ... irür) C₃ k̄amuġ tig-deçi ... irür || 458 ukuşsuzlar] A₅ ukuş söz-ler (-ö- yanlış mı?) B₆ ukuş-sız ir (ar. u. er) C₄ ukuş-sız (satır altında ^caķılsız) ir || 459 uġan k̄alık] A₆ u. k̄alık B₇ ar. uġan k̄alık C₅ uġan k̄alık || 460 k̄arıka] B₈ ar. k̄arı-ġa C₆ k̄arı-ġa

460. mısırâdan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. uġr-a yazılmış

461 kelse] A₃ kilz-e B₉ kelz-e (satır üstünde yazılmış) (ar. kilse) C₇ kilse || 462 kaytarılmaz] A₄ karşı bolmaz B₁₀ ar. kaytarılmıs C₈ kaytarılmas (satır altında dönmez) || 463 saṅga ... birigli] A₅ sangga r. angga ... B₁₁ ... angga g. berigli (ar. birigli) C₉ ... geñc b. || 464 çeṣa^c ... tarup] A₆ cesa^c (-e-?) ... itiz-i tarup B₁ cesa^c (ar. c̣eṣa^c) ... turup C₁₀ çeṣa^c ... turup

kitab ... hakkında] A₁, B₂ ve C₁₁ 'de bu başlık şu şekildedir:

fi 'l-^cuṣrî biṭemami 'l-keṣamî

(„Sözü bitirmenin mâzûr görülmesi beyânında“)

Bundan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. uġr-a yazılmış

465 kitabnı meva^ciz] A₃ kitabı mev-a^ciz B₃ kitabı muva^ciz (ar. kitabı meva^ciz) C₁ kitabı meva^ciz || 466 okısa ... teg] A₄ okıza-a t. til (satır üstünde yazılmış) ... B₄ okısa ... C₂ okısa ... deġ || 467 erse ... adınlar] C₃ irse ... adın-lar (satır altında öṣge-ler) || 468 teṅgese ... beḍel] A₂ teṅgeze-e teṅget-i turuṣ-ka betel B₆ ar. ... duruṣt-ka b. C₄ tingese tingedi duruṣt-ka b.

468. mısırâdan sonra, A₃ 'te uyg. harfl. uġr-a yazılmış

469 C₅—₆ 'da 469.—472. mısırâlar iki satır üzerine yazılmış

- A114 471 kelür küz keçer yaz barur bu 'ümür
472 tüketür 'ümürni bu yazım küzüm
- B50 473 anın uş çıkardım bu türki kîtib
474 kerek kıl tap ey dost kerek kıl itib
475 bitidim bu taṅsuḳ turaḳ sözlerin
479 ḳalı barsa özüm sözüm ḳalsu tip
- A115 477 anın uz erür bu kîtab bir süzük
C46 478 talulap ketürdüm kemiştım çözüḳ
479 nevadîr süzük az bolur hezl öküş
480 çuz aṭlaş bolur ḳız uçuzı böz ök
- A116 481 aya minde kiḳin keligli munı
482 okısaṅg du'ada unıtma mini
483 saṅga heḳye ḳıldım bu taṅsuḳ sözüm
484 maṅga heḳye ḳılsu du'a tip sini

471 *kelür ... keçer*] A₆ *kilür kuḡz kiçer* B₉ ar. ve C₆ *kilür k. kiçer* || 472 *tüketür ... yazım*] A₁ ... *yasum* B₁₀ *tükett-i ... yasını* (ar. *tüket(ti) ... yazım*) C₆ *tüketür ... yazum*

472. mısraḳdan sonra, A₂ 'de uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

473 *anın ... kîtib*] A₃ ... *türki kitib* B₁₁ ... *türk-çe kidap* (ar. *türkçe kitab*) C₇ *anın* (satır altında *anuñçün*) ... *türk-ceḳ kîtab* || 474 *kerek ... itip*] A₄ *kirek ... kirek ḳ. itip(?)* B₁ ar. *kirek ḳ. tip a. d. kirek ḳ. 'itab* C₈ *kirek ḳ. dip iy d. kirek ḳ. 'itab* || 475 *turaḳ*] B₂ *turaḳ* (satır altında ar. harfl. *cem' turaḳ*; ar. *turaḳ*) C₉ *turfa* || 476 *ḳalı ... tip*] B₃ ... *ḳa(l)su tep* (ar. *ḳalı ... tip*) C₁₀ *ḳalı* (satır altında *çın ok*) ... *dip*

476. mısraḳdan sonra, A₁ 'de uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

477 *uz ... süzük*] A₂ *uz irür* (*i-* tashih görmüş) ... *süzük (-k?, -ng?)* B₄ *uz* (satır altında ar. harfl. *hub*) *irür ... süzük* C₁₁ *u. irür ... süzük* || 478 *talulap ... çözüḳ*] A₃ *t. kitürtüm k. çözüḳ* (*-s-* altında ar. harf. *z*) B₅ *tolulap ke-dürdüm k. yüşük* (ar. *tolulap kiltürdüm kimiştım yüşük*) C₁ *tolulap kitürdüm kimiştım* (satır altında *şaldım*) *yüşük* (satır altında *garımaḳlırın*) ... || 480 *çuz ... ök*] A₅ ... *uçuz bu bözüḳ* B₇ *çuz atlaş ... bözüḳ* (ar. *çuz aṭlaş ... bözüḳ*) C₃ *caz ... bözüḳ*

480. mısraḳdan sonra, A₆ 'da uyg. harfl. *uḡr-a* yazılmış

481 *minde ... keligli*] A₁ *mende ... B₉ mende kedin ...* (ar. *mendeḳ (-n-?) k. kilig-li*) C₄ *mende k. kelig-li* || 482 *okısaṅg ... mini*] A₂ ... *men-i* B₉ *okısaṅg ... men-i* (ar. *okısaṅg ... mini*) C₅ *okuḡan ... mini* || 483 *saṅga ... sözüm*] A₃ *sangga ... B₁₀ sangga ... kidap* (ar. ... *kîtab*) || 484 *maṅga ... sini*] A₄ *mangga h. ḳılsun tu'a tep sen-i* B₁₁ ... *ḳılsu tep sin-i* (ar. ... *tip sini*) C₇ ... *ḳılsu dip sini*

B.

I.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Müellifi Mechûl)

- B51 D 485 toğa körmez erdi edibniñg közi
 A117 486 tükedi bu on dört bab içre sözi
 487 yağan bolsa yüklüg özesinde zər
 C47 488 anıñg tuşı bolğay bu sözniñg azı

II.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Emir Seyfeddin)

- A118 D— 489 edibler edibi fażıllar başı
 490 güherdin söz aymış ögün söz bısı
 491 uğan rahmet itsün bu sa'at anğa
 492 yarın qopsa bolsun yaranlar işi

edib ... hakkında] A₅ 'te bu başlık yerine uyg. harfl. *uğr-a* yazılmış; B₁ ve C₈ 'de bu başlık şu şekildedir:

B₁ *la edri ka'ilehü eyzan fi ta'rifihi 'aleghi 'r-rahmetü*
 C₈ *la edri ka'ilehü eyzan fi ta'rifi edibi ahmed 'aleghi 'r-rahmetü*
 („Edib Ahmed (rahmet üzerine olsun) 'in târifi beyânında
 söylenmiştir ki, kailini bilmiyorum“)

485 C₂ 'de bu dörtlükteki satırların yazılışına dikkat | *erdi ... közi*] A₆ irti edib-nüñg k. C₉ irdi ... D₁ e. edib-nüñg k. || 486 tükedi ... bab] A₁ tükett-i bu on dört (on dört üzerinden çizilmiş; sonra işâret edilerek, sahife kenarında şh yazılmış) b. B₃ tüketti (-k-?; ar. tüzet(t)im ... C₁₀ tüket(t)i ... || 487 yağan ... zər] A₂ ... pesinte (-s- ve -s- altında ar. harfl. z ve s yazılmış) ser B₄ ar. yağan ... şer (yok) C₁ yağan (satır altında fil) bolsa ... D₃ yağan ... || 488 tuşı ... azı] A₃ ... söz-nüñg a. B₅ ... söz-ning a. C₁ tuşı (satır altında beraberi) ... sözning a. D₄ ... söz-nüñg a.

edib ... hakkında] D 'de bu başlık yok; diğer nüshalarda şu şekildedir:

A₄ *mın kelamı gayrihi* („Başkasının sözlerinden“) B₆ ve C₂ *və mın kelamı gayrihi li-eclî ta'rifihi ya'ni emir seyfe 'd-din 'aleghi 'r-rahmeti*
 („Başkasınıu, yâni Emir Seyfeddin'in, onun (rahmet üzerine olsun) târifi için söylediği sözlerden“)

489 D 'de 489. — 491. mısralar yok | *edibler*] A₁ *edib-ler* (-ler satır üstünde yazılmış) || 490 *ögün ... bısı*] A₂ ... bısı (-ı-? -a-?) B₈ *adın ...* C₄ *adın ...* || 491 *anğa*] A₃ *angga* || 492 *işi*] B₁₀ ve C₆ *baş*

III.

EDİB AHMED HAKKINDA

(Büyük Emir Arslan Hoca Tarhan)

B52 D	493	edibniñg yiri atı yüknek erür
A119	494	şafalığ 'açeḅ yir köngüller yarur
	495	atası atı maḥmud-ı yükneki
C48	496	edib maḥmud oğlu yok ol hiç şeḅi
	497	kıtabınıñg atı erür 'atḅetü 'l-
	498	ḥaḳayık 'ibarēt 'arābdın uşul
	499	tamamı erür kaşğarı til bile
A120	500	ayıtmış edib rıḳḳat-i dıl bile
	501	eğer bilse kaşğar tilin her kişi
	502	bilür ol edibniñg ne kim aymış
B53	503	kişi tilni bilse bilür ma'nisin
	504	bilür men tise 'ayb özi bilmesin
	505	köp ilni körür biz edib sözini
A121	506	bile bilmegendin ular özini

edib ... hakkında] D 'de bu başlık yok; A₅ 'te başlık yerine uyg. harfl. *uḫr-a* yazılmış; B ve C 'de ise, şu şekildedir:

*mın maḳalatı emir-i keḅir şahibi 'r-re'y ve 't-tedbir arslan ḥoca tarḥan
'aleḫi 'r-raḥmetü ve 'r-rıḫvan fi ta'rifi ḥoca edib teḡammedḥü ḡafran*

(C *neḫveḫ merḳadeḫü*) ve *ṭabe şerahü*

(„Hoca Edib (rahmete garkolsun ve toprağı bol olsun; merkadi nurlu olsun) 'in târifinde büyük emir, rey ve tedbir sâhibi Arslan Hoca

Tarhan (rahmet ve rıza üzerine olsun) 'ın söylediğı sözlerden“)

493 *yiri ... erür*] A₆ ... *yüknek* ḡ. B₂ *yer-i* (ar. *yiri*) ... C₉ *y. yüḡ-nek irür* ||
494 *şafalıḡ ... yarur*] B₃ ... *yer ...* (ar. *şafalık ... yarur*) C₁₀ *şafalık ... yarur*
D₆ *şafalıḡ 'a. yer köngül(l)er yarur* || 495 *maḥmud-ı yükneki*] B₄ ar. *maḥmudi yü-*
neki (yanlış olacak) C₁₁ *maḥmudi yüḡneki* D₇ *maḥmudi yükneki* || 496 *maḥmud*] B₅
ḡḥmed || 497 *erür 'atḅetü 'l-*] A₄ ... *'adbetül 'B₆ irür hibetü 'l-* C₂ *irür hibet*
(-t dikkat) ol D₉ e. *ḡayḅetü 'l-* || 498 *ḥaḳayık ... uşul*] B₇ h. *'ibad* (ar. *'ibarēt*)
'a. *uşul* (ar. *uşul*; -ş-?) C₃ ... *uş ol* D₁₀ *ḥaḳayık* (bu sözden önce, *'arāḅ* yazılmış,
sonra üzerinden çizilmiş) ... || 499 *erür ... til*] A₆ *irür (i-?)* ... B₈ ar. ve C₄
irür kaşğari D₁₁ e. *kaşğari* || 500 *ayıtmış ... dıl*] A₁ ... *riḳ(k)at-i til* B₉ ... *til* (ar.
... *riḳ(k)ati til*) C₅ ... *riḳ(k)ati til* D₁₂ *ayıt(f)ı e. riḳ(k)ati dıl* || 501 *kaşğar*] B₁₀
ar. ve C₆ *kaşğar* || 502 *ol ... kim*] A₃ *ol edib-nüḡ nekim* Bu ... *nekim* (ar. *nikim*)
C₇ ... *nikim* || 504 *tise*] A₅ *tiz-e* B₂ *tiz-e* (ar. *dise*) C₉ *dise* || 505 *körür biz*] A₆
körür biz B₃ *körür men* C₁₀ *körür biz* || 506 *bilmegendin ular*] B₄ *bilmesindin ular*

- C49 507 'ayıbka koyuπτur ḡalayık ara
 508 ḡalaṭ ma'nilerni ayıtmış yana
 509 seḡeḡ erdi bu iş bitidük kıtab
 510 kerek kıl icabeṭ kerek kıl 'ıtab
 511 bilip tutsa ḡer kim edibniḡ sözün
 A122 512 ḡalayık ara ol ḡüzinler özin

(satır altında ar. harfl. *mi der piçed*) || 508 *ma'nilerni*] B₆ *ma'anisin* C₂ *ma'ni - sini*

508. mısırâdan sonra, B₃—₄ 'te şu arapça ibâre gelmektedir:

temmet hibetü 'l-ḡaḡayık bi-'ḡvni 'llahı 'l-meḡiki 'l-ḡaliki

(„Yaradıcı mülk sâhibi Tanrının avni ile, Hibetü 'l-ḡaḡayık tamam oldu“)

509 *erdi ... bitidük*] A₄ *irti ...* B₇ *... bitidim* C₅ *irdi ... biti-dük* || 510
kerek ... kerek] A₅ *kirek ... kirek* B₈ ar. *kerek ... kirek* C₆ *kirek ... kirek*

510. mısırâdan sonra, B₉ 'da şu arapça ibâre gelmektedir:

temmeḡ bi 'l-ḡayri ve 's-sa'ade („Hayır ve saâdetle sona erdi“)

511 *edibniḡ*] A₆ *edib-nüng*

512. mısırâdan sonra, A122₂—123₂ 'deki ketebe için bk. Giriş, VI, A.

A

BİSMİLLAHİ 'R-RAHMANİ 'R-RAHİM

I.

TANRININ MEDHİ HAKKINDA

- 1 Tanrım, (dâimâ) sana çok hamedederim;
- 2 (dâimâ) senin rahmetinden hayır umarım.
- 3 Dilim senâyı, (sana) lâıyk bir şekilde, söyleye-
bilir mi;
- 4 olanca kudretimle söyleyeyim; bana yardım
et.
- 5 Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey
- 6 senin varlığına tanıklık eder.
- 7 Senin birliğine delil arayan (kimse)
- 8 bir tek şeyde binlerce delil bulur.
- 9 Yok idim, yarattın; yine yok edip,
- 10 tekrâr var edersin; bunu ikrâr ederim.
- 11 Ey şüphe yolunda koşan, uyan;
- 12 gel, ölmeden kendini âteşten kurtar.
- 13 O kadir (Tanrı senin) geceni ve gündüzünü
yarattı;
- 14 (bunlar) birbirine uyup, birbirinin ardı-sıra
giderler.
- 15 Gününü giderip, geceni getirir;
- 16 geceni giderip, tekrâr tanı aydınlatır.
- 17 O dirileri öldürdüğü gibi, ölüleri de diriltir,
- 18 görürsün; bunu iyi bil.
- 19 o kudret sâhibi büyük bir Tanrıdır;
- 20 ölüleri diriltmek onun için kolay bir iştir.

II.

PEYGAMBERİN MEDHİ HAKKINDA

- 21 Şimdi Peygamberin fazlından bir kaç söz dinle;
 22 akıl ve dikkatini bileyip, sözümü anlamağa çalış.
 23 O yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en)
 24 bil ki, yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi
 25 Resûller beyaz bir yüzdür; o ise, bu yüzün gözüdür;
 26 yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir.
 27 Onun medhinden ağzım tatlılanır;
 28 onun yâdı, dilim için, şeker ve baldır.
 29 Yarın, derde düşersem, elimden tutacak olan
 30 o (resûle) bugün benden salât ve selâm erişsin.

III.

DÖRT SAHÂBENİN MEDHİ HAKKINDA

- 31 Yine (onun) dört arkadaşına selâm gönderirim;
 32 onları (anmaktan) hiç bir zaman usanmam.
 33 (Biri) Atık, (diğeri) Fârûk, üçüncüsü Zinnûreyin
 34 (ve) dördüncüsü yiğit ve kahraman Ali 'dir.
 35 Kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikad
 36 ona bin (kere) lânet ederim.
 37 Tanrım, sen bağışlayan rabbimsin; senin karşında
 38 ne kadar günâhkâr kul isem, beni affet.
 39 Fazîletin olursa, nefsim kurtulur;
 40 eğer adâletini kullanırsan, bu benim için felâket
 olur.

IV.

BÜYÜK EMİR MUHAMMED DÂD İSPEHSÂLÂR
BEY'İN MEDHİ HAKKINDA

- 41 Ey dil, medihler yarat ve sun, hâni,
42 ben onları şâhıma armağan edeyim.
- 43 Kitabı sâhımın medhi ile süsleyeyim,
44 okuyan adamın içi açılsın.
- 45 Onun iyiliği, cömerdliği ve eşsiz ihsânı
46 medhetmesini bilmeyen kimseyi dile getirir.
- 47 O akıl, anlayış, şu'ûr ve zekâ mekânı,
48 bilgi ocağı ve fazîlet kaynağıdır.
- 49 O himmeti simâkten daha yüksek tutar;
50 cömerdliği ve keremi (onun) iki dermânıdır.
- 51 (O) re'âyâ'ya karşı şefkatli, doğru ve yumşak
dillidir;
52 fakat hiddetlendiği zaman Şerâ arslanı kesilir.
- 53 (O) metânette Ömer gibidir,
54 cömerdlikte Osman'a denktir.
- 55 (O) fetânette Ayâs'ı geçer.
56 adâlet ve hakkaniyette gerçek bir Anuşirvan 'dır.
- 57 Onun ihsânı karşısında bulutlar utanır;
58 bu sözün doğruluğunu düşmanları da itirâf
eder.
- 59 Ey şâhımın fazîletlerini sayan (kimse),
60 sahrâdaki kum ve ufak taşlar sayıya gelirmi.
- 61 Siyâset, riyâset, kiyâset, kerem (ve bunlara)
62 adâleti ekle; bunları eşit ve anla.
- 63 Bir de şeref, insâniyet ve merdlik; bunların
hepsini
64 kadir (Tanrı) şâhıma ihsân etti.

- 65 Bulut ufak bir katre de hediye etse, deniz,
 66 az veya çok demeden, bunu kabûl eder.
- 67 Şâhım denizden bin kat daha kerîmdir;
 68 bu küçük hediyeği kabûl ederse, hayret etmemek
 lâzımdır.

V.

KİTABIN YAZILMASI HAKKINDA

- 69 Dâd İspehsâlâr Bey için bu kitabı yazdım ki,
 70 dünyada (onun) adı kalsın;
- 71 kitabımı gören (yahut) eşiden (her) kes
 72 şâhımı du'â ile yâd etsin;
- 73 gönüller onun sevgisi ile ve
 74 dünya onun yâdı ile dolsun;
- 75 (bizden) sonra gelen insanlar arasında
 76 onun hâtırası hasretle anılsın ve yüksek olsun.
- 77 Gören ve okuyan istifâde etsin diye,
 78 kitabı nâdir sözler ile süsledim.
- 79 Ben onu şâhıma, bağlılığımın bir
 80 nişânesi olsun diye, hediye gönderdim.

VI.

BİLGİNİN FAYDASI VE BİLGİSİZLİĞİN
ZARARI HAKKINDA

- 81 Bilgiden sözüme temel atarım;
 82 ey dost, bilgiliye yaklaşımağa çalış;
 83 sa'âdet yolu bilgi ile bulunur,
 84 bilgi edin ve sa'âdet yolunu bul.

- 85 Bilgili insan — kıymetli dinardır.
 86 câhil ve bilgisiz (adam) — değersiz bir akçedir.
 87 Bilgili ile bilgisiz müsâvî olurmu?;
 88 bilgili dişi — erkek ve câhil erkek — dişidir.
- 89 Kemik için ilik ne ise, insan için bilgi odur;
 90 insanın ziyneti akıldır, kemiğinki ise, iliktir;
 91 bilgisiz (kimse), iliksiz kemik gibi, boştur;
 92 iliksiz kemiğe kimse el uzatmaz.
- 93 İnsan bilgisi ile tanınır;
 94 bilgisiz, hayatta iken, kaybolmuş sayılır;
 95 bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır,
 96 bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür.
- 97 Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre, bir
 98 bin bilgisize denktir;
 99 şimdi, anlayarak ve sınavarak, etrafa bakıver,
 100 bilgi kadar faydalı başka ne var?
- 101 Âlim bilgi ile yükseldi,
 102 bilgisizlik insanı aşağı düşürdü;
 103 bilgiyi ara, usanma; bil ki, o hak resûl: —
 104 « Bilgiyi, Çin'de bile olsa, arayınız » — dedi.
- 105 Bilgiyi dâimâ bilgili arar,
 106 bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir;
 107 bil ki, bilginin kadrini yine bilgi bildirir,
 108 bilgisiz odun bilgiyi ne yapar?.
- 109 Bilgisize doğru söz tatsız gelir,
 110 ona öğüt ve nasihat faydasızdır;
 111 nice kirli (şeyler) yıkamakla temizlenir,
 112 (fakat) câhil yıkamakla temizlenmeyen bir
 kirdir.
- 113 Bilgili adam her işin zamanını bilir,
 114 işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz;
 115 her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır
 116 ve ona bundan başka bir kısmet yoktur.

- 117 Bilgili (ancak) lüzümlü sözü söyler;
 118 lüzümsüz sözü gömerek, gizler;
 119 bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler,
 120 onun kendi dili kendi başını yer.
- 121 Yaradan Tanrı bilgi ile bilinir;
 122 bilgisizlikten hayır gören varmı?;
 123 bilgisizlikten ne kadar halk kendi eli ile put yapıp:
 124 — « Rabbim budur! » — dedi.
- 125 Bilgilerin sözü öğüt, nasihat ve edebdir;
 126 bilgiliyi acem de arab da öğdü.
 127 Bilgi, malı olmayan için, tükenmez bir hazinedir;
 128 bilgi, nesepsiz için, verilmez bir neseptir.

VII.

DİLİN MUHAFAZASI HAKKINDA

- 129 Dinle, bilgili ne diyor:
 130 edeplerin başı, dili gözetmektir;
 131 dilini muhâfaza altında tut, dışın kırılmasın;
 132 eğer muhâfaza altından çıkarsa, dışını kırar.
- 133 Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün iyisidir;
 134 çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.
 135 Sözünü başı-boş bırakma; dilini sıkı tut;
 136 dilin başı-boşluğu bir gün başa belâ olur.
- 137 Boş-boğaz adam akıllı olur mu?;
 138 bu boş-boğazlık ve ağız gevşekliği çok başları yedi.
 139 İnsanı dil ile kızdırma; bil ki, ok yarası kapanır,
 140 fakat dilin açtığı yara kapanmaz.
- 141 Sefih adamın dili kendi başının düşmanıdır;
 142 bir çok adamların kanı dilleri yüzünden döküldü.
 143 Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur,
 144 dilini muhâfaza altında bulunduranlardan pişman olan
 kim var?

- 145 İnsana ne gelirse, dilinden gelir;
 146 dili yüzünden kimi iyi, kimi kötü olur;
 147 dinle ve bu söze inan ki, vücûd her sabah
 148 kalkıp, eğilerek, dile yalvarır.
- 149 Eğer bir insanda (şu) iki şey birleşirse,
 150 o insana mürüvvet yolu kapanmıştır:
 151 (bunlardan) biri, lüzûmsuz yere gevezelik etmek,
 152 ikincisi ise, yalan söylemektir.
- 153 Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;
 154 sen ömrünü doğruluk ile geçir.
 155 Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;
 156 sözü doğru söyle, dilini süsle.
- 157 Dilini sıkı tut, gel, sözünü kısa kes;
 158 dil korunursa, kendin korunmuş olursun;
 159 resûl: — « İnsanı yüzü koyun âteşe atan dildir » —
 dedi;
 160 dilini sıkı tut, yüzünü âteşten kurtar.
- 161 Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;
 162 soğan yeyip, ağzı acılandırma; bal ye.
 163 Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;
 164 bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.
- 165 Doğru ol, doğruluk yap ve adın doğruya çıksın;
 166 insanlar seni doğru olarak bilsinler;
 167 eğriliği bırakıp, doğruluk libâsını giy,
 168 elbiselerin en iyisi, doğruluk libâsıdır.
- 169 Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,
 170 sözünden kendine pişmanlık gelmesin;
 171 bütün gizli işlerin âşikâr olup,
 172 gören ve duyan sana gülmesin.
- 173 En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın,
 174 arkadaşım diye inanıp, sırrını söyleme;
 175 sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa,
 176 arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün.

VIII.

DÜNYANIN DÖNEKLİĞİ HAKKINDA

- 177 Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervan-saraydır;
 178 (insan) kervan-saraya geçmek için iner.
 179 Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır;
 180 başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir.
- 181 Bu dünya arkasından koşmak niçin;
 182 hasıs maldan ötürü (koşar), sen kendini tut.
 183 Mala bu kadar gönül bağlamak neden;
 184 bu mal sabah gelirse, akşam yine gider.
- 185 Mal hırsını gönülden çıkar,
 186 giyim ve karın tokluğu ile iktifa et;
 187 fakirlik, yarının azığının yokluğudur,
 188 mal yokluğuna fakirlik deme.
- 189 Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını)
 al;
 190 fazlasını isteme, (fazlası) yüklenilecek vebâldir.
 191 Resûl, dünya için, tarladır demiş;
 192 tarlada çalış-çabala ve iyilik ek.
- 193 Bu dünya lezzeti bâkî değildir;
 194 zevk müddeti, yel geçer gibi, geçer;
 195 genç ihtiyarlar ve yeni eskir;
 196 kuvvetli çöker, kuvveti gider.
- 197 Dünya malı bugün var, yarın yoktur;
 198 benim dediğin mal başkalarının kismetidir.
 199 Her dolan azalır, her tam olan eksilir;
 200 her mâmûrluğun sonu harâp olmaktır.
- 201 Halkına dar gelen ne kadar yer vardı;
 202 halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı.
 203 Ne kadar âlim, nice feylesof vardı;
 204 bugün onlar hani, binde biri (bile yok).

- 205 Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş
çatar;
206 bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar;
207 önce baldan tattırarak, ağzı tatlılandırır;
208 bir az sonra kadehe zehir katarak, sunar.
- 209 Eger tatlı tattın ise, acıya hazır ol;
210 rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir.
211 Ey gam karışmamış sürür uman,
212 bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur ?.
- 213 Bu dünya yılan gibidir, yılanı oklamak lâzımdır;
214 (o) el ile yoklanırsa, yumuşaktır; fakat içi zehir
doludur.
- 215 Yılan yumuşak olduğu hâlde, kötülük yapar;
216 (ondan) uzak durmalı ve yumuşak diye yanılıp
tutmamalı.
- 217 Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir,
218 fakat içinde binlerce nâhoşluk vardır;
219 bakıp, dış süsünü görerek, senin ona
220 gönül bağlaman, bil ki, hatâların başıdır.
- 221 Dünya bâzan peçesini kaldırır ve yüzünü açar;
222 kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen
kaçar.
- 223 Baht yaz bulutu gibidir veya rüyâ gibi boştur;
224 durmadan geçer veya kuş gibi uçar.

IX.

CÖMERDLİĞİN MEDHİ VE HASİSLİĞİN
ZEMMİ HAKKINDA

- 225 Ey dost, bilgilinin izini tâkip et;
226 eger söz söylersen, sözü bilerek söyle;
227 öğersen, cömert adamı öğ,
228 hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.
- 229 Bütün diller cömert adamın medhini söyler;
230 cömertlik bütün ayıbların kirini temizler;

- 231 cömert ol, sana söz, sövme gelmesin;
 232 sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.
- 233 Eğilmez gönülü cömert adam eğer;
 234 erişilmez murâda cömert adam erişir.
 235 Hasisliği ögen dil hani, nerede;
 236 cömertliği âm, hâs, bütün halk öger.
- 237 Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak.
 238 malını onunla sattı ve senâ aldı.
 239 muhtacların yardımcısı olarak yaşadı;
 240 bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.
- 241 Hasis, harâm ile, çok altın ve gümüş topladı,
 242 vebâl yüklenerek ve üstelik bir de söğüş alarak,
 gitti;
 243 malı başkaları arasında payedildi,
 244 hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı.
- 245 Ey mal sâhibi iyi ve cömert adam,
 246 Tanrı sana verdi ise, sen de ver.
 247 Yerilen ve sövülen kimse, toplayıp da vermeyendir,
 248 toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topla.
- 249 Tabiatlerin en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayan
 250 cömertliktir; bil ki, hasislik (bunların en)
 çirkinidir.
- 251 Ellerin en kutlusu veren eldir;
 252 alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.
- 253 Hasislik ilâc ile iyileşmez bir hastalıktır;
 254 hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.
 255 Aç gözlü hasisin gönülü toplamakla doymaz,
 256 o malın kuludur ve malı ona hâkimdir.
- 257 Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;
 258 cömertlik şeref, ikbâl ve cemâli artırır;
 259 insanlar arasında sevilmeğe istersen,
 260 cömert ol; cömertlik seni sevdirebilir.

- 261 Hasis alçak, hâin ve malının bekçisidir;
 262 toplar, (fakat) yemez; içmez ve onu sıkı tutar;
 263 sağlığında dostuna tuz (bile) tattırmaz;
 264 ölür, malı kalır ve sonunda düşmanı yer.

X.

TEVÂZÛ VE KİBİR HAKKINDA

- 265 Sana lüzûmlu bir sözüm daha var,
 266 bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim;
 267 o (söz) şudur: kibri yere çalıp,
 268 tevâzuu sıkı tut ve ona kuvvetle sarıl.
- 269 Kibir bütün dillerde yerilen bir huydur;
 270 huyların iyisi, alçak gönüllülüktür;
 271 ululuk taslayan ve benim diyen kimseyi
 272 ne Tanrı ve ne de kul sever.
- 273 Dünya malını kazananların hepsi
 274 (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün;
 275 karısı başka bir erkek ile kalıp,
 276 onun yanında yatarak, vücûdunu verir.
- 277 Kibir libâsını giydin ise, derhal çıkar;
 278 halka karşı göğüs kabarttın ise, dilini derhal
 düzelt.
- 279 mü'minlik nişânı tevâzûdur;
 280 eger mü'min isen, mütevâzî ol.
- 281 Tevâzû göstereni Tanrı yükseltir,
 282 kibirli olanı aşağı atar;
 283 ululuk taslama, sakın, ulu yalnız Tanrıdır,
 284 O «ululuk benimdir, siz üzerinize almayın» dedi.
- 285 Ululuk taslaman ve ululuğa doğru el uzatman
 286 maldan dolayı ise,
 287 malın faydası nedir ki; kendin çıplak gidersin,
 288 sepet ve sandığın burada geride kalır.

- 289 Eger kibir sâhibi: — «ben asîlim» — diyorsa.
 290 ben onun kesin cevabını (hemen) vereyim:
 291 insanlar, ana baba bir, kardeşirler:
 292 iyice araştırılırsa, aralarında bir fark yoktur.

XI.

HARİSLİK HAKKINDA

- 293 Gel, yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme;
 294 emelin altında ecel saklıdır;
 295 ey dost, emel dediğim, uzun düşünmektir;
 296 düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl.
- 297 Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lâzımdır,
 298 çok mal, çok kul ve câriye lâzımdır;
 299 eger ömürlük mal yığdın ise,
 300 (unutma ki,) önce börkü giyecek baş lâzımdır.
- 301 Harislik de insan için kötü bir huydur,
 302 harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir;
 303 zenginlik ve fakirlik Tanrının kısmetidir;
 304 harislik, insan için, sâdece boş bir zahmettir.
- 305 Haris dünya malın. toplamakla doymaz,
 306 sâhibi ihtiyarladığı hâlde, harislik ihtiyarlamaz;
 307 haris adam harisliği ancak ölüp,
 308 toprak altına girdikten sonra bırakır.
- 309 Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak
 bilmez;
 310 harislik hastalığının ilâcını bilen var mı.
 311 Bir söz vardır: eger bir kimseye iki vâdi dolusu
 dinar verilirse,
 312 o (muhakkak) üç vâdi ister.
- 313 Ey hırs sâhibi, harisliğin ne lüzûmu var,
 314 bana söyleyiver, bu neye yarar?
 315 İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır;
 316 harislik bunu daha iyi yapar mı?

XII.

KEREM, HİLM VE DİĞER İYİLİKLER
HAKKINDA

- 317 Aşlı güzel olan adamın huyu güzel olur;
 318 güzel huylu adama gönül bağlanır.
 319 Adamdan adama fark çoktur,
 320 fakat görünüşte hepsinin bõrkü vardır.
- 321 (İnsanların) bütün tavır ve hareketlerini iyice incele,
 322 kerem kimde ise, ona insan de;
 323 keremsiz insan meyvesiz ağaç gibidir,
 324 meyvesiz ağacı kesip ateşte yak.
- 325 Müslümana karşı şefkatli ve merhametli ol,
 326 kendin için düşündüklerini müslüman için de
 düşün;
 327 sana cefa edene vefa ile mukabele et;
 328 ne kadar yıkanırsa yıkansın, kan kan ile
 temizlenmez.
- 329 yemeğe yarar yemek (varsa), aç insana yedir,
 330 giymeğe yarar elbise bulursan, çıplağa giydir;
 331 başkasına zorluk ve zahmet çektirme,
 332 eger sana başkası eziyet ederse, tahammül et.
- 333 Kötülük yapan adama sen iyilik yap;
 334 keremin başı budur, bunu iyi bil;
 335 eger bir kimseden sana iyilik gelirse,
 336 o adamı çok medhet ve (onun medhini) iste.
- 337 Kusurlu adamın kusurunu affet,
 338 düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;
 339 hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,
 340 yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür.
- 341 Kerem bir binadır ve hilm onun temelidir.
 342 yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı
 güldür.
- 343 Eğilene destek ver ve kesileni ekle;
 344 böyle bir adama hür insan kul olur.

345 Ey dost, büyüklerin hakkını gözet,
 346 lüzûmsuz alay ve mücâdeleden sakın;
 347 bu alay büyükleri sana karşı hiddetlendirir,
 348 küçükleri ise, küstah yapar; bunu hakikat bil.

349 Belâ gelirse, ferâhı bekleyerek, sabret;
 350 belâ ve zahmeti yok etmeğe çalışarak, ferâhı
 bekle;

351 mihnet âteşi söner; nevbeti geçer;
 352 sabır sâhibi sevâb kazanmakla kalır.

353 Büyüklüğe erişirsen, kendini şaşırma;
 354 atlas giyersen, bözünü unutma;
 355 yükseldikçe daha çok yumuşak huylu ol,
 356 büyüğe ve küçüğe tatlı dil kullan.

357 Sözü düşünerek söyle, acele etme;
 358 sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın.
 359 Bin kişi dostun olsa, çok görme;
 360 bir kişi düşman olsa, azımsama.

361 İnsan ne kadar akıllı olsa, (yine) bir yanlışlık
 yapabilir;
 362 ne kadar hüner sâhibi olsa, bir kusuru bulunur;
 363 bu bir kusurdan dolayı (adamların) başını kesen,
 364 yaşamak için, dünyada adam bulamaz.

365 İyi hareket et, gönüller alarak yaşa;
 366 kötülükten kendini bir yana çek;
 367 bir iş yapacaksan, düşünüp-taşınarak
 368 ve (onun) lüzûmlu veya lüzûmsuz olduğunu
 gerçekten bilerek yap.

369 Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir;
 370 o işin başını ve sonunu düşün;
 371 sevinç çıkacaksa, öyle ona gönül bağla;
 372 pişmanlık olacaksa, daha önce sakın.

373 İnsanların iyilik ve kötülükleri arzu etmekle geçmez,
 374 iyi işin de kötü işin de karşılığı gecikmez;

375 ey kötülük yapıp, iyilik uman (kimse),
376 diken eken üzüm biçmez.

377 İnsanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur;
378 insan arkadaşının iyi olmasından çok hayır görür;
379 kötüye yaklaşma, kötü sohbeti
380 seni hemen kötü huylu yapar.

XIII.

ZAMÂNENİN BOZUKLUĞU HAKKINDA

381 Dostluk mecâz oldu, hakikat hani;
382 binlerce dosttan bir gerçeği bulunmaz;
383 bir çok insanlar dıştan hakikî dost gibi
 görünyörlarsa da,
384 içten vefasızdırlar; bunu bil.

385 Bugün bu dünyada insanlık kötüdür;
386 yazık, hani insanlık; nereye gitti ?
387 Vefâ gölünün suyu çekildi, kaynakları kurudu;
388 cefâ doldu-taştı, denizden daha engin.

389 Hani ahd, emânet; hani iyilik;
390 son gün hayırlı işler de ortadan kalkacaktır;
391 iyiliğin başı gitti, sonu da gidecektir;
392 kötülüğün başı geldi, sonu da gelecektir.

393 Dünya düşmanlık, cefa ve eziyetle doldu;
394 hani bir vefalı; varsa, ara bakayım.
395 Sen (kendin) bozüksun, onun için dünya bozuldu;
396 niçin bu dünyadan şikâyet ediyorsun.

397 İslâm garîp idi, tekrâr garîp oldu;
398 ibâdet — ri-yâ ve âbid — mecâz oldu;
399 harâbât muhiti mâmûr oldu;
400 mescid ise, harâp ve halk bî-namaz oldu.

401 Âlim ameli ve zâhid takvayı bıraktı;
402 ârif raks çıkarıp, hoş semâ eder;
403 bid'atten men'eden insan kalmadı,
404 onun için bu bid'at her gün artmaktadır.

- 405 Hani emr-i mârûf, hani iyi adam;
 406 iyi insanın duracağı yerin kendisi nerede.
 407 Halkını bırakıp, zamanını yerersin;
 408 zamanını yerme, insanlarını yer.
- 409 Kim iki yüzlü ise; o itibâr sâhibidir;
 410 itibarda olmak istersen, git, iki yüzlü ol.
 411 Yol kimin hakkı ise, onun yolu yok;
 412 yol hakkı olmayana geniş yol vardır.
- 413 Ey ahlâksız, sevinçle dolaş;
 414 bu senin zamanındır, istediğini yap;
 415 istediğin gibi, müsterih ve kaygusuz yaşa;
 416 sana hangi yerde ve hangi dille kim mâni olur.
- 417 Utanma kayboldu; araştırmakla kokusu dahi
 bulunmaz;
- 418 helâl yiyen hani, vücûdu (bile) görünmez;
 419 bugün helâlin kendisi nerede, hani,
 420 kim harâmı yerken, harâm diye yiyor.
- 421 Halk mallı olan kimseye teveccüh edip,
 422 hepsi hür olan nefislerini (ona) kul yaparlar;
 423 malı olmayana görünce, başlarını çevirip,
 424 gözlerini yûmarak, geçerler.
- 425 Ey mala karşı haris adam, gerçek bil ki, bu mal
 426 bugün kaygı ve düşünce; yarın ise, yük ve
 vebâldir;
- 427 malın harâm ise, sonu azâptır;
 428 eger malın halâl ise, (onun da) hesabı sorulur.
- 429 Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir?,
 430 gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur;
 431 (kendin) gidersin, bu malın düşmanına kalır;
 432 sarınacak bezini de utandıkları için verirler.
- 433 Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır;
 434 elinde tuttuğun (mal ise), senin için ancak hasrettir;
 435 bugün toplamak senin için tathîrdir;
 436 (fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.

437 Bu dünyanın tadı karışıktır,
 438 eziyeti daha çok ve tadı azdır;
 439 ba nerede ise, arısı berâberdir;
 440 balıdan önce arının zehiri tadılır.

441 Dünya hüner sâhibi için daha çok vefasızdır,
 442 hünersize burada cefa daha azdır;
 443 hüner ile tâlihin bir araya gelmesi (ise),
 444 bulunmaz nevâirden dada nâdirdir.

445 Hüner sâhibi dünyaya karşı ne (gibi bir) kusûr
 işlemiştir;
 446 niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir;
 447 hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor;
 448 yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?

449 Ey hükmünü dünya üzerinde yürüten,
 450 onu bâzan yeren, bâzan tekrâr öven,
 451 her gelen iş kadir (Tanrı) hükmü ile gelir,
 452 insanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur.

453 Dünyaya bu sövme ve çıkışma niçin;
 454 kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden
 Tanrıdır;
 455 ayağa diken kader ile batar,
 456 geyiği tuzağa düşüren kaderdir.

457 Başa gelen her şey kaderden gelir,
 458 anlayışsızlar onu sebepten bilirler;
 459 havada uçan kuşlar, kader ile,
 460 hem kola konar, hem kafese girerler.

461 Koşanın(koşmaması) mukadderse, vursan da koşmaz;
 462 kuvvetli yay kurmakla kader geri çevirilmez;
 463 sana ıztırap ve ona hazine veren Tanrıdır;
 464 ey muztarip kimse, ıztıraptan şikâyet etme.

XIV.

KİTAP SÂHİBİNİN ÖZRÜ HAKKINDA

465 Kitabı mevızalar şeklinde yazdım;
 466 dil okursa, bal yemiş gibi, tatlı olur;
 467 kim bu sözü başkalarının sözü ile mukayese ederse,
 468 hakikiyi sahte ile mukayese etmiş olur.

469 Adım Edib Ahmed, sözüm edep ve nasihattir;
 470 vücûdum gider, sözüm burada kalır;
 471 bahar geçer, güz gelir; ömür gider,
 472 bu bahar ve güzüm ömrü tüketir.

473 Onun için işte bu türkçe kitabı çıkardım,
 474 ister bunu kâfi bul, ey dost, ister ilâve et.
 475 Eğer kendim gidersem, sözüm kalsın diye,
 476 bu (kitabı) nâdide ve zarif sözler ile yazdım.

477 Onun için bu güzel ve süzülmüş bir kitaptır;
 478 (sözleri) seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım;
 479 helz çok, fakat nâdir ve süzülmüş (söz) az olur;
 480 sırmalı atlas nâdir olur, değersiz (olan şey) bezdir.

481 Ey benden sonra gelen,
 482 bunu okursan, beni duâda unutma;
 483 sen de bana duâ hediye edersin diye,
 484 bu nâdide sözlerimi sana hediye ettim.

B.

İLÂVELER

I.

EDİB AHMED HAKKINDA

(MÜELLİFİ MECHÛL)

- 485 Edibin, anadan doğma, gözü görmezdi;
486 sözü bu on dört bâb içinde tamamlandı;
487 üzerinde altın yüklü bir fil olsa,
488 bu söz, en az, ona benzetilebilir.

II.

EDİB AHMED HAKKINDA

(EMİR SEYFEDDİN)

- 489 Edipler edibi, fâzıllar başı
490 akıl ile gevherden söz söylemiş, bu sözlerin başıdır;
491 Tanrı bu saatte ona rahmet etsin,
492 yarın kalktığı zaman yârânlar eşi olsun.

III.

EDİB AHMED HAKKINDA

(BÜYÜK EMİR ARSLAN HOCA TARHAN)

- 493 Edibin yerinin adı Yüknec 'tir.
494 gönülleri açan, safâlı bir hoş yerdir.
495 Babasının adı Mahmud Yüknecî'dir,
496 Edip Mahmud'un oğludur ve (bunda) hiç şüphe
yoktur.

- 497 Kitabının adı 'Atebetü 'l-hakayık 'tır
498 ve bu ibâre arap usûlüne göredir.
- 499 (Eserin) bütünü Kâşgar dili iledir,
500 edip (bunu) gönül rikkati ile söylemiştir.
- 501 Kâşgar dilini bilen her kes
502 edibin ne söylediğini anlar.
- 503 İnsan dili bilirse, mânasını da bilir;
504 kendi bilmediğine, bilirim, demesi ayıptır.
- 505 Bir çok kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü
506 anlayamadıkları için, kendilerini üzerler.
- 507 (Bir çokları da), yanlış mâna vermek suretiyle,
508 halk arasında utanılacak vaziyete düşerler.
- 509 Bundan dolayı kitabı yazdık,
510 ister kabûl et, ister hoş görme.
- 511 Edibin sözünü kim bilip tutarsa,
512 halk arasında kendi itibârını yükseltir.

NOTLAR

1 *öküş* «çok, pek çok» (bk. fihrist); *öküş* *hamd* için krş. *hamdū bi-hadd*. Bu söz ile birlikte kullanılan müterâdif tâbirler için bk. *Index: öküş telim, telim öküş, erüş öküş, sansız öküş, ülgüsüz öküş, tolu erüş öküş*. Kâşgarî *öküş* «çok» ve burdan *öküşle-* «çok sanmak» (İbn Mühennâ: «çoğaltmak»); bu *-ş* şekli yanında *-l* şekli de gösterilmiştir: *ökil* (Kıpç.; WB. Çağ.: *ökül*) ve bundan *ökli-*, *öklit-*, *öklüt-*. [Kâşgarî'nin neşrinde «yığmak toplamak» mânalarına gelen *ök-* ile bunun genişlemiş şekilleri, *üg-* şeklinde, düzeltilmelidir. Bugünkü şivelerde bu mânaya gelen fiillerin aslı bu *üg-* köküne ircâ edilebilmektedir; bk. msl. WB *üg-* (Sag. Kayb.), *ügül-* (Çağ.; gerek aslî *-g-* ve gerek *-y->-g-* ile), *ū-* (Alt. Tel.), *üy-*, *üyül-*, *üyüt-* (Kazak), *üy-* (Kazan) v. b.].

öküş okunuşunu te'yit edecek başka bir kök gösterilemediği için, W. Bang (*Manichäische Erzähler, Le Muséon*, XLIV, s. 36) bunun, *üg-* ile birleştirilerek, *ügüş* şeklinde okunması fikrini ileri sürmüştür. A. v. Gabain (*Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-Tsang's*, SPAW, VII, 1935, s. 28 not 310) bu düşünceyi bir defa kabûl etmiş olmakla berâber, sonra *ö-/ü-* ve *-k-/g-* seslerinde tekrar tereddüde düşmüştür (bk. *Altürkische Grammatik*, Leipzig, 1941, Glossar). Yalnız W. Bang'ın, bu sözün okunuş şeklini tashih etmek istediği vakit, bir taraftan bu sözün Orhun ve Mani alfabeleri ile yazılmış olan metinlerdeki şekilleri ve diğer taraftan bu iki şeklin ifade ettiği mânalar üzerinde nasıl düşünülmüş olduğu mâlûm değildir. Başka bir zarûret çıkmadıkça, bu şeklin bozulmaması ve bu iki söz grubunun birleştirilmemesi, şimdilik, daha doğru olacaktır.

1 *ay-* «söylemek, demek»; metinde hep *ay-* şeklinde geçen bu fiilin aynı mânada kullanılan *ayıt-* şekline yalnız ilâve parçada tesâdüf edilmektedir (bk. 500 ve 558). Kâşgarî *ayıt-* fiilinin oğuzcada «söylemek» ve diğer şivelerde «sormak» mânalarına kullanıldığını kayd ediyor ki, bundan bu sözün şekilden başka, şiveler arasında mânâ bakımından da fârkli olduğu anlaşıyor. Bugün ekseriyetle *ayt-* şeklinde, tek heceli telaffuz edilen bu fiilin bazı şivelerde, bilhassa şimâl şivelerinde, umûmiyetle incelmış olan *eyt-* şekli kullanılmakla berâber,

bunun son devirlere mahsus olduğunu düşünmek ve eski metinlerde, bilhassa konuşma dilinde mahdût sâhalara inhisar eden Anadolu 'da yazılmış olan türkçe eserlerde kalın şekli ile okumak doğru olacaktır.

Bugün cenup şivesinde bunun yerini, cümledeki ifâdenin gelişine göre, *de-* ve *söyle-* fiilleri almıştır. *söyle-* fiilinin meydana gelişi meselesi için bk. *Oğuz Kağan destanı*, not 196. Burada ileri sürülen fikirlerle bugün bir de şu noktaları eklemek mümkündür: *söz* < **sō-z* kabûl edilirse, bu kökten *sō-y-ū* şekli ve bunu sonuna *-le-* getirilmek suretiyle bir fiil yapılmış olduğu düşünülebilir; vurgusuz orta hecedeki ünlünün düşmesi ile, *söyle-* şekli meydana gelir. Aynı yol ile vücade gelen diğer benzerleri için krş. bilhassa *beyle-* (Kazan) «bağlamak» < *bay-la-* < *ba-y-u-la-*; başka bir fiil yapma eki ve benzer hecelerin düşmesi ile *say-* «saymak».

2 *oṅga* < *oṅg-a*; metinde kullanılışı için bk. 2: *seniṅ raḫmeṭiṅdin umar men oṅga*, 115—116: *ka muḡ türlüg işte biligsiz oṅı — ökünç ol aṅgar yok oṅ anda cāın* ve 198: *meniṅ timişṅ neṅ adınlar oṅı*.

Metindeki misâllerden bu sözün «salâh, necât, selâmet, bir iş mukabilinde elde edilen ecir, nasîp, kismet, hisse, pay» v.b. mânalarına geldiği görülüyor. C 198 'de ayrıca *ülüş* («pay, hisse») sözü ile izah edilmiştir. A 113 'te *oḍin* yerine kullanılan *onggın* (*biliglig kişi kör bilir iş onğın*) da mânanın gelişine uygundur.

Kâşgari 'de, *oṅ* («sağ») 'dan başka, bir de *oṅ* «kolay» (*sehl*; bunun *oṅgay* 'dan kısaltılmış olduğu kaydediliyor); A bu Hâyyan *oṅ* «doğru» (*müştekim*) = İbn Mühenna *oṅga*. Krş. bir de Cod. Cum.: *oṅ* «sağ» ve *oṅlık* «necat, kurtuluş». *Oğuz Kağan destanı* 'nda pek iyi anlaşılamayan *oṅga* için bk. not 238. WB 'ta *isī oṅ boldū* (Kazak.) «işinde muvaffak oldu», *ijīñ oṅ polzun* (Tel.) «işin iyi olsun» ve *isī oṅa keldī* (Kazak.) «iş iyileşti, yoluna girdi» (krş. Ş. Süleyman, *oṅ* maddesinde Nevâ'i 'den alınan misâlde, *kim ki ol igri qadem urdu işi kilmedi oṅ*). — *oṅ*, *oṅga*, *oṅgáy*, *oṅday*, *oṅdoğ* v.b. ile diğer fiil şekillerinin aynı mefhumları ifâde etmek için kullanıldıklarına bakılırsa, bunun aslının *sol* 'un zıddı olan *oṅ* 'un aynı olduğu ve ayrı şekillerinin bundan genişlemiş oldukları fikri kuvvetlenmektedir.

3 *ayuzay* < *ay-u-u-ğay*, bk. bir de 274: *yigümedi* < *yi-y-ü u-ma-di*; *Qutağı bilig* 'de de gördüğümüz ve iktidar ifâde etmek için, yardımcı fiil yerine kullanılan *u-* fiilinin bu birleşmiş ve ekleşmiş şekli bugün daha çok cenup şivesinin husûsiyeti olarak bilinmektedir (*u-* yardımcı fiilinin bu şekline yalnız menfi mefhumların ifâdesinde rastlanır; müsbet mefhumlarda ise, ayrı fiil şeklini muhafaza eden *bil-* yardımcı fiili kullanılmaktadır. Burada *-u-*, *-ü-* yerine, önce-

leri *-i-*, *-i-* ve sonraları *-a-*, *-e-* şekillerinin kaim olması, bir taraftan, bu zarf-fiil ekinin son zamanlarda almış olduğu şekli ile ilgili olduğu gibi, diğer taraftan orta hecedeki vurgusuz ünlüler ile *u*, *ü* seslerinin söz sonunda ve eklerde geçirmiş oldukları inkişâfından ileri gelmiş olacaktır. Eskiden ayrı bir fiil şeklinde, müsbet ve menfi mefhûmların her ikisini ifâde etmek için kullanılmış olan bu yardımcı fiilin ‘*Atebetü ’l- haqayıq*’taki vaziyeti, misâllerin azlığından dolayı, açıkça tesbit edilmemekle berâber, yukarıdaki misâlden, bunun bu devirde henüz, cenup şivesinde olduğu gibi, yalnız menfi ifâdelere inhisar ettirilmemiş olduğu görülmektedir. Sonradan *u-* yerine geçmiş olan *bil-* yardımcı fiili metinde her iki ifâde tarzında da kulalnılabilmektedir; bk. 237: *yete bildi*, 45: *ögü bilmez er* ve 506: *bile bilmegendin*.

Aynı mefhûmu ifâde etmek için, *bil-* ile yan-yana kullanılan *al-* yardımcı fiili için bk. bilhassa C o d. C u m. (mad. *bil-* ve *al-*): *ayta bildiñ*, *bara bilmez* ve *tyal-* (< *tya al-*), *baral-* (< *bara al-*), *ete al-*, *köral-* (< *köre al-*); misâllerde *bil-* hem müsbet, hem menfi ve *al-* ise, yalnız menfi ifâdelerde geçmektedir.

bil- yardımcı fiili şivelerde nisbeten mahdût sâhada kullanılmaktadır; *al-* ise, daha umûmî olup, bâzı şivelerde (msl. Kazak. ve Kırgız.) birleşmiş ve ekleşmiş durumdadır. Özbekçede kalın sözlerde ekleşmiş (msl. *oral-* < *or’al-*), ince sözlerde ise, ekleşmiş ve ekleşmemiş olarak, her iki şekilde (msl. *köre al-* ve *ötel-* < *öte al-*) kullanılmaktadır (bk. A. v. G a b a i n, *Özbekische Grammatik*, s. 127, § 362). Kazan şivesinde bugün, umûmî olarak, *al-* kullanılmakta olup, birleşmiş, fakat ekleşmemiş bulunmaktadır (msl. *baral-* < *bar’ al-* < *bara al-*, *bilal* < *bil’ al-* < *bile al-* v.b.). Şark türkçesinde de aynı durumu görüyoruz (msl. *alaldim* < *ala aldım*, *kelelaymen* < *kele almay men*, *beralsam* < *bere alsam*; bk. N. A. B a s k a k o v ve V. M. N a s i l o v, *Uygursko-russkiy slovar*, s. 204).

Kazan şivesinde *al-* daha çok «muktedir olmak, imkân bulmak» mânalarına ifâde ettiği hâlde, *bil-* yardımcı fiili «bir şeyi yapmağı bilmek» mânasına gelir; msl. *yazal-* «yaza bilmek, yazmak iktidarında bulunmak, yazmak için imkân ve fırsat bulmak» ve *yaza bil-* «yazmasını bilmek». Özbekçedeki (bk. *ayn. esr.*, § 364) *köre bil-* ve *kılıb bil-* şekillerinin mânaları yakından tasrih edilmemiş olmakla berâber, burada da Kazan şivesinininkine benzer bir fark gözetilmiş olduğu tahmin edilebilir.

Cenûp şivesinde, eski Anadolu metinlerindekiinden az-çok farklı olmak üzere, bugün müsbet ifâdelerde *bil-* (*gel-e bil-*) ve menfi ifâdelerde ise, *u-* (*geleme-* < *gel-e u-ma-*) yardımcı fiillerinin umûmîleşmiş

olduğu görülüyor ki, bu hususun tarihî inkişâf seyri ayrıca tetkike değer.

‘*Atēbetū*’ l-*ḥaḳayik*’ta yardımcı fiiller umûmiyetle çok az kullanılmıştır. Metinde, *u-* ve *bil-*’den başka, daha iki fiil geçmektedir: 1. *bir-* (314: *ayu bir-*) ve 2. *tur-* (404: *arta tur-*, 350: *kūdūp tur-*, 175: *sinḡip tur-* ve 434: *tutup tur-*).

4. *unarça*. Beyit, vezin icâbı, kısaltılmış olacaktır.

şenamu ayuḡay seza bu tilim
unarça ayayın yarı bir maṅga

« Bu dilim (sana) lâyük (münâsip şekilde) senâ mı söyleyebilecek; kudretimin yettiği kadar (veya: beğeneceğin gibi) söyleyeyim, bana yardım et ».

Şâirin ifâde etmek istediği aş.-yk., bu olmalıdır. Çünkü çok mahdût bir kuvvete sâhip olan bir insan, zâtında hiç bir tahdit olmayan Allahın her hâangi bir vasfı hakkında söz söylemeğe muktedir değildir. Onun için Allahın insan tarafından medhedilmesi de imkânsızdır; o ancak kendisi tarafından medhedilebilir. Bu fikrin sarîh ifâdesi için bk. *Ḳutaḡu bilig*, 33:

sini erdükünḡ teg öḡümez özüm
sini senmet öḡgil kesildi sözüm

Yalnız medhetmek değil, Allahın vermiş olduğu nimetlerine karşı münâsip bir şekilde şükretmek de insanın kudreti dışındadır; krş. *Ḳutaḡu bilig*, 1030 — 1033:

bayatḳa şükār kıldı öḡdi öküş
ayur ay idim sen baḡırsak küsüş
ḳamuḡ edḡülük tegdi sindin maṅga
tapuḡsuz ḳuluṅ men yazuḳluḡ saṅga
tilekimni birdiṅ ḳamuḡ arzular
erej dünya devlet öküş edḡüler
bu şükruḡ negü teg ötey öz özün
munṡḡ şükri sen kıll saṅga ay tüzün

İlk mısırâdaki *-mu* sorğu eki, *-ḡay* ekinden dolayı, *şena* ile birleştirilmiştir; bu ekin *seza* sözüne âit olması da düşünülebilirdi: *seza-mu* « lâyük mı ». Bu hususu bu mesele ile daha yakından ilgili olan arkadaşların haline bırakıyorum.

İkinci mısırâdaki *unarça* sözünde de şahıs zamiri eksiktir. Beni burada tereddüde düşüren cihet, bunun C nüshasında *tapḡanımça* sözü ile izah edilmiş olmasıdır. *una-* için bk. *K âşgarî* « râzı olmak,

kabûl etmek » { trc. III, 256: *ol bu ışığ unadı* « o bu işe râzı oldu », *sen unadınğ ru* « sen kabûl ettin mi, sen bu işe râzı oldun ru »), *unaş-* ve *unat-*. *unarça* sözü bu mânayı muhafaza ettikçe, izahtaki *tapğanumça* sözü yanlışdır ve bunu, dağa uygun olan *toplağuço* yerine, bir yazı hatası olarak kabûl etmek de, şekil bakımından, güçtür.

Allahı medhetmeğe muktedir olmayan insanın, onun râzı olacağı ve kabûl edeceği bir şekilde bu işi başarmasına da imkân yoktur. İnsan bu işi yalnız kendisinin gücü yettiği kadar ve nisbette yapabilir. Bu fikirden hareket ederek, *unarça* sözünü *u-* (« muktedir olmak ») fiili ile bağlamak ve buradaki şekli *-n-* mutâvaat olarak kabûl etmek mümkündür (< *u-n-ar-ça*). *u-* fiilinin bu devirde artık pek kullanılmadığı göz önünde tutulursa, bunun mutâvaat ve muzâri şekli ile *una-* fiilinin muzâri şeklinin birbiri ile karışmış olduğu düşünülebilir.

Metinlerde *u-* fiilinin muzâri şekline nisbeten az tesâdüf edilmektedir (bk msl. U III, 512 — 13: *edgü cyığ kılınçığ adırtlağalı uyur* « iyi ve kötü işi ayırt etmeğe muktedir olur »; krş. bir de W. Bang ve A. v. Gabain, *Ein Uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott* (Ung. Jahrb., VIII, H. 3/4, s. 250, str. 31 ve not: *ilig begler [ug] ular* « hükümdarlar ve âmirler (kudret sâhipleri, asiller) »; H. N. Orkun, *Eski türk yazıtları*, II, 80, str. 42: *tört buluntakır edgüsi uyurı tirilipen* « dünyanın dört cihetindeki iyileri ve akıllıları, (muktedir olanları) toplanarak... ». *Qutađgu bilig*, 2612:

*közi tok çığay erse bayka sanur
serinse kişi tegme işte unur*

«Gözü tok (insan) fakir ise dahi zengin sayılır,

insan sabrederse, her işte muvaffak (işe muktedir) olur »; bk. bir de hitap şeklinde, *ay unur* (1081, 2143, 3814, 4501, 5555), *ay kılkı unur* (5561, 6015) v. b.

Buradaki *unarça* 'yı < *u-n-ar-ça* (= *u-n-ur-ça*) olarak kabûl ve « kudretimce, kudretimin yettiği kadar, elimden geldiği nisbette » şeklinde tercüme etmek mümkündür.

6. *çemad* (cem. *çemadat*) « hayat ve neşv-ü nümâsı olmayan cisim »; imlâsı için bk. Bu: *cumat*, Ba: *cumat* (harekeli), C *cūmat* (harekeli; satır altında *cūmle* sözü ile izah edilmiştir).

Türkçe sözlerde olduğu gibi, çok kullanılmış olan bâzı yabancı sözlerde de, dudak sesleri yanında bulunan ünlülerin yuvarlaklaştırıldıkları mâlûmdur (msl. *tuvar* < *tavar*, *duvar* < *diwar*, *çuvab* < *cevab* v.b.). Fakat halk diline pek girmemiş olan bu *cemat* sözünün böyle bir sebeple *cumat* şekline girmiş olması pek muhtemel değildir. Nüsha-

larda görülen bu farkların büyük bir kısmı, dil husûsiyeti olmaktan ziyâde, müstensihin bu sâhadaki bilgisi ve bilgisizliği ile ilgili olacaktır. İstanbul'da ve Abdürrezzak Bahşı tarafından istinsah edilen B nüshasındaki hatâların, kendisinin yazıda ünlü işaretleri kullanılan bir imlâya alışık olmasından ileri gelmiş olduğu da düşünülebilir. Bugünkü muhitimizde iki alfabeli kimselerde gördüğümüz bu gibi yanlışlıklar bunun bâzan sakınılmaz bir hâle gelebileceği husûsunda bir misâl teşkil eder. Nüshalarda görülen bu nevi farkların bir kısmı için bk. msl.

B 464 cûzâ' (cezâ'), 339 hînd (hîkd), 465 meva'iz (meva'iz), 325 mîhruban (mîhrîban), 10 mukîr (mukîr), 150 mürüvvet (mürüvvet), 49 simaktin (şimaktin)

C 438 azasî (izası), 161, 162 beşel (başal), 346 meziḥ (mizah), 33 faruḥ (faruk), 415 ferah (fariğ), 46 ferri (birri), 213 filosuf (feylesuf), 304 haşlet (zaḥmet), 347 mezah (mizah), 325 mîhruban (mîhrîban), 150 mürüvvet (mürüvvet), 475 turafa (ṭaraf), 49 şimaktin (şimaktin), 52, 320 veleykin (velikîn) v. b.

BC 459 ḥalîk (kalîk), 128 ḥisab (neşeb), 499, 501 kaş'ar, kaş'ari (kaşğar, kaşğari = D kaşğari), 48 ma'deni (ma'dîni), 500 rik-kati til (rik-kat-i dil), 33 şadîk ('atîk)

AB terengiz (direngsiz)

Bunlara daha bâzı misâller eklenebilir; bk. fihrist.

6. uçğon. Gerek türk dilinin tarihi inkişâf merhalelerinin tesbitinde ve gerek bugünkü şivelerin tasnifinde başlıca âmillerden biri olan g ve ğ sesleri, 1. sözlerin başında, 2. tek heceli sözlerin sonunda, 3. birden fazla heceli sözlerin sonunda, 4. teşkil eklerinin başında, 5. tasrif eklerinin başında ve 6. iki ünlü arasında bulunmalarına göre, muhtelif bakımlardan mülâhaza edilebilir. Bugünkü şiveler içinde, şimdiye kadar tetkik mevzuu teşkil etmemiş olmakla berâber, bu seslerin durumunu daha kolay tâkip edebiliyoruz. Fakat bunların türk dilinin tarihi inkişâfındaki yeri hakkında bildiklerimiz hâlâ tahmin çerçevesini aşamamaktadır. Ayrı devir ve sâhalara göre, bu inkişâfın nisbî tarihlerini tesbit edebilecek bir durumda bulunmamaktayız.

1. Bunlardan sözlerin başındaki k- 'lerin g- şeklinde inkişâfı, şimdilik, türk şivelerinin yalnız cenûp grubuna âit bir husûsiyet olarak bilinmektedir. Bu inkişâfın sebepleri ile ilk önce başladığı sâha ve devrini, kat'i olarak, tâyin etmek mümkün olmadığı gibi, son devirlerde türkler tarafından kullanılan alfabelerin kifâyetsizliği yüzünden, daha sonraki seyrini tâkip etmek de oldukça müşküldür. Mahmud Kâşğari'nin bu inkişâfa temâs etmediğine bakılırsa, XI. asrın son-

larında sözlerin başındaki *k-* 'lerin daha böyle bir değişme temâyülü göstermemiş olduğu kabûl edilebilir. *Divanü lûgati 't-türk* 'te, tasrih edilmemiş olmakla berâber, *g-* ile başlayan sözler sırasına koyabileceğimiz bir tek kelime vardır ki, o da bâzı şivelerce, türk. *sarığ turma* yerine, kullanılan ve fars. *gezer* (« havuç ») sözünden alınmış olup, *gizri* (Argu) ve *geşür* veya *keşür* (Oğuz) şekillerinde geçen kelimedir. Krş. *geşür* (Kar. T.), *keşir* (Ş. Süleyman), *kişir* (Kazan) ve Anadolu ağızlarında *keşir* (*Ana dilden derlemeler*, 226 ve *Söz derleme dergisi*, II, 889) ve *kişir* (*Söz derleme dergisi*, II, 944).

Cenûp şivesinde gördüğümüz bu inkişafın tarihini XIV. asra ve bir az daha sonraki zamanlara doğru götürmek, belki hakikate daha uygun olacaktır. Bu inkişafın seyrini tâkip etmek için, bir taraftan türklerin kendi mâlzemesinin ve diğer taraftan türkler ile münâsebette bulunmuş olan garp milletlerinin tesbit etmiş oldukları metinlerin, bu bakımdan, dikkatli bir tetkikten geçirilmesi lâzımdır.

Yazı diline geçmemiş olmakla beraber, cenûp şivesinin bir çok sâhalarında *k-* 'ların *ğ-* sesi ile karşılandığı müşâhede edilmektedir. Bunun *k- > g-* 'de görülen sebeplerden ileri geldiği muhakkaktır. Bu sâhadaki inkişaf temâyülünü anlayabilmek için, sözlerin başındaki ince ve kalın *t-* seslerinin *d-* şekline girmelerini de tâkip etmek zarûrîdir.

'*Atêbetü 'l-hakayık* 'ta böyle bir inkişaf, tabî'i, bahis mevzuu değildir. İstanbul 'da istinsah edilmiş olan C nüshasında bâzı sözlerin başında bu husûsiyet görülüyorsa da (bk. msl. 158: *güdezilşe* ve *güdez-lür*, 205: *gülcirer*, 186 izah: *geyim* v. b.), bu müstensihin kendi muhitinin temâyülünü metne ilâve etmiş olmasından başka bir şey değildir.

2 . Tek heceli sözlerin sonundaki *-g* 'ler, cenûb-i şark şive grunda muhafaza edilmiş ve diğer bütün türk şivelerinde *-y* şeklinde inkişaf etmiştir. Son zamanlara kadar *-g* 'nin imlâda muhafaza edilmiş olması, bu inkişafı eserler üzerinde tâkip etmek imkânını vermemektedir.

(Türkiye 'de lâtın alfabe sistemi kabûl edildikten sonra da, artık çoktan *-y* telâffuz edilen bu ses, *bey* gibi bâzı sözler hâric, imlâda eski *-g* şekli ile yazılmağa devam edilmektedir; aş. bk.). Yalnız diftongları uzun ünlü şeklinde inkişaf ettirmiş olan (msl. *beg > bey > bî*, *teg- > tey- > ti-* v. b.) sâhalarda bu sesin değişik şekilleri az-çok tâkip olunabilmektedir. Fakat böyle misâllerden de artık o devirlerde bu inkişafın umumîleşmiş olup-olmadığı hakkında kat'i bir fikir edinmek güçtür.

-ğ sesi ise, cenûb-i garp ve cenûb-i şark şivelerinde umûmiyetle yazıda muhafaza edilmekte (telâffuzda, bilhassa cenûb-i garp şivesinde, kendisinden evvelki ünlüyü uzattığı görülüyor; msl. *tağ* > *dağ* > *dā* v. b.), diğer şivelerde-*u* (*v*) şeklinde inkişâf etmekte ve bâzı şivelerde de diftonglarda uzun ünlü şekline geçmektedir (msl. *tağ* > *taū* (Kazak) > *tō* (Kırgız) v. b.).

‘*Atebetü ’l-hakayık*’ta bu sesin değişmesi, gerek devir bakımından ve gerek bu sâhada daha uzun müddet olduğu gibi muhafaza edilmiş bulunduğu için, bahis mevzuu değildir.

3. Birden fazla heceli sözlerin sonundaki -ğ ve -g sesleri, türk şivelerinin büyük bir kısmında, bugün düşmüş bulunmaktadır. Radloff şimâli Altay şiveleri metinlerinde yazıda bu sesleri muhafaza etmekle berâber, bunların asıl kıymetlerinin -ğ şeklinde değişmiş olduğunu kaydetmektedir. Bugün bunların düşmüş olduğu şivelerde de, bir çok misâllerini hâlâ gördüğümüz gibi, önce kendilerinden evvelki ünlüleri uzattıkları ve bir müddet sonra, ünlü uyumunun kuvvetlenmesinden dolayı, bu son izlerini de kaybetmiş oldukları ileri sürülebilir (msl. *atlığ* > *atlū* > *atlı* v. b.).

Cenûb-i şark şive grubu bu husûsta diğer şivelerden ayrı bir yol tâkip etmiştir; orada bu seslerin sadâsızlaşarak, -k ve -k şekillerine girdiğini görüyoruz. Gerek uygur ve gerek arap alfabesinde *k* ve *g* harfleri aynı şekil ile ifâde edildiği için, bunların inkişâfını metinler üzerinde tâkip edemiyoruz. -k ve -ğ seslerinin arap alfabesi ile yazılmış olan metinlerde farklı harfler ile gösterilmesi, ilk bakışta bunların birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmakla berâber, bir taraftan tarihî imlâ ve diğer taraftan telâffuz temâyülü, son zamanlara kadar, metinlerde halli oldukça güç bir karışıklık meydana getirmiştir.

‘*Atebetü ’l-hakayık*’ın aslında değilse bile, eldeki nüshalarında, bu seslerin inkişâf tarihi için, bâzı misâller vardır. Semerkand’da yazılmış olan A. nüshasında (istinsah tarihi 848=1444), bâzı tereddütlü sözlerin okunuşunu tasrih için, uygur harfleri altına arap harflerinin ilâvesi ile, bunların kıymetleri belirtilmiştir; msl. 191 ve 192: *tariğ-lığ* (*tariğlik* yerine), 337: *yasuğ-luk* (*yazukluğ* yerine), 362 ar. harfl.: *hünçerlikda* (*hünçerlikda* yerine) ve 213: *oğl-a-ğu* (*oklağu* yerine). Diğer sözler işaretlenmemiş olduğundan, bu seslerin nasıl telâffuz edildiğini bilmiyoruz; fakat daha bir çok sözlerin yukarıdaki misâllere uygun bir şekilde işaretlenmiş olabilmesi pek mümkündür. Bu bir kaç misâl bile bize bu seslerin artık o devirde bugünkü cenûb-i şark şivelerinde gördüğümüz şekle doğru inkişâf etmekte olduğunu göstermeğe kâfidir.

İstanbul'da istinsah edilmiş olan B nüshasının (istinsah tarihi 1479) arap harfleri ile yazılan kısmı ve yalnız arap harfleri ile istinsah edilmiş olan C nüshası, bu bakımdan, daha çok misâl vermektedir; msl. -k. < -ğ: açık (< açığ), arık (< arığ), asık (< asığ), kıtık (< kıtığ), tarık (< tarığ), tatık (< tatığ); -k > -ğ: artağ (< artak), kılığ (< kılık), tamağ (< tamak), tanuğ (< tanuk), tuzığ (< tuzak), yazuğ (< yazuk); -lık < -lık: tarığlık (< tarıklık), uluğluğ (< uluğluk); -lık > -lık: asığlık (< asıklık), bahalık (< bahalık), hatalık (< hatalık), mallık (< mallık), yazuğluk (< yazukluk), yolluk (< golluk) v. b.

A 457'deki *kamu* (B ve C *kamuğ* = Kâşgarî < *kamağ*) şekli müstensihe âit bir husûsiyet olmalıdır. Sâha bakımından yabancı olan bu -ğ düşmesi, şimdilik, bu tek misâle inhisar etmektedir.

Bu eski ve yeni şekiller arasında geçen tereddüt devresinde her iki sesin yan-yana ve yukarıdaki misâllerde olduğu gibi, çok defa karşılıklı olarak, aynı hak ve salâhiyetle birbirlerinin yerine geçtiğini görüyoruz. Bu karışıklığı, bilhassa aynı eserin muhtelif nüshaları içinde, bir taraftan imlâ ve diğer taraftan telâffuz husûsiyeti olarak, iki kısma ayırmak ve bunları ayrı-ayrı meseleler hâlinde göz önünde bulundurmamak daha doğru olacaktır.

4. Teşkil ekleri ile sözün bünyesine dâhil hecelerin başında bulunan ğ- ve g- sesleri, yazı dilinde daha bir müddet muhafaza edilmiş olmakla berâber, ayrı şivelerde artık XI. asırlarda düşmüş görünüyor. Msl. Mahmud Kâşgarî yazı dilinde *tamğızık* («damak») olarak gösterdiği sözün Oğuz, Kıpçak v. b. şivelerde artık *tamak* şekline girmiş olduğunu kaydediyor. Âit bulundukları şiveler tasrih edilmekle berâber, daha umûmî olduğu anlaşılan *kulağ*, *kulğak*, *kulağlık* ve *kulağla-* yanında bir de *kulğak* şeklinde kaydedilmiştir. Orhun âbidelerinde *kulğak* şeklinde -k- ile yazılmış olan bu sözün *kulğak* (veya *kulğak*) yanında *kulağ* şekline uygurca metinlerde de oldukça sık tesâdüf ediliyor (bk. msl. *Heilkunde*, I ve *TTT VII*, aynı metinde her iki şekil yan-yana; diğer misâller için bk. bir de *Alttürkische Grammatik*). Kelimenin bugünkü şekli, tabîî *kulğak* şekline ircâ edilmelidir. Buna göre, evvelce kelimenin *kulğızık* ile *kulğızık* şekillerinin her ikisi de bulunmuş ve zamanla bunlardan birincisi yerini ikincisine terk etmiş veya *kulğak* 'taki -k-, iki sesli arasında, sonradan sadâlılaşarak, -ğ- şeklini almış olacaktır.

'*Atebetü 'l-hakayık* 'ta sözün bünyesine girmiş olan bu gibi eklerin başındaki ğ- ve g- sesleri artık mevcût değildir. Şekil ve bugünkü şivelerdeki inkişâfları bakımından birbirinin aynı olması icâp

eden *kerge* - fiili Kâşğarî 'de -g- ile yazıldığı hâlde, *kerek*, bizim metnimizde olduğu gibi, -g- 'siz yazılmakta (*TTT VII* 'de de bunun benzerine tesâdüf ediliyor), buna mukabil *kazğan* - fiilinde her iki eserde -ğ- muhafaza edilmektedir. Bu misâllerden bu nevi teşekküllerin, ilk bakışta zannedildiği gibi, birbirinin aynı olmadığı anlaşılıyor. Netice farksız olmakla berâber, bunların, menşe' ve kategorilerine göre, ayrı-ayrı inkişâf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabûl etmek, şimdilik, daha ihtiyatlı bir hareket olur.

5. Tasrif ekleri ile umûmiyetle eklerin başında bulunan ğ- ve g- 'lerin, türk dilinde seslerin değişme ve uyma kanunlarının inkişâfı ile muvâzî olarak, gerek tarihî devirler ve gerek şiveler içinde, bir çok inkişâf merhaleleri geçirmiş oldukları görülmüyor. Bu seslerin, zaman ve sâha bakımından, geçirmiş oldukları değişiklikleri toplu bir hâlde mütâlea etmek imkânlarına henüz sâhip bulunmuyoruz. Bunun için bir taraftan türk şiveleri mâlzemesinin çoğalmasını ve diğer taraftan hiç değilse belli-başlı türkçe eserlerin neşri ile bunlar üzerinde yapılacak araştırmaları beklemek icâp edecektir. Burada bu meseleye dolayısı ile ve 'Atebetü 'l-haqqıyık' ta görülen husûsiyetler nisbetinde temâs olunacaktır.

Türkçede D a t. (verme) hâline işâret etmek için kullanılmış olan ekin eski şekli, bu hususta mevcut mâlzemedan elde edilen umûmî kanaata göre, -ğa ve -ge idi (*Alttürkische Grammatik*, 180 'de nâdir olarak kullanıldıkları kaydedilen -a ve -e şekilleri için gösterilen misâller sarîh değildir; bunların bir kısmı imlâ meselesi ile alâkalıdır, msl. -makı < -makka; böyle bir imlâ tarzına diğer seslerin yan-yanâ kullanılışlarında da tesâdüf edilmektedir). Bu bilhassa şahıs zamirlerinin D a t. (verme) hâlinde açıkça görülmektedir. *men* (*ben*)-ge, *sen-ge* *an-ğa* (*an-* < *ol* şekli zamirlerin tasrifinde köklerin değişmesi ile meydana gelmiştir) şekillerinde *n* ve *g* (*ğ*) sesleri zamanla birleşerek, *nğ* (*ñ*) sesine inkilâp etmişlerdir; *menge* (*benge*), *senge*, *anğa*; daha sonra, en çok kullanılan 3. şahıs zamiri şeklini tâkip eden diğer zamirler de ince sıradan kalın sıraya geçmiştir. Bunun tesbiti ile, diğer şivelerdekinden farklı olan cenûp şivesindeki -a ve -e şekillerinin de eskiden -ğa ve -ge oldukları ve bu eklerin başındaki ğ- ve g- seslerinin ancak sonradan düştükleri anlaşılmış oluyor. Aynı şekilde meydana gelmiş olan *ñ* 'ları 3. şahıs iyelik ekili sözlerin tasrifinde de görüyoruz; burada da D a t. (verme) ekinin başındaki ğ- ve g- sesleri iyelik ekinen sonra gelen «yardımcı» *n* ile birleşmiştir (*başınğa* < *baş-ı-n-ga*, *közinge* < *köz-i-n-ge*). Bunların sonradan -na ve -ne şekillerine girmiş olmaları, yalnız *ñ* 'ları *n* şeklinde inkişâf ettiren şivelere

münhasır değildir; diğer şivelerde de aynı husûsiyeti gördüğümüz gibi, iyelik ekili sözlerin 1. ve 2. şahıslarındaki *Da t.* (verme) hâli eklerinin başındaki *ğ-* ve *g-* 'ler de bugünkü şivelerin bir çoğunda düşmüştür veya kaybolmak üzere bulunmaktadır. Buna göre, bu mesele *ñ* sesinin değişmesi meselesi olmaktan ziyâde, *ğ* ve *g* ile alâkalı olup, iyelik ekili sözlerde *n* ile *g* sesini birleştiren şiveler yanında, bunları birleştirmeyen şivelerin mevcûdiyetini de kabûl etmek lâzımdır. Bugünkü şivelerin bir kısmında, aslı *ñ* 'lar ile, burada olduğu gibi, birleşme yolu ile vücûda gelen *ñ* 'ları, bilhassa iki hece arasında tekrar parçalanma temâyülünü de göz önünde bulundurmak lâzım gelecektir. (bk. msl. Kazan: *minğa — miğan, sinğı — siğan, dingiz* ve Kırgız: *mağa — mağan — maa, soğa — sağan — saa, ağa — ağan — aa; Özbek: unğa < oña; krş. bir de Cod. Cum.: oñar — ağar — aar v. b.).*

Eski *-ğa* ve *-ge* ekleri bugüne kadar bir kaç inkişâf safhası geçirmiştir. *Da t.* (verme) hâli eklerinde vücûda gelen *ñ* 'ların da gösterdiği gibi, eski kıymetini muhafaza eden devre ve sonra *ğ, g* ve *k, k* seslerini yazıda ayırt eden Orhun, Mani ve arap alfabeleri (uygur yazısında bu seslerin sadâlı ve sadâsızları birbirinden farkedilmemekle beraber, telâffuzda aynı kıymetleri ifâde etmiş olduklarını kabûl etmek lâzımdır) ile yazılan metinlerde, umûmî olarak, *-ka* ve *-ke* şeklinde yazılan devre ve nihâyet şivelerdeki fonetik husûsiyetlerin yazı diline sokulması ile, ses uyumundan ileri gelen sedâlı ve sedâsız olarak, karışık kullanılmağa başlandığı devre.

'*Atebetü 'l- haqayıq* nüshalarının arap harfleri ile yazılmış olanlarında Ba 'da *-ğa* ve C 'de, *-ğa* 'dan başka, bir de *-ge* 'lerin yazıldığı bir çok misâller mevcuttur (bk. fihrist, *ka*). Bunlar umûmiyetle ya ünlü veya sadâlı seslerden sonra gelmektedir. C 209 'daki *açıqğa* (< *açıqka*) misâli her hâlde dikkatsizlikten veya bu iki sesin karışık kullanılmasından ileri gelmiş olacaktır. Müstensihler tarafından metne sokulduğunda şüphe olmayan *tostıka* (A 263), *içike* (Ba 308) ve *dos-tına* (BC 263) şekilleri için bk, not 21.

Nüshalarda fiillerin sonuna gelen isim-fiil ve isim yapma eklerinde de, pek az olmakla beraber, ses uyumu te 'siri görülmektedir; msl. *-kan* < *-ğan*: *uçkan* (< *uçğan*; Ba 6,459), *yaratkan* (< *yaratğan*; BaC 454), *yürütken* (< *yürütgen*; BaC 454); *-klı* < *-ğlı*: *kazğanıklı* (*kazğanığlı*; BaC 273), *kılıklı* (< *kılığlı*; C 281), *yığıklı* (< *yığığlı*; BaC 403); *-ku* < *-ğu*: *tatku* (< *tatğu*; C 440), *atkuçı* (< *atğuçı*; BaC 159). İnce sırada da daha bazı şekillerin bunlara uygun telâffuz edilmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

6. İki ünlü veya sadâlı ses arasında *ğ* ve *g* 'lerin sadâlılaşmasından vücûda gelen *ğ* ve *g* seslerinin yazı dilindeki tarihi nisbeten yenidir. Türkçede ses uyumu temâyülünün kuvvetlenmesi ile alâkalı olan bu inkişâfın ayrı şivelerde daha eski devirde de mevcûdiyetini tasavvur edebiliriz. Cenûp şivesinde bu *ğ* < *ğ* ve *g* < *k* seslerinin bugün çok inkişâf etmiş bir durumda oldukları görülüyor; bu seslerin bir kısmı burada artık asıl kıymetini, tamâmen denilecek bir şekilde, değiştirmiş ve bir nevi yardımcı ses mâhiyetini almış bulunmaktadır. Tek heceli sözlerin sonunda çoktan *-y* olan *-g* 'lerin, gerek arap ve gerek latin harfleri ile yazılışında, şekillerini muhafaza etmelerinin, her hâangi bir telâffuz ve tarihî imlâ endişesinden ziyâde, *g* 'lerin *y* şeklinde telâffuzuna alışmış olmaktan ileri geldiği iddiasında olanlar pek haksız sayılmazlar. XI. asırdanberi *y* ile telâffuz edilegelen *eyer* (< *eder*) sözünün latin harfleri ile de *eğer* şeklinde yazılmasını daha mantıklı başka bir sebeple izah etmek güçtür.

Bütün türk şiveleri için esâsında umûmî olan bu değişme içinde görülen istisnâlar, bize bunların bir kaç cepheli bir husûsiyet taşıdıklarını göstermektedir. İki ünlü arasındaki sadâsızları umûmiyetle sadâlılaştıran ve bu husûsta, diğerlerine nisbetle, en ileri giden Altay şivelerinde de bir çok seslerin, aynı şartlar içinde bulunmalarına rağmen, değişmedikleri görülür. Bunun gelişi-güzel bir tesâdüf eseri olarak izah edilmesi imkânsızdır. Altay şivelerindeki *çıkğır*-, cenûp şivesindeki *çıkğır*- ve diğer şivelerdeki *çığır*- şekillerinden ilk ikisi *çıkğ*- fiilinin hâlâ mevcut olması ile izah edilmeğe teşebbüs edilse dahi, üçüncüsü için başka bir sebep aramak zarûridir. Bir nevi âidiyet eki diyebileceğimiz *-kı* ve *-ki* eklerinin cenûp şivesinde yazı dilinde yalnız sadâsız ve ince şeklinin kullanılmasını belki yabancı bir te'sir (fars. *ki*?) ile izah etmek mümkündür; fakat şimâl-garp grubunda bu eklerin isimlerde—ses uyumuna göre, *-dz*, *-de* ile—sadâlı ve *-nı*, *-ni* (< *-nîn*, *-nîñ*) ile—sadâsız olarak, karışık kullanılmasında (msl. *baştaki*, *baştağı*, *bizdegi*, *anıñkı*, *anıki*, *meniki*, *seniki*, *minñki*, *m'ni mki*, *sinñki*, *sinñki*, *kışkı*, *gazğı* v. b.), elbette, umûmî veya husûsî, her hâangi bir sebep bulunacaktır. Bu husûsun iyice anlaşılması için, diğer sadâlı ve sadâsız ünsüz gruplarını da göz önünde tutmak şartı ile, türk şive ve ağızlarının dikkatle araştırılması lâzımdır.

'*Atebeñü 'l-hakayık*' in Ba ve C nüshalarında *ğ* < *ğ* için 14 ve C 'de *g* < *k* için 6 misâl vardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, *ğ* ve *g* sesleri oldukça eski bir devirde az-çok karışık kullanılmağa başlamıştır. Fakat şimdilik

‘*Atēbetū ’l-haḳayīk*’ taki bu karışıklığın büyük bir kısmını, asıl metinden ziyâde, müstensihlere yüklemek daha doğru olacaktır.

Kafiye meselesinde çok titiz olan *Ḳutaḍḡu bilig*’de de bir kaç yerde *-k* ve *-g* kafiyeleleri ile karşılaşırız. Bu gibi tek-tük misâlleri umûmileştirmek ve yalnız bunlara göre bir hüküm vermek için henüz vaktin gelmemiş olduğunu zannediyorum. Çünkü bu misâller arasında bizim daha iyice göremediğimiz ikizli şekiller de vardır ki, bunların tarihî seyri henüz tetkik edilmemiş bulunmaktadır. Msl. Orhun âbidelerindeki *silik* (< *sili-k*) yanında, uygur metinlerinde *silig* (*Ḳutaḍḡu bilig*’deki kafiyeleler de bunun *g* ile olduğunda şüphe bırakmıyor), *Cod. Cum. sili* ve bugünkü şivelerde *sılık* (Kırg.), *sılığ* (Çağ.), *sılığ* (Şor., Sag.) ve *sılı* (Alt. Tel. Leb. Kurd. Kazan. Bar.) v. b. şekilleri mevcuttur. Buna göre, metinde (356) geçen *sılığ*’ın aslında *-k* ile yazılmış olduğunu veya, lûgatlerin de te’kit ettiği gibi, orta Asya’da bunun her iki şeklinin de kullanılmış bulunduğunu kabûl etmek mümkündür.

9. *erdim*. Yukarıda da işâret edildiği gibi, alfabelerde tam karşılıkları bulunmayan veya devir ve şive husûsiyetleri dolayısı ile, farklı inkişâf merhaleleri geçirmiş olan bâzı ünsüzleri, gerek karşılıklarının bulunduğu alfabeler ve gerek tarihî devir ve şivelerdeki inkişâf şartları içinde, tetkik etmek ve bunların doğrusunu bulmak imkânları vardır. Bir taraftan eski metinlerin neşri ve diğer taraftan şivelerin tetkiki ile mâlzemenin çoğalması nisbetinde, bu husûstaki sarâhatin artacağında şüphe yoktur.

Türkçedeki ünlülerin tetkikinde ise, ünsüzlerden daha güç bir durumda bulunduğumuz muhakkaktır. Türklerin bugüne kadar kullanmış oldukları muhtelif alfabeler, ünlülere mahsûs işâretler bakımından, çok eksiktir. Bu alfabelerin kullanılmış oldukları türk muhitlerinde tesbit edilen imlâ husûsiyetleri ve bunların seyri hakkında da, şimdilik, güvenilir bir araştırmaya sâhip bulunmuyoruz.

Orhun alfabesi ile yazılmış olan metinlerin bu bakımdan tereddütsüz istifâde edilebilecek bir neşri henüz mevcut değildir. Türkiye’de bu alfabe ile yazılan metinleri bir araya toplama tecrübesi yapılmış ise de, bu sâhada daha evvelce yapılmış olan neşirlerin eksiklikleri tamamlanmadıktan başka, bunlara bir de tasavvuru güç yanlışlıklar eklenmek sûreti ile, metinler çok karışık bir hâle getirilmiş ve böylece doğrudan-doğruya esere mürâcaat imkânı bırakılmamıştır.

Sayıları çok az olan mânî metinlerinin ilk neşirleri de yeniden gözden geçirilmek mecbûriyetindedir. Bunların bir kısmı W. Bang

tarafından tetkik ve neşredilmiş ise de, bir kısmı henüz ilk neşir tecrübesi vaziyetinde kalmıştır.

Bize kadar gelen eski türkçe metinlerin en mühim kısmı uyğur alfabesi ile yazılmış olan metinlerdir. Bunların henüz çok cüz'î bir kısmı işlenmiştir. Neşredilmiş olan metinlere istinat ederek, mükemmel bir gramer tecrübesi de yapılmıştır. Bu bol mâlzemenin neşredilmiş olan kısmı da bir plân dâhilinde yapılmış olmayıp, gelişi-güzel secilmiş ufak metinlere inhisar ettirilmiş bulunmaktadır. Bu devir dil tetkiklerine esâs teşkil etmesi zarûrî olan belli-başlı büyük eserler hâlâ neşredilmemiştir. Tetkik edilmiş olan parçaların bir kaç asırlık bir zamanı ihtiva ettikleri ve birbirinden nisbeten uzak olan muhitlere âit bulundukları düşünülürse, bu metinlerde doğrudan-doğruya bir birlik ve bütünlük aranmanın imkânsız olduğu kendiliğinden anlaşılır. Bu sâhadaki çalışmaları kolaylaştırmak ve mümkün mertebe doğru ve bol mâlzemeye vermek kaygusu ile yapılan bu neşriyatta muayyen dil husûsiyetleri üzerinde fazla durulmamış olması tabîîdir. Asıl uyğur kültürü muhiti dışında ve daha sonraları bu alfabe ile yazılmış olan metinler henüz el sürülmemiş vaziyette bulunuyor.

Daha az sayıda intikal etmiş olan süryânî ve brahmî alfabeleri ile yazılı metinlerin ancak bir kaç parçası neşredilmiş ve bunlardan, dil husûsiyetleri bakımından istifade edilmemiştir.

Arap alfabesi ile yazılan eserlere gelince, gerek şarkta ve gerek garpta tek-tük temâslar hâricinde, henüz hiç bir ciddi neşir tecrübelerinin yapılmamış olduğu söylenebilir. Bu metinlerin imlâ husûsiyetlerini tebâruz ettirmek husûsunda da, temâs edenler arasında, iptidâî bir anlaşma bile mevcut değildir.

Türkçede bugün bir çok şivelerde müşâhede ettiğimiz ünlü uyumunun te'sir sâhasının eskiden daha dar olduğunu ve bunun merhale - merhale gittikçe genişlediğini görüyoruz. Fakat esâsında umûmî gibi görünen bâzı temâyüller bile bugünkü şiveler arasında birbirinden oldukça farklıdır. En çok uymuş gibi gösterebileceğimiz yardımcı *ı* ve *i* ünlülerinde bile, şivelere göre, ünlü uyumu aynı manzarayı arz etmemektedir (msl. cenûp şivesinde, *ü* ve *ü* 'den sonra, *u* ve *ü* geldiği halde, şimal şivesinde, bu ünlülerden sonra, *ı* ve *i* gelmektedir).

Eklerdeki ünlülerden iki ünsüz arasındaki *i* ve *i* 'lerin daha önce bu uyuma tâbî oldukları görülüyor. Daha sonra bir ünlü ve bir ünsüzden ibâret olan ekler ve en son da tek ünlüden teşekkül eden eklerin bu uyuma katılmış oldukları anlaşılıyor. Bu müşâhedenin nisbî çokluğa istinat ettiği ve ayrı devirler ile şive husûsiyetlerinin de göz önünde bulundurulması lâzım geldiği, tabîî, unutulmamalıdır. Bunlar arasında

menşe'leri ile alâkalı olduğunu düşünebileceğimiz bir takım ekler vardır ki, bunların inkişâf seyri ayrı-ayrı yollar tâkip etmiştir; msl. *-lîğ*, *-lîg* ve *-sız*, *-siz* ekleri çok eskiden ünlü uyumuna tâbi oldukları hâlde, *-mîş*, *-miş* ve *-duğ*, *-dük* ekleri daha uzun zaman ve bâzı şivelerde bugüne kadar eski şekillerini muhafaza etmişlerdir.

Diğer taraftan ayrı şivelerde bâzı ünsüzlerin inkişâf seyri de etraflarındaki ünlülere az-çok te'sir etmiştir; msl. birden fazla heceli sözlerin sonundaki *-ğ* ve *-g* seslerinin inkişâfında, ilk önce bunların önle-
rindeki ünlüleri uzattıkları ve yuvarlaklaştırdıkları (*atlîğ* < *atlû* v.b.), sonra bu uzunlukların kaybolması ile, ikinci defa ünlü uyumuna tâbi oldukları görülüyor. Aynı değişiklikleri bâzı tasrif eklerinde de görüyoruz; msl. cenûp şivesinde, belki de dudak seslerinin te'siri ile, 1. ve 2. şahıs mâzî ekleri *-dum*, *-düm* ve *-duñ* *-dün* (fakat 3. şahıs eki dâimâ *-dı*, *-di*) şekline girmiştir. Cenûb-i garp yazı dilinde uzun bir müddet bu şekilde devam eden bu eklerin sonradan tekrar ünlü uyumuna tâbi tutuldukları mâlûmdur.

Ben burada bu meseleyi tetkik etmek değil, yalnız bir kaç misâl ile, bu husûsları hatırlatmak istiyorum. Meselenin içinde bulunanlar eklerdeki ünlü uyumunun, bir taraftan türk dilinin umûmî inkişâfı ve diğer taraftan ayrı şivelerdeki durumundan, yalnız bir defa değil, bir kaç merhale geçirmiş olduğunu tahmin edebilirler. Türkçede teşkil eklerinin bir çoğunu ve tasrif eklerinin ise, hemen hepsini eski devirlerden bugüne kadar tâkip etmek imkânına mâlik bulunduğumuz için, bunların ayrı devir ve sâhalarındaki inkişâfını ve bu inkişâfın nisbî tarihini tesbit etmek mümkün olacaktır.

Sözlerin köklerindeki ünlüler meselesine gelince, burada vaziyet bir az daha güçleşiyor. Bu güçlüğü başlıca sebeplerinden biri, elde mevcut metinlerin, dil bilgisi bakımından, henüz işlenmemiş olmasıdır. Eklerde olduğu gibi, sözlerin kökündeki ünlülerin de, devir ve sâha bakımından, muhtelif inkişâf merhaleleri geçirmiş olduklarını kabûl etmekte tereddüde bir sebep yoktur. Yalnız ünlülerin tesbit ediliş tarzı, türkler tarafından kullanılmış olan alfabelerde, ünsüzlere nisbetle, daha eksik ve ilk bakışta herkesin derhal görebileceği bir şekil arz etmemektedir. Gerek uygur ve gerek arap alfabelerinde ünlü işâretlerinin mahdût bulunması, eski ve yeni metinlerde bunların değişik durumlarının teferruatı ile gösterilmesine imkân vermediği gibi, çok defa bu ünlülerin kalın veya ince sıralarının tâyini bile tereddütlü kalmaktadır.

Türkçede söz köklerinde, gerek eski devirlerde ve gerek bugünkü şivelerde, muhtelif sebeplerin te'siri altında, $a > ı$, $a > ê$, $a > o$, $e > i$,

$e > \hat{e}$, $e > \hat{o}$, $i > e$, $i > \hat{u}$, $i > \hat{i}$, $o > u$, $\hat{o} > \hat{u}$, $u > \hat{u}$, $\hat{u} > \hat{q}$, v. b. inkişâfları müşâhede ediyoruz. Bunlar içinde nisbeten dar sâhada kalan ve şimdilik sebeplerini izah edemediğimiz inkişâflar bulunduğu gibi, türk dili sâhasının büyük bir kısmı veya ayrı şiveleri için umûmî olan, bir kısmının sebepleri izah edilebilen ve bir kısmının ise, henüz izah edilemeyen inkişâflar da vardır. Bunlardan birincisine *ağaç* ile *ıgâç* ve diğerlerine de cenûb-i şark şive grubunda daha umûmî ve diğer şivelerde ancak bâzı hâllerde görülen *i-* ve *u-*değişmeler, kazak ve kırgızcadaki umûmî yuvarlaklaşmalar ve kırgızcada diftonglardaki $a > u$, özbekçe ile ona yakın şivelerde *u* ve *o* 'ların şimdilik karışık gibi görünen inkişâfı ile cenûp şivesinde diftonglarda bugün müşâhede edilen $o > u$ temâyülü için de istenilen misâlleri bulmak güç değildir. Bu ünlüler arasında şimâl türkçesindeki $a > e$ (muayyen şartlar dâhilinde), $e > i$, $i > \hat{i}$, $o > u$, $\hat{o} > \hat{u}$, $u > \hat{u}$, $\hat{u} > \hat{q}$ inkişâflarının oldukça ilerlemiş vaziyeti bilhassa dikkate değer.

Burada temâs edilen bu meseleler henüz müşâhede safhasında bulunmaktadır. Her hâangi bir sözün tetkiki dolayısı ile yapılmış olan dağınık ve cüz'î temâslar hâricinde, bu inkişâfların şartlarını yakından tâyin etmek teşebbüsleri yapılmamış olduğu gibi, bunların nisbî tarihleri hakkında, tahmin mâhiyetinde bile, bir tecrübeye sâhip bulunmuyoruz.

Bizi burada yakından alâkadar eden sözlerin köklerindeki *e* ve *i* meselesi ise, yuvarlak ünlülere nisbetle, daha az vâzih bir durumda bulunmaktadır. Türklerin islâm muhitine girmeleri devrinin, türk dilinin iç bünyesinde çok mühim bir inkişâf safhasına tesâdüf etmiş olduğuna başka bir vesile ile temâs etmiş bulunuyorum. Bu devirde türk zümrelerinin bir kısmı tarafından uygur alfabesinin kullanılmasına devam edilmiş olmakla berâber, daha çok arap alfabesinin girmiş olması, bilhassa bu devirde bir çok türk boylarının geniş bir sâhaya yayılmış ve mevcut kültür merkezlerinden uzaklaşmış, fakat kısa bir müddette o nisbette devamlı ve kuvvetli yeni bir kültür merkezi yaratamamış olmalarının sebepleri de mâlûmdur. Birbirleri ile karışmış olan türk zümrelerini içine alan bu muhitlerde arap alfabesinin imlâsında müşterek bir an'anenin derhâl vücûda gelememiş olduğunu tasavvur etmek de güç değildir. Temâsa girmiş oldukları bu yeni kültür muhitinin yazısında ünlülerin imlâda çok ehemmiyetsiz bir yer almış olması, tabi'î olarak, türklerin kendi imlâlarına da bûs-bütün te'sirsiz kalamazdı. Bir müddet arap alfabesi ile yan-yan kullanılmış olan uygur alfabesinin te'sirinden dolayı, orta Asya merkezlerindeki imlâ ile bu te'sirden daha uzak kalan Anadolu ve civar mıntakalarda-

ki imlâ arasında görülen fark, küçümsemeyecek derecede, bârızdır. Bilhassa bu sonuncularda, tamâmen arap usûlüne uyularak, ünlülere hiç mürâcaat etmeden yazılan eserlere de tesâdüf edilmektedir.

Türklerin dil ve dolayısı ile imlâ meselesine ne derece lâkayt bulunduklarını da burada hesaba katmak lâzım gelecektir. Son devirlerde arap ve yakınlarda lâtîn alfabesi ile yazılmış olan eserlerde buna boi-boi misâl bulabiliriz. Eski mekteplerde imlâ derslerinde, türkçe sözlerden ziyâde, arapça ve farsça sözlerin imlâsının göz önünde tutulduğunu ve bunun muhitte bir tahsil ölçüsü olarak kabûl edildiğini kendi tecrübemizle biliyoruz. Bugün yeni alfabenin kabûlünden bu kadar zaman geçtiği ve mekteplerimizde tek kitap usûlü cârî olduğu halde, imlâ meselesini halletmiş olmaktan henüz uzak bulunduğumuzu itirâf etmek mecbûriyetindeyiz. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, eski metinlerimizde de bu gibi ihmâllerin bulunabileceğini tasavvur etmek güç olmayacaktır. Türkler arasında çok büyük bir inkişâfa mazhar olan hattâtîk san'atı mensûplarının dil meselelerine her zaman pek derinden vâkıf olduklarını iddia etmenin ne dereceye kadar doğru olduğunu, bu gibi metinler üzerinde uğraşanlar daha iyi takdir ederler.

İlk bakışta çok karışık ve girift gibi görülen bu imlâ ve dolayısı ile *e* ve *i* meselesi, halli husûsunda ümitsizliğe düşülebilecek bir mesele değildir. Yalnız eski türkçe eserlerin tetkikinde, diğer ünlü ve ünsüzlerde olduğu gibi, bu seslerin tesbitinde de bir az daha dikkatli davranmak ve bu seslerin eserin yazıldığı tarihteki durumu ile bunların daha sonra istinsah edilmiş olan nüshalarındaki yenilikleri ayırt etmeğe çalışmak lâzımdır. *Kutağû bilig*, *'Atebetü'l-haqqayık* v. b. gibi, değil müellif nüshaları, hatta yazıldıkları tarihlere yakın nüshaları dahi bulunmayan eserlerde bu bir mecbûriyettir. Bu gibi hâllerde bir taraftan türk yazı dilinin tarihî inkişâf seyrini göz önünde tutmak ve diğer taraftan mevcûd nüshalardaki farklar vâsıtası ile bu inkişâfı kontrol suretiyle, bunların hakikî durumunu tâyin mümkün olacaktır. Aynı devir ve sâhalara âit metinlerin araştırılması ile bunların muayyen kâidelere bağlanması pek mümkündür ve müellif hattı ile yazılmış olan eserlerin tetkikinin bu hususta daha kat'î neticeler vereceği tabî'dir.

Bugüne kadar bu meseleye temâs edenlerin bir çokları, metinlerdeki imlâ husûsiyetleri ile bu gibi ünlülerin muhtemel inkişâf merhalelerini dikkate almadan, bunların bugünkü şivelerdeki bir kısmı üzerinden hareket etmişlerdir. Bir tarafta *i* ve diğer tarafta *e* bulunmasına bakarak, bu iki sesi kendinde toplayan bir kapalı *e* kabûl ve bunun sonradan *e* ve *i* şeklinde inkişâfını tasavvur etmek teşebbüsünün

doğruluğunu kat'ileştirebilecek deliller, aradan bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen, bulunamamıştır. Bu fikri ileri sürenlerin *e* ve *i* 'den başka, bugünkü şivelerde aynı ikiliği arzeden diğer ünlüler hakkında ne düşündüklerini bilmiyoruz.

e ve *i* seslerine mahsus olmak üzere böyle, bir durum kabûl edildiği takdirde bile, bunun aynı metinde ve aynı şahıs tarafından farklı telâffuz ve yazılışını tasavvur etmek güç olduğu gibi, 7—8 asırlık bir müddet ve bütün türk zümreleri içinde böyle bir karışıklığın devam etmiş olduğunu kabûl etmek de müşküldür. Bu iddianın doğru olduğuna bir ân için ihtimâl verilse bile, metin neşrinde, bu ünlülerin inkişâfını tesbit etmek bakımından mühim bir husûsiyetin o metindeki durumunu tebârüz ettirmek nâşirin vazifelerinden biri olmak icâp eder. Her hâlde gerek uyur devri metinleri ve gerek bundan sonraki metinlerin neşrinde yukarıda işâret edilen umûmî vaziyeti dik-kate almadan, henüz bir faraziye olmaktan ileri gitmeyen bir düşünceyi ileri sürerek, asıl metindeki şekilleri değiştirmekle, türk dil bilgisi için bir kazanç te'min edilemeyeceğini açıkça söyleyebiliriz. Nâşirin şu veya bu sebeple tercih ettiği şive husûsiyetlerini eski metinlere sokmak yoluna gidilirse, burada artık tetkiki bahis mevzuu olan eser değil, nâşirin te'sis ettiği yeni bir eser ortaya çıkmış olur ki, bunun da eski müstensihlerin yaptıklarına benzer bir faâliyetten farklı olmadığı meydandadır.

'*Atebetü'l-hakayık*'ın mevcut nüshalarında da *e* ve *i* meselesi karışık ve bunu tabî'î görmemiz icâp eder. Müellif nüshası elimizde bulunmadığı gibi, mevcut nüshaların da asıl nüsha ile alâkalarının derecesi belli değildir. Eserin bu yeni te'sisi esnâsında artık bu seslerin az çok değişmiş bir durumda bulundukları muhakkaktır. Eserin hâangi tarihte ve nerede yazılmış olduğunun, kat'i olarak, bilinememesi de dil husûsiyetlerinin tesbitinde mevcûd güçlükleri bir az daha arttırmaktadır.

Eserin bu son şeklinde istinsah edilmiş olan A nüshası — 1444 yılında Semerkand 'da, B nüshası — 1480 yılında İstanbul 'da ve C nüshası — B nüshasından bir az daha sonraki bir devirde İstanbul 'da yazılmış bulunmaktadır.

Umûmî durumu göstermek için, iç sebeplere temâs etmeden, nüshalarda yalnız *e* yerine *i* ile yazılmış olan misâllerin şöyle kaba bir cedvelini yapabiliriz. Aslında *e* ile olması icâp eden, fakat nüshalarda *i* ile yazılmış olan 56 söz eserde, muhtelif sayıda, 305 yerde geçmektedir. Bu imlâ farkı veya değişmeye tâbî tutulan sözler ile bunların umûmî sayıları şöyledir:

56 A 24 Bu 24 Ba 42 C 43
305 A 108 Bu 73 Ba 173 C 200

Bunlar içinde metinde 10 'dan fazla yerde tekrarlanan sözlerin nüshalardaki nisbetleri şöyledir;

<i>ir-</i>	(<i>< er-</i>)	54	A 12	Bu 13	Ba 11	C 45
<i>ir</i>	(<i>< er</i>)	45	A 35	Bu 25	Ba 6	C 42
<i>kil-</i>	(<i>< kel-</i>)	21	A 16	Bu 10	Ba 19	C 13
<i>tig</i>	(<i>< teg</i>)	17	A —	Bu —	Ba 1	C 1
<i>kirek</i>	(<i>< kerek</i>)	14	A 11	Bu —	Ba 8	C 10
<i>idgü</i>	(<i>< edgü</i>)	13	A —	Bu 3	Ba —	C —
<i>ilig</i>	(<i>< elig</i>)	12	A 4	Bu 1	Ba 2	C 7
<i>nî</i>	(<i>< ne</i>)	11	A 2	Bu 1	Ba 3	C 3
		8	187	80	53	50 121

Bu farkların müstensihlerin faaliyetine atfedilmesi şimdilik en doğru bir hareket olacaktır. Burada aynı şahıs tarafından istinsah edilmiş olan B nüshasının uygur ve arap alfabeleri ile yazılan kısımları arasındaki farklar bilhassa dikkate değer.

Bu vaziyet karşısında *e* ve *i* meselesinin bu eser içinde. kapalı *e* tasavvuru ile halledilmesine imkân olmadığı açıktır. Bu, daha çok, metindeki diğer seslerde de görüldüğü gibi (bk. msl. *d*, not 14), o devirde ayrı şivelerde inkişâf etmekte olan ünlü değişmelerinin yazı diline alınmağa başlamış olması ile izah edilebilir. Bu inkişâfın yalnız *e* ve *i* seslerine âit olmayıp, diğer ünlü ve ünsüzlere de şâmil olduğu eserdeki misâllerden açıkça görülmektedir.

13 *uğan* < *u-ğan* «muktedir olan, kadir»; uygur metinlerinde aynı mânaya kullanılmış olduğunu gördüğümüz bu tâbir (bk. msl. *uğan arı* = *dēva ris'i*), tükler islâmiyeti kabûl ettikten sonra, Allahın isimlerinden biri olan *el-kadîr* 'in türkçe karşılığı olarak kullanılmağa başlamıştır; krş. *Kâşgarî* (türk. trc. I, 77) *uğan* «her şeye gücü yeten, kadir» (*el-kadîr* «*ala'l-eşya*»), *uğan tenğri* «gücü yeten Tanrı» (*Allah-ü 'l-kadîr*) ve 43—44: *edgülüküg uğança eliging bile telim kıl* «olanca kuvvetinle (*ma kaderte*) konuğa çok iyilik yap» *İbn Mühenna* (türk.trc.A.Battal) da da aynı mânalar ile kayıtlıdır. : 1. «kudretli» ve 2. (Tanrı adlarından) «kuvvetli». *Ebu Hâyyan* 'da doğrudan-doğruya «Allah» sözü ile karşılandığı görülüyor ki, bu daha çok *u-* fiilinin, hiç değilse aslı fiil olarak, kullanılmadığı bir muhit ve devirde beklenebilirdi. *Atetbetü 'l-hakayık* 'ta da vaziyet bunun aynıdır.

uğan tâbirinin sıfat yerinde kullanılması için bk. *Kutadğu bilig* B (manzûm mukaddime) 1 ve D 2: *uğan bir bayat* ve B 2: *uluğluk*

ıdısi uğan zü 'l-celal; krş. 'Atebetü 'l-hakayık, 19: *bu kudret ıdısi uluğ bir bayat*, buradaki *kudret ıdısi* ile *uğan* mefhûmu ifade edilmek istenilmiştir.

Metinde *uğan* tâbirinin doğrudan-doğruya tanrı yerinde kullanıldığı yerler için bk. 13: *yarattı ol uğan tününğ kündüzünğ*, 63—64: ... *uğan 'ağa' kıtdı* ..., 451: *uğan* (C 'de *tenğri* sözü ile izah edilmiştir) *hukmi birle kelür kelgen iş* ve ilâve 491: *uğan rahmet itsün bu sa'at anğa*.

Eserde tanrı mefhûmunu ifade etmek için kullanılan 1. *ilahi* («yâ rabbi»), 272 *halık* («yaradan, yaratıcı») ve 454. *melik* («hükümdar») arapça tâbirlerinden başka, türkçe olarak, daha şu tâbirler geçer:

ıdı «sâhip» (bk. 306 ve 313: *hırş ıdısi*, 289: *kıbr ıdısi*, *kudret ıdısi*, 245: *mal ıdısi*, 464: *reñc ıdısi* ve 352: *şabr ıdısi*) ve sonra «efendi, rab ve tanrı» (bk. 281: *ıdı*, 124: *ıdım* (C 'de *tenğri* sözü ile izah edilmiştir), 303: *ıdı kısmeti*, 37: *keçürgen ıdı* ve 121: *törüngen ıdı*) ve *bayat* «tanrı» (bk. 19: *bu kudret ıdısi uluğ bir bayat*, 245: *bayat birdi erse sañga sen me bir* ve 283: *uluğsınma zinhar uluğ bir bayat*).

Her üç tâbirin bir arada kullanılması için bk. *Kutadğû bilig*, D (asıl metin) 1—2:

*bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen ıdım
öküş ögdi birle tümen minğ şena
uğan bir bayatka anğar yok fena*

B (manzûm mukaddime) 1—2:

*uğan bir bayat ol kamuğda oza
öküş hâmd-u ögdi anğar ok seza
uluğluk ıdısi uğan zü 'l-celal
yaratğan törütgen me kadır kemal*

tenğri (cenûp şivesindeki *tañrı* şeklinin, birlikte kullanıldığı diğer tâbirlerin te'siri ile kalınlaşmış olması muhtemeldir) tâbiri önce «gök, semâ» (aşında göğün yuvarlaklığını ifade etmiş olduğu düşünülmektedir), sonra türkler tarafından kabûl edilmiş olan dinlerdeki telâkkilere uygun olarak, gökte ikamet eden ilâhları ifade etmek için

kullanılmıştır; ilâhlar yerine bir tek Allah mefhûmunu vaz'eden islâmiyeti kabûl edince, türkler tarafından, bu tâbirin Allah mefhûmu için kullanılmağa başlanmış olmasında fazla bir müşkilâta mârûz kalınmamıştır.

bayat tâbirinin Orhun ve Uygur metinlerinde bulunmadığı anlaşıyor. *Kitadğu bilig*'den sonra, *bayat* tâbirinin bu mânada kullanılışı hakkında Mahmud Kâşgarî şu mâlûmatı veriyor (III, 128, 15 = trk. trc. III, 171, 12; fihristte bu söz « özel adlar » kısmına alınmıştır, bk. s. 833): *bayat* « yüce Tanrının adıdır, Argu şivesinde » (*hüve 'smu 'llahî tq'ala bi-lügatî argu*). Bk. bir de çagatayca Kalküte lûgati (Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV, 1468): *bayat* « Allahın isimlerinden biri » (*yeki ez nam-ı hüda*). Krş. *Türkiye'de halk ağzından söz derleme dergisi*, I, 176; *bayat* « Allah, Tanrı » (Macarış (Erciş-Van), Balıkesir).

Yukarıdaki iki lûgatin kaydından anlaşıldığına göre, *bayat* tâbiri Allahın isimlerinden biri olacaktır. Bunun Allahın vasıflarından hangisine tekabül ettiğini tesbit etmek kalıyor ki, maalesef, eldeki mâlzeme, bu husûsta sarîh bir fikir ileri sürmek için, şimdilik imkân vermemektedir. Bu husûsta *Kur'an*'ın eski türkçe tercümelerinin tetkiki faydalı olacaktır. Bu tâbirin türkçe olduğu kabûl edilirse (bunun aksini iddia etmek için şimdilik bir sebep yoktur), bunun bir taraftan *bay* (« zengin ») ve diğer taraftan *baya* (« önce, eski, kadim » v. b.) sözleri ile ilgili olması düşünülebilir. Bunlardan birincisi için bk. *baya* « zengin olmak » (*Gram.*), *bayu* « zenginleşmek, zenginlemek » (Kâşgarî), *bayı* « zengin olmak » (şiveler); *bayat* « devletli » (İzmir çevresi), *bayagut* « zengin » (= *şreşthi*, *Index*) v. b. ve ikincisi için *baya* « evvel, az önce » (*Index*, Kâşgarî, Radloff), *paya* (Tel.), *pā* (Alt. Tel.), *mā* (Yak.), *bayatan beri* (*bayatadan beri*) « eskiden beri » (Kırgız), *bayıktı*, *bayagı* « eski, kadim, zaman-ı evvelde » (Kırgız, Tel. ve *Müyyessiretü 'l-ıulum*), *māğı* (Yak.), *bayat* « eski, kadim ve eskimiş » (Radloff, Ş. Süleyman).

Aynı kök ile bağlı olması muhtemel diğer bir tâbir için bk. Ebu Hâyyan (nşr. A. Cäferoğlu, metin s. 37) *bayar* (nâşir *beyer* okumuş) - *ismü 'llahî tq'ala bilügatî uyğur ve hüm şukkanü 't-türkistan* (« Uygur dilinde Allahın ismidir; bunlar Türkistan'da otururlar. »); krş. bir de Ş. Süleyman *bayırzı*, *bayırzı* (? « emekdar, kadimî, eski hizmetçi, köhne, atik »).

Dr. Sâdeddin Buluç'tan aldığım mâlûmata göre, Bursa umûmî kütüphânesinde mahfûz bir mecmuanın (nr. 697) *Bed'ü 'l-emali şerhi* (var. 1a) kısmında şu kayıt bulunmaktadır: مسئله فی اسم الله تعالى بالربیة الله

و بالسريانية ايلا و بالمرانية عيلا و بالفارسية باذشاء و بالخرزومية بماندك و بالرومية تمخيتا و بالهندية شطيتا و بالتركية بيات (bayat) و بالجلكية اغان (aġan) و بالاغورية النح (uġuġ) و بالبغارية تكري (teñri).

14. *uğup* (A *usup*, Bu *udup*, BaC *utup* (*ötüp*?). Mahmud Kâşgarî'nin verdiği mâlûmata göre (bk. *Divanü lûġitî 't-türk*, trk. trc. B. Atalay, 1, 32), Çigil ve başka türklerdeki *đ* sesini Yağma, Tuhsı, Kıpçak, Yabaķu, Tatar, Ėay, Ėomul, Arġu ve Oġuzlar *y* 'ye çevirirler ve hiç bir zaman *đ* ile söylemezler; *ķayınġ* (<*ķadıġ* «kayın»), *ķayın* (<*kadın* «kayın, hısım»). Garpta rus ve rûm ülkelerine kadar uzanan Bulġar, Suvar, Yemek, Kıpçak boyları *đ* sesini *z* şeklinde söylerler; msl. *azak* (<*ağak* «ayak») ve *toz* (<*toğ* «doymak»).

Bizi burada alâkadar eden mesele, kavimlerden ziyâde, artık XI. asrın sonlarında bâzı türk şivelerinde, *đ* sesinin bugünkü şivelerde gördüğümüz *d*, *y* ve *z* şeklinde inkişâf etmiş olmasıdır. Bu ses daha sonra Mahmud Kâşgarî'de *đ* kullandıkları tasrih edilmiş olan diğer şivelerde de değişmiştir. Şivelerde XI. asırda (belki de bir müddet daha önce) inkişâf eden *đ* sesi, daha bir kaç asır müddetle, şive husûsiyeti olarak kalmış ve asıl umûmî yazı dilinde Uygur alfabesinde *d* ve arap alfabesinde *đ* harfi ile yazılmağa devam edilmiştir. Msl. *Yusuf*, *Ėutadġu bilig* 'in C (Mısır) nüshası 1330—1340 yıllarında ve A (Herat) nüshası 1439'da istinsah edilmiştir. B (Fergana) nüshasının istinsah yılı belli olmamakla berâber, C nüshasından da eski bir tarihte istinsah edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Çok dikkatli yazılmış olan bu nüshaya da müstensihin, imlâ husûsunda, bâzı yenilikler katmış olmasını tabî'i görmeliyiz. Bunlar arasında bir defa *ayġır* (<*aġır* «aygır») yazılmış olması, *d > y* meselesi için, bilhassa mühimdir. XIV. asırda yazılmış olan *Rabġûzî*, *Ėışaşû 'l-enbiya* 1310'da Türkistanda Rıbať-Oġuzı'nda tamamlanmıştır ve *Nehcû 'l-feradis* (1310'ta Altın-Ordu sâhasında yazılmıştır) 'in eldeki nüshalarında bu *đ* üzerinde daha çok tasarruf yapıldığı görülmekle berâber, bunların asıllarının *đ* ile yazılmış olduğunu düşünmek daha doğrudur. Bunların birincisinde *y* 'lere pek az tesâdüf edildiği hâlde, ikincisinde bu ses daha çok ve daha karışıktır. Aşağı-yukarı aynı devirde yazılmış ve içinde türkçe hikâye, şiir ve ata sözleri ile bâzı moġulca hikâyeler de bulunan bir mecmuadaki türkçe metinde (bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan, Asia Major*, IX, Facs. 2, 1933), bir defa geçen *ıđ*-'dan başka, diğer sözlerin hepsi *y* ile yazılmıştır (msl. *ķayġu*, *key*-, *ķoy*-, *eyġü*). Orta Asya ve Altın-Ordu sâhalarında yazılmış olan daha bâzı eserler bunlara ilâve edilebilir.

Dil husûsiyetlerinin inkişâfındaki merhaleleri kat'î tarihlere bağlamak, tabî'î, mümkün değildir. Bu inkişâfta, ayrı sâhalarda yazı diline kendi husûsiyetlerini sokmuş olan şiveler içinde ve yanında, bir de ayrı sözlerin rehberliği mühim rol oynamaktadır. Msl. *d* sesinin inkişâfında, diğer şartlar içinde, bu sesin bilhassa iki *i* arasında bulunmasının te'siri olduğu düşünülebilir. Asıl uygur sâhasında artık *idi* («sâhip») ve *kidin* («sonra») sözlerinin imlâsında tereddüt görülmektedir. Bugün zaman ifâdesinde yardımcı fiil olarak kullanılan *idi* (< *erdi*) 'nin Kazan türkçesindeki *iyi* telâffuzu, bu bakımdan; dikkate değer. Bu ve buna benzer misâllerin, türk dili tarihinde *d > y* inkişâfında ikinci bir merhalenin başlangıç safhasına delâlet ettiği şimdilik iddia edilemezse bile, *d < t* sesinin ayrı şivelerdeki telâffuzları ile daha yakından alâkadar olmağa sevkeden âmillerden birini teşkil ettiğinde şüphe yoktur.

Burada bu mesele üzerinde durmanın sebeplerinden biri de, 'Ate-
betü 'l-hakayık'ın yazıldığı tarihin bu gibi inkişâf merhaleleri arasına tesâdüf edip-etmediği ve bilhassa *d* ve *y* seslerinin müellifçe bâzı sözlerde *d* ve bâzı sözlerde ise, *y* olarak kullanılıp-kullanılmadığı suâline bir cevap aramak idi. 232 'de kafiye bakımından *y* ile olması icâp eden *tıgur* (< *tıdur*) şekli bu fikri takviye eder mâhiyette görülüyor (bk. not 232). Fakat buna rağmen, menşe'leri bakımından *d* ile yazılmaları icâp eden sözlerin nüshalardaki şekillerinin mukayesesinden, şimdilik, böyle bir fikri, kat'î olarak, ileri sürmek imkânını göremiyorum.

Nüshalar arasında, *d > y* meselesi bakımından, gerek eski yazı dilinin daha uzun bir müddet devam etmiş olduğu ve gerek istinsahlarda bu sesin imlâsında eski an'änenin daha bir çok asırlar muhafaza edilmiş bulunduğu bir muhitte yazılmış olan A (Semerkand) nüshası daha mühim bir yer tutmaktadır. Bu nüshada aslında *d* sesi ile olan sözlerin metindeki imlâsı şöyle bir manzara göstermektedir (cedvelin üst sırasındaki harfler, sözün kökündeki *d* sesi yerine kullanılan uygurca harfleri gösterir. *t** işareti asıl uygur alfabesinde bulunmayıp, sonradan icâd edilmiş bir şekildir; imlâda *d* ve *t* farkı gözetilmediği için, her ikisi yerine kullanılmıştır. *d*, *t** ve *s* harfleri yanındaki +*z* işareti, metinde harfin kıymetine işaret etmek üzere, bu harflerin ekseriyâ altında ve bâzan üstünde, ilâve edilen arap. *z* harfine delâlet eder. Cedvelin solundaki sıra — metinde geçen sözleri, kavis içine alınan rakamlar — bunların sayısını ve diğer rakamlar ise, metindeki satırları gösterir) :

		<i>d</i>	<i>d+z</i>	<i>t</i>	<i>t*</i>	<i>t*+z</i>	<i>s</i>	<i>s+z</i>	<i>z</i>	<i>y</i>
<i>ağın</i>	(3)	116	—	—	—	275, 467	—	—	—	—
<i>buğun</i>	(3)	123	—	—	400	—	—	421	—	—
<i>eğer-</i>	(1)	—	—	—	—	—	105 (e-)	—	—	—
<i>eğgü</i>	16)	—	—	—	146, 240, 245 270, 355, 365 389, 405, 406	316, 377, 378	192	—	—	333, 374, 375
<i>eğle-</i>	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—	376
<i>ığ-</i>	(4)	—	—	—	—	135	31, 36, 79	—	—	—
<i>içi</i>	(11)	19	—	—	37, 121, 245 281, 289, 303 306, 313, 352 364	—	—	—	—	—
<i>kağgu</i>	(2)	—	—	—	—	415	—	426	—	—
<i>keç</i>	(6)	—	—	176	268	—	—	254 (?)	18, 369	334
<i>keç-</i>	(5)	—	—	—	—	189	—	—	—	167, 277, 300 354
<i>keçim</i>	(3)	—	—	—	—	186, 297	—	—	—	168
<i>kiğin</i>	(7)	75, 114	—	—	208, 358, 371 390, 481	—	—	—	—	—
<i>koç-</i>	(6)	—	—	—	—	—	—	—	—	167, 240, 307 401, 407, 436
<i>koğı</i>	(2)	—	102	—	—	282	—	—	—	—
<i>koğkılık</i>	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—	270
<i>küç-</i>	(2)	—	—	—	—	—	349, 350	—	—	—
<i>toğ</i>	(2)	—	—	—	—	—	—	—	—	255, 305
<i>ığ-</i>	(1)	—	—	—	—	—	—	14	—	—
<i>ıyağ-</i>	(1)	—	—	—	432	—	—	—	—	—
<i>yoğ-</i>	(1)	—	—	—	—	—	—	350	—	—
<i>yüç-</i>	(2)	—	—	—	—	—	352	190	—	—
21	80	5	1	1	27	11	8	6	2	19

Uygur alfabesi ile yazılan metinlerin imlâsında umûmiyetle ve bil-hassa son devirlerde *d* ile *t* ve *z* ile *s* harfleri karışık kullanılmakta ve biri diğerinin yerine geçebilmektedir. Fakat *đ* sesinin telâffuz kıymeti değişmedikçe, bunun yerine *z* veya *s* harfi yazılmamaktadır. Ben şahsan böyle bir misâl ile karşılaşmışımı hatırlamıyorum. A nüshası müstensihinin bunları karışık kullanmakta bir aykırılık görmemiş olması, onun kendi şivesinde artık *đ* (ar. harfl. *z*) sesinin husûsî bir kıymeti olmadığını ve bunların da arap ve farsça kelimelerdeki *z*'lerin türk ağzında aldığı şekli, yâni *z* ile telâffuz edildiğini gösteriyor (ya-

bancı sözlerde *z* harfinin imlâsı için bk. A 65 *pesirle*-<*pezirle*-). Bu husûsiyet şivelerde daha çok *d>g* inkişâfının tamamlanmasından sonra görülmektedir. Msl. Kazan türkçesinde *edgü* sözü, normal inkişâf seyrini tâkip ederek, *iyî* olmuştur; fakat sonradan, artık bu şivede *d* sesi bulunmadığı bir devirde, eski yazı dilinden, «azîz ve mukaddes» mânalarına, *ezgü* veya *izgü* sözü benimsenmiş, *izgü* ve daha çok *izgî* şekli ile, bu şiveye mal edilmiştir. Bugün bunlardan biri umûmî (*iyî*) ve diğeri dinî (*izgî*) mefhûmlara âit olmak üzere, her ikisi de, en aşağı tabakalara kadar, halk arasında kullanılmaktadır. A nüshasında bir çok yerde bu sesi ifâde eden harflerin altına ar. harf. *z* eklenmiş olmasını, müstensihnin tarihî imlâyâ karşı gösterdiği alâka ile izah edebiliriz.

Arap harfleri ile yazılmış olan Ba ve C nüshalarında *d* yerine geçen *t*'ler, tabîî, yanlıştır. Bunun müstensihlerin metni pek iyi anlamadan veya belki de bu sesin hakikî kıymetini kavramadan yaptıkları nakillerden ileri gelmiş olması pek muhtemeldir. 79'da *ıddım* veya *ıdtım* yerine, Ba'da *it-tim* ve C'de *it(t)im* yazılmıştır ki, Bu'daki *ettim* şekline bakılırsa, bunun *et-* veya *it-* fiili ile alakalı görülmüş olması mümkündür. Bu 135 *ısm-a* ve Ba *ızma* (<*ıdma*) ile C282 *kozi* (<*koğı*) şekilleri hakkında da aynı şey düşünülebilir. (*Kutadğû bilig* nüshaları ile diğer bâzı eserlerde görülen *koşkı* (<*koğkı*<*koğıkı*) ve Mahmud Kâşgarî'de de tesâdüf edilen *koťkı* şekillerinin, ses uyumu yolu ile, *s<d* veya *t<d* inkişâfı şeklinde telâkki edilmiş olması düşünülebilir. Orhun âbideleri ile Kâşgarî'de rastlanan *ıtı*, *ıt(t)ı*<*ıdtı*, *ko(t)ı*<*koğtı*, *tıt(t)ı*<*tıdtı* v. b. misâlleri de göz önünde tutularak, bu husûsun ne dereceye kadar inkişâf veya imlâ meselesi ile ilgili olduğunun ayrıca araştırılması lâzımdır).

Nüshalarda *y* (<*d*) ile yazılan misâllere gelince, bunun büyük bir kısmı aynı sözlerin değişik imlâlarına âittir; msl. *edgü* yanında *eygü*, *keç-* yanında *key*, *keç-* yanında *key-*, *koç-* yanında *koy-*, *küç-* yanında *küy-* v. b. Nüshaların her üçünde yalnız *y* ile yazılan *eyle-* (<*edle-*, AB 376; C *tarı-*) ve *toy-* (<*toğ-* ABC 255 ve 305) sözleri geçmektedir. Bunlardan *eyle-* nisbeten az kullanılan bir sözdür. Daha mühim ve üzerinde durulması lâzım olanı, metinde iki yerde geçen *toy-* fiilidir. Fakat diğerleri yanında bir tek istisnâ teşkil eden bu misâle bakarak, umûmî bir karara varmaktansa, bunun sonradan esere sokulmuş bir yenilik olarak kabûl edilmesinin daha doğru olacağını zannediyorum.

Bütün bu misâllerden eserin aslının bu sesin *d* ile yazıldığı bir devreye âit olduğu fikri, ayrı bir müşkilâta mârûz kalmadan, kabûl edilebilir.

Eserin sonunda Arslan Hoca Tarhan tarafından yazılan parçadaki *koğup-tur* (507) şeklinde *-tur* (< *turur*) 'un *p-* zarf-fiil şekli ile bitişik kullanılışı yeni olduğu gibi, buradaki *-y-* sesi de, müstensihede değil, müellife âit olmalıdır. Bugün cenûb-i şark şiveler grubunda umûmî olan *-tû* (< *-tur* < *turur* ekinin takrizin yazıldığı tarihe kadar çıktığının tesbiti, bu gurupta bâzı şekillerin nisbî tarihleri hakkındaki bilgimizin artmasına yardım edecektir.

21. *fağlındın* (ABu *faslı-tın*, Ba C *fağlı-dın*). İsim ve bilhassa iyelik ekili isimlerin tasrifinde *'Atēbetū'l- haqayık* 'ta bâzı yenilikler ve nüshalar arasında bu husûsta bâzı farklar mevcuttur.

1. A k k. (yükleme) hâli ekleri, 1. isimlere (*-ğ, -g*), 2. zamirlere (*-nı, -ni*) ve 3. iyelik ekili sözlere (*-n*) mahsus olmak üzere, eskiden üç esâs grupta toplanıyordu. Cüz'î istisnâlar ile (*-ğ, -g* yerine *-nı, -ni* eklerinin kullanılması için bk. G. R. R a c h m a t i, *Türkische Turfan-Texte*, VII, 7) bütün «uygur devri» boyunca devam eden bu vaziyet, ayrı şive temâyülleri yüzünden, daha sonraki devirlerin yazı dilinde darlaşmaya doğru inkişâf etmiş ve bundan dolayı yukarıdaki üç grup yeni bir tasnife tâbi tutulmuştur.

Eski *-ğ, -g* ekleri bugün yalnız cenûp şivesinde muhafaza edilmiştir (*p-* zarf-fiil eklerinde olduğu gibi, burada da yardımcı ünlü eke dâhil zannedilmiş ve *-ğ, -g* sesleri, birden fazla heceli sözlerin sonundaki aynı seslerin seyrini tâkip ederek, düşmüştür; *başı* < *başığ, göz* < *közüg*); buna mukabil bilhassa 3. şahıs iyelik ekili sözlere gelen *-n* eki, daha önceleri yazı dilinde kullanıldığı hâlde (msl. *başın*), bugün artık unutulmuş ve bunun yerine *-nı* ve *-ni* ekleri geçmiştir. Diğer şivelerde ise, isimlerin tasrifindeki *-ğ, -g* ekleri unutulmuş ve bunun yerini geri kalan ekler almıştır. Bu inkişâfın, ayrı sâha ve devirler içinde, yavaş-yavaş ilerilemiş olduğunu tasavvur etmek güç değildir (3. şahıs iyelik ekinden sonra bir çok şiveler *-n* ekini muhafaza ettikleri hâlde, 1. ve 2. şahıslarda artık *-nı, -ni* ekleri, kullanılmaktadır; *Özbekische Grammatik*, 245 'ten öğrendiğimize göre, özbekçede umûmî olan *-nı, -ni* yerine, bâzan hâlâ *-n* ekine tesâdüf edilmektedir; msl. *atım-nı* yerine, *atım-t-n* ve *küni-ni* yerine, *küni-n*).

'Atēbetū'l- haqayık 'ın mevcut nüshalarının yüklem hâli eklerinin kullanılışı aşağıdaki manzarayı arz etmektedir:

1. *-g* eki metinde yalnız iki defa geçmektedir: 117 *biliglig kereklig sözüg sözleyür* ve 151 *bir ol yañğsar erse kereksiz sözüg*. 117 'de A *sosüg* (*-s-* altında ar. harf. z), Bu *sosın*, Ba ve C *sözün* ve 151 'de A *söz* - *üg* (*söz ok* şeklinde de okunabilir). Bu *sosın* Ba ve C *sözün*. Artık

muhit için yabancı sayılan bir şeklin vezin ve kafiye himâyesinden mahrûm bulunan yerlerde, ne kadar kolaylık ile değiştirilebileceğine bu misâl iyi bir nümûne teşkil etmektedir. Eserin Arslan Hoca Tarhan tarafından te'sis edilen nüshasında da buna benzer 'değişikliklerin yapılmış olduğunu ve eserin aslında bu ekin daha çok miktarda kullanılmış bulunduğunu tahmin edebiliriz.

2. *-ni*, *-ni* ekleri, isim ile 1. ve 2. şahıs iyelik ekili sözlerin sonunda, normal yükleme hâli ekleridir. Bunlar, kalın ve ince şekilleri birlikte, bütün isimler (45 yerde) ile 1. şahıs (4 yerde) ve 2. şahıs (6 yerde) iyelik ekili sözlere hâkimdir (bu eklerin *-n* yerine kullanılması için aş. bk.).

3. *-n* eki, 3. şahıs iyelik ekili sözlerde, umûmî olarak, kullanılan ektir. Metinde 35 yerde *-n* ve 15 yerde *-ni*, *-ni* ekleri kullanılmıştır ki, burada ikinci şekil hesabına bir ilerileme müşâhede edebiliriz.

Bunlardan başka, nüshalarda *-ı* ekine de tesâdüf edilmektedir; msl. 77 'de *kıtabı* yerine, B nüshasında *kıtabı* ve 465 'te A, B ve C nüshalarının her üçünde *kıtabı* yazılmıştır. Metinde birden fazla heceli sözlerin sonundaki *-ğ* ve *-g* seslerinin henüz yerlerinde durduklarına bakılırsa (bu husûsta tek istisnâ teşkil eden A 457 *kamu* < *kamuğ* inkişâfını başka sebeplerde aramak icâp edecektir; *kamuğ* şekli eserde 11 yerde geçer), bunda bu sesleri artık inkişâf ettirmiş olan bir şivenin te'sirini aramak doğru olur.

II. Dat. (verme) hâli ekleri 'Atêbetü 'l- *haqayık* 'ta, gerek isim ve gerek 1. ve 2. şahıs iyelik ekili sözlerin tasrifinde, *-ka* ve *-ke* 'dir. Arap harfleri ile yazılmış olan Ba ve C nüshalarında sadalı uyumu te'siri altında, *-ğ* (40 misâlin 23 'ünde) ve C nüshasında (Ba 'da *k-* ve *g-* sesleri yazıda ayırt edilmemiştir.) *-ge* (31 misâlin 22 'sinde) şekillerine tesâdüf edilmektedir (*k* > *ğ* ve *k* < *g* için bk. not 6), *enğke* yerine B 26 'da *inğe* şeklinin bulunmasını cenûp şivesinin te'siri ile izâh etmek mümkün olmakla berâber, bunu şimdilik yazı hatâsı olarak kabûl etmek daha doğru olur.

Dat. (verme) hâli ekinin, tarihî inkişâf bakımından, daha mühim olanı, iyelik ekili sözlerin sonundaki şekilleridir. Aslında 1. şahıs *-nğ*, *-nge*, 2. şahıs *-nğga*, *-nğge* ve 3. şahıs *-nğa*, *-inğe* (bk. not 6,5) şekillerinde olduğu düşünülen bu eklerin 1. ve 2. şahıslara âit olanlarının eski metinlerde *-mka*, *-mke* ve *-nka*, *-nke* ile yan-yanâ *-ma*, *-me* ve *-na*, *-ne* şekillerinin de kullanılmış olduğu görülüyor. Bugünkü şivelerde de umûmîleşmek temâyülünde bulunan bu inkişâfın sebebini bir taraftan

-mğ-, -mg- ve -ñğ-, -ñg- seslerinin ayrı şivelerde birleşmiş olmalarında ve diğer taraftan 3. şahıs şeklinin te'sirinde aramak mümkündür. 'Atebeṭü 'l- ḥaḳayıḳ'ın arap harfleri ile yazılan nüshalarında bu eklerin ünsüz uyumuna tâbi tutulmuş olmaları da bu fikri te'yit eder.

Gerek şivelerin tasnifinde ve gerek yazı dilinin merhalelerinin tesbitinde 3. şahıs şekline ayrı bir yer ayırmak lâzımdır. Bu ekin eski şekli, verme hâli eklerinin başındaki ğ- ve g- seslerinin iyelik ekili sözlerin sonuna gelen «yardımcı» n ile birleşmelerinden vücûda gelmiştir (msl. *başınğa* < *baş-ı-n-ğa*, *köziñge* < *köz-i-n-ge*). Bu -ñga ve -ñge şekillerinin sonradan, bir taraftan iyelik ekinden sonra «yardımcı» n getiren şivelerde -na ve -ne, diğer taraftan bu n sesini getirmeyen şivelerde -ğa ve -ge olmak üzere, başlıca iki kola ayrıldığını görüyoruz. Bunun eski türk şivelerinde de mevcut, fakat yazı diline girmemiş veya daha sonraki devirlerde meydana gelmiş bir husûsiyet olup-olmadığını, bugün elde mevcut mâlzeme ile, kat'î olarak, halledecek bir durumda bulunmuyoruz. Uygur metinlerinde bir deîa geçen *öz-i-ke* şeklinin (bk. *Alttürk. Gram.*, s. 98) bir istisnâ olarak kabûl ve bunun iyelik ekili bir söz şeklinde telâkki edilmemiş olması ile izah edilmesi doğru görünüyor (evvelce sâdece bir terkip olan, fakat sonradan bir coğrafi isim vaziyetine geçen *Rumeli* v. b. tâbirlerin bugün gözümüzün önünde cereyan eden inkişâfı bu fikri desteklemektedir). Fakat uygur devresinden sonraki eski metinlerde bu şekillerin karışık kullanılması, bu meselenin hallinde ayrı-ayrı kelimelerin izahından ziyâde, daha geniş bir mâlzemeye baş-vurmanın zarûrî olduğunu gösteriyor. *Lieder aus Alt-Turfan*'da kafiye de geçen *yınıñı* (47) ve *bilinge* (45) misâlleri, *anğğı* (86), *eşinğge* (33,35) ve *keyseñgiz* (59; fakat *menği*, 87) ile mukayese edilirse, belki bunun ñ'nin parçalanması ile izahı mümkün gibi görünür; fakat *Neḥcū 'l-ferâdis*'te *arḳ ısıñğa* (54 a), *ḥizmetinğa* (54 b 17), *atasınğa* (144 a 17), *ḳatınğa* (144 a 8), *çam'a nıamazınğa* (53 b 2) şekilleri ve Rabgûzî *Ḳışaşū 'l-enbiya*'da *ḳaşıñga*, *öziñge*, *körkiñge* yanında *ḳırınğa*, *tağınğa* ve *köñgline*, *küline*, *ḳoldaşına* ile *şaratığa*, *nevrüz küñige* şekillerinin bulunması ise, bu izah çerçevesini aşmaktadır. Tarihin bir merhalesinde husûle gelmiş olan bilhassa bu sonuncu husûsiyetin bugünkü mümessilleri cenûb-i şark grubu ile bu gruba yakın bulunan şivelerdir. Özbekçe, aslında bu gruba dâhil olmamakla berâber, tarihî kaynaşmalar ve kısmen son devir yazı dilinin te'siri altında, bilhassa merkezlerde, bu bakımdan, cenûb-i şark şivelerine yakın bulunmaktadır. Burada (bk. *Özbek Gram.*, s. 84) normal şekil -ğa, -ge (msl. *atığa*, *anasığa*,

birisige v. b.) olup, bâzan *-na*, *-ne* (msl. *atına*, *anasına* v. b.) ve bâzan da *-nğa* (msl. *atınğa*) şekillerine de tesâdüf edilmektedir.

‘*Atēbetū ’l-ḥaḳayīḳ*’a gelince, nüshalarda bu bakımdan farklı olan misâller şunlardır:

D a t. (verme) hâli

263	<i>dostınğa</i>	A	<i>tostı-ka</i>	Bu	<i>tosdın-a</i>	Ba	<i>dos-tına</i> C <i>dostına.</i>
14	(<i>biri birke</i>)	A	(<i>bir-i bir-ke</i>)	Bu	<i>bir biri-ke</i>	Ba	<i>bir biri-ke</i> C (<i>biri birge</i>)
308	<i>içinġe</i>	A	<i>içinge</i>	Bu	<i>içinge</i>	Ba	<i>içi-ke</i> C <i>içinke</i>

A b l. (çıkma) hâli

21	<i>fazlımdın</i>	A	<i>faslı-tın</i>	Bu	<i>faslütın</i>	Ba	<i>fazlı-dın</i> C <i>fazlı-dın</i>
189	<i>nenġindin</i>	A	<i>nengġindin.</i>	Bu	<i>nenggi-tin</i>	Ba	<i>nengi-din</i> C <i>nengi-din</i>
145	<i>tilindin</i>	A	<i>tilin-tin</i>	Bu	<i>til-i-tin</i>	Ba	<i>tili-din</i> C <i>tilindin</i>

L o k. (bulunma) hâli

181	<i>sonġında</i>	A	<i>songġı-ta</i>	Bu	<i>songı-ta</i>	Ba	<i>songı-da.</i> C <i>songı-da.</i>
11	<i>yolında</i>	A	<i>yolında</i>	Bu	<i>yol-ı-ta</i>	Ba	<i>yolı-da.</i> C <i>yolında.</i>

Bu misâllerin en mühimi, şüphesiz, 848 (1444) tarihinde Semerkand’da istinsah edilmiş olan A nüshasında gördüğümüz misâllerdir. Bu nüshada eski ve yeni şekiller verme hâlinde 4:1, A b l. (çıkma) hâlinde 8:1 ve L o k. (bulunma) hâlinde 7:1 olmak üzere, 19:3 nisbetinde olup, A b d ü r r e z z a k B a ḥ ş ı tarafından 884 (1479)’te İstanbul’da istinsah edilen B nüshasında bu nisbet bir az daha yüksektir. B nüshasında bilhassa *içinġe* (308) yerine, Bu’da *içinge* ve Ba’da *içi-ke* şekillerinin, aynı şahıs tarafından eski ve yeni yahut biri asıl nüshaya ve diğeri müstensihinin kendi şive husûsiyetine göre, yazılmış olması dikkate değer. Yukarıdaki misâllerden çıkan netice, bu şive husûsiyetinin A nüshasının istinsah yollarında bu muhitte artık, yazı diline girebilecek şekilde, umûmîleşmiş olmasıdır.

Diger hâllerin tasrif şekillerinde eserde tarihî inkişâf için husûsî ehemmiyeti hâiz misâller yoktur. Abl (çıkma) hâli, normal olarak, ünsüz uyumuna göre, *-dın, -din, -tın, -t'n'*dir. *-da, -de* şekillerinin kullanılış tarzı hakkında (eserde bunlardan 10 misâl vardır), şimdilik, bir fikir ileri sürmek istemiyorum. Eski devirlerde daha çok kullanılan ve bugünkü şivelerde ancak kalıplaşmış terkiplerde kalmış olan bu şekil ile Instr. (vâsita) hâli üzerinde başka bir münâsebetle durmak niyetindeyim. Eserdeki misâller için bk. fihrist *-dın, -n, bile* ve *birle*.

23. ol ol. İsim cümlelerinde bildirme bağları meselesi türkçede fiil tasrifi meselesi ile yakından ilgilidir. Türkçede fiillerin tasrifi başlıca üç grup içinde toplanabilir. Bunlardan biri — teklik ve çokluk ile şahıs mefhûmlarını içine alan husûsî ekler ile tasrif edilen fiil şekilleri (msl. emir şekli: 1. *-ayın, -ayn, -alım, -lın*; 2. —, *-ğıl, -ñ, -ñız*; 3. *-zun, -zunlar* ve bunların ince şekilleri), ikincisi — aynı mefhûmları kendinde toplayan ekler ile tasrif edilen şühûdî mâzî şekilleri (bu ekler aslında fiilden isim yapma eki olduğu düşünülen mâzî eki ile tasrifinde kullanılan iyelik eklerinin birleşmesinden vücûda gelmiştir: 1. *-dım, -dımız*; 2. *-dın, -dınız*; 3. *-dı, -dılar* ve bunların ince şekilleri) ve üçüncüsü — aslında isim-fiil eklerinin sonlarına şahıs zamirleri getirilmek suretiyle tasrif edilen diger şekiller.

Bu gruplar umûmî şekillerini muhafaza etmekle berâber, ayrı devir ve şivelerde, aralarında bâzı grup ve ek değişmelerine mârûz kalmışlardır; msl. şart şeklinin, eskiden üçüncü gruba dâhil bulunduğu hâlde, bugün ikinci gruba geçmiş olması; emir ve dilek şekillerinde bâzı şivelerde tasrif sırasında vücûda gelen karışıklıklar; 1. şahıs çokluk mâzî eki olan *-mız, -miz* yerine, bugün umûmiyetle *-k, -k* eklerinin kullanılması; emir şeklinde 1. şahıs çokluk eki olan *-alım, -lın* yerine de *-k, -k* eklerinin geçmesi; üçüncü grupun tasrifindeki şahıs zamirlerinin, diger eklerin te'siri ile, kısmen şekillerini değiştirerek, eklemeleri ile husûle gelen büyük veya küçük değişiklikler bunlardandır.

İsim cümlelerindeki bildirme bağları meselesine ilk temâs etmiş olan Schinkewitsch (*Rabghūzīs Syntax, MSOS, XXX, Abt. II, 8—11*) şu neticeye varmıştır: Menfî cümlelerde kullanılan *ermes* ve diger bâzı misâller, hakikî bağların *er-* (« mevcut olmak ») ve *tur-* (« durmak ») fiillerinin muzârî şekilleri olduğunu kabûle sevk ediyor. Çok kullanılanıklarından dolayı, *erūr* ve *turur* zamanla düşmüş ve bunların yalnız tasrif ekleri muhafaza edilmiştir. Aynı vaziyet rus dilinde de görülmektedir; eski slavcada mevcut olan bu bağlar fiilin bugünkü zaman şeklinde rusçada kaybolmuştur.

Arkadaşımızın varmış olduğu bu netice, bâzı tashihlerin yapılması şartı ile, doğrudur. Yukarıda zikredilen *ermes* (< *er-mez*) ile şivelerce bunun yerine kullanılan *tegül* sözü ve bunların cümledeki yerleri hakkında Kâşgarî 'de şu mâlûmatı buluyoruz: *tegül* sözü oğuzca olup, Oğuzlar bunu komşuları olan Arguların *dağ* (*dağ*) *ol* tâbirinden, bozarak, almışlardır (bk. türk. trc. I, 393 ve III, 153).— Sonra *-ğu*, *-gü*, (*-ku*) ve *-ası*, *-esi* ekleri münâsebeti ile verilen misâllerden *tegül* ve *ermes* sözlerinin cümle içinde kullanılışları hakkında şunları öğreniyoruz (bk. II, 67—71): Oğuzların *bu ya kurası oğur tegül* (« bu yay kuracak vakit değil »), *bu turası yir tegül* (« bu duracak yer değil ») ve *bu tağ ağası oğur tegül* (« bu dağa çıkacak zaman değil ») şekillerine mukabil, diğer türkler *bu ya kurğu oğur ermes*, *bu turğu yir ermes* ve *bu tağ oğku* (*oğur*) *ermes* demektedirler (Schinkewitsch, *göst. yer.*, Kl. Sz., XVIII, 44 'e istinâden, *tegül* ve *ermes* sözlerini kullanmış olan türk şivelerini saymış ise de, şivelerin listesi bu sözlere değil, *-ğu* ve *-ası* eklerine âit olacaktır).

tegül ve *ermes* (< *ermez*) sözlerinin gerek tarihî seyrini ve gerek şivelerdeki durumunu, eksiksiz olarak, tâkip etmek imkânına şimdilik sâhip bulunmuyoruz. Kâşgarî 'nin işaret etmek istediği gibi, bunları yalnız şive hudutları ile izah etmek bir az güçtür. Eski metinlerde şimdiye kadar tesâdüf edilmeyen *tegül* 'ün Kâşgarî 'deki izahı sarîh değildir; buradaki *ol* tasrif eki olarak kabûl edilirse, *dağ* (*dağ*) sözünün doğrudan-doğruya veya dolayısı ile, bir menfî mâna ifâde etmiş olması icâp eder. Kelimenin mevcut şekillerini (bk. msl. cen. şiv. *tegül*, *degül*, *degil*, *deyil*, *Cod. Cum. devül*, (*döl?*), türkm. *döl*, Çağ., Kırg. Kazak. *tügül*, Kazan. *tügül* v.b) bir köke bağlayabilmek için, bunun bâzı geçiş şekillerini beklemek lâzımdır.

Kazak ve Kırgız şivelerinde her iki şeklin de kullanıldığı görülüyor. Cümledeki yerleri için bk. msl. *a tügül seni da alıp ketemin* (« yalnız onu değil, seni de götürüyorum »), *ördök tügül qarğa körünböyt* (« ördek değil, karga dahi görünmüyor »), *et tügül su da çok* (« et değil, su dahi yok »), *bilikk kıлмақ tügül mal bağalmaydı* (« idâre etmek değil, sürüye bile bakamıyor ») ve Kırgız: *al emes* (« o değil »), *cağşı emes* (« iyi değil, iyi olmayan »), *kişi emes kişi söz emes sözdü söylöyt* (« adam olmayan adam söz olmayan sözü söyler »); krş. Leb. Şor.: *cağşı ebes* (« iyi değil »), *çabal ebes poldı* (*polar*, « fena olmadı, olmaz, olmayacak »), Alt.: *Pay kiji emes* (« zengin adam değil »); Alt. Tel.: *men anı körgön emes* (« ben onu görmedim »), *men ā yaman etken emes* (ben ona kötülük etmedim »), *ol ā sügüner emes* (« o ona sevincek değil »).

İsim cümlelerinde bildirme bağları meselesine, başka bir münâsebetle, daha evvelce kısaca temâs edilmişti (bk. *Türk dilinin bünyesine dâir, Varlık mecm.*, sayı 134, 1939, s. 49—53). Bütün bu misâllerden isim cümlelerinin aslında fiil cümleleri olduğu ve buradaki bildirminin *er-* fiilinin muzârî şeklinin tasrifinden ibâret bulunduğu kanâatı hâsıl oluyor:

<i>men</i> . . .	isim	+	<i>erür-men</i>
<i>sen</i> . . .	„	+	<i>erür-sen</i>
<i>ol</i> . . .	„	+	<i>erür-ol</i>
<i>biz</i> . . .	„	+	<i>erür-biz</i>
<i>siz</i> . . .	„	+	<i>erür-siz</i>
<i>olar</i> . . .	„	+	<i>erür-olar</i>

Daha sonra, kısmen devir ve kısmen şive husûsiyeti olmak üzere, *erür* yerine, *turur* geçmiş ve aynı te'sirler altında bu sonuncusu da, bâzı şivelerde hâlâ müşâhede edilen bakiyeleri hâric, bugün artık kullanılmamağa başlamıştır. Burada şahıs zamirleri ile aynı zamirlerden inkişâf etmiş olan fiil çekim eklerinin, şive ve devirlere göre, değişmiş şekilleri göz önünde tutulmalıdır.

Türkçenin metinler üzerinde tâkip edebildiğimiz devrinde her üç şeklin de yan-yanâ kullanılmasına tesâdüf edildiğine göre, bu inkişâfın belki daha önceki devirlere âit olduğu kabûl edilebilir. Tarihî metinler ile bugünkü şivelerde bunların hangilerinin daha çok tercih edildiği ve karışık kullanılan hâllerde ise, bunun sebepleri üzerinde durulabilir. Metinlerin en eskilerini teşkil eden Orhun âbidelerinde *erür* şeklinin pek az kullanılmış olması, bir taraftan metinlerin muhtevâsı ve diğer taraftan âbidelerin âit bulunduğu türk zümrelerinin şive husûsiyetleri ile izah edilebilir kanâatindeyim. Uygur metinleri ile daha sonraki devirlerde yazılmış olan eserlerde bu husûsta bol mâlzeme mevcuttur. Bütün bunları bir araya getirmek ve mukayeseli bir tetkike tâbi tutmak, ayrı bir artırma mevzuu olduğundan, burada bu mâlzemeye toptan temâs etmek imkânsızdır. Uygur metinlerinde müsbet ifadelerde, umûmî olarak, *erür* ile nisbeten az miktarda *turur* ve daha çok yalnız tasrif ekleri kullanıldığı gibi, ayrıca işâret edilmemiş olan hâller de mevcuttur. *turur*'un kısaltılmış veya ekleşmiş şekillerine bu metinlerde tesâdüf edilmemektedir. Aynı şeyi *Qutağğu bilig* için de söyleyebiliriz. *Kışaşü'l-enbiya*, *Neħcū'l-feradis*, *Codex Cumanicus* ve bu devirlere âit diğer eserlerde ise, *erür* ile *turur* rollerini değiştirmekte ve bir de *turur*'un *dur* ve ekleşmiş şekilleri meydana çıkmaktadır.

Bugünkü şivelerin bir kısmında, yardımcı fiilin kalkması ile, zarf-fiil şekillerinin tasrife tâbi tutulmuş gibi görünmesi isim cümlelerindeki *turur* 'un inkişâfı ile ilgilidir. (msl. *kel'pmen* < *kelîp turur men*, *kel'ptu* < *kelîp turur* v. b); Bu şekli artık Rabgûzî 'de de görmekteyiz (bk. Schinkewitsch, s. 84)

'*Atêbetû 'l-hakayık*'ta isim cümlelerindeki bildirme bağları için bk. (fiilsiz ve bağısız olanlar burada ayrıca gösterilmeyecektir):

erür (250 *aıklık e.*, 112 *arığsız e.*, 110 *asıgsız e.*, 497 *atı e.*, 193 *bekasız e.*, 499 *bile e.*, 334 *bu e.*, 109 *tatığsız e.*, 279 *têvazû^c e.*, 477 *uz e.*, 493 *yüksek e.*).

turur (257 *aıkl er t.*, 155 *köni söz t.*, Bac *têvazû^c t.*, B. 130 *til küdezmek t.*).

men (289 *aşıl m.*, 10 *mukîr m.*, 271 *men m.*).

sen (335 *ortak s.*),

ol (90 *aıkl o.*, 151 *bir o.*, 85 *dînar o.*, 32 *kaçan o.*, 23 *ol o.*, 160 *til o. v.b.*; metinde 37 yerde geçmektedir).

Yukarıdaki misâller arasında ABu 279 'da *têvazû^c erür* olduğu hâlde, BaC 279 'da *têvazû^c turur* ve AC 130 'da *til küdezmek tiyür* yerine, B 'de *til küdezmek turur* şeklinde yazılmış olması mühimdir. Bu yenilik ve yanlışlığın *turur* lehine yapılmış olması, bunun tarihî seyri hakkındaki fikri kuvvetlendircek mâhiyettedir.

26. *olar*. Nüshalarda şahıs zamirlerinin şu tasrif şekillerine tesâdüf edilmektedir: Nom. (adama) 1. *men* (13x), 2. *sen* (7x), 3. *ol* (24x) Gen. (ilgileme) 1. *meniṅ* (2x), 2. *seniṅ* (5x), 3. *anıṅ* (11x) ve *anıṅ* (C 290); Dat. (verme), 1. *maṅa* (7x), 2. *saṅa* (14x), 3. *aṅa* (9x) ve *aṅar* (5x); Akk. (yükleme) 1. *mini* (1x) ve *meni* (ABu 482), 2. *sini* (5x) ve *seni* (A 5x, B 1x), 3. *anı* (9x); Lok. (bulunma) 1. *minde* (1x) ve *mende* (ABC 481), 2. *sinde* (1x) ve *sende* (AB 175), (28); Abl. (çıkma) 1. *mindin* (1x) ve *mendin* (ABu 29), 3. *anda* 2. —, 3. *andın* (1x) ve *anda* (1x); Instr. (vâsita) 1. —, 2. —, 3. *anın* (6x), A equat. (eşit) 1. — 2. — 3. *ança* (1x).

Cemi şekilleri: 1. —, 2. *siz* (2x), 3. *olar* (2x), *anlar* (ABC 26, 204), *olardın* (1x).

Türkçede isim ve fiillerin tasrifinde köklerin değişmediği ve eklerin sözlerin sonuna getirildiği mâlûmdur. Bu umûmî kaideden bâzı söz bölümlerini ve bilhassa şahıs ve işâret zamirlerini hâric tutmak lâzımdır; türkçede bu sonuncuların kökleri, tasrif edilirken, az-çok değişikliklere uğramaktadır. Bu husûsu biz *ol* zamirinin bütün tasrif hâllerinde ve *men* ile *sen* zamirlerinin Akk., Lok. ve Abl. hâllerinde

(msl. *mini*, *minde*, *mindin*, *sini*, *sinde* ve *sindin*) kolayca müşâhede edebiliyoruz. Uygur devrinde umûmî olan bu şekiller, sonradan, *ol* zamiri müstesnâ, son iki zamirde bunların Nom. şekline uymuştur. 'Atebetü'l-haqqayık'ın B ve C nüshaları bunların daha çok eski şekillerini muhafaza ettikleri hâlde, nüshaların en eskisi olan A nüshasında yeni şekiller hâkim durumda bulunmaktadır. Bu ise, nüshanın yazıldığı tarih ve muhitte artık *i* > *e* inkişafının tamamlanmış olması ile ancak izah edilebilir.

Zamirlerin tasrifinde, bunlardan başka, bilhassa daha şu şekiller üzerinde durmak zarûridir:

1. *anğa* ve *anğar*; *Alttürkische Grammatik* (s. 94 ve 93)'te bu iki şekil arasında bir mâna farkı olmadığı kaydına rağmen, mevcut misâlleri yeniden bir kontrole tâbi tutmak faydalı olacaktır; hiç bir zarûret olmadan, aynı metinde her iki şeklin yan-yanâ kullanılmış olmasını tasavvur etmek güçtür. Buna benzer şekillerin sonradan cihet eki telâkki edildiğine göre (bk. msl. *-tın sîngar* yerine, 366: *-tın sîngaru*), *anğar* (şivelerde bir de *şunğar*, *munğar*) şeklinin de cihet mefhûmu ihtiva edip-etmediği araştırılabilir.

'Atebetü'l-haqqayık'ta *anğa* (9x) ve *anğar* (5x) şekilleri karışık kullanıldığı gibi, sayıları da nüshalarca farklıdır (msl, *anğa* yerine, BC 256: *anğar* ve *anğar* yerine, A 341, B 116, BC 110, 412: *anğa*).

2. *ol* zamirinin cemi şekilleri, eskiden *olar*, *olarıng*, *olarğa*, *oları*, *olarda*, *olardın* iken, sonradan *olar*, *onlar* (şivelerde her ikisi de yeni olacak), *anlar*, *alar*, *ular*, *üler*, *eler* şekillerine girdiklerini ve tasrif edildiklerini görüyoruz. Cenûp şivesinde bugünkü *o* şeklinin meydana gelmesinde başlıca sebeplerden birinin *ol* zamirinin tasrifinde *l* sesinin bulunmaması olduğunu *onlar* şekli de te'kit etmektedir. Özbekçedeki *u* şekli de aynı sebepten ileri gelmiş olacaktır; bu şivede *ol* ve *olar* şekillerinin eskimiş telâkki edilmesi, *onlar* şeklinin nâdir olması ve *ul*'un da, konuşma dilinden ziyâde, yazı diline inhisar ettirilmesi, burada da cenûp şivesinin geçtiği yollardan gidildiğini göstermektedir. Bu şivede bugün umûmî olan *unıñ*, *unğa*, *unı*, *unda*, *undan* ve *unça* yanında, bu sonuncusunun bir de *ança* (*ançadan berli*, *ançoğına*) şeklinin bulunması, bazı eski şekillerin muhafaza edildiğini gösterir. Polivanov (*Kratkaya grammatika uzbekskago yazıka*, Taşkend-Moskva, 1926, § 57) *uler* (*üler*?) şeklinin, konuşma dilinde, *eler* telâffuz edildiğini kaydetmektedir ki, bundan bu inkişafın devam ettiği neticesini çıkarmak mümkündür. Kazakça için Baytursun (*ulı Akımet*, *Tıl-Çural*, Kızıl-Orda, 1927, II), *ol*, *onuñ*, *oğan*, *onu*, *onda*

ve *onan* şekillerini kaydettikten sonra, bunların *olduñ*, *olğa*, *oldan*, *olda*, *oldan* yerine kullanıldıklarına işâret etmek lüzûmunu duymuştur; burada cemi şekli *olar*, *olardıñ*, *olarğı*, *olardı*, *olarda* ve *olardan* v. b. 'dır. Yudağın (*Kirgizsko-russkiy slovar*, Moskva, 1940) kırıgızca için *ol*, *oğ* = *ağa* şekillerini vermekle berâber, asıl zamiri *al* maddesinde toplamıştır: *anın*, *ağı* = *aa* = *ağın*, *anı*, *anda*, *andan*, *anı üçün* = *anın üçün* ve bilhassa *al emes* («o değil»), *al cerde* («o yerde»); cemi şekli gösterilmemiştir. *Oğuz koğan destanı* 'nda *anlar* şekli kullanılmakta ve *Codex Cumanicus* 'ta ise *anlar* ve *alar* yan-yanâ bulunmaktadır.

Bu misâllerden de anlaşılacağı gibi, gerek metinlerde ve gerek şivelerde oldukça karışık bir durumda bulunan bu zamir şekillerinin ayrıca incelenmesi zarûridir. Bu yapılmadıkça metinlerde görülen karışıklığın metne veya müstensihlere âit olup-olmadığı meselesi münâkaşalı kalacaktır. *‘Atebetü ‘l-hağayık* 'ta her üç nüshada 32 'de *olardın* şeklinde yazıldığı hâlde, 26 ve 204 'te *anlar* şekli geçmektedir. (26 'da, vezin icâbı, bir zarûret kabûl edilebilirse de, 204 'te böyle bir mecbûriyet yoktur). Eserin umûmî durumuna göre, her iki yerde de bunların eski şekli tercih edilmiş olmakla berâber, bunun ne dereceye kadar doğru olduğunda tereddüt ettiğimi de itiraf etmek mecbûriyetindeyim.

26. *kızıl eñg* «kızıl, al, penbe yanak»; bu tâbirin aynı mânada kullanılması için bk. *Qatadğu bilig*, 954:

*yime keçti ödler bir onça bu yañg
bu ay toldı topğun kızıl kıldı eñg*

Buradaki sevinme mefhûmundan başka, bir de utanma ve benzer duyguların renklerle ifâde edilmesine türkçede her devir ve sâhada tesâdüf edilmektedir; yalnız bâzı renkler zamanla başka mânalarda kullanılmağa başlanmıştır. Türkçede bu husûsiyet ayrıca tetkike değer bir meseledir.

34. *törtlençi* (Ba *törtlenç*, C *törti-lençi*, A *tordülençi* ve Bu *tört-dilenç*; vezne uymadığına göre, bu sonuncusunun da, *törtlenç* yerine, yanlış yazılmış olduğunu kabûl etmek lâzımdır) «dördüncüsü» (veya «dördüncü»; bk. 33: *üçünç*). Benzer şekiller için bk. *Qatadğu bilig*, A nüshası, fihrist 52. bâb.: *ikilinç* ve beyit 132: *iklinç* (mensûr mukaddimedede -nç-i eklerinin artık birleşmiş olduğu — bk. str. 30: *bir*, *ikinci*, *üçünçi* ve *törtünçi* — ve manzûm mukaddime ile asıl metinde ise, *ikinti* yerine *ikinç* — Kâşgarî'de *birinç*, *ikinç* v. b. — eski şekillerin muhafaza edildiği anlaşılıyor; bk. manzûm mukaddime 65—66: *birisi*, *ikinci*, *üçünçi*, ve *törtünçi*; metin 131—137'de seyyâreler bahsinde: *eñg üstün*, *anınğda basa ikinç*, *üçünçi*, *törtinç*, *bişinçi*, *basa* ve

eñg altın); Rabguzi, *Kışaşşü 'l-enbiya* 'nın Londra nüshasında (bk. S. Malov, *Musulmanskie skazaniya o prorokah po Rabguzi; Zap. koll. vostokov.*, V, 507—527) sıra sayı sözleri -nç eki aldıkları hâlde, *ikilençi-si* («ikincisi») şekli de geçmektedir (s. 517, str. 16), bk. bir de Kazan (1905) tab'ı, s. 189, str. 14 (manzûm parça): *iki-lençi*; Radloff, *birlenci* (OT, Sart. ve Trkm.) «birinci», *üçlençi*, *törtlençi* ve *yedilençi* (Çağ.) «üçüncü v. b.» — Mevcut misâllerden bu şeklin daha çok orta Asya sâhasına âit olduğu ve -nç, -nçi husûsunda diger rûtbî sayıların inkişâf safhalarını geçirmiş bulunduğu görülüyor.

Sayı isimlerinin köküne veya bunların genişletilmiş şekillerine ilâve edilmekte olan -la, -le eklerinin kullanılışı husûsunda şu misâlleri buluyoruz:

I. -la, -le

1. *birle* (Baskakov ve Nasilov, *Uygurca - Orısça lûgat*, Moskva, 1939), *birle*, *ikkile*, *üçle*, *dörtle* (*Ėt-tuĥfetü 'z-zekıyye, fı 'l-luġatı 'l-türkıyye*, trk. trc. B. Atalay, İstanbul, 1945, 5. 98: «bir defa yap, iki defa yap...»; defa anlamı istenildiği zaman *bir kat*, *iki kat* denir ki, «bir defa, iki defa» anlamlarındadır), *ikile* (Kâşğarî, trk. trc., II, 45: *bir tilkü terisin ikile soymas* «bir tilki derisi iki gez soyulmaz»), *ekkile* (Tel. Alt. «ikisi, her ikisi»), *ikele* (Ş. Süleyman: *ikele kaşlarınıñ resmesi bar — ikele közleriniñ sürmesi bar*), *altıla* (Alt. Tel. «altısı, her altısı» = Tel. *altılağı*), *gettile* (Tel. «yedisi»), *yedile* (Alt. «hafta»; Radloff 'un izahı doğru olmasa gerek), *altıla*, *ceñile* (Baytursun ulu Akımak, *Til-Kural*, Kızıl-Orda, 1927, II, 48; buradaki izaha göre, Kazakçada -la, -le (-da, -d-, -ta, -te) yerine, -dan, -den (-nan, -nen) ekleri de kullanılabilmektedir; msl. *altıdan*, *ceñiden*).

2. İyelik ekili şekilleri: *ikilemiz* (Fitret, *Ozbek tili kırdaları toğrısında bir tecrube*, 1. kitap, 2. basm., Taşkend, 1925, s. 31 — 32), *ekkilebıs*, *ekkileger*, *ekkilezi* (Alt. Tel.), *igilezi* (Şor.), *ikkilezi* (Sağ.), *ikelesi* (P. d. C.), *ikilesi*, *ikeləsi* (Rabguzi, s. 508 aş.), *törtlesi* (Ş. Süleyman, dikkat!), *her ikilesi*, *her ikeleleri* (Özb. Grm.).

3. Instr. (vâsita) ekili şekilleri: *ikkilen* (*işkilen* ve *ikkeylen*), *altülen* (*alteyl-en*; Uyg. - Orısça lûgat, s. 196 ve mad.; fakat aynı sırada *beşlep*!), *altılañ* (= *altıla*, Tel.).

II. -ünlü -le

1. *üçele* (Özb. Grm., s. 91 ve Fitret «her üçü»), *üçüle*, *törtüle* (Tel. «üçü, her üçü» v. b.), *törtele* (Zenker), *segizile* (Alt. Tel.).

2. İyelik ekili şekilleri: *üçeleşi* (Ş. Süleyman, Zenker, P. d. C.), *üçeleşi* (= *üçeleleri*, Fitret), *törteleşi* (Zenker, P. d. C.), *bişeleşi* (Ş. Süleyman, P. d. C. «beşi, her beşi, beşi birden»), *pejilezi*, *sekizilezi*, *onulabız*, *onılağar*, *onılazı* (Tel.), *toğuzılazı* (Alt.).

3. Instr. (vâsita) ekili şekilleri: *üçülen* (*üçeylen*, Uyg.-Orısça lüg., s. 196), *üçüleñ*, *segizileñ* (Tel.).

III. -av -la, -evle

1. *ikevle* (P. d. C.), *üçevele*, *törtevele* (Zenker, P. d. C.), *bişevle* (Ş. Süleyman), *altavla* (Ş. Sül., Zenker, P. d. C.), *altaula* (Çağ.).

2. İyelik ekili şekilleri: *ikevlesi*, *ikevlenüz*, *ikevlemüz*, *üçevelesi*, *üçevelenüz*, *üçevelemüz* (Ebu Hâyyan, s. 148; aş. bk.), *bişevlesi* (Ş. Sül., P. d. C. «beşi birden»).

3. Instr. (vâsita) ekili şekilleri: *ikevlen* (Ş. Sül., P. d. C. «ikisi birlikte»), *ikkâlen* (Sag. «her ikisi»), *ikköleñ* (Koyb.), *üçeulen* (P. d. C.), *altölañ* (Koyb.).

-la, -le ekleri ile alâkalı misâller için bk. bir de A. Zajaczkowski *Les suffixes nominaux et verbaux dans la langue des Karaïms occidentaux*, Polsk. Akad., Mém. de la comm. Oriental., nr. 15, Krakov, 1932, s. 44, 52 — 54.

Kelile ve Dîmne 'nin Kul Meş'ud (XIV. asır) tercümesinde bir *ikiledin* şekline tesâdüf edilmektedir (bk. *Tanıkl. tarama sözlüğü*, I, 369. aynen: *bir kişi bir esrük deveden kaçar idi, hiç sığınacak yer bulamadı, kendözün bir kuyuya bıraktı ve kuyunun üstünde iki budak bitmiş idi, iki elinle anın köküne yapıştı, ikiledin nazar eyledi kim ayağın berkide, gördü kim ayağı altındadır, yilandır*) ki, başka misâller ile te'yit edilinceye kadar, gerek şekil ve gerek mâna bakımından, izahına kalkışmak doğru olmayacaktır.

Türkmencede (bk. Ali, Böri, *Orısça-türkm. sözlük*, Asğa-baat, 1929) bu -la, -le v. b. eklerin beklenildiği yerde kullanılan şekilleri için bk. msl. *ikev*, *ikilikde* («ikisi, ikisi birlikte»), *üçlikde*, *üçimiz*, *döörlikde*, *döörtlep*.

Yukarıdaki misâllerden, kullanılıştaki az-çok fark olmakla berâber, aynı mefhûmu ifâde ettikleri anlaşılan -la, -le ekleri, ya doğrudan-doğruya sayı isimlerinin veya bunların topluluk şekillerinin sonuna gelmektedir. Bu sonuncusunun -av, -ev şekilleri -ağ, -egü 'lerdeki -ğ- ve -g- seslerinin inkişâfından vücûda gelmiştir. Her iki şeklin aynı zamanda kullanılması için, Ebu Hâyyan 'daki kayıt mühimdir. Müellif burada -ğ, -gü (trk. trc., s. 146: *bireğü*; *ikegü*, *üçeğü*, *dördeğü*, *bişegü*, *yidegü* — tercümedeki okunuş şekilleri tashih edilmelidir — ve s. 147: *altağ*, *toğsağ*; müellif *seksegü* şeklinin söylendiğini işit-

mediğini, fakat kıyâsa göre, bulunması lâzım geldiğini söylüyor) ile bundan inkişâf etmiş olan *-avu*, *-evü* (bk. s. 48: *ikevü*, *üçevü*, *dördevü*, *bişevü*, *altavu*, *yedevü*, *toksavu*; müellif, kıyâsa göre, *seksevü* şeklinin bulunması lâzım geldiği hâlde, gerek bu ve gerek on ve daha yüksek sayılarda bu şeklin işitilmediğini yazıyor; *-av*, *-ev* eklerini kullanan bâzı şivelerde de bunların bugün ancak bâzı sayı sözlerinin sonuna geldiği tasrih edilmektedir, bk. msl. *Özbekçe dil sobaklığı*, 1927, III, s. 86) şekillerine âit misâlleri verdiği hâlde, *-le* ekinden bahsederken (bk. s. 148) yalnız *ikevlesi*, *üçevlesi*, *ikevlenüz*, *üçevlenüz*, *ikevlemüz*, *üçevlemüz*, misâllerini kaydetmektedir. Nâsir tercümesinde bu şekilleri göstermiş olmakla beraber, metin kısmında son dört misâlde *-l* yerine *-g* bulunmaktadır; bunların bir kısmı (msl. *ikevlenüz* ve *üçevlemiz*) için eserin başka nüshalarına mürâcaat edilmiş ise de, diğerleri hakkında hiç bir kayıt yoktur. Bunlardan *ikevlesi* yerine, metinde *ikevülesi* ve *ikevlemüz* yerine, *ikügümüz* v. b. yazılmış olması da pek muhtemeldir. Bu neşrin diğer kısımlarında olduğu gibi, bu meselede de bir hükme varmadan önce, nüshaların bir daha karşılaştırılması lâzımdır.

Her hâangi bir şekilde *birle* (> *bile*) deki ek ile ilgili olduğunu düşünebileceğimiz *-la*, *-le* eklerinin menşe'i ve tarihi seyrini tesbit etmek güçtür; bu husûsta bir karara varabilmek için, eski ve yeni metinlerdeki misâlleri dikkatle tâkip etmek lâzımdır. K. Grönbech (*Der türkische Sprachban*, Kopenhagen, 1936, s. 35) *birle*'deki *-le*'yi «die hervorhebende Partikel» olarak târif etmektedir; son günlerde yazdığı bir mektubunda *birleşçi* v. b. «nomina agentis von verbalableitungen» *bir-len-çi* «derjenige der der erste ist» şeklinde izah ettiğini yazmaktadır ki, kendisini bu neticeye götüren âmilleri şimdilik bilmiyoruz. A. v. Gabain (*Özb Grm.*, § 264) 'in, bu eklere temâs ederken, «adverbale Bestimmung» üzerinde durduğu anlaşıyor (isimlerin sonuna gelen *-la*, *-le* eklerinin kısmen Anadolu sâhasında inkişâf etmiş olan *-la*, *-le* < *ile* 'den geldiği kaydedilmektedir). Fitret (*göst. yer.*) *ikele*, *üçele* v. b. şekillerin, bir işi birden fazla kimselerin müşterek (ortaklaşa) yaptıklarını bildirdiğini ve bunlara *ortaklıksan* denildiğini yazıyor. *Özbekçe til sobaklığı* (III, 51—58) 'nda *-la*, *le* 'nin dâimâ iyelik eki ile birlikte, *-avlan*, *-evlen* şekillerinin ise, cümlede hep fâil yerine kullanıldığı ve bunlara *ortaklık sanlar* denildiği kaydedilmektedir. Ş. Süleyman (mukad., s. 20) 'da: — «*-le* ve *-len* lâfzı maiyet mânasına gelir (*ikevle* ve *ikevlen* = *iki ilen*)» — denildiği gibi, Uyg. - Orisça lûgat (s. 196) 'ta «toplayıcı sayı isimleri» kısmında, *-eylen*, *-ilen* ve *-ülen* ekleri ve *ikkilen* || *ikkeyle*, *üçelen* || *üçeylen* ve *altülen* || *alteyle* misâlleri verilmektedir. Bu misâllerden, orta Asya'da bu eklerin *ile*

edâtı ile ilgili görüldüğü anlaşılmaktadır. Bütün bunlar göz önünde tutulursa, W. Bang'ın *birle* < *bir-le (ile)* izahında, hiç değilse şimdilik, haklı olduğunu itirâf etmek lâzımdır. Bu fikir yukarıda II, 1, 2, ve 3'te görülen misâller ile de desteklenebilir. Yalnız *ile*'nin, gerek eski metinlerde ve gerek bu mesele ile ilgili şivelerde kullanılmaması (nısl. özbekçede *ile* yalnız yazı dilinde bulunmaktadır) ve eski metinlerde tesâdüf edilen *-la*, *-le* (aş. bk.) eklerinin, menşe' ve mâna bakımından, henüz izah edilmemiş olması, bu husûsta kat'î bir söz söylemek imkânını vermemektedir.

-la, *-le* şekillerinin inkişâfında sayı isimlerinden fiil yapmak için kullanılan *-la-*, *-le-* eklerinin de az veya çok te'siri olmuş olacaktır (bk. *birinçileğin*, *ikincileğin*, *ikiley*, *ikinçiley*, *birlep*, *ikilep*, *üçlep*, *birevlep*, *ikevlep* v. b.).

Bu şekil üzerinde düşünürken, 1. kelimelerin sonuna gelen ve sâhası geniş olmamakla berâber, eski bir şekil olduğunda şüphe olmayan *-la*, *-le* ve 2. zaman ve tarz zarflarında kullanılan *-layu*, *-leyü* (< *-la-y-u*) ve *-layın*, *-leyin* (< *-la-y-u-n*) ekleri de unutulmamalıdır (bk. msl. 1. *körkle*, *körtle*, *tañla*, *tünle*, *özle*, *öyle*, *yeñile* < *yañıla*, *açla*, *tirigle* v. b. ve 2. *evvelsileyin*, *sabahlayın*, *geceleyin*, *denizleyin*, *arсланlayın*, *oğurlayın*, *almalayın*, *arсланlayu*, *oğurlayu*, v. b.; türkmencede bu eklerin ifâde ettikleri mânalar ile bunların kıpçakçadaki karşılıkları için bk. *Et-Tuhfetü 'z-zekiyye*, 73 a, 75 b, 88 b).

Bu sıranın tamamlanması için, Altay şivelerindeki *-la*, *-le* < *-gele* < *-kele*; bk. *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen, Ung. Jahrb.*, VIII, 1/4, § 11)'den başka, bir nevi te'kit eki olan *-la*, *-le* için bk. Kâşgarî (trk. trc., III, 213): — «*-la*, işin tahakkukunu ve bitmesini gösteren bir edât olmak üzere, fiillerin sonuna gelen bir harftir. Bunu Oğuzlar kullanırlar. *ol bardı-la* «o gitti be», *ol keldi-le* «o geldi be»; «onun gitmesi tahakkuk etti» ve «onun gelmesi tahakkuk etti» anlamındadır. Bu söz, işin olduğunu bilmediği için, dinleyen adamda bir parça inkâr anlamı bulunduğu zaman kullanılır. Bunu o bir türkler bilmezler». — Mütercim bunun, yalnız ince şekli ile, orta ve garbî Anadolu'da kullanıldığını (msl. *geldi le*, *okudu le*) kaydediyor. Buraya bir de bu eklerin şimâl türkçesinde de ve ekseriyâ tek sözle ifâde edilen cümlelerin sonunda, aynı mânalarda kullanıldığını ilâve etmek lâzımdır: *kildî-le*, *kilsî'n-le*, *sin-le*, *yoğ-la* v. b.

38. ersem. Türkçede fiillerin şart şekillerini ifâde etmek için, eskiden *-sar*, *-ser* ekleri kullanılır ve şühûdî mâzî hâric, diğer fiil şekillerinde olduğu gibi, sonuna *men*, *sen*, ve *ol* zamirleri getirilmek

suretiyle tasrif edilirdi. Sonra ekin sonundaki *-r* sesinin düşmesi ve daha sonra tasrifte kullanılan zamirler yerine, şühûdî mâzî tasrif eklerinin kaim olması ile, bugünkü durumu aldığını görüyoruz. Bugün bütün türk şivelerinde umûmî olan bu inkişâfın türk yazı diline girmesi, bu husûsiyetin ayrı-ayrı şivelerdeki inkişâf merhaleleri ile alâkalıdır. Şart ekinin sonundaki *-r* sesinin düşmesine asıl uygur sâhasında yazılmış olan metinlerde de tesâdüf edilmektedir (bk. G. R. R a c h m a t i, *Türkische Turfan-Texte*, VII, s. 7 : *barsar — barsa, bolsar — bolsa, kelser — kelse, önser — önse, kılsar — kılsa, tursar — tursa* v. b.). Burada eski şekiller ile yan-yana ve birincilere nisbetle daha az miktarda kullanıldığı görülen bu yeniliğin, bu metinlerin yazılış tarihlerinden ziyâde, ayrı şivelerde inkişâf eden bir husûsiyet olarak, müellif veya müstensih tarafından, bilerek veya bilmeyerek, yazı diline sokulmuş bulunduğunu kabûl etmek daha doğru olacaktır. Aynı metinlerde, bundan başka bir de *-r* sesini kaybetmiş olan *er-* fiilinin *erse* şekli yanında, yazı dilinde sonraki bir zamana mahsus olan *ese* ve *birle, birlen* yanında, *bile, bilen* şekillerine de tesâdüf edilmektedir.

Yazı dilinde *-sa, -se* şekillerinin umûmîleşmesini *Qutađđu bilig*'de görüyoruz. Bu eserin Fergana nüshasında yalnız bir defa *erser* şekline rastlanmaktadır. Gerek *Qutađđu bilig*'de ve gerek Kâşğarî'de umûmîleşmiş olan bu şeklin nisbî tarihini, XI. asır olarak, tesbit edebiliriz. Bu devirde şart kipinin tasrifi eski şeklini henüz muhafaza etmektedir. *Qutađđu bilig* nüshalarında bâzan bugünkü şekilleri gösteren misâllere tesâdüf ediliyorsa da, bunun müstensihlere âit bir yenilik olduğunda şüphe yoktur.

Tasrif şeklinin değişme seyri bilhassa bugünkü şivelerde aynı manzarayı arzeden 1. ve 2. şahıs teklik ve 1. şahıs çokluk eklerinde tâkip edilebilir. 3. şahıs teklik ve çokluk için, bu devirden itibaren, artık husûsî bir ekin kullanılması zarûrî değildir; 2. şahıs çokluk ise, gerek şühûdî mâzî ve gerek iyelik eklerinde olduğu gibi, şivelerce aynı istikametlerde inkişâf ettirilmiştir. 1. şahıs çokluk eki olan *-mız, -miz*, şühûdî mâzî (her hâlde *-duk, -dük* te'siri ile; krş. R a b ğ u z î, *Kışaşû 'l- enbiya* ve *Neħcû 'l-feradis*) ile şart kipi tasriflerinde, diğer iki eke nisbetle daha sonraki bir devirde, bütün şivelerde, *-k, -k* şeklini almıştır. Bugün bâzı şivelerde diğer fiil şekillerinin tasrifine de girmek istidâdını gösteren (bk. msl. cenûp şivesi dâhilinde bâzı ağızlarda *yaparız* ve *biliriz* yerine, *yaparuk* ve *bilirük* v. b.) bu ekin tarihî seyrini henüz bütün teferruâtı ile tâkip edecek durumda değiliz.

1310 senesinde yazılmış olan R a b ğ u z î, *Kışaşû 'l- enbiya* (eserin en eskisi sayılan Londra nüshası hâlâ neşredilmemiştir; eserin bizi

ilgilendiren kısmı için bk. Schinkewitsch, *Rabghūzīs Syntax*, MSOS, XXX, 1927, § 117 — 123) 'da görülen misâllerden şart kipinin tasrifinde artık bugünkü eklerin hâkim olduğu anlaşılıyor. Schinkewitsch (s. 73) 1. şahıs cemi şühûdî mâzî ile şart kipinde, *-mız*, *-miz* yerine *-k*, *-k* kullanıldığını ayrıca kaydetmiştir. Fakat metinde *alsamız*, *ersemiz*, *yesemiz*, *kirsemiz*, *sañçışsamız* v. b. misâllerine de rastlanıyor ki, bundan şart kipinin tasrifinde o devirde eski ve yeni şekillerin henüz karışık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu karışıklığın, muhit ve şivelere göre, daha bir müddet devam etmiş olduğunu manzum Oğuz destanındaki (bk. H. N. Orkun, *Oğuzlara dâir*, Ankara, 1935) *aysanğ*, *işitsenğ*, *itsenğ*, *tisenğ* ve bilhassa *isenğ* yanında, *ersesen* şekli de göstermektedir.

'*Ātebetü 'l-ḥaḳayik*'ın eldeki nüshalarında da bu yeni şekli buluyoruz; bk. msl. 38 *ḳul ersem*, 248 *birür ersenğ*, 280 *eğēr mū'min ersenğ*, 354 *kəḍsenğ*, 226 *sözlesenğ*, 354 *uluğlukḳa tegsenğ*.

Metin 227 'de *aḳı erni*, *öggil öger erse sen* («medhedersen, cömert eri medhet») mısraındaki *erse sen* şekli eski tasrif tarzının yazı dilinde hâlâ pek yabancı olmadığına bir misâl teşkil eder. Fakat kullanıştaki tereddüt için bk. bilhassa 248 *tirip birür ersenğ neçe tirse tir* («(malı) toplayıp, (başkalarına da) verirsen, ne kadar toplarsan topla (bunda bir beyis yoktur)»); buradaki *tirse* (*tirsenğ* yerine) şeklinin yalnız vezin endişesinden ileri geldiğini düşünmek güçtür.

44. *oḳıḡlı* < *oḳı -ḡlı* «okuyan»; A ve B *oḳuḡlı*, C *oḳuḡan* (krş. 78 A *oḳıḡlı*, fakat B ve C *oḳuḡlı*). Beyit içindeki *ḳıtab* sözü ve C 'deki *oḳuḡan* şekli, burada «okuyan» mânasına gelen *oḳıḡlı* şeklinin bulunmasını istiyor. İkinci hecedeki ünlü *-u* okunduğu takdirde, bunun *uḳ -u -ḡlı* «anlayan» olması icâp ederdi. *oḳıḡlı* doğru ise, A nüshası da dâhil olmak üzere, müstensihlerin konuşma dilinde bu kelimenin ünlü uyumuna tâbi tutulduğunu ve bunun artık yazı diline de sokulmağa başlamış olduğunu kabûl etmek lâzımdır.

48. *mā'dini*; A nüshasında *mā'din* şeklinde olan bu terim, B ve C (uyg. ve ar. harfl. harekeli) nüshalarında *mā'den* şeklinde yazılmıştır. Aslında *mā'din* (cem. *mā'adin*) olan bu sözün bilhassa B nüshasında açıkça *mā'den* telâffuzu arapça ve farsça kelimelerin türkçede almış olduğu şekillerin nisbî tarihini tesbit bakımından, ayrıca kayda değer. Bu inkişâfta, bu sözü sonuncu şekil ile kullanan türkçeden başka farsça için de, *mā'deniyg*^{an} ve *mā'deniyyat* şekillerinin te'siri olmuş olacaktır.

52. *şera arslanı*. T. Kowalski (bk. *Türkiyat*, II, 462) bu münâsebetle: — «Şera Irak 'ta veya Arabistan 'da bir arslan revyesinin

ismidir. Bu fıkra çok mühimdir; zira eski arapça bir manzûmede teşekkül eden «frazelöjünün» şark türkçe manzûmesine kadar dâhil olduğunu göstermektedir» — mütâleasında bulunuyor ki, tamâmiyle doğrudur. Yalnız *arslan* tâbirinin aynı mânâda türkler arasında daha yayvelce de kullanıldığını görüyoruz ki, mevcut bir mefhûmun diğer bir benzeri ile değiştirilmesi, tabii, daha kolaydır; bk. msl. *Kitadğu bilig*, 783 — 784:

*buşar ödte beglerke barma yağuk
kalı bardıng erse uçuzluk anuk
kör arslanğa okşar bu begler özi
buşursa keser baş ay bilgi yaruk*
164. *til arslanturur kör işikte yatur
aya eölig er sak başıngı yiyür*

Aynı mefhûm için kullanılan diğer tâbirler için krş.

779. *tağı yakşı aymış biliglig büğü
buşar ödte begler bölur ot ağu*

Arslan tâbiri için bk. bir de Kâşgarî, trk. trc., I, 75, 81, III, 283 ve bilhassa *arslanlayı kökre*, I, 125 ve 142.

60. *ediz kum* («yüksek kum»). *kum*, «sayısız, pek çok» ve benzer mefhûmların ifâdesinde; uygurca metinlerde (msl. *kum sanınça*) çok kullanılan bir teşbihtir. Eski metinlerde şimdiye kadar tesâdüf edilmeyen *ediz kum* terkininin lûgat mânası beni şahsan tatmin etmiyor; burada çöl veya her hangi bir bol kumlu sâha karşılığı olan bir mefhûm beklenebilirdi (krş. Kâşgarî *ediz tağ* «geçit vermeyen dağ») *Kitadğu bilig*'deki kullanılışı için bk. 6570—6572:

*kalı bulmasa men vefa birle yalnguk
kegik tağı birle tiriglik kılayı
yigüm ot köki bolsu yağmur suı tap
ediz kum tünegi tağar ton keğegi
ya vâhşı bolup men biyabanda yügrü
kişide yırayı ajunda yitegi*

69. ve 473. *kıtib* «kitap», nisbeten az kullanıldığı anlaşılan bu şekil için bk. Vullers, II, 498; şark türkçesi metinlerinde görülen diğer *kıtib* şekli için krş. Brit. Mus. Bibl. Rich, 7914, 313b 6—7.

İkinci dörtlükteki kafiyeyle dâhil bulunan *itip* için *it-* («tanzim etmek» v.b.) fiili üzerinde durulabilir; fakat bunun *kıl-* ile birlikte kullanılışını te'yit edecek diğer mâlzemeye şimdilik sâhip bulunmuyoruz.

70. *ajun* < sogd. *j'vn* «doğum, yeniden doğma, canlıların mey-

cûdiyet şekli»; krş. uyg. metinlerinde *bis ajan* «canlı mahlûkların içinde bulundukları beş mevcûdiyet şekli veya âlemi» (1. *tamu* < sogd. *t'mu* «cehennem», 2. *prit* < skr. *preta* «rûhlar», 3. *yılkı* «hayvan», 4. *tenğri* «ilâh» ve 5. *yalnğuk* «insan»).

Türkler islâmiyeti kabûl edince, bu yeni kültür muhitinin dünya görüşü çerçevesi içinde Burkan nazariyesinin yaşamasına ve dolayısı ile bir çok tâbirlerin eski mânalarını muhafaza etmesine imkân kalmadığından *ajan* tâbirinin ifâde ettiği mâna da genişleyerek, «âlem» ve «dünya» mefhûmlarına âlem olmuştur. Krş. Kâşgarî *ajan* «dünya, âlem», *bu ajan* «bu dünya» ve *ol ajan* «âhiret»; *Qutağğu bilig* ve *‘Atebetü ‘l-ğaqayık* ‘taki mânaları da budur.

ajan sözünün *acun* şekline girmesinde, bir taraftan *j* sesinin iki ünlü arasında bulunması, diğer taraftan da bu sesin türkçeye yabancı olması müessir olmuştur. Eski ve yeni şekillerin nüshalarda karışık kullanılmasının sebebi, nüshaların yazılış tarihlerinden ziyâde, müstensihlerin bu husûsta dikkatli davranıp-davranmamış olmalarına bağlı gibi görünüyor. Msl. metinde 25 yerde geçen bu söz, mevcut nüshaların en eskisi olan A nüshasında 22 defa ve daha yeni olan Bu ‘da tamâmiyle *acun* şeklinde yazıldığı hâlde, nüshaların en yenisi ve bâzı bakımlardan B ile müşterek olan C nüshasında ise, yalnız 4 yerde -e- ile yazılmış olup, kalanları -j- ‘li şekilleri muhafaza etmiştir. Bundan eserin asıl nüshasındaki şeklin *ajan* olduğunu tahmin etmemize rağmen, yalnız bu husûsiyete bakarak, nüshaların eski ve yenilikleri hakkında bir hüküm vermek doğru olmayacaktır. Her iki şekil bir müddet yan-yana yaşamış ve sonra artık bu tâbir kullanılmamağa başlayınca, bunların şekil kıymetleri kalmamıştır. İbn Mühenna *ajan* şeklini tercih etmekle berâber, *acun* şeklini de vermektedir.

Daha sonraları *ajan* ‘un yerini *dünya* (türkçe metinlerde eskiden bunun ince *dünje* şeklinin kullanıldığı görülmektedir) tâbiri olmuştur. *‘Atebetü ‘l-ğaqayık*, C 221 ‘de *ajan* sözü *dünya* ile izah edildiği gibi, F 437 ‘de bu sonuncusu metnin içine alınmıştır; diğer misâller için bk. fihrist. C 431 ‘de *yağınğa* yerine *acunda* yazılmış olması, her hâlde müstensihe âit bir yenilik olacaktır.

79. *bölek ıddım* «hediye olarak gönderdim»; A *bölek ıddım*; Bu *belek ettim*, Ba *belek it-tim* ve C *belek it(t)im*. A nüshasından başkalarında bu tâbir «hediye ettim» şeklinde anlaşılmış olacaktır.

bölek şekli için bk. Radloff, *bölek* (Çağ.) «hediye» (*b. bir-* ve *it-*), bundan *bölekle-* «hediye vermek», *bölekleş-* «karşılıklı hediye vermek»; *büle* (< *bölek*; Kazan, Tob., Tara) «hediye» (*b. btr-* ve *it-*); *Söz derleme dergisi*: *bölek* (Eskişehir) «hediye».

belek şekli için bk. *Kâşgarî*, *belek* «armağan (konuğun hısımlarına getirdiği armağan; bir yerden başka bir yere gönderilen armağana da böyle denilir.)»; Radloff, *beleğ* (Yak.); *Tanık. tarama sözl.*: *belek* «hediye, armağan» (*belekler düz- ve sal-*); *Söz derleme dergisi*: *belek* «düğün hediyesi; erkek veya kız tarafından akrabâlarına verilen hediye; pehlivanlara verilen hediye; vergi, salgı parası» Kırğız, *belek* «hediye» (*belek-beçkek*); Radloff, *pelek* (Soy.) «hediye», *pelege* ve *pelē* (Kız.) «hediye».

bilek şekli için bk. Radloff, *bilek* (Çağ.) ve *pilek* (Bar.) «hediye». — Krş. bir de *Tarama dergisi*, *belen* ve *beleyik* «geline verilen hediye» ve moğulca *belek* ve *beleg*.

Kâşgarî'deki şekilden, kelimenin aslında *belek* olup, bundan *e/i* değişmesi ile, *bilek* ve yuvarlaklaşma neticesinde de *bölek* şekillerinin vücûda geldiği kabul edilebilir. Metinde *bölek* şeklinin tercihi, burada A nüshasına verilen ehemmiyetten ileri gelmiştir.

Yukarıdaki misâllerde bu tâbire, çok umûmî olan «hediye» mânasından başka, bir de daha dar ve husûsî bir mâna verildiği görülmektedir ki, benzer mefhumlar için kullanılan diğer tâbirler göz önünde tutulursa, bu tâbirin de eskiden muayyen vesileler ile verilen hediyelerden birini ifâde etmek için kullanılmış olması pek muhtemeldir. Eserde geçen *artut* (42) tâbiri için bk. *Kâşgarî* «beylere v. b. büyüklere at ve benzer şeylerden verilen armağan»; *Kutağga bilig* 'deki *tanıguş* (93, 99, 112, 113 v. b.) için bk. *Kâşgarî* «hakanlara sefer ve benzeri zamanlarda yemek ve ipek kumaş gibi şeylerden verilen armağan» ve «çögen oyununda topu gerilen ipten geçirebilene verilen ipek kumaş»; *armcğın* (Çağ, Osm.), *armağal* (Krm.) «hediye» (farsçada: «seyahattan dönenlerin getirdikleri hediye, bilhassa yiyecek»; krş. *Kâşgarî*, *armağan* ve *yarmağan* «hısımlara doyumluktan verilen belek»). — Diğer misâller için bk. *Tarama dergisi*, mad. *hediye* v. b.

Türklerin bilhassa ictimâî bünyesi ile alâkadar olan arkadaşların bu sâhadaki mâlzemeyi, toplu bir hâlde ve tarih seyri içinde tetkik etmeleri, türklük bilgisinin bir çok şübeleri için, çok faydalı bir iş olacaktır,

86. bişi. Metindeki duruma göre, *bahasız bişi* tâbiri *bahalığ dinar* 'a zıd bir mâna ifâde etmek için kullanılmış olmalıdır. *bişi* tâbirini mevcut mâlzeme tevşik etmek imkânını, maalesef, bulamıyorum. Necib Âsım (*Hibetü'l-hakayık*, I, 32), mısraın tercümesinde karşılığını vermemiş olmakla berâber, kelimeyi «بیره», kıymetsiz, kalıp; bir nevi yemiş, palamut, ahlât gibi» şeklinde izâh etmiş, fakat bu mâna-

lar için hiç bir me'haz göstermemiştir.

Aynı şekilde 490 : *güherdîn söz aymış ögün söz bış* mısraındaki *bış* veya *bışi* sözünde de müşkilâtla karşılaşırız. Burada *ögün* < *ög-ü-n* şekli kabûl edilirse, *bış* < *bış-ıg* şeklinde tasavvur edilebilir. Bu parça esere sonradan ilâve edilmiş olduğundan, sözün sonundaki *-g* veya *-g* 'nin düşmüş olması mümkündür ve bu şekli *Cod. Cum.* 'ta da görüyoruz. *ögün* sözünün < *öngin* (« başka, başkası ») yerine > *öngün* vâsıtası ile vücûda gelmiş olması ihtimâli düşünülürse (*öngün* ve *ögün* şekillerine *Kutadgu bilig* 'in A nüshasında artık tesâdüf edilmektedir; *ögün* için bk. bilhassa Ş. Süleyman « gayr, başka, diger » ve misâlleri), buradaki *bış* da yukarıdaki *bışi* ile birlikte mütâlea edilebilir.

101. *yoğar yoğladı*. İlk bakışta buradaki *yoğar* şekli, *yoğaru* yerine, vezin icâbı kısaltılmış gibi görünüyorsa da, Kâşgarî 'de, *yoğaru* ile birlikte, iki yerde *yoğar* şeklinin kaydedilmiş olması bunun artık o devirde şivelerce kullanılmış olduğunu göstermektedir; aynı şekil için bk. Radloff, *yoğar* (Tar.), *yoğar* (Koyb.) ve Kırğ. *coğor* (*coğoru* ile yan-yana). *yoğarkı*, *yoğarğa*, *yoğardkı*, *yoğarlık* v. b. ekli şekiller orta hecelerdeki ünlülerin düşmesi ile alâkalıdır; *yoğar* şekli de her hâlde bunun te'siri ile meydana gelmiş olacaktır. *-u* > *-a* için bk. *yuğara* (Tob.) ve ünlü uyumuna tâbi olan yerlerde *yuğarı* (Osm.), *yoğari* (Çağ.), *yuğarı* (Kazan), *yoğarı* (*Cod. Cum.*); krş. bir de *yoğkı* (Çağ.), *yoğkı* (*yoğarı* ile yan-yana; Ş. Süleyman).

Kazan ve Tob. şivelerindeki *-u* 'lu şekiller o > *u* değişmesi ile ilgilidir. Cenûp şivesinde XVI. asrın ortalarında hâlâ *yoğarı* ve *yoğari* şeklinde telâffuz edilen bu kelimenin (bk. W. Heffening, *Die türkischen Transkriptions texte des Bartholomaeus Georgievits*, Abh. f. d. Kunde des Morgenl., XXVII, 2, Leipzig, 1942) bugün *-u* ile telâffuzu, *buğaz* < *boğaz*, *uyanış* < *oyanış* v. b. gördüğümüz, diltongların te'siri ile vücûda gelen ve şimdilik nisbeten dar hudûtlar içinde kalan değişmeler ile alâkalı olacaktır.

yoğaru sözünün cümle içindeki durumu ayrıca tetkike değer. Burada yalnız bir husûsa işâret etmek istiyorum. Bugün Abl. (çıkma) hâli eki ile kullanılan terkiplerin eksiz kullanılışı için bk. TTTVA 4—15: *tiz yoğaru bilke tegi suv uluğ titir... bil yoğaru kögüz eginke tegi ot uluğ titir... egin yoğaru saç kıdığka tegi yil uluğ titir... saç kıdığ tüpînge tegi kök kalık uluğ titir* (son cümle eksik yazılmış olacak?).

Aynı kök ile ilgili şekiller için bk. *yoğ yir* (Kâşgarî, « yokuş yer »), *yoğuş* (Osm. Çağ.) ve bundan *-la* ile yapılan fiil şekilleri Kâş-

garî, *yoqla-* (« yükselmek, çıkmak »), *yoqlat-* ve *Qutadğu bilig*, 746 *yoqla-* (zıddı *il-*), 438 *övü yoqla-*, 1002 *kökke yoqla-* ve 175 *yoqlat-*; krş. Kırğ. *coğorula-* ve *coğorulat-*.

yoğ ve *yoğuş* şekilleri bir **go-* kökünün mevcûdiyetini icâp ettiriyor: **yo-ğ*, **yo-ğ-*; şekil bakımından, bugün iyice bildiğimiz *yoğ* ve bunun diğer şekillerine benzemektedir: **yo-ğ* (« yok »), **yo-ğ* (« mâtem, yas; ölü gömüldükten sonra, 3 veya 7 güne kadar verilen yemek »; krş. *yoğ basan*), **yo-ğ-* (« kaybetmek »), *yoğ-la-* (« kaybolmak, aramak, yoklamak »), *yoğ-la-*, *yoğ-la-* (« cenâze merâsimi yapmak, ölü için yemek vermek ») v. b. Bu şekil benzerliğine, her hân-gi bir suretle, mâna birliğinin de dâhil olup-olmadığının anlaşılması için, eski metinlerin neşrini beklemek lâzımdır.

103. *yind* (B ve C nüshalarında *bil*), 417 *yindip* (A *yendep*, Bu *yindep*, Ba *indep*; C' de dörtlülük yok); bu fiil herhâlde Kâşgarî'deki *yind-* (« aramak, sormak ») ve *yindür-* (« kaybı araştırmak ») fiillerinin aynı olacaktır; bk. Kâşgarî, trk. trc., III, 99: *anıñ evin yindürdi* « onun evini arattırdı (o, şüphe üzerine, yiten nesneyi onun evinde arattırdı) » ve III, 66: *ol anıñ evin yindi* « o onun evini aradı, sordu; aklı *yindti*'dir; yeğniltmiştir » (حنف).

L 55,1 — 3 'te geçen *yintip* sözünün de aynı fiil olduğunu zannediyorum :

yirtinçü-nünğ yula-ları yañırtı tamdulmış
yintip kamağ şımnu-larığ utmış at almış-ığ
yig üstünki nomluğ tilgen evirtgü kūsüş-in
yinten süz-ük köngül öz-e ödügçi bolalım

« yer yüzünün meş'aleleri tekrar yakılmış;
 arayıp bütün şeytanları yenmiş ve nâm almışız,
 (onun) en üstün nom çarhını çevirme arzusunun
 dâimâ berrak gönülle arzu edenlerden olalım ».

Gerek eski metinlerde ve gerek şivelerde bu fiile şimdilik tesâdüf edilmemiş olduğu görülüyor. Kazan şivesindeki *yintikle-* (Radloff 'ta *yentikle-* şekli de kayıtlıdır) ve *cintikle-* fiillerinin bu *yind-* ile ilgili olması mümkündür.

105. *edergen*; nüshalardaki şekilleri: A *oşergen* Bu *etergen* (izahı *isteğen*), Ba *edergen* ve C *edergen* (izahı *mıtaba'at*). Metinde her hâlde *eder-* fiili yazılmış olmalıdır; krş. Kâşgarî: *eder-* « aramak, tâkip etmek, kovalamak » ve bundan *e > i* değişmesi ile, Kazan. *iger-* ve *y > g* ile Ş. Süleyman *iger-*. A nüshasındaki *oşer-* < *öder-* şimdilik iyice anlaşılmıyor; bu şekil Kâşgarî'deki *öder-* (oku: *öder-*?)

«uymak, izince gitmek» (*mən anı ödərdim* «ben ona uydum, izince git-tim») ile karşılaştırılabiliriyorsa da, bunun hareke yanlışlığından ileri gelmiş olması da pek muhtemeldir; ilk ötre faksimilede iyi çıkmamıştır. A'da bu fiilin *ödür-* («seçmek, üstün tutmak») fiili ile karış-tırılmış olması da düşünülebilir.

128. *nəşəbsızka* (A *nasabsuz-ka* ... *nasab*, Bu *hisab-sız-ka* ... *hisab*, Ba ve C *hisab-sız-ğa* ... *hisab*). *Kutadğu bilig*'de olduğu gibi (bk. s. XLIII, 2), burada da yabancı kelimeler bugünkü türkçe telâffuzlarına göre okunmuş, fakat sözlerin sonundaki ekler metinde olduğu gibi bırakılmıştır. Arapça ve farsça sözler türk diline girdikleri vakit, alın-ma yerlerine göre ve daha çok aslı telâffuz şekilleri ile girmiş ve an-cak zamanla ve yavaş-yavaş türk ağzında bugünkü şekillerini almış-lardır. Gerek şekil ve gerek ifâde ettikleri mâna bakımından, bu söz-lerin ayrıca tetkiki lâzımdır. Arap harfleri ile yazılan metinlerde söz-lerin bünyesinde vücûda gelen değişiklikleri görmek güçtür; fakat bir taraftan uyğur harfleri ile yazılmış olan metinler ve diğer taraftan şî-velerdeki şekilleri vâsıtası ile, bunların değişme seyrini bir dereceye kadar tâkip etmek mümkündür. Kalın veya ince okunuşları ise, son-larına gelen türkçe eklerden kolayca tesbit edilebilir. Msl. *bah'lık*, *bah'llik*, *dürüştkä*, *hiredkä*, *hiredliġ*, *hünerliġkä*, *hünersızkä*, *qadeh'kä*, *kafeşkı*, *mü'minlik*, *ra'yyetkä*, *ümürlük* (bk. C 299 *ümürlük*) v. b.

A nüshasındaki, *-suz* (*-sız* yerine) şekli müstensihâe âit bir yeni-lik olmalıdır (fakat krş. not 249).

131. *-sun*, *-sün*, *-su*, *-sü*. Eski metinlerde, fiillerin köklerindeki ünlü ve ünsüzlerin te'siri altında kalmaksızın, hep *-zun*, *-zün* şeklinde gördüğümüz bu eklerin daha sonra *-sun*, *-sün* şekline girdiğini biliyo-ruz. Ekin başındaki z'nin bu sadâsızlaşmasının Turfan metinlerinde artık vukûa gelmiş olup-olmadığını, son devir uyğur imlâsının karışık vaziyetinden dolayı, kat'i olarak, tesbit etmek güçtür. Fakat arap harf-leri ile yazılmış olan metinlerde artık hep *s* ile yazılmaktadır. Ekteki ünlünün fiilin kökündeki ünlüye uyması nisbeten son zamanlara âit olmalıdır. Ünsüzleri sadâhlaştırma kâidesine tâbi tutan şîveler hâricin-de, bugünkü şîvelerde ümûmiyetle *s*'li şekil bulunmaktadır.

-sun, *-sün* yanında *Kutadğu bilig* ve *'Atebetü'l-hakayık*'ta bir de *-su*, *-sü* şekillerine sık tesâdüf edilmektedir; bk. msl. *Kutadğu bilig* 118 ve 119:

yaġı tursu yaġmur yazılsu çiçek
kurumuş yığ'ıttın salınsu küjek
bolu birsü eören tuçı eörilü
koğı bolsu düşman başı kavrılu

Atebetü 'l- haqqayık 'taki misâller için bk. fihrist; aynı fiillerin sonunda her iki şeklin bulunması husûsunda krş. bilhassa *bilsün* (166) — *bilsü* (80), *bolsun* (492) — *bolsu* (80); *kılsun* (A 484) — *kılsu* (72, 484).

Kutadğu bilig'te bunlar yanında bir de -suns, -süni şekilleri için bk. 121 — 123:

tirilsüni terken kutı minğ kutun
yalınsunı körmez karağı otun
tağı ma nekü erse arzu tilek
bayat ok bolu birsü arka gülek
sevinçin awinçin küvençin ili
aşasu yaşasunı lıķman yılı

Dil husûsiyetlerine göre, nisbeten son zamanlarda tesbit edildiği anlaşılan *Oğuz Kağan destanı*'nda, *bolğıl* (101, 245) ve *bolsun* (98, 246 v. b.) yanında *bolsunğıl* (1, 99, 144, 324, 325) şekli dikkate değer.

Orhun âbidelerinde -zun ile aynı cümlede ve aynı mânada kullanılan -çun (bk. IE 11=II E 10: *bolçun*) ve âbidelerin muvâzî kısmında farklı olan ve henüz iyice anlaşılamayan -zu (bk. IE 29: *teñri yarlıķazu*) şekilleri de hatırlatılabilir.

Emir veya dilek şekillerinin yalnız 3. şahısa değil, 1. ve 2. şahıslara âit eklerinde de, gerek tarihî seyir ve gerek bugünkü şivelerde, bir çok inkişâf farkları görülmektedir. Şekil bakımından olduğu kadar, ifâde ettikleri mâna bakımından da oldukça karışık gibi görünen bu eklerin toplu bir şekilde bir arada tetkiki elzemdir. Daha geniş bir mâlzemeye istinad etmesi lâzım gelen bir araştırma yapılmadan, bu husûsta ileri sürülecek fikirlerin hiç biri faraziye çerçevesini aşamayacaktır.

160. *yüzünğ*; nüshalarda bunun yerine *özünğ* yazılmıştır. *yul ottın özünğ* ifâdesinin daha umûmî olması (krş. 12: *kel ottın özünğ yul ölümün öñge*) burada müstensihleri yanlış yola sevk etmiş olmalıdır. *yüzünğ* sözü burada bir taraftan kafiye bakımından zarûrî olduğu gibi, diğer taraftan müellifin bir hadîsten mülhem olan 159: *reşul erni otka yüzün atğucu* mısraındaki *yüz* sözüne bağlanması ile de daha uygun düşmektedir.

195. *koça* veya *koça*; mâna bakımından *yigit* sözünün zıddını ifâde eden bu tâbirin yayılma sâhası daha çok cenûp şive grubu veya bu şivelerin yakından temâs etmiş olduğu şiveler dâhilinde kalmaktadır. Eski metinlerde ve diğer şivelerde rastlanmaması, bu tâbirin ihtiyâr mânasını da içine alan fars. *haca* sözünün, *hoça* telâffuzu

üzerinden, oldukça erken bir devirde, türkçeye geçmiş ve sonra türkçe bir tâbir gibi telâkkî edilmiş olması ihtimâlini hâtıra getirmektedir. Türkçede *h-* bulunmadığı için, bunun türkçeye *k-* ile geçmiş olması tabî'dir (*hoca* şekli ile bunun ifâde ettiği muallim, zengin, tüccar v.b. mânaları türkçeye dahi sonradan girmiş olacaktır).

Metinlerde geçen imlâ ve genişletilmiş şekilleri için bk. ar. harfl. *koça* (Ş. Süleyman «ak sakal, pîr, ihtiyar, acûz, kempîr»), *koca* (*Tanıkl. tarama dergisi* ve Ş. Sâmî «büyük, azîm, ihtiyar adam, pîr»; M. Rif'at, *Mîr'atü'l-lügât* = ar. *müşînn*, fars. *pîr*); *koca* (Radloff, Krm. Osm. Çağ. «ihtiyar (*koca* kişi ve *koca* karı), ihtiyar adam ve kadın»; Bosn «ebe»), *koca* (*karı koca*), büyük, kuvvetli (mânevî), kadın, bundan *kocacık*, *kocalık* ve *kocaman*; fiil şekilleri için bk. Osm. Krm. ve Azer. *koca-*, *kocat-*, *kocar-*, *kocart-*, *kocal-*, *kocalış-*, *koçala-*, *kocalan-* ve *kocalaş-*) A. Ali ve K. Bôri (*Orısça-türkmen. sözlük*), rusça «ihtiyar ve ihtiyarlık» mânalarına gelen sözlerin karşılığı olarak türkçe *koca*, *karı*, *çal*, *kocalık* ve *kaarılık* tâbirlerini vermektedir.

Krş. bir de *Çodex Cumanicus* (bk. K. Groenbech, *Komanisches Wörterbuch*, 1942), *koca* «efendi», *Et-Tuḥfetü'z-zekıyye* (nşr. B. Atalay, 1915) *koca* «seyyid», Ebu Hâyyan (nşr. A. Caferoğlu, 1931) *koça*, الشیخ والسید مشترک وهی مترکة من الفارسیة اصله خواجه («hem şeyh, hem seyyid mânasına gelir; aslı farsça *h'aca* olup, türkçeleştirilmiştir.») ve bundan *koçadaş*, الصدیق ومنه المرمة من عندالسید مغرب بحشدش («arkadaş, esas mânası seyyid nezdinden sudûr eden bilgi ve mârife olup, *hoşdaş* şeklinde arapçalaştırılmıştır»).

F. Köprülü (*İslâm ansiklopedisi*, mad. HÂCE) bu kelimenin islâm ve türk muhitinde yayılışı ve kullanılışı hakkında, zengin mâlze-meye dayanarak, yazmış olduğu makalesinde *koca* ve *h'aca* tâbirlerinin menş'e meselesini müphem bırakmakla berâber, Reşidü'd-din'in:— «Türkçede ihtiyarlara *h'aca* (*hoca*, *koca*) derler; *h'aca* lâfzı aslen türkçedir, farsça ve arapça değil» — ifâdesine istinâden, bu tâbirin daha çok türkçe olduğuna temâyül etmektedir.

Reşidü'd-din ile Ebu Hâyyan'ın bu husûstaki mütâleaları karşılaştırılınca, bu tâbirlerin artık o devirlerde bile, menş'eleri münâkaşa edilebilecek derecede, bu muhitler tarafından benimsenmiş oldukları anlaşılır.

206. *Bir elgin tutup şehd birin zehr kıtar*; her üç nüshada da aynı şekilde yazılmış olan bu mısradaki kelimelerin mânası pek sarîh değildir; kafiyele *kıtar*, *kıtır*, — *ketar* şeklinde sıralandığına göre, burada her iki *kıtar*'ın da aynı mânada kullanılmış olmasına

ihitmâl verilemez. İlk *katâr* yerine *tutar* daha uygun gelirdi. Kırgızca-da *kat-* fiilinin, katmak, ilâve etmek mânâlarından başka, bir de gizlemek mânâsında kullanıldığı görülüyor (msl. *bek cerge kat-ıyice gizlemek*), *baş kat-* «gizlenmek, melce'bulmak» ve *koynuma katıp aldım* «koynuma gizledim»); diğer şivelerde bu mânâda daha çok *soq-* fiili kullanılır.

Dörtlükte ifâde edilen mefhûm için krş. *Qutadğu bilig*, beyit 6128 — 6129.

209. (bk. bir de 435) *süçüg*, her üç nüshada da böyle yazılmıştır. *Kâşgarî*'de *süçi-* ve bundan yapılmış olan diğer şekillerde de bu sözün daha ünlü uyumuna tâbî tutulmadığı görülüyor. Harekelere itimat doğru ise, burada *süçiş-* yanında bir defa *süçüş-* geçmektedir; *süçük* ve *süçik* şekilleri yanlış okunmuştur, doğrusu *süçig* olmalıdır; o devirde daha ikinci hecenin sonundaki -g ve -ğ 'lar değişmemiş olduğu gibi, ilk şekildeki -ç- üzerinde de hareke yoktur. Yazılış tarihleri tesbit edilmeyen uygur metinlerinde, nâdir olarak, *süçüg* şekline artık tesâdüf edilmektedir (bk. *Heilkunde II* ve *Usp*). Ebu Hâyyan'da *süçi* ve *süçü* (Kıpç.) ile İbn Mühenna'da *süçü* ve *süçüg* şekillerinin yan-yanâ bulunması, devrin şive husûsiyetleri ile ilgili olacaktır.

223. *yayınkı*; A nüshasında önce *yayınk-ı* yazılmış, sonra üzerinden çizilerek, sahife kenarında *yasınk-ı* (altta ar. harfl. *şh*) şeklinde tashih edilmiştir; Bu *yasınk-ı*, Ba ve C *yazın-ğı* ve D *yayın-kı* (bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkındaki araştırmalar*, s. 90). Metinde, mevsim adı olarak, bundan başka bir de *yaz* (471,472) ve *küz* (471, 472) tâbirleri geçmektedir. *yazkı bulıt* ve *küzki bulıt* tâbirleri için bk. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Lieder aus Alt-Turfan (Asia Major, IX, 1935, I, 9 ve 13)*.

A ile D nüshalarında *yay* («yaz») ve diğerlerinde *gaz* («ilk bahar») yazılmış olması, tabîî, müstensihlere âit bir meseledir. Bu farklardan eserin yazıldığı veya istinsah edildiği mıntaka hakkında her hâangi bir neticeye varmak, bugün için, imkânsızdır; fakat o devirlerde yazılmış olan eserlerden bu tâbirlerin nerelerde tarcihan kullanıldıklarının anlaşılması ile, bu husûsta bir fikir sâhibi olmak mümkün olacağını zannediyorum.

232. *tıyur* < *tı-g-ur* veya *tıy-ur*?. Bu fiilin metindeki durumu iyice anlaşılmıyor. *Kâşgarî*'de fiilin umûmî şeklinin *tıd-* olduğu, gerek değişik şekillerin izahından (bk. msl. *tıy-* < *tıd-* ve *tıttı* < *tıdtı*) ve gerek diğer istikaklarında, sarîh olarak, görülüyor. *koç-* < *ko-d-*, *toğ-* < *to-d-*, *yoğ-* < *yo-d-* v. b. olduğu gibi, burada da *tıd-* < **tı-d-* şekli düşünülebilirse de, eldeki mâlzeme ile, şimdilik, bu husûsta

bir şey söylemek mümkün değildir. Metindeki dörtlüğün kafiyesi *yur* olduğundan, *tıyur* 'u, *tıdur* yerine, bir istinsah hatâsı olarak kabûl etmek imkânı da yoktur. *q > y* için bk. not 14.

241. *tir-* «toplamak», B ve C 'de *yığ-*; aynı vaziyeti bir de 255. mısırda görüyoruz (248 'de A ve C *tir-*; Bu *hâlal?* ve Ba *el'el?* her hâlde istinsah hatâsı olacaktır). Her üç nüshada da müşterek olan ve «yığmak, toplamak, biriktirmek» v. b. mânalara gelen *yığ-* için bk. 262 ve 299.

tir- ve *yığ-* fillerinin, en eski metinlerden bugünkü şivelere kadar, aynı mefhumu ifâde etmek için, yan-yana kullanıldığı görülüyor.

‘*Âtebeṭü 'l-haḳayık*’ta *yığ-* fiili, yukarıdaki mânasından başka, bir de «mâni olmak, men'etmek, engel olmak» mânasına, *tıy-* < *tıd-* fiili ile yan-yana kullanılmaktadır: *yığ-* için bk. 135, 160, 403, 416 ve *tıy-* 232 (ve not). Bir şive husûsiyeti olduğunda şüphe olmayan, fakat bugünkü şivelerde görmediğimiz *yığ-* fiilindeki bu mânanın nereden geldiği ve türk dili tarihi içindeki seyri hakkında şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir. Kâşgarî 'de, ayrıca izah edilmeksizin, fiilin her iki mânası kaydedilmiştir. Bir taraftan Rabğuzî (bk. *Syntax*, § 37: *bu buğday yığıcındın tenğri sizni ne üçün yığdı*) ve diğer taraftan Ebu Hâyyan (*Kıtabü 'l-ıdrak li-lisanü 'l-eṭrak*, nşr. A. Câferoğlu, s. 95) 'da fiilin her iki mânada kullanılmış olmasının, sâha bakımından, mühim olduğuna işâret etmek lâzımdır.

Metindeki misâllerden 403: *bıdâ'tin yığıglı kişi kalmadı* mısırâ *Qutaḍğū bilig* 6472: *kanı nehy-ü münker tıdığlı kişi* ile mukayese edilebilir. Eserdeki 135: *sözünğ boşlağ ıdmayığı tut tiliñg* ve 159—161: *reşul erni oṭka yüzin atğuçı — til ol tidi yığ til yul otın yüzünğ* (*Qutaḍğū bilig* 'de *til* ile daha çok *tıd* ve *küdez-* kullanılmaktadır; fakat krş. 185: *kımuğ sözni yığ:q ukuş taplamaz*) ve bilhassa 6643: *tiliñg tıd boğuz yığ uğıma öküş — közünğ yum kulc k tu bir inçin tura* için krş. Kazan: *tıllıñ* (veya *tıllıñnı*) *tıy*. «Toplamak» ile «mâni olmak» mânaları arasında bulunan misâller için bk. msl. Kırgız: *attın tizginin* (oozun) *cıyıp cür* («atın dizginini (ağzını) iyice çek, hâkim ol; atı her hareketinde serbest bırakma, bâzı hareketlerine mâni ol») ve cenûp şivesinde bilhassa *ağzını topla!*

242. *öz-le* sözünün bulunduğu mısırâlar «hasis harâmdan pek çok altın ve gümüş topladı; fakat o bir dünyaya yalnız vebâl ve bunun üzerine bir de sövüş yüklenerek gitti» şeklinde anlaşılabilir. *Qutaḍğū bilig* 'deki misâllerde de (bk. msl. 64: *bu dört nik şerifler özele kıılır*, 405: *bu beglik özele uzun boldı yaş*, 801: *bu kürsi özele öz oldurduki*, 4444: *könilik özele tiriglik keçür* v. b.) bunun, *öze* 'den fark-

lı olarak, bir şey üzerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrâr ile durulduğu zaman kullanıldığı düşünülebilir.

249. 'aybsuzı, körksüzi ve kıtsuzı (ilk ikisi A 'da siliktir; B 'de sonuncusu yerine, kıt-sızı) kafiyeleleri, şâirin bu husûstaki mahâreti için, iyi bir delîl teşkil etmemektedir. Bugünkü telâkkiye göre, şâirin pek muvaffak olmadığını gösteren diğer misâller de eksik değildir; bk. msl. 273—276: *malını*, *halini* ve *sanını*; 237—240: *bildi kör*, *aldı kör* ve *bardı kör*; 453—456: *nelik* (eserdeki umûmî şekli *nelük*), *melik* ve *elik*; 389—392: *edgölüg* (-k?), *kötrülgölüg* ve *kelgölüg*; 157—160: *sözünğ*, *özünğ* ve *yüzünğ* (nüshalarda *özünğ*; bk. not); 101—104: *yoğladı*, *koğdı* ve *tidi*. Bu misâlleri bir az daha çoğaltmak mümkündür. Bu bakımdan Edib Ahmed ile Yusuf arasında çok büyük bir fark olduğu muhakkaktır.

Edebî bir eser hakkında, bilhassa nazım tekniği bakımından, her hâangi bir fikir ileri sürülürken, bunun müellifin bu sâhadaki istidâdı husûsunda ilmi ve kat'î bir hüküm olmadığının unutulmaması lâzımdır. Kanâatime göre, türklerde nazım tekniği ve bunun tarihî inkişâfı meselesi, hiç değilse edebiyatçı olmayanlar için, henüz meçhûl bir sâha teşkil etmektedir. Türk edebiyatı ile yakından ilgili olanların bu gibi hâllerde baş-vurdıkları husûsî ölçüleri vardır; bu vâdinin kenârından geçmek mecbûriyetinde bulunan, fakat metnin tesbitinde doğruyu eğriden ayırt etmek zorunda kalan dilcilerin de istifâdesini te'min için, bu «sırlı anahtarın» meydana konulmasını edebiyatçılarımızdan rica ederiz.

'aybsuzı 'daki -suz ekinin bu şekle girmesi için, sözün bünyesinde bir sebep olmadığına göre, burada ancak zorlanmış bir kafiye zarûreti düşünülebilirdi; fakat bk. bir de A 128 *nasabsuz-ka. -sız, -süz* ile -lîğ ve -lîğ ekleri çok eskiden kelimenin ünlü âhengine uymuştur (bk. *Altıürk. Gram.*, 61, 82 ve 213; Mâni metinlerinde ara-sıra görülen -saz ve -sez şekilleri, henüz iyice anlaşılamayan bir istisnâ teşkil etmektedir). Buna rağmen, bilhassa Anadolu metinlerinde, bu eklerde şimdilik sebebi meçhûl kalan yuvarlaklaşma müşâhede edilmektedir; msl. Şa'di Şirâzi'nin *Bostan* adlı eserinin müntehabından türkçeye tercüme edilmiş olan Hoca Meş'ud, *Ferhengname-i Şa'di* (trc. tarihi 755 = 1354) 'de, *vaki'tsiz* (973), *gig'itsiz* (134) ve bir de *şusizlik* dışında, bütün misâllerde yuvarlaklaşmış şekiller bulunmaktadır: *tanuqsüz* (1015), *şakalsüz* (801), *dilsüz* (398), *bizsüz* (994), *aşilsüz* (211), *qatasüz* (340), *ecelsüz* (562), *himmetsüz* (837) v. b. (bk. Yekta Mutlu, *Ferhengname-i Şa'di tercümesinin gramer hususiyetleri*, İst., 1947, me'zûniyet tezi, Türkiyat ens. kütüp., nr. 272). Burada benzetmeden başka,

Anadolu sâhasında fiil tasriflerinin 1. ve 2. şahıs ekleri ile isimlerde 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri önündeki yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşmalarında olduğu gibi, her hâangi bir husûsiyetin araya girmiş olması da mümkündür.

252. *ol*; A nüshasında, bir az tereddütlü olmakla beraber, *ol* okunabilir; B 'de *el* ve C 'de *il* yazılmıştır. Burada *ol* bağdır (bk. not 23); B ve C müstensihleri kendi muhitlerinde kullanmadıkları bu bağ daha çok alışmış oldukları *el* (fakat metinde *elig*) sözü ile karıştırmış olmalıdırlar.

267. *yirdin sal-*; A nüshasında açık olarak yazılmış olan bu terkip, B ve C 'de *baştın sal-* şeklindedir. *sal-* fiilinin kullanılış şekli için bk. bir de 366: *isizliktin özni sîngaru salıp* (B ve C 'de, *sîngaru* yerine, *serengü* ve *sirenggü* yazılmış ve C 'de satır altında farsça *dur* «uzak» sözü ile izah edilmiştir; müstensihin bu kelimeyi bilmediği anlaşılıyor) ve 277: *tap salın*; krş. *Tan. tarama sözlüğü*, I, 595: *gözünden saldı bu fânî cihânı*.

sal- burada *kemiş-* ve *at-* mânalarına kullanılmış olmalıdır; metinde bu fiiller için bk. 282: *erni kemşür qodı*, 478: *talulap ketürdüm kemiştin* (C 'de *saldum* sözü ile izah edilmiştir) *çözük* ve 159: *erni ofka güzün atğuçı*. Krş. *kemiş-* (Index), *qodı kemiş-* (Alt. yar., nşr. S. Çagatay, 616, 14—15) ve *qodı sal-* (Kâşgarî, trk. trc., II, 24).

yirdin (veya daha yeni şekli ile: *baştın*) *sal-* tâbirinin burada, ikinci misâlde de olduğu gibi, *yirdin sîngar* (veya eserdeki şekli ile: *sîngaru*) *sal-* şeklinden kısaltılmış olduğu düşünülebilir. Eski metinlerde *ynğak* ile yan-yana kullanılan *sîngar*, daha çok cihet gösteren sözlerin terkinde, çıkma hâli ekleri ile birlikte, bir birlik teşkil etmekte ve ifâde ettiği mânaya göre, verme veya çıkma hâli ile tercüme edilebilmektedir (misâller için bk. Index ve TTT VI, fihrist). Bugün türkçede *benden taraf* ve *ondan yana* terkiplerinde de görüldüğü gibi, *sîngar* kelimesi umûmiyetle tasrif ekisiz kullanılırdı; fakat bâzı metinlerde bunun tasrif edilmiş şekillerine de tesâdüf olunmaktadır; bk. msl. *U III* 45: *törtđin sîngar*, 247: *törtđin sîngar-tın* ve 1218 *tört sîngardın*. Kâşgarî 'de de bir defa (trk. trc., III, 37518) *sîngardın yorı* («yandan yürü») terkinde geçer.

'*Atebetü 'l-haqqayık*'taki *sîngaru* şekli, bunun cihet eki olan *-ru* ile karıştırılmış olmasından ileri gelmiş olacaktır.

270. *koğkılık* < *koğı-kı-lık*; A *koyk-ı-lık*; Bu *koy-kılık*, Ba *huy kılık* ve C *huy kılık* (satır altında *hurd dıl*); imlâya göre, A nüshasında, *-d-* 'nin *-y-* olması ile, bunun müstensihçe *koğkılık* şeklinde anlaşılmış olduğu muhakkaktır. Bu 'daki şekil bir az tereddütlüdür;

Ba ve C'deki *huy kılık* ise, müstensihlerin bâzan metinlerde ne gibi değişiklikler yapabileceklerine güzel bir misâldir. Bunun yerine kullanılan arap. *təvazü*^c için bk. fihrist.

Eski metinlerde bu sözün kullanılışı için bk. Index: *koğkı* (tas-hih edilmeli; < *koğı-kı* «aşağıki»): Kâşgarî: *koğkı* (oku. *koşkı* < *koğkı* < *koğıkı*; *d* > *s* için bk. not. 14) *er* («alçak gönüllü, yumuşak huylu kişi», bk. trk. trc., I, 427) ve *koğkılık* (II, 140):

öğren anıñ bılığın künde aňgar baru

koşkılığın tapıñıl koğğıl küñez narı

(«Her gün yanına giderek, onun bilgisini öğren; gönül alçaklığı ile ona hizmet et; gururu bir yana bırak»).

Qutağğı bilig'de bu mefhûm, *kılık* veya daha çok *köñgöl* ile birlikte, *koğkı* ve *alçaq* sözleri ile ifâde edilmektedir; bk msl. *koğkı bol-* (2119), *kişi koğkı* (2233), *koğkı köñgöl* (2049, 2170, 2294), *köñgöl koğkı tut-* (2073, 2478), *köñgöl koğkı bol-* (2120, 2475), *köñgöl koğkı kerek* (703) ve *alçaq* (2121), *alçaq köñgöl* (2274), *kılık alçaq* (703). Krş. bir de *TTT III, 3: asra köñgöl*.

Bunun zıddı için, *'Atebetü'l-hakayık*'ta *uluğluk*, *uluğsın-*, *tekebbür* ve *tekebbür tut-* (bk. fihrist madd.) tâbirlerine mukabil, krş. *Qutağğı bilig: küvezlik* (2115, 2119), *köñgli uluğ* (2115), *küvezlen-* (5211), *köñgöl kötür-* (5211, 5323), *köñgöl uluğsıg beğük tut-* (2118) v. b.

278. tap uslan? A *tap uslaq*. Bu *asuz-lap*, Ba *azurlap*, C *az urlap* (satır altında: *uzadıp*). Nüshalardaki şekillerden, metnin gelişine uygun bir mâna çıkarmak ve bunları şâirin kullanmış olduğu ifâdeler olarak kabûl etmek güçtür. Dörtlük ile ifâde edilmek istenilen fikir aş.-yk. şu olmalıdır: Eğer kibir libâsını giydinse, çabuk (derhâl) çıkar (at); eğer halka göğüs gerdinse (söz ile tahakküm etmek istedinse), dilini (sözünü) çabuk (derhâl) iyileştir. — *tap* kelimesi metinde iki yerde «yeter, kâfi» mânasına ve *tap tut-* (186), *tap kıl-* (474) terkiplerinde geçmektedir. Diğer metin ve lûgatlerde de gördüğümüz (bk. msl. Kâşgarî, *Qutağğı bilig*, Kırğ. v. b.) bu mâna buraya uymamaktadır. Bu mânaya gelen ve buna benzer bir kelimeyi diğer eserler ile te'yit etmek imkânını, maalesef, bulamıyorum. Radloff 'taki *tabrak* (Uyg.-Çin lûgati, Şor, Sag.; son iki şive ile Kmd.: *tabıraq* «çabuk, daha çabuk») 'ın < *tab-raq* veya < *tabıra-q* 'ın hângisine bağlanabileceği şimdilik sarîh degildir (krş. *taūra-* «davranmak, acele etmek» ve bundan *taüran-*, *tavrat-* ve *taüratış-* v. b.). «Çabuk, acele, derhâl» v. b. mânalara şark şivelerinde kullanılan asıl kelime *bat* (*pat*) ve bundan, tafdil şekli ile, *bat-raq* 'tır.

uslaq (*uzlaq*?) < *usla-q* (< *uzla-q*?) her hâlde yanlış olacak-

tır; dörtlükteki diğer fiillere bakılırsa, burada da fiilin emir şekli olmalı idi. Kelime sonundaki *-k* 'nın metinde arap harfleri ile yazılan *n* veya *t* 'nin yanlış okunmasından ileri gelmiş olması muhtemeldir.

tap uslan yerine C 'deki *az urlap* (B 'de yanlışlıkla bitişik yazılmış olduğu kabul edilebilir) ve bunun izahı olan *uzadıp*, cümle bakımından, doğru, fakat mânaca yanlıştır.

292. *öte irtese*; A *uy-a irt ez-e*, Bu *ode ertdiz-e*, Ba *öte ert-tise* ve C *öte ert(t)i-se*; krş. 321: *öte irtegil*, Bu *ode ir-tegil*, Ba *öte er digil* (*-g-* çizgisi yok) ve C *öte* (satır altında *ziyade*) *ir digil* (satır altında *merd*). Aslında her ikisinde de aynı mefhum aynı şekilde ifade edilmiş olmalıdır. A 'da *öte* yerine *uy-a* yazılmış olması, müstensihlin noktasız yazılan *-t-* 'yi yanlış okumasından ileri gelebileceği gibi, yanlış bir tefsir neticesi de olabilir; fakat cümle bilgisi bakımından, *uya* sözünü mısraın içine yerleştirmek güçtür. B ve C nüshalarındaki şekil ve izahlardan, *irte-* fiilinin müstensihlerce anlaşılmamış olduğu ve bunu kendilerince tefsir etmek istedikleri görülüyor.

294. *asrasında*; A *basr-a-sında*, Bu *asr-a-sında*, Ba *isresinde* ve C *ışresinde* (satır altında *der peş emel*).

Orhun ve uygur metinlerinde *asra* (bk. bilhassa *TTT I*, not 114: *asrasında aǵnalım*) şeklinde gördüğümüz bu sözün Kâşgarî 'de, *asra* yanında, *isre* şekli de kaydedilmiştir; faksimile 75₁₄ 'te, *isre* altında, bir de *başra* sözü yazılmıştır (bu şekil türkçe neşrin metin ve fihristine alınmamıştır). *başra* şeklinin metne sonradan ilâve edilmiş olması muhtemeldir. *asra* ve bunun incelmış şekli *esre* (*e-* > *i-* şivelerinde *isre*) *as-ra* 'dan gelmektedir; *basra* ise, < *bas-ır-a* olabileceği gibi, *basa-ra* şeklinde de izah edilebilir; bu husûsta bunun geçiş şekillerini beklemek lâzımdır.

307. *koður* (B *kojur* ve A C *kojar*; *d* > *y* için bk. not 14) < *koç-ur*; bu fiilin aynı şekli için bk. A. v. Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho*, I, ABAW, 1911, s. 17 aş.: *kalı uz kişi uzlanǵu eđ bulmasar uzluǵ işin barça koður* (krş. W. Bang, *Manichäische Laien-Beichtspiegel*, *Muséon*, XXXVI, 1923, s. 239, not 2) -ve Kâşgarî, trk. trc., s. 338 (s. 950 'de *koj-* fiili gösterilmiş ise de, yanlıştır; bu fiil *kuj-* okunmalı ve «koymak, koyuvermek, bırakmak» mânaları da, buraya âit olmadıklarından, silinmelidir. II, 45—25 'ten nakledilen şeklin de bu fiil ile ilgisi olmasa gerek). — Nüshalardaki *kojur* ve *kojar* şekilleri, tabî'i, müstensihlerin telâffuzları ile alakalıdır.

«Muzârî» ekinin, gerek ünlüler ile ve gerek ünsüzler ile biten fiillerde aynı olmak üzere, bilhassa eski metinlerde, umûmî olarak, *-ur* ve *-ür* (ünlüler ile biten fiillerde iki ünlü arasına bir yardımcı *y* gelmek

suretiyle) kullanıldığını görüyoruz. Artık uygur devresinde sebeplerini henüz] iyice bilemediğimiz bazı değişiklikler olmuş ve -ur, -ür yerine, nâdir olarak, -ar, -er, tek-tük misâllerde -ır, -ir ile ünlüler ile biten fiillerde nâdiren -r ekleri kullanılmıştır (krş. A. v. Gabain, *Alttürkische Grammatik*, § 216).

Yukarıda *qoyur* ve *qoyar* misâllerinde de olduğu gibi, nâşirin aynı metnin ayrı nüshalarına âit farklardan birini tercih etmesi mecbûrîdir ve kendisinin devir ve sâha bakımından daha dar hudûtlar içine alınmamış olan böyle bir mesele karşısında müşkül bir durumda bulunacağı âşikârdır. Şimdiye kadar yapılmış olan metin neşirlerinde bu mesele üzerinde ayrıca durulmamış olduğundan, bu eklerin türk dili tarihi içindeki vaziyetini tetkik etmek ve bunları şû veya bu bakımdan her hâangi bir tasnife tâbi tutmak imkânlarına da mâlik bulunmuyoruz. Diğer bir çok husûslarda da olduğu gibi, bu eklerde de türkçenin kendi bünyesindeki ünlülerin gelişme temâyüllerinden başka, bir de bir taraftan tarihî inkişâfı ve diğer taraftan şive husûsiyetlerini göz önünde bulundurmak ve metin neşrinde bunlar üzerinde daha fazla bir titizlik ile durmak lâzımdır. Aksi takdirde metinlerin neşrindeki dik-katsizlik ve ihmâlliler bizi yapılan işleri bir daha tekrar ele almak mecbûriyetinde bırakabilir. Bu münâsebetle bilhassa bu eklerin, vaktiyle Kâşgarî'nin yapmış olduğu gibi, lûgat kitaplarında ayrıca gösterilmesinin, ilmî ve ameli bakımından, çok faydalı olacağını âlâkadarlara hatırlatmak yerinde olur. Metinlerin neşrinde şimdilik ilâvesi zarûrî olan fihristlerin yalnız kelimelere münhasır kalmayıp, mühim eklerin de sıraya alınması, bu çeşit araştırmaları kolaylaştırmak bakımından, çok büyük faydalar sağlayacaktır.

Muzârî eklerinin eski metinlerdeki karışık durumunu göstermek için, meselenin vaz'ında mühim görülen ve el altında bulunan metinlerden, daha çok rast-gele seçilmiş bir kaç misâl almak kâfidir. Bunlarla 'Atebetü'l-haqqayık'taki şekiller karşılaştırılırsa, şu manzara görülür:

<i>bar-ur</i>	('Ateb.), -ur/-ır (Orh.), -ır- (Ind., Kâşg.), -ur/-ır (CC)
<i>bil-ür</i>	('), -ir (Orh., Ind.), -ür/-ir (Kâşg., CC)
<i>bir-ür</i>	('), -ür (Orh., Ind.), -ür/-ir (Kâşg., CC)
<i>bul-ur</i>	('), -ur (Ind.), -ur-ar (Kâşg.)
<i>eskir-ür/-er</i>	('), -ür (Kâşg.)
<i>kal-ur</i>	('), -ur (Orh.), -ır (Ind., Kâşg.), -ur/-ır (CC)
<i>kel-ür</i>	('), -ir (Orh., Ind.), -ür/-ir (Kâşg., CC)
<i>koç-ur/-ar</i>	('), -ur (Man. I, Kâşg.), -ar (Gram., CC)
<i>kör-ür/-er</i>	('), -ür (Orh.), -ür/-er (Kâşg.), -er (CC)

teg-er ('Ateb.), *-ir* (Orh., Kâşg.), *-er/-ir* (TTT VII), *-er* (CC)
ti-y-ür (), *-r* (Orh., Ind., Kâşg.), *-ür/-r* (Gram.)
yi-y-ür (), *-ür* (Orh., Alt. Yar.), *-r* (Ind., Kâşg., CC)

Bu son ikisi hâricinde 'Ateb.'da ünlüler ile biten fiillerde hep *-r* şekli geçmektedir; bunlardan

yori-r ('Ateb.), *-ur* (Orh., Ind.), *-r* (TTT VII, Kâşg.) şeklinde olup, geri kalan *garu-r*, *kına-r*, *sana-r* ve *yanğşa-r* (yabancı köklerden yapılmış olan *güzinle-r* ve *pəzirle-r*) şekilleri Orhun âbideleri ile uygurca metinlerin fihristlerinde yoktur; ilk üç fiil Kâşgarî'de buradaki şekilleri ile kayıtlıdır.

Krş. bir de.

al-ur (Orh.), *-ar* (Ind.) *-ır* (TTT VII, Kâşg.), *-ur/-ır* (CC)
emget-ir (Gram.), *-ür* (Kâşg.)
ergür-ür (Kâşg.), *-ür/-er* (Ind., aynı metinde), *-er* (Gram.)
kork-ur (Orh.), *-ar* (Kâşg., CC)
okşat-ır (Gram.), *-ur* (Kâşg.)
tarık-ur (Ind.), *-ar* (Kâşg.)
teg-n-ür (Ind.), *-ür/-er* (Gram.), *-ür* (Kâşg.)
başla-r (Ind.), *-ür/-r* (Gram.), *-r* (Kâşg., CC)
boşa-y-ur/-r (Gram.), *-r* (Kâşg.; *boşu-r*)
okşa-y-ur (L 4717), *-ır* (Ind.), *-r* (Kâşg.)

Orhun âbidelerinde ünlüler ile biten fiillerde *-ur*, *-ür* olmalıdır; *yanğra-y-ur*, *yayla-y-ur*, *yoğla-y-ur*; ünsüzler ile bitenlerde umûmiyetle *-ur*, *-ür* olmakla beraber, *-ar*, *-er* şekilleri de mevcuttur: *aş-ar*, *uy-ar*, *tez-er*, *tut-ar*, C o d. C u m. 'ta ünsüzler ile biten bir çok fiillerin aynı zamanda *-ur*, *-ür*, *-ar*, *-er*, *-ır*, *-ir* şekilleri yan-yana kullanılmaktadır: *al-ur/-ır*, *alış-ur/-ır*, *bar-ur/-ır*, *ber-ür/-ir*, *bil-ür/-ir*, *boşat-ur/-ır* v. b.; ünlüler ile bitenlerde ise, umûmiyetle *-r* şeklindedir: *alda-r* *algışla-r* *anukla-r*, *anla-r*, *aşa-r*, *atla-r* v. b.

İlk bakışta çok karışık gibi görünen muzârî eklerindeki bütün bu değişikliklerin, geniş mâlzemeye dayanan araştırmalar neticesinde, daha sarîh bir şekilde sıralanmaları ve devir ve sâhalara göre, daha dar hudûtlar içine alınmalarının mümkün olacağını zannediyorum. Metinlerin verdiği intibâî şimdilik şu şekilde toplamak mümkündür:

1. *-ur*, *-ür* — bu eklerin en eski ve umûmî şeklidir.
2. *-ar*, *-er* — söz sonundaki yuvarlak ünlülerin inkişâfı ile ilgili olup, daha çok devrin şive husûsiyetlerine dayanmaktadır.
3. *-ır*, *-ir* — başlangıçta ayrı şivelere âit olduğu hâlde, ayrı sâha ve devirlerde merhale-merhale inkişâf ederek, sonradan bir dereceye kadar umûmîleşmiş olan ünlü uyumu neticesinde vücuda gelmiştir.

4. -r — son devirlerde ve bugünkü şivelerde bir çok misâllerini gördüğümüz gibi, ekteki ünlünün yardımcı ses telâkki edilmesinden dolayı, kısaltılmış bir şekil olacaktır (aslında tek ünsüzden ibâret olan -p zarf-fiil ekinde yardımcı ünlünün eke dâhil gibi telâkki edilmesi için krş. cenûp grupundaki -ip, -ip). Aslında eke dâhil bulunan ünlünün yardımcı ses telâkki edilmesi, tabîî, yalnız *ı, i* ve *u, ü* sesleri için vâridir; *a* ve *e* ünlüleri türkçede yardımcı ses yerine kaim olamadıkları için, evvelce -ar, -er şeklinde inkişâf etmiş olan ekler, artık bu son inkişâfın dışında kalmıştır.

Eski ve bugünkü şivelerde muzârî eklerinin kullanılışındaki kararsızlık, yâni aynı fiilde bir şivede msl. -ar, -er ve diğer şivede -ır, -ir v. b. eklerin kullanılması, bir taraftan bu şivelerin tarihî inkişâfı ile ilgili olduğu gibi, diğer taraftan bu husûsta analojinin de mühim rolü olmuştur.

311—312. *hâbır bar birilse eğer ademi*

iki kol dinar ma ol üç kol kılar

Son mısra B'de: *iki kol dinar-nı ol on kol kılar* ve C'de: *iki pul dinarnı ol on pul kılar* şeklinde, tamâmen yanlış yazılmıştır. Bu iki mısra içinde söylenmek istenilen fikir, dörtlükten sonra ilâve edilmiş olan hadisten açıkça anlaşılmalıdır: *lev kanê lî'bnî ademe vadiyanî mîn zehêbîn le-temenna salîs* «âdem oğlunun altın dolu iki vâdisi olsa idi, muhakkak ki, üçüncüsünü de isterdi». Fakat türkçe mısralardaki ifâde tarzından doğrudan-doğruya bu mânayı çıkarmak güçtür. *birilse*'nin *ademi*'den istediği D a t. (verme) hâli eki eksiktir; burada *eğer* sözünün, *anğar* yerine, yanlış yazılmış olması ihtimâlini düşünmekle de mesele tamâmen halledilmiş olmuyor. *dinarnı* sözündeki -nı'nın A k k. (yükleme) hâli eki telâkki edilmesi B ve C nüshalarında *kol-* fiilinin *kıl-* şekline girmesine sebep olmuştur. Ben buradaki -nı'nın, A k k. (yükleme) hâli ekinden ziyâde, *ni < ne* olacağını tahmin ediyorum ve usûlûme uymamasına rağmen, metindeki emsâline benzeterek (bk. fihrist. *ma*), metinde *ma* şeklinde okumayı tercih ettim. Nereden geldiği henüz iyi anlayamayan bu *ne*'ye, *ma* ve *me* ile yan-yana, *Kutağgu bilig*'de de tesâdüf edilmektedir.

343—344. *yıkıklığa tirep kesüklüg ula*

bu itiglig erke azad öz kul ol

Bu mısraların nüshalarda pek çok değişikliklere uğradığı görülüyor (bk. metin, not). B ve C'de dörtlük, kafiye bakımından, parçalanmış ve beyitler hâline sokulmuş bulunmaktadır. Diğer farkların dörtlük içinde ifâde edilmek istenilen mânanın anlaşılmasından ileri gelmiş olması muhtemeldir. Ben bu karışıklık içinden yukarıdaki

mısrâları tesbit etmiş olmakla berâber, bunların metnin aslına uygun olup-olmadığında şüpheliyim. «Yıkılanı destekle ve kesileni ekle; böyle bir insana âzâd kimse kul olur» şeklinde tercüme edebileceğimiz bu mısraların dördtlüğün ilk iki mısraında bahis mevzûu edilen *kerem* ve *hîlm* mefhûmlarından pek uzaklaşmamış olduğunu zannediyorum.

409—410. *kim ol yüzçi erse kişi yigi ol*
kerek erse yiglik yori yüzçi bol

A *güz-çi*, B ve C *borcu* (C 'de satır altında *meş furuş*), D *yüzçi* (satır altında *yüz alang?*, *iki sözlüg* şeklinde izah edilmiş; bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 90).

Metinde tahmin edilen mânaya yakın ve *yüz* ile ilgili tâbirler için bk. Kâşgarî: *iki yüzlüg er* الرجل المدام («müdâheneci adam, dalkavuk»); *Kutadğu bilig*, 4272: *iki yüzlüg kişi*; Radloff, *ekki yüstü* (Alt. Tel.), *iki yüzlü* (Osm.), *iki yüzlük*; Baskakov ve Nasilov (*Uygurca-Orısça lûgat*), *ikki yüzlük* «mürâ'î»; Ali ve Böri (*Orısça-türk. sözlük*), *iki yüzlilik* «mürâilik»; Ş. Sâmî, *iki yüzlülük eden* «münâfik»; H. Koşay ve Refet (*Ana dilden derlemeler*), *yüzlekçi*, *iki yüzlekçi* «mürâi»; Radloff, *yüzteksil* (-lik, -len-; Başk.) «mürâi»; T. Kowalski (*Karaimische Texte*), *yuz' etuv'c'u* «mürâi, yaltakçı»; İbn Mühenna (nşr. A. Battal), *yüzle-* «mürâilik etmek» ve *Tarama dergisi*, *yüzelek* (Veled Çelebî fişlerine istinâden ve *Aybe* kaydı ile geçirilen bu sözün nereden alınmış olduğu açık anlaşılmıyor; bunun vaktiyle Ankara 'da Maarif Vekâleti kütüphânesinde olup, sonradan kaybolduğu iddia edilen D nüshasındaki *yüzçi* sözünün izahı için yazılan ve F. Köprülü 'de *yüz alang* şeklinde kaydedilen tâbir olup-olmadığını tetkik imkânı bulunamamıştır).

yüzçi şeklini bu eser dışında tesbit etmek, maalesef, mümkün olmamıştır. Şekil bakımından türkçeye yabancı olmayan bu tâbir mevcûtt olmuştur, bunun çok mahdut bir sâhada kullanılmış olduğunu ve bu yüzden B ve C nüshalarında aynı derecede bir fenâlığı ifâde eden *borcu* tâbiri ile değiştirilmiş bulunduğunu düşünmek mümkündür. Her iki mefhûmun ifâdesi için bk. *Kutadğu bilig*:

4271 *iki türlüğ erke katılma yıra*
katıldınğmu bulğak kıpurgay köre

4272 *birisi ozunçı yonğag kılğuçı*
biri iki yüzlüg kişi umduçı

6454 *borun yüz guğuçı namaz koldğuçı*
kör ersig atandı yoritur küçi

- 6455 *fesad fışk idisi atandı eren*
bor içmez kişi atı boldı saran
 6456 *namaz ruza birle yoriğli kişi*
münafık atandı ay ilçi başı

432. *uyadıp*; A *uyatıp*, Bu *uyadıp*, Ba ve C *uyatıp* (C nüshasında *utanıp* sözü ile izah edilmiştir). Metinde aynı mefhûm için bir de *uút* (417) ve *uútân-* (57) tâbirleri geçmektedir. *uyad-* sözünün şekli ve izah tecrübeleri için bk. W. Bang, *Monographien zur türkischen Sprachgeschichte* (SBHAW, Heidelberg, 1918), s. 41 ve TTTVB 55 not. Burada mesele açık bir şekilde halledilmiş olmamakla beraber, şimdilik buna meseleyi aydınlatacak başka bir şey ekleyebilecek durumda da bulunmuyoruz. Yalnız Kâşgarî'de geçen *uyad-* (*uyat-* taki *t* benzeşme yolu ile vücûda gelmiş olacaktır) ve *uyal-* şekilleri, ilk bakışta, *-ad* ve *-al* ekleri ile yapılan fiilleri hâtıra getirmektedir; buna bir de Kâşgarî'deki *yu* («kadınların bir şeyden utandıkları zaman söyledikleri kelime») tâbirinin bununla alâkalı olmak ihtimâlini ilâve etmek mümkündür.

448. *azu* «yahut»; A *osu* (-s- altında ar. harf. s), B ve C'de *ʿadu*. Nüshalardaki bu iki şekli birleştirmek güçtür. *ʿadu* (*ʿadav*) metne müstensihler tarafından sokulmuş olacaktır; A nüshasında -s- altında bu harfin kıymeti ayrıca gösterilmemiş olsa idi, burada bir *u-* değişme ihtimâli göz önünde tutulabilirdi.

Mısırânı sonundaki *karıpmu munar* için krş. *Kutadğu bilig*, 294-*ukuşluğ kişi kör karısa munar* ve Kâşgarî (trk. trc., II, 30); *karı er munadı* «ihtiyar adam saçmaladı (bunadı)».

453. *nelik*; bu kelime metinde üç yerde *nelük* şeklinde geçmekte (bk. 183, 396 ve 429) ise de, burada, kafiye icâbı, A nüshasındaki *nelik* (B ve C'de *nelük*) şekli doğru olacaktır. Kâşgarî'de, ayrıca izahat verilmeden, *nelük*, *ne elük*, *nelik* ve *nelek* şekilleri kaydedilmiştir.

Dörtlüğün sonuncu mısırânda, *nelik* ve *melik* sözleri ile kafiye teşkil eden *elik* bir hayvan ismidir (bk. *Kutadğu bilig*, 79; Radloff, Altay şiveleri «karaca») ve C'deki *ilig* < *elig* şekli bunun *el* sözü ile izâhı, tabîî, yanlıştır.

485. *toğa körmez erdi edibniñ közi* «edibin gözü doğuştan kör (görmez) idi». Müellifi şimdiye kadar mechûl kalan bu dörtlükteki mâlûmat, Ali Şîr Nevâî'nin kaydına uygundur (bk. *Neşaiymü'l-maḥabbet min şemayimî' l-fütüvve* 'den naklen F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, s. 70 ve *Türkiyat*, I, 256: *közleri bütev irmiş ve aşıla zahîr irmes irmiş: başır bolup özge başırların*

andok imes irmiş ki kör bolğay ve körmes bolğay... Hakk sübhanehü ve ta'ala egerçi zahîr közin yapuğ yaratğandır, amma köngli közin beğayet yaruğ kılğan-dur) ve her ikisi de aynı kaynaktan neş'et etmiş olmalıdır.

toğ- («doğmak») fiilinin *-a* zarf-fiil şekli gibi görülen *toğa* sözünün aynı mefhumu ifâdesi husûsunda bk. *Qutağğu bilig*:

876 *tcğa isiz ol kör munıñda biri*

bu er ölmeginçe arımaz kiri

878 *toğı edğüdin tutçı edğü kelir*

ajun budını andın asığlar alır

879 *toğa isiz erse aňgar yok oti*

ajunğa beła ol budunğa yutı

4021 *toğa bilge bolmaz kişi öğrenür*

toğa sözlemez til turu sözlenür

4022 *kişi öğrenip ötrü bilge bolur*

bilig bilse ötrü kamuğ iş önür

Bu sonuncu dörtlükteki *toğa* sözleri ile *uru* şekli, ifâde ettikleri mâna bakımından, bilhassa üzerinde durulmağa değer.

Yukarıdaki misâllerden *toğa* 'nın ifâde ettiği mâna ve cümledeki kullanılışı, açık olarak, görülmekte ise de, mesele tamâmen aydınlanmış değildir. Başka fiillerin aynı şekilleri ile şimdilik desteklenemeyen ve yalnız bir fiile inhisar etmiş gibi görünen bu şeklin buradaki kullanılış tarzının inkişâfı ve sebepleri hakkında bugün her hâangi bir fikrin ileri sürülmesi güçtür.

Eski metinlerde ekseriyetle *ig* ile birlikte kullanılan, menşe'i ve asıl mânası pek bilinmeyen bir *toğa* sözüne daha tesâdüf ediyoruz ki, bu terkip umûmiyetle «hastalık» olarak tercüme edilmektedir (bk. Index: *ig toğa*; terkinin diğer şekilleri için bk. *ig ağırığ*, *ig kigen* ve bir de TTTVII: *ig kem*).

Qutağğu bilig 'de de bu kelime aynı terkip içinde geçmektedir:

5978 *yanut birdi ögdülmiş aydı ay can*

tirig bolsa yalnıguğ yorır ig toğın

5979 *yavuz kılma könglünğ tilingni yığa*

yazuğğa kefaret bolur ig toğa

Kâşgarî'nin de bu söz hakkında husûsî bir bilgisi olmadığı anlaşılıyor (bk. trk. trc., III, 224 — 225: «*toğa*, hastalık, iç ağırılığı. Buradan alınarak, *ig toğa* denir ki, hastalık ve iç ağırılığı demektir»).

Kelimenin daha dar ve husûsî mânası beklenen uyurca tıp metinlerinde *toğa* sözüne şimdiye kadar tesâdüf edilmemiştir. Bunun

«kör» mânasına gelen başka bir söz ile birlikte kullanılışını *Uigurica III* 'te görüyoruz; 7613: *ol tıltağın kinki ajunlarda toğı teglük bolur* «(o kimse) bundan dolayı, sonraki âlemlerde kör olur (kör olarak doğar)» bir de 7720: *teglük için bk. W. B a n g, Manichaeische Laien-Beichtpiegel, Muséon, LXXVI, 178 ve TTTIII, not 71*). Uygurca iki prens hikâyesinde (bk. P. Pelliot, *La Version ouigoure de l'histoire des princes Kalyānamkara et Pāpamkara, T'oung Pao, 1914* ve trk. trc. H. N. Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin uygurcası, İstanbul, 1940, s. LXVII, str. 3*) geçen *toğ*a sözü, «sakat» şeklinde tercüme edilmiş olmakla beraber, metnin gelişine göre, bununla burada prensin bilhassa gözünün sakatlığı veya körlüğü ifâde edilmiş olmalıdır.

Şimdilik her hâangi bir köke bağlanılamayan *toğ*a sözünün eskiden daha dar bir mâna ifâde etmiş olduğunu düşünerek, bunun kökünü *tu-* fiili âilesine bağlamak suretiyle, *tuğ*a şeklinde okunmasını ileri sürmek ve araştırmaları bu sâhada derinleştirmek faydasız olmayacaktır.

'*Atebetü 'l- ħaqayık*'taki *toğ*a'nın *Ķutađgu bilig* 'e uyularak tercüme edilmiş olmasına rağmen, kelimenin ifâde ettiği diğer mânasına bağlanmasında da bir mahzûr yoktur.

486. tükedi; *A tüketti, Bu tüketti, Ba tüzet(t)ım* (buradaki -z- uygurcasında -k- 'nin bir az küçük yazılmış olmasından ileri gelen bir yanlışlık olacaktır; aynı dörtlük içinde, arap harfleri ile yazılan kısımda, daha iki büyük ihmâlin bulunması da — msl. *zer* unutulmuş ve *tuş* yerine *tuş* yazılmış—müstensihin çok dikkatsiz davrandığını göstermektedir) ve *C tüket(t)i*. Nüshalardaki şekle rağmen, kelimenin burada *tükedi* şeklinde okunması doğru olacaktır ve *sözi* de bunu icâp ettirmektedir; aksi takdirde *sözün* veya *sözini* olması lâzım gelirdi. Bugün cenûp şivesinde gördüğümüz yükleme hâlinin -ı (<ığ) şekline eserde bir tek sözde tesâdüf ediliyorsa da (bk. AB 77 ve ABC 465; *ķıtabı* = *ķıtabı*), bunu şimdilik esere sonradan sokulmuş bir yenilik olarak kabûl etmek daha doğru olacaktır.

506. ular, B nüshasındaki *mi der piçed* («kıvranmak, kendi kendini üzme, ne söyleyeceğini ve ne yapacağını bilmemek») izâhına bakılacak olursa, *ula-* fiilinin muzârî şekli olacaktır; krş. Ş. Süleyman *ulan-* «bulaşmak, derde giriftar olmak». *Kâşğârî* 'deki *ulın-* ve *ulun-* «usanmak, bıkmak, kıvrılmak, dolanmak» şekillerinden, fiilin aslının *ulı-* veya *ulu-* olduğu ve hem maddî, hem mânevî ızdırabı ifâde ettiği anlaşılıyor (bk. bilhassa trk. trc., II, 241: *er ulındı tolğandı* «adam, sancı yüzünden, bir yandan bir yana dönerek, kıvrandı, döndü»).

SÖZ ve EKLER FİHRİSTİ
TAHLİLÎ FİHRİST

FİHRİST

1. Fihristte nüshalarda geçen bütün kelimeler (asıl metne âit olanlar, nüsha farkları ve nüshalarda müstensihler tarafından ilâve edilen izahlar) sıraya alınmıştır.
2. Türk dilinin tarihi inkişâfı bakımından mühim olan bâzı ekler, kendi sıralarında veya, ayrıca işâret edilmek sureti ile, toplu hâlde fihriste alınmıştır.
3. Fihrist sırasında asıl metinde geçen kelime ve şekiller — düz aralıklı, nüsha farklarına âit olanlar — italik aralıklı ve izah için ilâve edilmiş kelimeler — düz normal harfler ile dizilmiştir.
4. Fihristte, madde içinde, asıl metne âit olan kelime ve şekiller — sâdece rakamlar ile gösterilmiş ve nüsha farkları ile izahlara âit olanlarda ise — rakamlardan önce, nüshaların işâretleri de ilâve edilmiştir.

abadan mâmûr	364, 385, 393, 395, 396, 445
<i>a. bol-</i> 399	449, 453
<i>a.-nîng songı</i> 200	C 74, 305, 385
abadan bk. <i>abadan</i>	<i>a.-ğa</i> Ba 396, 445, 453
<i>a. BaC 200, Ba 399</i>	<i>a.-da</i> (<i>yağınğka</i> yerine) C431
‘abîd âbid	aç - açmak
<i>a. mecaz bol-</i> 398	<i>a.-ar</i> (<i>yüz</i>) 221
‘açeb güzel, hoş	acığ acı
<i>şafalığ ‘a. yir</i> 494	<i>a. bol-</i> 436
‘açem acem	<i>a.-ka</i> <i>anun</i> 209
<i>a. hem ‘arab</i> 126	<i>açık</i> bk. <i>acığ</i>
<i>acık</i> bk. <i>acığ</i>	Ba 209, 436
<i>a.-ğa</i> C 209	C 436
<i>acun</i> bk. <i>ajun</i>	açıt - acıtmak
A 70, 74, 177, 191, 193, 205	<i>a.-ma</i> (<i>ağız</i>) 162
212, 213, 217, 221, 240, 273	<i>ad</i> bk. <i>at</i>
305, 385, 393, 395, 396, 441	<i>a.-ı</i> Ea 95
445, 448, 449, 453	adağ ayak
Ba 221, 437, 441, 448	<i>a.-ka</i> (<i>tiken sançıl-</i>) 455
Bu 70, 74, 177, 191, 193, 205	‘adavet düşmanlık
212, 213, 217, 240, 273, 305	‘ <i>a. köki</i> 338

II

- 'a d e d bk. 'a d e t
 Ba 249
 a d e m i a d a m
 a. 311
 a d e b bk. e d e b
 Ba 125
 'a d e t â d e t
 'a. 'a y b s u z ı 249
 a d ı n b a ş k a
 a. (a n d a a.) 116
 a. e r 275
 a.-l a r o n ğ ı 198
 a.-l a r s ö z i 467
 a d ı n bk. o t u n
 BC 108
 a d ı n bk. ö ğ ü n
 BC 490
 'a d l a d i l, a d â l e t
 'a. (u l a 'a.) 62
 'a.-l i n ğ (b o l s a) 40
 'a d u d ü ş m a n
 BaC 448
 'a f v a f v, b a ğ ı ş l a m a
 'a. i d i c i (k i ç ü r g e n = k e ç ü r g e n
 i z a h ı) C 37
 a ğ ı z a ğ ı z
 a. (a ç ı t-) 162
 a. t i l b e z e k i 155
 a ğ u z e h i r
 i ç i p ü r a. 214
 'a h d a h i d
 'a. e m a n e t 389
 a ğ ı bk. a k ı
 BaC 227, 229, 231, 233, 245
 257, 260
 a ğ ı l ı k bk. a k ı l ı k
 BaC 230, 232, 236, 250, 258
 260
 a ğ m e d A h m e d
 e d i b a. 469
 a ğ m e d bk. m a ğ m u d
 B 496
 a j u n d ü n y a
 a. 177, 212, 213, 221
 a. a r t a- 395
 k a r ı- 448
 (k u t s u z) 448
 k ü l ç i r- 205
 l e z z e t i 193
 m a 217
 m a l ı 273
 m e z e s i 437
 n e n ğ i 305
 t a p a 449
 t o l- 74, 393
 v e f a s ı z 441
 a.- k a (ğ i l e k ı l-) 396
 (s ö k ü ş v e m e l a m e t) 453
 (y a z-) 445
 a.- ğ a C 445, 453
 a.- d a 385
 a t ı k a l- 70
 e d ğ ü a t k o d - 240
 t i r i l- 364
 a.- n ı (a y-) 191
 a k a k, b e y a z
 a. (ö r ü n ğ i z a h ı) C 25
 a k ı c ö m e r t
 a. b o l- 231, 260
 e r 227, 229, 233, 234, 237,
 245, 257
 'a k ı l a k ı l
 'a.- s ı z (u k u ş- s ı z = u k u ş-
 s u z i z a h ı) C 458
 a k ı l ı k c ö m e r t l i k
 a. 230, 232, 250, 258, 260
 a.- n ı ö ğ- 236
 'a k ı l a k ı l
 'a. (e r e n k ö r k i) 90
 'a. u k u ş h u ş ğ i r e d 47

III

- ‘q. (izah cümlesinde; bk. *merd*) C 344
- al al, pembe, kırmızı
a. *gül* 342
- al- almak
a.- *ip bir-* 252
(*könğüller a.*) 365
al (*yigü kedgülük a.*) 190
(*pəndim a.*) 293
a.-*gül* (*al kel* yerine) BC 293
a.-*su* (*asığ a. tip*) 78
a.-*suu* Bu 78
a.-*dı* (*şəna a.*) 238
(*ülüş a.*) 244
a.- *maz(s)* (*ay a. ? unalmaz* yerine) BC 134
- alın alın
a. *kaş çat-* 205
- alın- bir şeyi üzerine almak
a.-*mañg* (*siz a. tidi*) 284
- ‘alı Ali
‘q. (*ersig tonğa*) 34
- ‘alim âlim
‘a. 101, 203, 401
‘a. *zahid zühid* (‘a. *və zahid* yerine) BC 401
- ‘am âm, avâm
‘a. *haş tözü halk* 236
- ‘aməl amel, iş
‘q. *kıl-* 296
koç- 401
- ana ana
ata *bir a. bir* 291
- ança nice, o kadar
bir *a. budun* 123
- anda ondan
a. (*ağın oñg yok*) 116
- anda orada, o zaman
a. (*ülüş ol-*) 244
yat- 276
- andın ondan
a. *ozarak sakın-* 372
a. *-dın* (*anda* yerine) BC 244
- añga (bk. *añgar*) ona
a. (*asan a.*) 20
bakın- 369
bir- 463
(*ıd-*) 36
(*könğül tut-*) 371
(*malı erklig*) 256
(*rağmēt it-*) 491
(*şeker şehd*) 28
yapuş- 268
a. (*añgar* yerine) B 116, BC 110, 412
angga A 18, 22, 28, 36, 256 369, 371, 491
ABu 20 268, 463
angga (*añgar* yerine) A 341
- añga - anlamak, bilmek
a.l (*munı keç a.*) 18
(*sözümni a.*) 22
- añgar (bk. *añga*) ona
a. (*asığsız*) 110
hılm ul ol 341
kiñgrü yol 412
(*oñg yok*) 116
(*tuş teñg yok*) 24
a. (*añga* yerine) BaC 256
anggar A 24, 110, 116, 412
anggar (*añga* yerine) Bu 256
- anı onu
a. (*artut kıl-*) 42
(*ay-*) 266
(*azla-*) 360
(*berk tut-*) 262
(*bölek ıd-*) 79
(*er ti-*) 322
(*kına-*) 446
(*şəbəbdin kör-*) 458
(*sev-*) 272

IV

- anın** onun ile
 a. (*arta tur-*) 404
 (*ajun arta-*) 395
 (*başını yi-*) 120
 (*çıkar-*) 473
 (*malın sat-*) 238
 (*uz er-*) 477
- anınğ** onun
 a. *bağışi* 57
birri 46
cevabı 290
emri 452
meğhi 28
öğdisi 27
tuştı 488
vuddı 73
yadı 74
yolu 411
zıkri 76
 a. (*anın yerine*) BC 120
- anışirvan** bk. *anuşirvan*
 a.-ı C 56
- anlar** bk. *ol*
 a. (*olar yerine*) ABC 26, 204
- anun-** hazır olmak
 a.l (*açığka a.*) 209
- anuñçün** onun için
 a. (< *anuñ üçün*; *anın izâhı*)
 C 238, 473
- anuñg** bk. *anınğ*
 a. C 290
- anuşirvan** Anûşirvân
 a.-ı (*dad inşaftutar çın a.*)
 56
- ar** bk. *-ur*
- ar-** yorulmak
 a.-maz (*tirip a. usanmaz*
bol-) 309
- ara** ara
 a. (*hılayık a.*) 507, 512
 (*kişiler a.*) 75, 243, 259
- ‘arab** arap
 ‘a. (*‘açem hem ‘a.*) 126
 ‘a.-dın (*‘ibaref ‘a. uşul*) 498
- arı** arı
 a.-zehrı 440
 a.-sı 439
- arı-** temizlenmek
 a.-maz (*cahil yup a. arıgsız*)
 112
 (*neçe yusa kan birle kan*) 328
- arığ** temiz, pâk
 a.-sız (*arır yumağın*) 111.
 (*yup arımaz*) 112
- arık** bk. *arığ*
 a.-sız (*arıgsız yerine*) B 111
- ‘arîf** ârif
 ‘a. (*raqş çıkar-, hoş sema‘*
it-) 401
 ‘a. (*erip yerine*) C 53
- arķa-** aramak
 a.-ñg (*siz a. ti-*) 104
 a.-ğan (*delil a.*) 7
- arķış** kervan
 òñg a. 179
 òñgi koptmuş a. 180
- arslan** arslan
 a.-ı (*şera a.*) 52
- art-** artmak
 a.-a *tur-* 404
- arta-** bozulmak
 a.-dı (*ajun a.*) 395
- artağ** bk. *artak*
 a. Ba C 413
- artak** bozuk, fenâ
 a. *işlig* 413
 sen a. sen 395
- arttur-** bk. *artur-*
 a.-ur BaC 258

V

- artuk fazla
a. tile- 190
- artur- arttırmak, fazlalaştırmak
‘a. -ur (çemal a.) 258
- artut hediye
a. kıl- 42
- ‘arz arz, takdîm, sunma
‘q. it (ötüngil izahı) C 41
- asan kolay
ölüglerni tirgüzmek a. anğa
20
- ‘aşel bal
‘q. 439
‘q. tatur- 207
teg 161
yi- 162, 466
‘q. -din oza 440
- asığ fayda
a. al- 78
a. -ı (tabar asğı) 287
a. -lığ (bilig teg a.) 100
a. -sız er- 110
mizah 346
a. -lık (a. -lığ yerine) BC 100
- asığ bk. asığ
a. -sız (asığsız yerine) BC
110, Ba 346
- aşıl asıl
a. men ti- 289
- ‘asiz bk. ‘aziz
‘a. Bu 385
- aşl
q (tabaru = taparu izahı) C
286
- asra alt
a. -sında (çemal a. bus-) 294
- asru çok, pek
a. (ket = ked izahı) C 369
a. (ğayetde a.; kit = ked iza-
hı) C 334
- a. yağı (kit = ked izahı) C
18, 176
- astın aşağı, alt
a. aşağı (kodı = kodı izahı)
C 102
- asurla - bk. azurla-
a. -p Bu 278
- aş yemek
a. (şerab a.) 297
a. -ıngı (yarağlıg a. yitür-) 329
- aşağa aşağı
astin a. (kodı = kodı izahı) C
102
- aşındur- geçirmek
a. -duğunğ (mal) 433
a. -turduğunğ Ba 433
- aşkara âşikâr
a. bol- (iş) 171
- at- ad, nâm
a. (edgü a. kod-) 240
a. -ım (edib a. hmed a.) 469
a. -ı. kal- 70
öl- 95, 96
(atası a.) 495
(kıtabınğ a.) 497
(yiri a.) 493
adı (atı yerine) Eau 95
- at- atmak
a. -ğucı (otka a.) 159
a. -kuçı Ba C 159
- ata baba
a. bir ana bir 291
a. -sı atı 495
- ‘ata bk. ‘adet
a. Bu 249
- ‘aşa’ ihsân, bağışlama
‘q. kıl- (uğan) 64
- atan- adanmak, ad almak
a. l kōni 165
- ‘atebe eşik, basamak
‘atbetü ’l-hakayık 497

VI

‘*atık* Ebûbekir’in lakabı, eski,
kadim

‘*q. birle faruk* 33

aṭlas atlas, dibâ

a. keḏ- 354

(*çuz a.*) 480

‘*atu* bk. ‘*adu*

‘*a-* Bu 448

avut bk. *uṭut*

a. A 417

ay

a. almaz (s) ? (unulmaz yerine)
BC 134

ay (bk. *aya, ya*)

a. dost 106, 474

ay- (bk. *ayıt-*) söylemek

a. -u bir maṅga 314

uḡay (ayugay) 3

a. -ayın (unarça a.) 4

men 266, 290

a. -ur men (ḡamd a.) 1

sen 297

(*negū tip a.*) 129

(*uḡmadın a.*) 119

(*ṣenasin a.*) 229

a. -ur (ıḡur yerine) C 36

(*iter »*) B 402

a. -dı (aymış yerine) BC 191

a. -mış (söz a.) 490

(*tip a.*) 191

a. -mışı (ne kim a.) 502

a. -sa (ne a. ayur) 119

a. -ma (sır a.) 173

(*tip a.*) 188

a. -maz (tip a.) 65

a ya (bk. *ay, ya*) eyl

a. artak işlig 413

dost 225, 345

hırş idisi 313

keligli 481

mal idisi 245

sanagan 59

suk er 425

til 41

umḡın 375

umḡuḡı 211

üggüḡı 449

yiliḡli 11

ayak bk. *adaḡ*

a. (adaḡ = adaḡ izahı C 455

ayas Ayas

a. -tın (tetiklikte a. oz -) 55

ayaz bk. *ayas*

a. -dın (ayastın yerine) BC 55

‘*ayb* ayıp, ayıplama

‘*a. bol-* 362

kirini yu- 230

(*tise ‘a.*) 504

‘*a. -ḡa (‘ayıbkḡa koy-)* 507

‘*a. -dın ötrü* 363

‘*a. -suzı (‘adēt ‘a.)* 249

‘*ayıb* bk. ‘*ayb*

-*ayın, -eyin*

ayayın 4, 266, 290

bezeyin 43

kılayın 42

ayıt- (bk. *ay-*) söylemek

a. - (t) ı (ayıtmuş yerine) D 500

a. -mış (ḡdib a.) 500

(*ma‘nilerni a.*) 508

az *az*

a. ḡedye 68

(*öküş a.*) 65

(*söz a. kıl-*) 157

a. -a (mezeṣi a.) 438

a. -ı (söznüḡ a.) 488

a. -rak (ceḡa a. ol) 442

az (tap yerine) BC 277, C 278

az sal (aza yerine) F 438

aza bk. *iza*

a. -sı (izası yerine) BuC 438

VII

‘a z a b azâp

‘q. ol sonğı 427

az a d âzâd, hür

a. öz 344, 422

azar eziyet

a. - ı (azası, ezası = izası izahı)

BC 438

a z ı l - yanılmak

a. - mağ u (yırak turğ u... a.) 216

‘q z i z azîz

‘q. (isiz yerine) BaC 385

az l a - azımsamak, az görmek

a. - ma (anı a.) 360

az u k azık

a. yokluğu 187

a z u r l a -

a. - p (tap uslan yerine) B 278

b a - bağlamak

b. - maķıñg (kõñgöl b.) 188, 220

b a b bâb

on dört b. içre 486

bağ çe, bahçe

b. (meydan = bustan izahı) C 342

b a ğ l a - bağlamak

b. - maķ (bamaķıñg yerine) BC 183, 220

bağ lan - bağlanmak

b. - dı (bükendi izahı) Bu 150

b a h a kıymet, değer

b. - lı ğ dı n a r 85

b. - sız b ı s ı 86

b. - lı k (bahalı ğ yerine) BaC 85

b a ğ ı l hasis

b. 241, 244, 254, 255, 261

b. - k a 228

b. - ğ a (b. - k a yerine) BaC 228

b. - l ı k (ig ol) 253

b. - l ı k n ı ö ğ - 235

b a ğ ı ş ı ş ihsan

b. - indin uöt an - 57

b a ğ ı t tâlih

direnşsiz keçer b. 224

b a k - bakmak, görmek

b. - a kõrgil 99

b. - ı p 219

b. - ı ğ l ı o k ı ğ l ı 78

b a k ı n - bakınmak, bakmak

b. l (añga keç b.) 369

b a r var

b. er - 201, 394

kıl - 10

(bu kün b. yarın yoķ) 197

(h a b e r b.) 311

(ne neñg b.) 100

(sözüm b.) 265

(yir b.) 201

b a r - varmak, gitmek

b. - ur (mal) 184

sen 287, 431

(özüm) 470

(‘umūr) 471

b. - dı (başı b.) 391

(eri b.) 202

(kişilik b.) 386

(kazğanı ğ l ı b.) 274

(koğup b.) 240

(kötrü b.) 242

b. - sa (kalı b. özüm) 476

b. - duķuñg (koğup b.) 436

b. - duķung (b. - duķuñg yerine)

BaC 436

b. - ğ ı s ı (sonğı b.) 391

b a r l ı k varlık

b. - iñ ğ a tanuķluķ bir - 5

barlı ğ ıñ ğ a (barlı ğ ıñ ğ a yeri - ne) BC 5

barlı ğ ıñ ğ a (birlikiñ ğ e yeri - ne) B 7

VIII

- başal** soğan
b. 161
b. yi- 162
- basra** aşağı, alt
b. -sında (asrasında yerine) A 294
- baş** baş
b. (börkni keder b. kerek) 300
b. -ka keş- 300
yet- 136
b. -nı yi- 138
b. -tın (yirdin yerine) BC 267
b. -iñg kizle- 358
b. -ı (edebler b.) 130
(fazıllar b.) 489
(hatalar b.) 220
(keşemniñ b.) 334
(öz b. düşmanı) 141
b. -ı (işi yerine) BC 492
b. -ın kes- 363
b. -ını yi- 120
- baş** başlangıç, baş
b. -ı ... sonğı 391
- baş** uç
b. -ı (ok b.) 140
- baş** bk. *hazır*
- başaklıtur-** bk. *başıktur-*
b. -sa (başıktursa yerine) BC 140
- başıktur-** yaralamak
b. -sa bütmez 140
- bayat** Tanrı
b. bir- 246
(uluğ bir b.) 19, 283
- baylık** zenginlik
b. çığaylık 303
- baz** yine, gene, tekrar
b. 16, 184, 205, 397, 416
b. (yime izahı) C 293
- bazi** bk. *latife*
- bēd** kötü, fenâ
b. i'tikad tut- 35
b. (artağ = artak izahı) C 413
bēdbah̄t bedbaht, tâlihsiz
b. (otun izahı) Bu 261
bēdēl bedel, sahte, yapma, sun'î
dūrūstka b. 468
bēdi kötülük, fenâlık
b. (esizlik = isizlik izahı) C 366, 375
bēdi^c eşsiz, nâdide
birri cudi b. ihsanı 46
bēdirle- bk. *peşirle-*
b. - (peşirler yerine) Bu 65
beg bey
dad işpehsalar b. 69
bek muhafaza, kilit, emniyet
b. -te tut- 131
b. -tin çık- 132
bek bk. *tek*
b. (tek yerine) BuC 434
bekā beka
b. -sız er- (*ajun lezzeti*) 193
bekle- muhafaza etmek
b. -gende (tilin b. ökün-) 144
b. -gentin (b. -gende yerine) A 144
bēla belâ
b. kel- 349
b. reñc yuđ- 350
belek hediye
b. (bölek yerine) BC 79
belgölüg belli
b. bol- 93
beng ben
b. (menge izahı) C 26
ber- bk. *bir-*
b.! Bu 246 B 314
b. -ür Bu 5, 247, 276
b. -ürler A Bu 432
b. -di B C 246

IX

b.-igli Bu 251, 463
b.-megen Bu 247, 252
beraber berâber, birlikte
b. (tuş izahı) C 24
b.-i (tuş ») C 488
beraderan kardeşler
b. (uyalar izahı) C 291
berk sıkı, sağlam
b. tut- 262, 268
b.-lig (keç *b.*) 254
bese- bk. *beze-*
b.-tim (bezeyin yerine) Bu 43
b.-gli (bezekin ») A 219
beşel bk. *başal*
b. C 160, 162
beşi çok
b. (kit = keç izahı) C 254
beyt beyit
b. (söz yerine) BC 21
beze- süslemek
b.-yin kitab 43
b. l (tiliṅni *b.*) 156
b.-dim kitabını 77
b.-dim (bezeyin yerine) Ba 43
bezek süs
b.-i (ağız til *b.*) 155
b.-in (taş *b. kör-*) 219
bezegi (bezeki yerine) C 155
bezegin (bezekin ») C 219
bışı
söz b. 490
biç- biçmek
b.-mez (üzüm *b.*) 376
bıdâ bid'at
b. art- 404
b.-tın yığ- 403
bida (bıdâ yerine) Ba 403, 404
bik bk. *bek*
b.-te BaC 131, Ba 132

b.-tin C 132
bik bk. *tek*
b. Ba 434
bikle- bk. *bekle-*
b. gende BaC 144
bil- bilmek
b.-e bil- 506
b.-ip it- 114, 368
sözle- 226
tut- 511
bilip (uкуп izahı) C 357
bilüp (bilip yerine, tashih görmüş) A 114
b. l 24, 84, 103, 107, 139, 220, 250, 348, 384, 425
b. (yind yerine) BC 103
b.-el (keç *b.*) 334
b.-sū (tükel *b. tip*) 80
b.-sün (köni tigā *b.*) 166
b.-ür 106, 113, 310, 502, 503
men 504
b.-di (bilig *b.*) 93
(yete b.) 237
b.-se 501, 503
b.-mek (anğa izahı) C 18
b.-mesün (kişi *b.*) 169
b.-mez er. 45
b.-megendin (bile *b.*) 123, 506
b.-mesin (özi *b.*) 504
b.-mesindin (bilmegendin yerine) C 506
b.-memekdin (bilmegendin yerine) C 123
bile bil- 506
ögü bil- 45
yete bil- 237
bildür- bildirmek
b.-ür (bilig *b.*) 107
bile (krş. birle) ile

- b.* (*ağın er b.*) 275
tarısı 439
(cefa çevr- b.) 393
(dıl b.) 500
(til b.) 499
- bilig** bilgi, ilim
b. 89, 104
b. bil- 84, 93, 123
bildür- 107
birle 83, 101, 121
qadri 107
maq'dini 48
tatğı 106
teg 100
yind- 103
b.-ning tenğı 98
b.-ni eğer- 105
ne kıl- 108
yet- 237
b.-dın (ul ur-) 81
b.-tın (bilig teg yerine) B 100
b.-i (bilgi) 127, 128
b.-lig 85, 87, 88, 95, 97, 105
 106, 113, 117, 125, 129, 225
b.-ligke ula- 82
b.-lignı ög- 126
b.-siz 86, 87, 91, 94, 96, 97
 108, 115, 119, 122
b.-sizke (tatıqsız er-) 109
b.-sizge (b. sizke yerine) C
 109
b.-sizlik 102
- bilin-** bilinmek
b.-ür (bilnür ... idı) 121
bilnür (bulnür yerine) B 83
bilinür (» ») C 83
- bına** binâ, yapı
kereş bir b. teg 341
- bir** bir
b. ança budun 123
(ata b. ana b.) 291
ayb 362, 368
bayat 19, 283
birike (biri birke yerine) B
 14
bına. 341
elig 206
er 149, 275, 319, 360, 394
kün 136
neñg 8, 151
söz 164, 265
b.-ke (biri b. uğ-) 14
b.-ge (birke yerine) C 14
b.-i birke uğ- 14
(birin yerine) AB 206
(mingde b.) 204
(minger dostta b.) 382
*b.-ike (bir birike; biri birke
 yerine)* B 14
b.-inge ... mingin 97
b.-in kel- 210
(= bir elgin) 206
b.-er şehv kel- 361
(yirip munı b.) 450
yüz aç- 221
*b.-er (hünerde b.; hünerliğda
 bir yerine)* BC 362
b.-erke (bir erke yerine) A 319
b.-erte (» erde ») A 149
b.-ertın (» erdin ») A 319
b.-likinğke (seninğ b.) 7
*b.-lınğga (birlikinğke yeri-
 ne)* C 7
- bir-** vermek
b. (ayu b.) 314
(sen me b.) 246
(garı b.) 4
b. ür ersenğ 248
sanını 276

XLIII

ma n̄g a bana

- m. (ayu bir -) 314
 (fāzlin̄g bol-) 39
 (hedye kıl-) 484
 (katıgılık m.) 40
 (kulak tut-) 266
 (usanmak kaçan ol m.) 32
 (yarı bir -) 4
 mangga A 4, 32, 40, 266, 314
 484 Bu 39

ma'ni m̄na

- m.-sin (bil-) 503
 > (ma'nilerni yerine) BC 508
 m.-lerni (ğalāt m. ayıt-) 508

ma'rif iyi amel

- emr-ü m. 405

me bk. ma

me'caz mecāz

- m. bol- 381, 398

me'cd büyüklük, şeref

- m. mürüvvet 63

me'dh medih

- m. ötün- 41

- m.-ı birle 43

- " " (öğdisindin yerine)

- BC 27

- " bolsa 28

-mek bk. -mak

mekan mekân

- hiredka m. 47

mekarim kerem, mekremet

- sehası m. 50

me'lamet azarlama

- söküş m. 453

melik hükümdar

- yaratğan m. 454

men ben

- m. (ayayın) 266, 290

- (kılayın) 42

- (aşıl m. ti-) 289

(mukir m.) 10

(oyur m.) 1

(ıdır m.) 31, 36

(umar m.) 2

(urur m.) 81

(bilür m. ti-) 504

m. ök 79

m. men ti- 271

m.-in̄g ti- 198, 284

m.-de (minde yerine) ABC 481

m.-tin (mindin „) ABu 29

m.-i (mini „) ABu 482

menük (men ök „) BC 79

men' durdurma, mâni olma

m. mikûned (tıyur yerine)

C 232

me n̄g ben

m.-e (bu en̄gke m.) 26

menge A 26

me'rd merd, yiğit

m. (ir digil = irtegil izahı)

C 321

m. mütēdeyyin pūr 'aql (in-

din-lik = itiglig izahı)

C 344

me'rev bk. nezdik

me'scīd mescit

h̄arab boldı m. 400

me'sel mesel

meva'iz m. 465

ozakı urulmuş m. 164

m. (sözün yerine) BC 77

me'va'iz mevzeler

m. meşel 465

m. (nevadir yerine) C 77

me'va'iz bk. meva'iz

m. Ba 465

me'y şarap, içki

m. fūruş (borçı = yüzçi izahı)

C 409

me'y d a n meydan

m. (*bustan yerine*) BC 342
m̥zaḥ bk. *mizah*
m. C 347
m̥ze tat
m. (*katıgılg m.*) 437
(*müddeti*) 194
m̥ze Ba C194
m̥ze Ba 437
m.-si (*ajun m.*) 437, 438
m̥zesi Ba 437, 438
m̥ziḥ bk. *mizah*
m.-din C 346
-miş, -miş
aymış (*söz*) 490
(*tip a.*) 191
(*edib*) 500
(*yana*) 508
kopmuş (*arkış*) 180
ökünmüş (*kişi*) 144
urulmuş (*meşel*) 164
töretmişte ABu 24
töretmişde BaC 24
törütmişte (*yok*) 24
timişim (*emel t.*) 295
timişing (*neṅ*) 198
aymışı (*ne kim a.*) 502
yemiş teg 'aşel 466
mi-ēndazēd atıyor
m. (*kimşür = kemşür izahı*)
C 282
mihnet mihnet
m. *otı* (*öç-*) 351
mihriban seven, dost, şefkatli
müşfik m. bol- 325
mihriban bk. *mihriban*
m. B 325
mihriban bk. *mihriban*
m. C 325
mikūneḍ bk. *mēn*^c
min bk. *men*

m.-ük A79
minde benden
m. *kidin* 481
mindin benden
m. *dürud teg-* 29
miṅ bk. *meṅ*
m. Bu 26
m.-e B 26
mjṅ bin
m. *er* 359
kata 67
la'n 36
m. *er* (*miṅer yerine*) B 382
m. *ir* („ „) C 382
m.-e (*deliller m.*) 8
mingge A 8
m.-in (*biligsiz m.*) 97
minggin A 97
m.-inde biri 204
mingginte ABu 204
m.-er dostta biri 382
mingger A 382
mini beni
du'ada unıtma m. 482
-miş bk. *-miş*
mizac mizâc
m. (*mizah yerine*) Ba 347
mizah mizah, şaka
astıgız m. 346
bu m. 347
-mu, -mü
ıyredliḡmu bolur 137
karıpmu munar (*ajun*) 448
kerekmü 368
kereksizmi 368
şena mu ayuḡay seza 3
mukırr ikrâr eden
m. *men munğa* 10
mukır Ba 10
mun- bunamak

XLV

m.-ar (ajum karıpmu *m.*) 448
munca bk. *munça*
munça bunca, bu kadar
m. köngül ba- 183
(malğa m suķ) 429
munca C 183, BaC 429
munda burada
m. kal- 288, 470
m. (mundın yerine) B 442
mundın bundan
m. ceḡa azrak ol 442
muṅg bun, dert
m.-a (egirse *m.*) 30
munḡa A 30
muṅga buna
m. köngül ba- 219
(muķir men m.) 10
munḡa A 10, 219
muni bunu
m. bil- 384
eṡit- 62
ķıl- 316
keḡ aṅga- 18
keḡ saķın- 176
oķı- 481
ög- 450
uķ- 62
gir- 450
murad murād, gāye, maksat
m. (orun izahı) C 212
m.-ķa (tegilmez *m.*) 234
muşallat musallat
m. (eklig izahı) C 256
müşulman müslüman
m.-ķa 325, 326
m.-ḡa BaC 325, 326
muṭaba'at uyma, arkası sıra gitme
m. (eḡergen izahı) C 105
-mü bk. *-mu*
mübtela müptela

ḡam ve m. olıcak (*muṅga*
 izahı) C 30
müddet müddet
-m.-i (meze *m. keç-*) 194
mü'min mü'min
m. er- 280
m.-lık nişanı 279
mürüvvet insâniyet
m. fütüvvet 63
m. yolu bük-en- 150
mürüvvet bk. *mürüvvet*
mürüvvet bk. *mürüvvet*
müstemî dinleyici
m. ol (ula izahı) C 81
müşfik şefkatli
m. mihrîban bol- 325
(ra'ıyyetķa m. selim) 51
mütedeyyin bk. *meḡd*
müva'iz bk. *meḡa'iz*
m. (meḡa'iz yerine) Bu 465
m. (neḡadır „) B 77
-n (-in, -in, -un, -ün)
birin (kel-) 210
„ (=bir elgin) 206
elgin (bir e.) 206
„ (öz e.) 124
fîlin (tiril-) 365
ilkin 207
minḡin 97
oķun (kezle-) 228
onun (kel-) 210
ögün (ay-) 490
sevünçin (salın-) 413
sevünçin C 413
sözün (beze-) 77
sözlerin (biti-) 475
terkin (ķıl-) 380
tilin (uslan-) 278
„ (yığ-) 416
„ (öçüktür-) 139

- yüzün* (at-) 159
na-h oş nâhoş
n.-ı (tümen *n.*) 218
nakş insâniyetsiz, alçak
bağıl *n.* otun 261
nâsqab bk. *neşeb*
nâşihât nasihat, öğüt
pênd *n.* 110, 125
nâ't medh-ü senâ
n.-ında (*nebi n.*) A 20 (başlık)
ne ne
n. *ay-* 116
iş 369
kıl- 108
kerek (*nerek* izahı) C 313
kim 145, 502
neñg 100
ol 287
türlüg 111, BC 115
yaz- 445
n.... ne 272, 416
n.-kim ABu 145, 502
nêbi nebi, peygamber
n. *na'tında* A 20 (başlık)
neçe nice, ne kadar
n. *'alim* 203
feyleşuf 203
pür hünerlîğda 262
tetik erdin 361
yir bar er- 201
kiçgölüg 180
tirse 248
yusa 328
(yügürmek n.) 181
n. *me* 38, 174
n.-me Bu 38, 174
nêfis nefis, kıymetli
n.-ni çal- 447
negü ne
n. *tip ay-* 129
n.-ke kerek 314
„ ulaşu kınar 446
n.-ge C 446
nelik (bk. *nelük*) neden, niçin
mełamet n. 453
nelük (krş. *nelik*) neden, niçin
n. 183, 396, 429
n. (*nelik* yerine) BC 453
nêmaz namaz
bi-nêmaz (*buğun*) 400
neñg nesne, şey, mal
n. (*bir n. içre*) 8
(iki n. birikse) 149
(ne n. bar) 100
(meniñ timişîñg n.) 198
(kamuğ tegdeçi n.) 457
n.-e (*uçğan yügürgen n.*) 6
nenñ (dikkat, -e- medli) C 6
nengge ABu 6
n.-din ötrü 182
n.-i (*dünya n.*) 197
nenggi A 197
n.-ini (*ajun n. tir-*) 305
nenggini ABu 305
n.-indin (*dünya n.*) 189
nenggindin A 189
n.-idin BaC 189
nenggitin Bu 189
nerek neye
hârişlik n. 313
nêşeb nesep
n. (*girilmez n.*) 128
n.-sızka 128
n.-suzka A 128
nesne nesne
neşneler (*neñge* izahı) C 6
nêvadır nâdir
n. *söz* 77
n. *süzük* 479
nêvbet nevbet

XLVII

n-i (keçer *n.*) 351
nevişte yazılmış
n. (bitildi izahı) C 315
nezdik yakın
n. *mərəv* (ya'uma = ya'uma
izahı) C 379

- *ng*

arķaṅg (siz *a. tidi*) 104
körünḡ halini 274.
alınmaṅg (siz *a. tidi*) 284

- *ng*

‘adliṅg (bolsa) 40
dostuṅg (erse) 359, 384
fazliṅg (bolsa) 39
ğamıṅg (ol) 430
işinḡ (aşkara bol-) 171
malıṅg (həlal bol-) 428
,, (həram er-) 427
,, (kal-) 431
,, (ol mal) 433
özünḡ (küdeşil-) 158
,, (suq ol) 429
razıṅg (sinḡip tur-) 175
ruzunḡ (bitil-) 315
ruzgarıṅg (bu) 414
sandukuṅg (kal-) 288
sözünḡ (tilinḡde) 430
tişinḡ (stn-) 131
timişinḡ (neṅg) 198

- *ka*, - *ke*

barlıkıṅḡka (tanuqluq bir-) 5
birlikinḡke (dəlil arķa-) 7
özünḡke (kel-) 170
yaḡinḡka (kal-) 431
kıldaçinḡka 327

- *ğa*, - *ge*

barlıḡinḡğa BaC 5, Ba 7
birliḡinḡğa C 7
özünḡge C 170
yaḡinḡğa Ba 431

kıldaçinḡğa BaC 327

—(akk.)

başinḡ (kizle-) 358
bözünḡ (sarınḡu) 432
,, (unit-) 354
kögzüṅg (ker-) 278
kündüzünḡ (yarat-) 13
kününḡ (kiter-) 15
özünḡ (küçe-) 182
,, (yaṅḡıl-) 353
,, (yul-) 12
razıṅg (kizle-) 169
sözünḡ (az kıl-) 157
,, (ıd-) 135
,, (kizle-) 358
,, (sılıḡ kıl-) 356
tilinḡ (tut-) 131, 135
tününḡ (kiter-) 16
,, (yarat-) 13
‘ımrünḡ (keçür-) 154
yüzünḡ (yul-) 160

-*ni*, -*ni*

aşınḡni (yitür-) 329
özünḡni (ula-) 82
tilinḡni (beze-) 156
,, (küdeş-) 157
tişinḡni (sı-) 132
tününḡni (tünət-) 15

-*de*

işinḡde 176
tilinḡde 430

-*din*

raḡmetinḡdin (um-) 2
sözünḡdin (ökünç kel-) 170

- *ng a* bk. -*ka*

- *ng e* bk. -*ka*

-*ni*, -*ni* (bk. -*g*, -*i*)

aqılıḡni (ög-) 236

ajunni (ay-) 191

bəḡıllıḡni (ög-) 235

XLVIII

başnı (yi-) 138
biligni (eder-) 105
 „ (ne kıl-) 108
 „ (yet-) 237
biligligni (ög-) 126
börkni (keç-) 300
cümleni 64
dinarnı ABC 312
erni (at-) 159
 „ (çöker-) 102
 „ (kör-) 423
 „ (öçüktür-) 139
 „ (ög-) 227
 „ (kemiş-) 282
hedyeni 68
hərişlını (koç-) 307
haramnı (yi-) 420
işni (it-) 114, 367
ilni (kör-) 505
kaçreni 66
kılığlını (kötür-) 281
kıtabnı (beze-) 77
 „ (biti-) 465
könğülni (eg-) 233
nefisni (çal-) 447
otnı (öçür-) 340
öznı (sal-) 366
sözni (sözle-) 156, 357
tilni (bil-) 503
təvazunı (tut-) 268
təkebbürni (sal-) 267
ümürni (tüket-) 472
yahıngnı (bütür-) 330
yıçaçnı (kes-) 324
yolnı (tıyur) 232
həsislerni (kötür-) 447
kiçiglerni 348
mañnilerni (ayıt-) 508
ölüglerni (törgüz-) 20
uluğlarnı (buşur-) 347

bk. bir de -m, -nğ, -ı
 -ni bk. -nı
ni bk. ne
ni bk. ma
 ni A 108, AC 272, B 445
nikim (ne kim yerine)
 BaC 145, 502
nice bk. niçe
niçe bk. neçe
 niçe Ba 174, ABa 361
 A 362
 niçe C 174, BaC 180, 181
 C 328, 361 362
 niçe me BaC 38
 nice Ba 201
 nice C 201, BaC 203
 Ba 247, 328
 nice (neşük izahı) C 429
niçün niçin
 n. (nelük = nelik izahı)
 C 453
nigah bakış
 n. dar (küdezigil izahı)
 C 345
nigü bk. negü
 n. BaC 129
 n.-ke Ba 314
 n.-ge C 314
nigüyi iyilik
 n. (edgü izahı) C 375
niķab peçe, örtü
 n. kötrür ajun 221
nikim bk. ni
nime nesne
 n. tapmağangə (ulamsuz
 = ulamsız izahı) C 239
nimerse nesne
 n. (ulamay = ulamı izahı) C 239
nişan nişan
 n.-ı (mü'minlik n.) 279

XLIX

nöbet bk. *neubet*
n.-i B 351

odun bk. *otun*
o. Ba 261

oğun- uyanmak
o. / (aya yiligli o.) 11

ofrağ bk. *opraq*
o. BaC 330

oğla- bk. *okla-*
o.-ğu A 213

oğlan bk. *uğan*
o. (uğan yerine) Ba 451

oğul oğul
o.-ı (mağmud oğlu) 496

ok ok
o. (büter o. başı) 140
o.-un (ya o. kezle-) 228
o.-ın (okun yerine) Ba 228
o.-uñg („ „) C 228

okı- okumak
o.-sañg (munı o.) 482
o.-sa tatır til 466
o.-ğlı kişi 44, 78

okla- oklamak
o.-ğu (yılan o.) 213

oku- bk. *okı-*
o.-sañg B 482
o.-sa B 466
o.-ğan (ağığlı yerine) C 44
„ (okısañg „) C 482
o.-ğlı AB 44, BC 78

ol (bk. *ança, anda, andın, anğa*
anğar, anı, anın, anıñg)
ol (şahıs ve işaret zamiri)
13, 23, 35, 29, 34, 47, 49
103, 150, 152, 256, 267

271, 312, 336, 340, 370
423, 444, 512

ol (bağ) 23, 32, 47, 85, 90
116, 151, 160, 177, 200, 252
253, 254, 256, 267, 276, 287
295, 301, 302, 304, 317, 318
320, 341, 342, 344, 409, 427
427, 428, 430, 433, 434, 441
442, 444, 496

ol ol 23, 47
ol ol kim 271
ol er kim 271
kim ol 409, 411, 412, 423
ne ol 287
-ür ol 502
-mez ol 373, 374, 376

olar 26, 204
olardın 32

ol (? , all yerine) BC 190

ol- bk. *bol-*
o. / (vakıf ol; onğa = anğa
izahı) C 22
o.-ur (bolur yerine) A 362
„ (bolur = bulur yerine)
A 378
o.-tı (boldı yerine) A 381
397, 400
o.-ıçaq (ğam ve mübtele o.;
munğa izahı) C 30

on on
o. tört bab 486
o.-un (kelür reñc o.) 210

oñg hayır, kısmet
o. (anğar yok o) 116
o.-a (umar men o.) 2
ongga A 2
o.-ı (adınlar o.) 198
„ (biligsiz o.) 115

L

- onggi A 115, 198
- o ñg sağ
o.-in (onggin; öğin yerine)
A 113
- o ñga- bk. aña-
a. / C 22
- o ñgal- bk. oñgul-
o.-maz BuC 253
o.-mis (?) Ba 253
- o ñgul- iyileşmek
o.-maz (otalap o. ig) 253
oñulmaz (büt-meş = bütmez
izahı) C 140
- opraq elbise
yarağ bulsañg o. yalıñgnı
kedür 330
- oram muhit, semt
o.-ı (ğarabat o.) 399
- orun yer
umunça o. 212
- osu bk. azu
o. A 448
- ot âteş
o.-ka yūzin at- 159
o.-nı öçür- 340
o.-tın yul- 12, 160
o.-ı (ğazqab hıkd o.) 339
(mihnet o.) 351
- otala- tedâvi etmek
o.-p oñgulmaz ig 253
- otun alçak, odun
bañıl naķes o. 261
biligsiz o. 108
- az- geçmek
o.-up (ayastın o.) 55
o.-uķ (ozup yerine) BC 55
- oza önce, evvel
- o. (aşeldin o.) 440
o.-raq (andın o. saķın-) 372
o.-ķı urulmış meşel 164
o.-ğı BaC 164
- ö ç- sönmek
ö.-er mihnet otı 351
- ö çüktür- kızdırmak, hiddetlen-
dirmek
ö.-me erni tilin 139
- ö cür- söndürmek
ö. / (ol otın ö.) 340
- öğ zaman, vakit
ö.-in (bilür iş ö.) 113
- ög akıl, anlayış
ö.-ün (güherdin söz aymış ö.)
490
- ög- öğmek, medhetmek
ö.-e bil- Buc 45
ö.-ü bilmez erke 45
ö.-e (ögüt yerine) B 45
ö.-er (tözü hıķ ö.) 236
(erse sen) 227
(til kaķu) 235
ö.-di (biliglignı ö.) 126
ö.-güçi 450
- ögdi medih, senâ, öğme
ö.-sindin (anıñ ö. tat-) 27
- ögdü bk. ögdi
ö.-sintin A 27
- ögret- öğretmek
ö.-ür (ögüt ö.) 45
- ögüt medih, öğme
ö. ögret- 45
- ök
böz ö. 480
men ö. 79

LI

ö k ü n- pişman olmak

ö.-miş kanı 144

ö.-gen telim 143

ö.-mez kiğin 114

ö k ü n ç pişmanlık

ö. (ğam ö. hışret) 302

ö. er- 372

kel- 170

(biligsiz onğı ö. ol) 116

ö.-tin ülüş al- 244

ö k ü ş çok

ö. az 65

hamd 1

hayr 378

hezl 479

kul kara-baş 298

kıl- 296, 336

kör- 359

sözle- 143

tir- 241

yanğsa- 134

ö.-rek (izası ö.) 438

kişi 383

öl- ölmek

ö.-üp yat- 308

ö.-ür 264

ö.-di 95

ö.-se (öldi yerine) E 95

ö.-mez (ölmedi >) E 95

ö.-medi (atı ö.) 95

ölüg ölü

ö. (atı ö.) 96

(tirigdin ö. çıkar.) 17

ö. (yitük yerine) E 94

ö.-din tirig çıkar- 17

ö.-lermi tirgüz- 20

ölüm ölüm

ö.-din önge 12

ö n ğ ön, baş-

ö. sonğa yorı- 14

arķış 179

ö.-e (öldümdin ö.) 12

ongge A 12

ö.-i kopmuş arķış 180

kel- 392

önggi A 180, 392

ö.-ini sonğın 370

onggini A 370

ö.-in (ne nenğ bar ... asığlığ
ö.) 100

onggin A 100

ö.-inler (adınlar yerine) A 198

ör k yular, bağ

ö.-lüg (köngül ö. ol) 318

örte- yakmak

ö.-gil (yığaçnı kesip ö.) 324

ör ü n ğ ak, beyaz

reşuller ö. güz 25

ö. (-r- 'siz) Bu 25

oz bk. öd

osin Bu 113

ö ser- Bk. eder-

ö.-gen A 105

ö te iyice

ö. irt- 292, 321

ö tr ü ötürü, dolayı

'aybdın ö. 363

nenğdin ö. 182

öt ün- sunmak ricada bulunmak

ö.-gil (meğh ö.) 41

öz kendi

ö. (azad ö.) 344

başı 120, 141

elgi 124

tili 120

- ö.-ni (isizliktin ö. *sinğarı* bk. *em̃el*) 366
 ö.-üm bar- 470, 476
 kutul- 39
 ö.-üñg 429
 küçe 182
 küdezil- 158
 yañgıl- 353
 yul- 12
 (*tilegil* ö. *hoşluğun*) Ba C416
 ö.-üñg (*yüzüñg* yerine) BaC 160
 ö.-üñgke *kel-* 170
 ö.-üñgge C 170
 ö.-üñgni *ula-* 82
 ö.-i *bil-* 504
 ö.-in *güzinle-* 512
 ö.-ini *‘aybka koy-* 506
 ö.-lerin *kul kıl-* 422
 öze üzere, ile
 ö. (*könilik* ö.) 154
 ö. (*taba* = *tapa* izahı) C 449
 ö.-le 242
 özile (özele yerine) C 242
 öze üst
 ö.-sinde (*yüklüg* ö. *zer*) 487
 özge başka
 ö. (*adın* izahı) C 116
 (*adın* = *otun* izahı) C 108
 ö.-ler (*adınlar* izahı) C 467
 özile bk. öze
 -pan
 gatıpan birür sanını 276
 pasban bekçi
 p.-ı (taḫar p.) 261
 pēnd nasihat
 p. naṣīḫat 110, 125
 (*ēdeb p.*) 469
 p.-im al- 293
 pēs bk. *em̃el*
 pēşiman pişman
 p. şüde (üküñgen izahı) B 143
 pēzirle- kabûl etmek
 p.-r teñgiz 65
 pīnhan saklı, gizli
 p. şüde (busuğlı izahı) C 294
 pişman bk. *pēşiman*
 p.-i (öküñç izahı) C 116, 302
 pul para
 p. (ḫol yerine) C 312
 puşan giyedir
 p. (bütür izahı) C 330
 pūr dolu
 p. ağu 214
 p. hünerliğda 362
 p. (merd mütēdeyyin p. ‘aql;
 indinlik = *itiglig* izahı)
 C 344
 p. (metinde bür l) Ba 214
 -r bk. -ur
 -r a, -re
 asrasında 294
 basrasında A 294
 içre 486
 isresinde Ba C 294
 yüsere (*yüzke* yerine) Bu 25
 yüzre (‘ ‘) Ba 25
 tābaru Ba C 286
 taparu 286
 yokar yokla- 101
 krş. bir de *aṅgar*
 rābaṭ bk. rībaṭ
 r. BC 177
 r.-ka BC 178
 rāḫaṭ rāhat
 r. ... reṇc 210

LIII

rahmet rahmet
r. (uğan r. itsün) 491
r.-ingdin um- 2

ra'yyet raiyet, tebea
r.-ka müşfik 51

-rak, -rek
azrak 442
edgürek 316
edizrek (şimaktin e.) 49
kerimrek (tenğizdin) 67
kızrak (kıza) 444
kidinrek (ilkin ... k.) 208
ozarak (andın) 372
öküşrek (kişi) 383
' (izası) 438
tüzünrek (-ça t. bol-) 355
vefasızrak (ajun) 441

raķş oyun, raks
'arif r. çıkar- 402

rast doğru
r. (hali = kalı izahı) C 226
r. fi'l (kılğı = kılkı izahı) C 321
r. miguyem (hali = kalı izahı)
C 331

raz sır
r.-ing 169, 175

-re bk. -ra
-rek bk. -rak

reñc eziyet
r. 463
r. (ğam yerine) BC 211
r. idisi 464
(beła r. yud-) 350
(kelür r. onun) 210

resul resül, elçi
r. 159, 191
(hakk r.) 103

r.-ler örüng yüz 25
resul(le)r Bu 25

ribat keransaray
r. (bu ajun r. ol) 177
r.-ka tüş- 178

riķķat rikkat, incelik
r.-i dıl bile ayıt- 500
rik(ķ)ati til Ba C 500

riya riyâ
'ibadet r. bol- 398

riyasæt riyâset
siyasæt r. 61

-ru bk. -ra

ruz gün
r.-ung (bitildi r.) 315

ruzgar zaman
r.-ing (sening r.) 414

sa-
s.l (az sa; aza yerine) F 438

sa'adet saâdet
s. yolu 83, 84

sa'at saat
bu s. 491
s. (terengsiz = dırengsiz izahı)
Bu 224

şabr sabır
ş. idist 352
it- 349

saç- saçmak, serpmek
s. (halimlik suvın s.) 340

şadāka sadaka
ş. kılmak (izahta) BC 433

şadık sâdik
ş. ('atık yerine) BaC 33

- şafa safâ
 ş.-lîğ 'açeb yir 494
 ş.-lîk (ş.-lîğ yerine) BaC 494
- sağ sağ, iyi
 ş.-ı (söz s.) 133
- şahîb sâhip
 ş. hüner 445
 ş. (idisi izahı) C 313
 ş.-i (' ') C 19, 245
- sakın- sakınmak, düşünmek,
 ictinap etmek
 s.-ip (sanıp s. it-) 367
 s.! (öngini soğünü s.) 370
 (çedeldin s.) 346
 (ozarağ s.) 372
 (munı keç s.) 176
 (sır ayma s.) 173
- sakınç düşünce
 uzun sanma s. 296
- sakınç sıkıntı, endişe
 kadğu s. 426
- sakış sayma
 s. (sakınç yerine) B 296
- sakla- saklamak, gözetmek
 şakla (küdezigil izahı) C 157
 şaklamak (küdezmek izahı)
 C 157
 şaklamak (küdezmek »)
 C 130
- saklan- saklan, saklanmak
 şaklansa (güdezilse = kü-
 dezilse izahı) C 158
- sal- atmak
 s.-ip (-tin ... sîngaru s.) 366
 (-nı yirdin s.) 267
 s.-dım (kimiştım = kemiştım
 izahı) C 478
- şalabêt metânet, kuvvet
 ş. içinde 53
- salın- salınmak
 s. (sevinçin s.) 413
- salın- çıkarmak, soyunmak
 s. (tekebbür lîbasın kedip tap
 s.) 277
- san sayı
 s.-ı (uşağ taş s.) 60
 s.-ı Bu 60
- san vücûd
 s.-ını bir- 276
- san- düşünmek
 s.-ip saknıp it- 367
 sözle- 133
 s.! (müşulmanğa s.) 326
 s.-mak (uzun s.) 295
 s.-duğunğ (saŋga s. teg) 326
 s.-duğunğnı (s.-duğunğ teg
 yerine) BaC 326
 s.-ma (uzun s. sakınç) 296
- sana- saymak, hesâp etmek
 s.-rmu ediz kum 60
 (sanurmuu Bu 60)
 s.-ğan (erdemlerin s.) 59
- sançıl- batmak
 s.-ur (sançlur ... tiken) 455
 (sançılur C 445)
- şanduk sandık
 ş.-unğ (sepeğ s.) 288
- saŋga sana
 s. (ayur men) 1
 (bayat bir-) 246
 (hasreğ) 434
 (hedye kıl-) 483
 kel- 231, 335
 (kıl er-) 38
 kül- 172
 (küstah kıl-) 347

- özile (özi ile?, özele yerine)
 C 242
 tirigle 94
 lezzet lezzet, tat
 l.-i (ajun l.) 193
 libas elbise
 l.-ın (tekebbür l. keç-) 277
 - m
 atım (edib aḥmed a.) 469
 işim tip inan- 173
 idim (keçürge i.) 37
 (bu tidi) 124
 küzüm (tüketür) 472
 özüm (kıtalı) 39
 (barur) 470
 (barsa) 476
 sözüm (bar) 265
 (edeb pēnd ç.) 469
 (hedye kıl-) 483
 (kalur) 470
 (kalsu tip) 476
 şahım (erdemlerin) 59
 (kerimrek) 67
 (medhi) 43
 tilim (ayugay) 3
 (tatır) 27
 yazım (tüketür) 472
 timişim (emēl t.) 295
 sözümke 81
 şahımka 42, 79
 tuttaçımka 30
 sözümge C 81
 şahımğa Ba C 42, 64, 72, 79
 tuttaçımğa Ba C 30
 hqvaderlıkımnı (bil-) 80
 kıtabımnı (kör-) 71
 sözümni (anğa-) 22
 çahımnı (yad kıl-) 72
 tapğanımça (izah) C 4
 m a, me
 hārişık ma 301
 dinar ma (ni) 312
 sen me 154, 246
 iş me 390
 neçe me 174
 ma^cden bk. ma^cdin
 m.-i BC 48
 - ma dın
 ukmadın (-iy-) 119
 ma^cdin mādēn
 n.-i (bilig m.) 48
 maḥmud Mahmud
 m. oğlu 496
 m.-i yükneki 495
 m.-i » Ba C 495
 - ma k, -mek
 bağlamak BC 183, 220
 eylemek C 22
 kaçmak (izah) BC 153
 küdezmek (ol) 130
 saklamak (izah) C 130
 sanmak (ol) 295
 sevimlik (tile-) 259
 sevimlik ABC 259
 tirmek (süçüg) 435
 tirmemek (asan) 20
 usanmak (kaçon ol) 32
 gügürmek (neçe) 181
 körmekke (körklüg) 217
 yokaḥkka (yumaḥk) 214
 yumaḥk (arır) 111
 bamaḥk 183, 220
 birikilmek (kızrak) 443
 bilmemekdin C 123
 m a i mal
 m. 184, 245, 298, 425, 433
 m.-ka 183, 256, 425, 429
 m.-ga Ba C 183, 256, Ba 421
 BaC 425, 429
 m.-ing 427, 428, 431, 433
 m. - ı 243, 256
 m. - ın 238

XLI

- kum kum
 ediz k. 60
 kur- kurmak
 k.-up (katıg ya k.) 462
 kurt
 k. değ (katıg ya yerine) C 228
 kuru- kurmak
 k.-p yulları 387
 kuruğ kuru, boş
 k. gir 202
 zahmet 304
 kuş kuş
 k. teg uç- 224
 k.-ları (kalık k.) 459
 kut kut, saâdet
 k.-luğ (elig) 251
 k.-luğ kişi k.) 23
 k.-sız (k.-suz yerine) C 448
 k.-sızı (k. suzı ») B 252
 k.-suz ajun 448
 k.-suzı (elig) 252
 kutul- kurtulmak
 k.-dı özüm 39
 kuvvet kuvvet
 k.-i (kaç-) 196
 küç güç
 k. emek tegür- 331
 küçe- zorlamak
 k. (özünğ k.) 182
 küd- beklemek
 k.-üp (ferahka k.) 349, 350
 küdam hangi
 k. (kağı izahı) C 245
 küdez- gözetmek
 k.-gil (hakk) 345
 (til) 157
 k.-mek (») 130
 küdezil- gözetilmek
 k.-ür (küdezlür özünğ) 158
 k.-se (til) 158
 kül- gülmek
 k.-mesün (saṅga k.) 172
 külçir- gülümsemek
 k.-er (ajun) 205
 kün gün
 k. (bir k.) 136
 (bu k.) 29, 197, 385, 419
 426, 435
 k.-de arta tur- 404
 (kiğin k.) 390
 k.-ünğ kiter- 15
 (tününğ yerine) C 16
 kân etl kıl
 gad k. (aṅga izahı) C 28
 kündüz gündüz
 k.-ünğ (yarattı) 13
 küs- bk. küd-
 k.-üp A 349, 350
 küse- arzu etmek
 k.-p keç- 373
 küstah küstah
 k. kıl- 348
 k. (ustah izahı) C 348
 küy- küd-
 k.-üp C 350
 » (-y- metne dikkat -t-?)
 C 349
 küz güz, son bahar
 k. (kel-) 471
 kuz A 471
 k.-üm (yazum k.) 472
 küzgü ayna
 k.-si (körksüzi yerine) C 250
 lâ'n lânet
 l. (miṅ l. ıdır men aṅga) 36
 laṭife lâtife, şaka
 l. bazi (mezihdin=mizah hem
 izahı) C 346
 -le
 özele 242

tut - 371
k. - ni (egilmez *k. eg-*) 233
k. - de *ğam* 430
k. - din *çıkar* - 185
k. - ce *kılın* - 414
k. - ler al - 365
tol - 73
yarı - 494
k. - i toğ - 255
köni doğru
k. atan - 165
bol - 165
bulun - 382
dost 384
söz 155, 161, 163
sözle - 156
tiyü bil - 166
könilik doğruluk
k. kıl - 165
öze 154
tonı 167, 168
köp çok
k. ilni kör - 505
kör görmek
k. - üp 219, 423
k. l 113, 237, 238, 240
k. (uğ yerine) C 61
k. - gil (*bağa k.*) 99
k. - üng 274
k. - ür 18, 458, 505
k. - er ABC 18
men (*biz yerine*) B 505
k. - erke 320
k. - erge (*körmekke yerine*)
BC 217
k. - gen eşitgen 71, 172
k. - mekke körkölüg 217
k. - gülüg 94
k. - megil (*öküş*) 359
k. - mez erdi 485

körk ziynet, süs
k. - i (*eren k.*) 90
k. - lüg (*köki k.*) 317
(*körmekke*) 217
(*huyı k.*) 317
kılıkka 318
hulugka A 318
k. - süzi 250
körüm *görüm*
k. - lüg (*körklüg yerine*) BC 217
körün - *görünmek*
k. - mez boğı 418
kötrül - bk. *kötürül* -
kötür - kaldırmak, yükseltmek,
yüklenmek
k. - ü bar - (*vəbal*) 242
k. - üp (*həsislerni*) 447
k. l (*kişidin k.*) 332
k. - ür (*nıkab k. ajun*) 222
idi 281
kötürül - kaldırılmak
k. - gülüg (*həyr iş me k.*) 390
köz göz
k. (güz yerine) C 221
k. - i sağ 255
(*edibniğ k.*) 485
k. - lerin (*yum-*) 424
kuç - kucaklamak
k. - ar teg 222
kudret kudret
k. idisi uluğ bir bayat 19
kul kul
k. ol 344
(*həfəliğ k.*) 38
qara-baş 298
(*malğa k.*) 256
kıl - 422
k. - a (*kul ol yerine*) BC 344
kulağ kulak
k. tut - 266

- k. - ı* B 77, ABC 465
k. - ımnı kör - 71
k. - ınıñ atı 497
 kiter- gidermek
k. - ip (kününğ k.) 15
 (*tününñg k.*) 16
kıtib kitap
k. A 69, 473
kitür - bk. *ketür -*
k. - düm AC 478
kiy - bk. *keç -*
k. - er AC 300
 kıyasat kıyaset, uyanıklık
 riyaset k. kerem 61
 kizle- gizlemek
k. (katıg k.) 169
 (*sözünğ k.*) 358
k. - yür (sözini kömüp k.) 118
k. - me (başınğ k.) 358
koça ihtiyâr
 yigit k. bol - 195
koç - koymak
k. - up (egrilik) 167
 (*halkın)* 407
 bar - (edgü at) 240
 (*mal*) 436
k. - ur (harışlıknı k.) 307
k. - dı (amel k.) 401
koğı aşığı
 çökerdi k. 102
 kemşür k. 282
koğkılık alçak gönüllülük
 kılıklarda edgü kılık k. 270
kol kol
 yazar k. kuçar teg 222
kol vâdi
 iki k. dinar ma ol üç k. kolur 312
kol - istemek
 k. - ur (üç kol k.) 312.
kon - konmak
 k. - ar (karıka k.) 460
kop - kalkmak
k. - up yol tutup 179
 (*turup yerine*) BC 148
k. - sa 492
k. - mıs (önği k. arkış) 180
koy - koymak
k. - uptur (ayıkba k.) 507
koy - bk. *koç -*
k. - up ABC 167, A 240, 407
 AC 436
k. - ar AC 307
k. - ur B 307
k. - dı ABC 401
koykılık bk. *koğkılık*
k. ABu 270
kızı bk. *koğı*
k. C 282
köç - göçmek
k. - gülüg (tüşüp k.) 177
 » (*keçgülüg yerine*) B 178
 » (*kiçgülüg »*) BC 180
köçür - göçürmek, yok etmek
k. l (adavet kökini kazıp
 sen k.) 338
kögüz göğüs
k. - ünğ (kerip halkқа kög-
 zünğ) 278
 köksünğ ABC 278
kögüs bk. *kögüz*
kök kök, asıl
k. - i körklüg er 317
 (*köli yerine*) A 387
köl göl
k. - i (vefa k. suğul -) 387
köm - gömmek
k. - üp (sözini k. kizle -) 118
könğül gönül
k. - ba 183, 220
 örklüg 318

XXXVIII

- k. - tim* Ba C 478
- kin*
k. (hıkđ yerine) C 339
- kindü* bk. *kendü*
k. Ba 419, 435
- kiñg* geniş
tar erse k. erse 315
- kiñgrü* geniş
añgar k. yol 412
- kir* kir
k. -ini (‘ayb k. gu -) 230
- kir-* girmek
k. -ip (toprak içiñge k.) 308
k. -ür (kaşeska k.) 460
- kir-* bk. *ker-*
k. -ip B 278
- kırbas* bez
k. (bözüñg izahı) C 354
- kirek* bk. *kerek*
k. ABaC 297, AC 298,
 ABaC300, 314, 410, 474,
 510
k. -mü ABa C 368
k. -lig A 265
k. -siz ABaC 118, AC 151
k. -sizmü ABa C 368
- kirtü* gerçek
k. bil - 368
- kis* bk. *keç*
k. (metne dikkat) A 254
- kis-* bk. *kes-*
k. -e (kize) Bu 290
k. -ip A 324
k. -güçi Ba C 363
- kışmēt* kısmet, nasip
k. -i (ıdı k.) 303
k. -i (ıdı k., azuk goqluğı
yerine) C 187
- kise* keçe
k. -ñg ((kiğin yerine?) BC 288
- kişi* kişi
- k. 23, 71, 85, 113, 137, 169*
 323, 403, 406, 409, 501, 503
- k. -niñg* 44, 337, 383
- k. -ke* 329, 331
- k. -ge* C 331
- k. -din* 332
- k. -ler (sini bil -)* 166
ara 75, 243, 259
- k. -sini* 408
- k. -siz* 364
- k. kütluğ* 23
- k. yigi* 409
- biliglig k.* 85, 113
- edgü k.* 406
- her k.* 501
- kereşsiz k.* 323
- okığlı k.* 44
- tili boş k.* 137
- tirilgü* 364
- yazukluğ k.* 337
- yıgıglı k.* 403
- kişilik* kişilik
k işiz 385, 386
- kit* bk. *keç*
k. C 18, 176, 254, Ba C 268
 C 334
- kit-* gitmek
k. -(t)i (yitti yerine) Ba 417
k. -gülüg (kötrülgülüg yeri-
ne) BC 390
- kit-* bk. *keç-*
k. -gülüg AC 189
- kıtab* kitap
k. (bu k.) 477
(beze -) 43
(biti -) 509
- k. (kıtib yerine)* BC 69, 473
- k. (sözüm >)* B 483
- k. -nı (beze -)* 77
(biti -) 465

- k. (kalık yerine) A 459
 k.-ka (körklüg k.) 318
 kılın- kılınmak, edinmek, yapmak
 k.l (kōngülçe k.) 414
 (tevażu^c k.) 280
 kına- eziyet çektirmek
 k.-r (anıt ulaşu k.) 446
 kız nâdir
 k. bol- (çuz atlaş k.) 480
 k.-da ... kızrak 444
 k.-tın (kızda yerine) A 444
 k.-rak (kızda k.) 444
 kızıl kızıl
 k. enğ 26
 -ki bk. -kı
 ki ki
 k. (ke, kim yerine) C 271
 ki- bk. ked-
 k.-senğ (kedsenğ yer.) Bu 354
 kibir kibir
 k. idisi 289
 kiç- gecikmek
 k.-gülüg (neçe k.) 180
 k.-mez (yamut k.) 374
 kiç- bk. keç-
 k.-er ABa C 194, Ba C 224,
 AC 351, ABa C 471
 k.-erler A 424
 k.-gülüg AC 178
 k.-mez ABC 373
 kiçe gece, akşam
 kelse erte barur baz k. 184
 kiçig küçük
 k.-ke (uluğka k.) 356
 k.-lerni küstoğ kıl- 348
 kiçür- bk. keçür-
 k. ABaC 37, ABC 154, A 337
 k. (kötür yerine) C 332
 k.-gen ABa C 37
 kidib bk. kitiş
- k. A 69, 437
 kidim bk. keçim
 k. Ba 168, BaC 186, Ba 297
 kiğin sonra
 k. 114, 288, 358, 371, 390, 481
 k.-ki keligli 75
 » (kiğinrek yerine) Ba 208
 k.-rek 208
 kil- bk. kel-
 k.l ABC 12, 157, A 293
 k.-ür ABC 145, A Ba 210
 ABC 361, BaC 378, ABa
 451, ABa C 471
 k.-di AB 392
 k.-se AB 145, ABaC 184, 210
 ABa 335, AB C 349, 369
 ABa C 461
 k.-gen A 451
 k.-igli ABa 75, Ba 481
 k.-gü BC 232
 k.-gülüg Ba 392
 k.-güzi (kelgülüg yer.) A 392
 k.-dükünce (metne dikkat)
 B 390
 k.-mesün ABC 170, BC 231
 kiltür bk. ketür
 k.-düm Ba 478
 kim kim
 k. 310, 419
 (her kim) 511
 (ne kim) 145, 502
 (ol ol k.) 267
 (ol er k.) 271
 k. erse 35, 467
 (kimerze) A 35
 k. ol 409, 411, 412, 423
 k. ... k. 146
 k.-de erse 322
 k.-de (çinde yerine) BC 104
 kimiş- bk. kemiş-
 k.-ür (kimşür) C 282

k. l ABC 167
 k. - er Bu 300
 k. - senġ A Ba 354
 keyim bk. keġim
 k. AC 168, C 297
 kez bk. keġ
 k. A 18, 369
 kezle - nişan almak
 k. - gil (ya oġun k.) 228
 - kıl, - ki, - ġi, - gi
 kedinki Bu 208
 kidinki Ba 208
 kidinki keligli 75
 ozakı urulmuş meşel 164
 yasınkı ABu 223
 yağınkı bulit 223
 keġdingi C 75, 208
 yazınġı BaC 223
 kıl - kılmak, yapmak, etmek
 k. - ıp 9, 375
 k. - ayın 42
 k. l 157, 165, 296, 327, 333, 336,
 356, 474, 510
 k. - su tip 72, 484
 k. - sun (k.-su yerine A 484
 k. - ur 10, 108, 148, 316, 348
 380, 396, 405
 k. - ur (kolur yerine) BC 312
 k. - urlar 422
 k. - dım 483
 k. - dı 64
 k. - sa 66, 68
 k. - ġan 333
 k. - daġınġka 327
 , ġa BaC 327
 k. - iġlını 281
 k. - ıklını (k.-iġlını yerine) C 28
 k. - ıklını (,) B 281
 k. - maġ (şadqka k., izahta)
 Bu C 433

k. - ma 464
 'amel k. 296
 artut k. 42
 'aġa k. 64
 az k. 157
 bar k. 10
 ceġa k. 327
 ceza^c k. 464
 ġarişlık k. 316
 edġü k. 333
 emr ü ma'rif k. 405
 ġile k. 396
 ġeġe k. 66, 483, 484
 icabet k. 510
 isiz k. 333
 isiz kılıklik k. 380
 isizlik k. 375
 'itab k. 510
 ġaġbul k. 68
 kōnilik k. 165
 kul k. 422
 küstaġ k. 348
 ne k. 108
 şadqka k. BC 433
 şenasın k. 336
 sıllıġ k. 356
 tap k. 474
 taġzarru^c k. 148
 tevażu^c k. 281
 yad k. 72
 yoka k. 9
 kılıġ bk. kılık
 k. Ba 269
 kılġı BaC 321
 k. - lık(kılıklik yerine)BaC380
 kılık huy, tavır
 k. (edġü) 270
 (yirlür k.) 269
 k. - ı fılın 321
 k. - larda edġü kılık 270
 k. - lıġ (isiz k. kıl -) 380

- k. bile* 334
sakın 176
yapuş 268
berklig 254
keç- giymek
k.-ip (*liġbastn k.*) 277
(tonın k.) 167
k.-er (*börknik. başkerek*) 300
k.-señg. aqlaş 354
k.-gülüg (*yigü k.*) 189
keçim giyim
k. ton 168, 297
birle tap tut- 186
keğin bk. *kiğin*
k. ABu C 114, B 358, 371,
A 390, Bu 481
k.-ki (*kiğinrek yerine*) Bu 208
k.-gi (» ») C 208
k.-gi (*k.-ki* » ») C 75
kefin kafen
k. (sırınġu = sarınġu iza-
hı) C 432
kel- gelmek
k. az kıl 157
özünġ yul 12
uzatma emel 293
k.-ür 145, 210, 361, 451, 471
k.-ür (*bulur yerine*) Bu 378
k.-di 392
k.-se 145, 184, 210, 335, 349
369, 461
k.-gen iş 451
k.-igli kişi (*kiğin*) 75, 481
k.-gü yol 232
k.-gülüg (*sonġı*) 392
k.-dügünce (*metne dikkat*)
C 390
k.-mesün (*söz sökünç*) 231
kemiş- atmak
k.-ür (*ermi kemişür ġodı*) 282
k.-tim çözü 478
- kendü* kendi
k. 55, 406, 419, 435
k.-ñe. duşman etme (*öçük-*
türme izahı) C 139
ker- germek
k.-ip ġalkġa kögzünġ 278
keñg bk. *kinġ*
k. Ba 315
kerek gerek
k. 297, 298, 300, 314, 410
474, 510
k.-mü 368
k.-lig söz 117, 265
k.-siz söz 118, 151
k.-sizmü 368
keşem kerem
k. 61, 322, 341, 342
k.-ninġ başı 334
k.-siz kişi 323
keçim kerim, kerem sâhibi
k.-rek (*teñgizdin k.*) 67
kertü bk. *kirtü*
keştü Ba 368
kertüü Bu 368
kes- kesmek
k.-e ay- 290
k.-ip (*ytġaçnı k. örte-*) 324
keşl (*sen yerine*) Ba C 338
kez (» ») Bu 338
k.-güci (*başın k.*) 363
ket bk. *keç*
k. B 18, AB 176, B254, B334
BC 369
ket- bk. *keç-*
k.-gülüg Ba 189
ketür- getirmek
k.-düm (*talulap k.*) 478
key bk. *keç*
k. A 334
key- bk. *keç-*
k.-ip A Bu C 277

- k. tokluğu 186
 karşı karşı
 k. bolmaz (kayıtarılmaz ye-
 rine) A 462
 kaş kaş
 alın k. çat- 205
 kaşgu bk. kaşgu
 kaşgu (-s- altında ar. harf.
 z) A 426
 kaş'ar bk. kaşgar
 k. BC 501
 k.-i BaC 499
 kaşgar Kaşgar
 k. tilin bil- 501
 k.-i til bile 499
 kaşkar bk. kaşgar
 k.-i D 499
 kat- katmak
 k.-ar (zehr k.) 206, 280
 kata defa
 miñg k. 67
 katıg kuvvetli, pek, muhkem, sert
 k. kizle- 169
 k. ya okun kezle- 228
 k. yv kur- 462
 k.-lık 40
 katıg karışık
 k.-lig meze 437
 k.-lık (k.-lig yerine) Ba 437
 k.-sız (ğam k. sürur) 211
 katık bk. katıg
 k.-sız (katıgsız yerine) C 211
 katlan- katlanmak
 k.l (tarıgılıkta k.) 192
 kaşre damla
 k.-ni (uşak k.) 66
 ka'vi bk. qavi
 k. C 196
 qavi kuvvetli
 k. erse kamlur 196
 k. (irklig=örklüg izahı) C 318
 kayda nerede
 k. 419, 439
 kaytarıl- çevirilmek, geri dön-
 dürülmek
 k.-maz (kaşa k.) 462
 kayu nerede
 kanı öger til k. 235
 kaşa kazâ, kader
 k. birle 455, 456, 459
 k. kaytarılmaz 462
 k. kel- 461
 k.-dın er- 457
 k.-lar gorit- 454
 kazgan- kazanmak
 k.-ıgılı ajun malını 273
 k.-ııklı (k.-ııgılı yerine) BaC 273
 kazı- kazımak
 k.-p ('adavet kökini k.) 338
 -ke bk. -ka
 keç- geçmek
 k.-er yıl k. teg 194
 (direnşsiz k. baht) 224
 nevbeti 351
 gaz 471
 k.-erler (yüz eörüp k.) 424
 k.-gülüg (tüşer k.) 178
 k.-mez (küsep k.) 373
 keç- bk. kiç-
 k.-gülüg A 180
 keçe bk. kiçe
 k. Bu 184
 keçür- geçirmek, affetmek
 k. (ıdim sen k.) 37
 ('ımrüñg k.) 154
 (gazukın k.) 337
 k.-gen idim 37
 keç pek, iyice, çok
 k. anğa 18
 bakın 369

- *ngge*
özünge C 170
- *inga*
dostinga (*tatur-*) 263
- *inge*
biringe 97
içinge (*kir-*) 308
işinge (*ıd-*) 31
- *ika*
tostika A 263
- *ike*
birike B 14
içike Ba 308
- *ina*
dostina BC 263
- *e*
inge (*enğke* yerine) B26
ka bul kabûl
k. kıl- 68
ka ç bir kaç
eşit emdi k. söz 21
ka ç- kaçmak
k.- ar kuvveti 196
(*terk k.*) 222
k.- mak (*tize³=teze* izahı)
BC 153
ka ç an ne zaman
k. 32, 87, 212, 307
ka da h kadeh
k.- ka zehr kat- 208
ka d ğ u kaygı, keder
k. sakınç 426
k.- suz (*inç fariğ k.*) 415
ka d r kadir, değer, kıymet
k.- ini (*bilig k. bildür-*) 107
hem (*tatğın ay dost ye-*
rine) A 106
ka f e s kafes
k.- ka kir- 460
ka l- kalmak
k.- ıp (*tişisi k.*) 275
k.- su tip 70, 476
k.- suu Bu 70
k.- su (*bolsu* yerine) ABa 76
k.- ur 264, 288, 352, 364,
431, 470
k.- dı 202
k.- madı 403
ka lı eger
k....-sa (*-se*) 132, 149, 226
331, 354, 476
ka l ı k hava
k. kuşları 459
ka m ıl- çökmek, eğilmek
k.- ur (*kavi erse kamlur*) 196
ka m u bk. *ka muğ*
k. A457
ka m u ğ her, bütün
k. 115, 147, 171, 199, 200, 229
230, 269, 273, 444, 457
ka muğ (*-ğ? -z?*) Bu 457
ka n kaynak, menbâ
k.-ı (*fazilet k.*) 48
ka n ça nereye
k. bar- 386
ka n ı hani
k. 41, 122, 142, 144, 204, 235
328, 381, 386, 389, 394, 405
406, 418, 419
ka ra - ba ş câriye
kul k. 298
ka rar karâr, sükûn, devam
k. kılıp (*serip* izahı) BC 175
ka ra - va ş bk. *ka ra - ba ş*
k. Ba 298
ka r ı kol
k.- ka kon- 460
k.- ğa BaC 460
ka r ı - ihtiyârlamak
k.- p 306, 448
k.- maz 306
ka r ın karın

- taḡarsızğa* (*taḡar*) 127
tuzakğa (*'lin-*) 459
uluğğa 356
uluğluqğa (*teg-*) 353
umınça (*orun*) 212
- *ke*
- biligligke* (*ula-*) 82
biligsizke (*taliğsız er-*) 109
birke (*ud-*) 14
eñgke (*meñg er-*) 26
erke (*öğret-*) 45
 » (*büken-*) 150
 » (*haşlet*) 301
 » (*-dın...-ke*) 319
 » (*zaḡmet*) 304
 » (*kıl-*) 333
 » (*kul*) 344
 » (*yüz ur-*) 421
erenke 89
isizke (*yaḡu-*) 379
iške (*yanut*) 374
kişigke 356
kişike (*tegür-*) 331
 » (*yitür-*) 329
negüke (*kerek*) 314
 » (*kına-*) 446
sözke (*tenge-*) 467
 » (*büt-*) 147
süngekke (*sunul-*) 92
 » (*yilig teg*) 89
tilke (*yükün-*) 149
yirke (*ne y. yığ-*) 416
körerke (*börklüg ol*) 32
körmekke (*körklüg*) 217
- *ğa*
- acığa* C209
acunğa Ba 396, BaC 445, 453
baḡılğa BaC 228
hişabsızğa BaC 128
hünersızğa BaC 442
karığa BaC 460
malğa BaC 183, 256, 425, 429
- mıḡulmanğa* BaC 325, 326
tavarsızğa BaC 127
tapmağanğa C 239
- *ge*
- biligsizge* C 109
birge C 14
esizge C 379
erge C 45
irge C 107, 145, 150, 301
 304, 319, 333, 344, 421
irenge C 89
kişige C 331
negüge C 314, 446
tilge C 148
yüzge C 25
köerge C 217
- *mğa*
- şahımğa* 42, 79
tuttaçımğa 30
- *mke*
- sözümke* 81
- *mğa*
- şahımğa* BaC 42, 64, 72, 79
tuttaçımğa BaC 30
- *mge*
- sözümge* C 81
- *ngğa*
- barlıkıngğa* (*tanuqluq bir-*) 5
kıldıçıngğa 327
yağıngğa (*kal-*) 431
özüngke 70
- *ngke*
- birlikiñgke* (*delil arka-*) 7
özüngke (*kel-*) 170
- *ngğa*
- barlığıngğa* BaC 5, Ba 7
birliğıngğa C 7
kıldıçıngğa BaC 327
yağıngğa Ba 431

- iş eş, arkadaş
i. 174, 378
i.-im 173
i.-in 176
i.-i 377, 492
i.-in 31
inançlı *i.* 174
 işit- bk. eşit-
i. l BaC 21, AC 61, C 147
i.-gil BC 129
i.-gen ABa C 71, 172
 it- etmek, eylemek, yapmak
i.-ip 474
 (*büt i.*) 124
i.-l (*şabr i.*) 349
 (*sanıp sc̣nup i.*) 367
 (*qṛz it; ötüngil izahı*) C 41
i.-sün (*uğan ṛahmet i.*) 491
i.-er (*bilip i. işni*) 114
 bol- 367
 hoş sẹma 402
 (*yaovuz f̣i'l i.*) 215
i.-tim (*il(t)im; ıddım*
 yerine) BaC 79
i.-me (*ıdma* yerine) C 135
 ʿitab tekdir, azarlama
 ʿi. (*kerek kıl ʿi.*) 510
 ʿi. (*itip* yerine) BC 474
 ʿitibar itibâr
 i. (*ay alṃs = unalmaz*
 izahı) C 134
 itig huy, tıynet
 i.-lig (*bu i. erke*) 344
 ʿitika d itikat
 i.- (bed i. tut-) 35
 i v - acele etmek
 i.-e (*iüip* yerine) B 357
 i.-ip (*sözni i. sözle-*) 357
 i.-üp AC 357
 ʿi v a z karşılık
 i. (*yanut izahı*) C 327, 374
 i y bk. ay
 i. C 106, 474
 iz iz
 i.-in (*biliglig i. izle-*) 225
 i za eziyet
 i.-sı (*ajun i.*) 438
 i z d e - bk. izle-
 i.-gil Ba 225
 izle - tâkip etmek
 i.-gil (*biliglig izin i.*) 225
 - k a , - k e , - ğ a , - g e
 açığḳı (*anun-*) 209
 ağc̣ḳka (*sançıl-*) 455
 ajunḳa (*g̣ile kıl-*) 396
 > (*söküş*) 453
 > (*yaz-*) 445
 ḅaḥilḳa (*kizle-*) 228
 başḳı (*yet-*) 136
 > (*keç-*) 300
 feṛaḥka (*küd-*) 349, 350
 ḥalḳka (*kügüz ker-*) 278
 ḥireḍka (*mekan*) 47
 ḥünerḷığka 441
 ḥünersızka 442
 ḳaḍaḥka (*kat-*) 208
 ḳafeṣka (*kir-*) 460
 karıḳa (*kon-*) 460
 kılıḳka 312
 maḷka (*könğül ba-*) 183
 > (*kul ol*) 256
 > (*suḳ er*) 425
 > 429
 ṃuraḍka (*teg-*) 234
 ṃusulmaṇka 325
 > (*san-*) 326
 neşeṣızka (*neşeb*) 128
 oṭka (*at-*) 159
 raʿiyyeṭka (*müşfik*) 51
 ṛıbañka (*tüş-*) 178

ir - bk. *er*-

i. - *ür* BC 109, 110, 112, C 146
ABC 193, BC 250, C 334
BC 383, 457, ABC 477, C
493, BC 497, A Ba C 499

i. - *dim* AC 9

i. - *di* C 201, 203, A 397, 485
C 485, 509, A 509

i. - *sem* AC 38

i. - *se* C 35, 36, 115, ABu C
151, BC 152, C 174, 196
209, 227, 246, 285, 299, AC
315, C 359, 360, 371, 372
384, Bu 394, C 409, 410
411, 412, AC 423, 427, C
439, 467

i. - *mez* Bu 309

i. - *ken* CE 96, C 215

irdem bk. *erdem*

i. - *lerin* A 59

iren bk. *eren*

i. C 90, 373

i. - *ge* C 89

irigsig bk. *ersig*

i. Ba 34

iril- eksilmek

i. - *ür* (*kımuğ tolğan irlür*) 199

irk bk. *erk*

i. - *lig* A 256

» (*irklüg yerine*) C 318

irken bk. *erken*

i. C 96, 215, E 96

irte bk. *erte*

irte C 184

irde A 184

irte- incelemek, araştırmak

i. - *gil* (*öte i.*) 292, 321

isen bk. *esen*

i. (*tirig yerine*) C 96

i. - *inte* A 263

i. - *inde* Ba 263

isiz kötü, fenâ

i. *bol* - 146

i. *kıl* - 333

i. *kılıkılg kıl* - 380

i. *edgü iş* 374

i. *suhbeti* 379

(*kişilik i.*) 385, 386

i. - *ke gavu* - 379

i. - *lik kıl* - 375

i. - *liktin* (*sıngaru sal* -) 366

iski r- bk. *eskir* -

i. - *ür* Ba 195

islam islâmiyet

i. 397

ışpehsalar kumandan

dad i. *beg* 69

isre bk. *qsra*

i. - *sinde* Ba C 294

iste- istemek

istegen (*edergen yerine*)

Bu 105

ış *ış*

i. 113, 369, 390, 451, 509

i. - *niñg* 307

i. - *ke* 374

i. - *ni* 114, 367

i. - *te* 115

i. - *inğ* 171

i. - *lig* 413

artak i. 413

edgü i. 374

hayr i. 390

isiz i. 374

kelgen i. 451

yaşru i. 171

i. *ödi* 113

i. *önği sonğı* 370

i. *bil* - 114

i. *iter bol* - 367

- (otalap oñgulmaz i.) 253
i. - ining (harişliki. emin) 310
ig - bk. *eg -*
i. -er BC 233
igir - bk. *egir -*
i. -se Ba 30
ihsan ihsân
i. - ı (beği^c i.) 46
iki iki
i. derman 50
nenğ 149
kol dinar 312
ikinç ikinci
i. 10, 152
iksi - bk. *eksi -*
i. -yür Ba 199
il el, halk
i. - ni kör - 505
il bk. *er*
i. - ke B 421
il bk. *ol*
i. Bu 340, C 252
ıılac ilâc
i. (otalap izahı) BC 253
ılah Tanrı
i. - i 1, 37
ile bk. *bile*
i. A 393
ilig bk. *elig*
i. Ba 30, AC 92, 251, 252
C286
i. - i (*ilgi*) Bu C 254
(metne dikkat) A 254
i. - in (*ilgin*) C124, ABaC 206
i. - lerde (-te) AC 251
ilig bk. *elik*
i. BaC 456
ilin - yakalanmak, tutulmak
i. - ür (tuzakka *elik*) 456
iliş - ilişmek
i. -ür (ilşür, ilnür izahı) C 456
im bk. *em*
i. - in BC 310
imdi bk. *emdi*
i. ABa 21, BC 99
imgek bk. *emgek*
i. Bu 331, BaC 332
- in bk. *-n*
inç râhat, huzûr
i. tiril - 415
ınd kat, yan (?)
ı (*intinlik* = *itiglig* izahı)
Bu 344
inde - bk. *yind -*
i. -p (*yindip* yerine) Ba 417
indinlik bk. *itiglig*
i. BC 344
ing bk. *enğ*
i. C 26
i. - e (*enğke* yerine) B 26
ınşaf insâf
dad i. tut - 56
ir bk. *er*
i. BC 85, BuC 95, ABu C 133
141, 142, BuC 229, 233, 234
ABu C 237, 245, 257, 275
307, B C 359, 360, AC 376,
A 377 AC 378, A 405,
ABuC 425
i. - ning ABu C 152, 317, 336
i. - ke A 45, A Bu 145, 150, A
301, 304, AC 322, A 333, 421
i. - ge C 107, 145, 150, 301, 304
319, 333, 344, 421
i. - ni AC 102, ABC 139, ABu
C 159, C 227, AC 282, 423
i. - de Bu C 149
i. - din ABuC 153, C 319, ABC
335, ABu 361
i. - i A 201, 202
i. digil (*irtegil* yerine) C 321

- *din*, - *din*
faẓlıdın ABC 21
neṅgidin BC 189
tilidin B 145
- *nde*
minṅinde (biri -) 204
- *i* (bk. -*nı*)
kıtabı B 77, ABC465
- ıd* - göndermek
ı. - ur men (səlam) 31
(minṅ lān) 36
ı. - dım (bölek ı.) 79
ı. - ma (boşlaḡ ı.) 135
- *ın* bk. - *n*
- ınan* - inanmak
ı. - ıp (işim tip ı.) 173
ı. - l (büt izahı) C 147
ı. - maḡu (azılmaḡu yerine)
Ba C 216
- ınanç* inanç
ı. - lıḡ iş 174
ı. - lık (- lıḡ yerine) BaC 174
- ıs* - bk. *ıd* -
ı. - ur A 31, 36
ı. - dım A 79
ı. - ma Bu 135
- ışındur* - bk. *aşındur* -
ı. - duḡunḡ C 433
- ıt* - bk. *ıd* -
ı. - ur Bu 31
ı. - ma (- t- altında ar. harf. z)
A 135
- ız* - bk. *ıd* -
ı. - ma Ba 135
- *i* bk. - *i*
- ıbad* bk. *ıbareṭ*
ı. Bu 498
- ıbadet* ibâdet
ı. rıya bol - 398
- ıbareṭ* ibâre
ı. arıbdm uşul 498
- ıcabet* icâbet, kabûl
ı. kıl - 510
- iç* iç
i. - i (kişiniṅ i.) 383
pür aḡu 214
i. - inḡe (toprak i. kir -) 308
i. - ke (i. - inḡe yerine)
Ba 308
i. - nde (ajun i.) 218
(şalabet i.) 53
- iç* - içmek
i. - mez (yimez i.) 262
- içre* içinde
bab i. 486
biligsizlik i. 122
neṅ i. 8
- id* - bk. *it* -
ı. - en (taşleḡ iden; arkaḡan izahı) C 7
i. - ici (afo idici; kiçürgen = keçürgen izahı) C 37
- idgü* bk. *edgü*
i. Bu 148, 245, 365
- ıdı* Rabb, sâhip
i. kısmeti 303
(metne dikkat) C 187
(kötrür i.) 281
(törütgen t.) 121
i. - m 124
(keçürgen i.) 37
i. - si (hırş i.) 306, 313
(kıbr i.) 289
(kudret i.) 19
(mal i.) 245
(reñc i.) 464
(şabr i.) 352
- idin* bk. *adın*
i. - ler C 198
- ig* hastalık
i. teg 163

- n

başın (kes-) 363
bezekin (kör-) 219
bilmesin (ti-) 504
cevabın (ay-) 290
emin (bil-) 310
erdemlerin (sana-) 59
fîlin (irte-) 321
hakkın (küdez-) 345
halkın (kod-) 407
hukmin (üg-) 449
izin (izle-) 225
közlerin (yum-) 424
libasın (keç-) 277
malın (sat-) 238
ödin (bil-) 113
özin (güzinle-) 512
özlerin (kul kıl-) 422
şevabın (yüç-) 352
sözün BC 117, 151
 » (bil-) 511
 » (tenğle-) 467
sukluktın (çıkar-) 185
suûn (saç-) 340
suyın Ba C 340
tatğın (bil-) 106
tenğın (tenge-) 98
tilin (bekle-) 144
 » (bil-) 501
tokluktın (tap tut-) 186
tonın (keç-) 167
yazuktın (keçür-) 337
yizin Bu C 225
yokluktın (tip ay-) 188
yüzlerin (ur-) 421
mânisin (bil-) 503
şenasın (ay-) 229
 » (tile-) 336
yaramazların (izah) C 478
- nı, - ni
başını (yi-) 120

halini (kör-) 274
kâdrini (bildir-) 107
 » A 105
kirini (yu-) 230
kökini (kaz-) 338
malını (kazğan-) 273
nenğini (tir-) 305
önğini (saçın-) 370
özünü (ayıbbka koy-) 506
sanını (bir-) 276
sonğını (saçın-) 370
sözünü (bil-) 505
 » (kizle-) 118
yolunu (bul-) 84
kişisini (yir-) 408

- nda, - nde

eseninde 263
içinde 53, 218
iseninde A Ba C 263
nâ'tında A 20
sonğında 181
yolında 11
asrasında 294
isresinde Ba C 294
özesinde 487

- da, - ta

sonğgıda A 181
sonğıda B C 181
yolıda B 11

- ndın, - ndin

bahşışındın (uotan-) 57
bilmesindin B 506
fâzlındın (söz eşit-) 21
nenğindin (al-) 189
tilindin (bol-) 146
 » (kel-) 145
 » (tökül-) 142
edğüsindin (hayr bul-) 378
öğdisindin (tat-) 27

XXVI

<i>h.</i>	<i>kişi</i>	501
<i>heybet</i>	heybet, mehâbet	
<i>h.</i>	<i>- lû (tonğa izahı)</i>	C 34
<i>hezâr</i>	bin	
<i>h.</i>	<i>(tümen yerine)</i>	BC 218
<i>hezl</i>	hezil, latife, şaka	
<i>h.</i>	<i>öküş bol -</i>	479
<i>hırş</i>	hırs	
<i>h.</i>	<i>ıdısı</i>	313
<i>hibetü'l-hakayık</i>	bk. 'atebe-tü'l-hakayık	
<i>h.</i>		B 497
<i>h.</i>	<i>ol h. (I)</i>	C 497
<i>hiç</i>	hiç	
	<i>gok ol h. şeki</i>	496
<i>hikd</i>	adâvet. kin, garaz	
	<i>ğazab h. otı</i>	339
<i>hilm</i>	yumuşaklık, sabır	
	<i>bustan teg ol h.</i>	342
	<i>aňgar h. ul ol</i>	341
<i>himmet</i>	himmet	
	<i>edizrek tutar h. ol</i>	49
<i>hind</i>	bk. <i>hikd</i>	
<i>h.</i>		Ba 339
<i>hired</i>	akıl	
	<i>h. - ka mekan</i>	47
	<i>h. - ligmu bolur</i>	137
	<i>(-ğ- yerine - k - ile)</i>	BaC 137
<i>hisab</i>	hesap	
<i>h.</i>		428
<i>h.</i>	<i>(neşeb yerine)</i>	BC 128
<i>h. - sızkâ</i>	<i>(-ğâ; neşeb sızkâ yerine)</i>	BC 128
<i>hoş</i>	hoş	
<i>h.</i>	<i>(iter h. şema')</i>	402
<i>h. - luğın</i>	<i>(metne dikkat!)</i>	BC 416
<i>hoşkıllık</i>	bk. <i>koşkıllık</i>	
<i>h.</i>		BaC 270
<i>hud</i>	huy	
<i>h. - luğka</i>	<i>(kıllıkka yerine)</i>	A 318

<i>hud</i>	kendi	
<i>ez h.</i>	<i>(menük=men ök izahı)</i>	B 79
<i>hukm</i>	huküm	
<i>h. - i</i>	<i>(uğan h.)</i>	451
<i>h. - i</i>		BaC 451
<i>hurd</i>	küçük	
<i>h.</i>	<i>dil (huy kılık == koğkıl:k izahı)</i>	C 270
<i>huş</i>	zekâ	
	<i>ukuş h. 22,</i>	47
<i>huy</i>	<i>(bk. hu)</i>	
<i>h. - i</i>	<i>körklüg ol</i>	317
<i>hüner</i>	hüner	
<i>h.</i>	<i>birle devlet</i>	443
	<i>(şahib h.)</i>	445
<i>h. - de</i>	<i>birer hünerliğda bir yerine)</i>	BC 362
<i>h.</i>	<i>liğka</i>	441
<i>h. - lıkka</i>	<i>(h. - liğka yerine)</i>	BaC 441
<i>h. - liğda</i>		362
<i>h. - lıkda</i>	<i>(h. - liğda yerine)</i>	A 362
<i>h. - sızkâ</i>		442
<i>h. - sızğa.</i>		BaC 442
<i>- l, - i, - sı, - si</i>		
<i>- nung, - ning</i>		
<i>iginiñg</i>	<i>(emin)</i>	310
<i>kıtabınıñg</i>	<i>(atı)</i>	497
<i>- nğa, - ninge</i>		
<i>birinçe</i>		7
<i>dostınğa</i>	<i>(tatur -)</i>	263
<i>eşinçe</i>	<i>Bu</i>	31
<i>içinçe</i>	<i>(kir -)</i>	308
<i>işinçe</i>	<i>(ıd -)</i>	31
<i>- ka, - ke</i>		
<i>tostıka</i>		A 263
<i>içike</i>		Ba 308
<i>birike</i>		B 14
<i>- na</i>		
<i>dostına</i>		BC 263

<i>h.</i> (<i>selim til h.</i>)	51	<i>h.</i> (<i>yağuz h.</i>)	301
<i>h.</i> - <i>lık suvi</i>	340	<i>haşlet</i> (<i>zağmet</i> yerine)	
<i>h.</i> - <i>luk</i> (<i>h.</i> - <i>lık</i> yerine) A	340	C	304
halk halk		hasret hasret	
<i>h.</i> <i>talusi</i>	23	<i>h.</i>	434
(<i>tözü h.</i>)	236	hata hatâ	
(<i>uyalar bu h.</i>)	291	<i>h.</i> - <i>lar başı</i>	220
<i>h.</i> (<i>buğun izahı</i>) C	257	<i>h.</i> - <i>lık kul</i>	38
<i>h.</i> - <i>ka kögzünğ ker</i> -	278	<i>h.</i> - <i>lık</i> (<i>h.</i> - <i>lık</i> yerine) BaC	38
<i>h.</i> - <i>ta</i> (- <i>da</i> ; <i>halkka</i> yerine)		havadarlık tarafdarlık, mu-	
B	278	habbet	
<i>yigi</i> (<i>halk talusi</i> yerine)		<i>h.</i> - <i>ınını</i> (<i>bil</i> -)	80
BC	23	(- <i>k</i> - yerine - <i>ğ</i> - ile) BC	80
<i>h.</i> - <i>ın kod</i> -	407	havf korku	
hamd hamd, senâ		<i>h.</i> (<i>sağınç</i> izahı) C	426
<i>öküş h.</i>	1	hayr hayır, iyilik	
harab harâp		<i>h.</i> <i>bul</i> -	378
<i>h.</i> <i>ol</i> -	200	<i>iş</i>	390
<i>h.</i> <i>bol</i> -	400	<i>gi</i> -	122
harabat meyhâne		<i>h.</i> - <i>ninğ başı bar</i> -	391
<i>h.</i> <i>orami</i>	399	» (<i>şerrninğ</i> yerine) Ba	392
harâm harâm		<i>h.</i> - (<i>eren h. şerri</i>)	373
<i>h.</i> <i>er</i> -	427	<i>h.</i> <i>yok tidi</i> (<i>kanı hayr yidi</i>	
<i>ti</i> -	420	yerine) B	122
<i>h.</i> - <i>nı gi</i> -	420	<i>h.</i> <i>yok didi</i> (<i>kanı hayr yidi</i>	
<i>h.</i> - <i>dın tir</i> -	241	yerine) C	122
harış harîs		<i>hayır</i>	Bu 122, 390
<i>h.</i>	182, 305, 307, 309	hazır hâzır	
<i>h.</i> (<i>suk</i> izahı) C	255, 425	<i>h.</i> <i>baş</i> (<i>anun</i> izahı) C	209
harışlık harîslik		hediye hediye	
<i>h.</i>	301, 302, 304, 306, 310	<i>h.</i> <i>kıl</i> -	66, 483, 484
313, 316		<i>h.</i> - <i>ni qabul kıl</i> -	68
<i>h.</i> (<i>sukluğın</i> = <i>suklukın</i> izahı)		hem hem	
C	185	<i>h.</i>	17, 48, 126, 346, 460
<i>h.</i> - <i>nı kod</i> -	307	<i>h.</i> (<i>am</i> yerine) BC	236
has hâs, havâs		heme hepsi, bütün	
<i>am h. tözü halk</i>	236	<i>h.</i> (<i>tözi, tözü</i> = <i>tözü</i> izahı)	
hasis hasîs		C	320, 422
<i>h.</i> - <i>lerni kötür</i> -	447	her her	
haşlet hûy, tabiat		<i>h.</i> <i>kim</i>	511

<i>yigü kedgölük</i>	189	<i>güzinle</i> - itibârını yükseltmek	
<i>azılmağu (yumşak tip)</i>	216	<i>g. - r özin</i>	512
<i>inanmağu</i>	BaC 216	<i>hâber</i> haber	
<i>tatku</i>	C 440	<i>h. bar</i>	311
- <i>ğ u ç i</i> , - <i>güçi</i>		<i>hâbib</i> Peygamber	
<i>atğuçı</i>	159	<i>h. fazlı</i>	21
<i>kesgüçi</i>	363	<i>h° āce</i> ihtiyâr, pîr	
<i>kisgüçi</i>	BaC 363	<i>h. (koca yerine)</i>	Ba C 195
<i>öggüçi</i>	450	<i>hâk</i> hak	
<i>teggüçi</i>	452	<i>h. resul</i>	103
<i>tiggüçi</i>	BaC 452	<i>h. söz</i>	109
<i>atkuçı</i>	BaC 159	<i>h. - in (küdez -)</i>	345
- <i>ğ u s i</i> , - <i>güsi</i>		<i>hâkikât</i> hakikat	
<i>barğusı</i>	391	<i>h.</i>	381
<i>kilguz-i</i>	A 392	<i>hâl</i> hâl	
- <i>g ü</i> bk. - <i>ğu</i>		<i>h. - ini (kör -)</i>	274
- <i>g ü ç i</i> bk. - <i>ğuçı</i>		<i>hâl al</i> halâl	
<i>güdezil</i> - bk. <i>küdezil</i>		<i>h.</i>	419
<i>güdezlür</i>	C 158	<i>h. bol -</i>	428
<i>g. - se</i>	C 158	<i>h. yigli</i>	418
<i>gühër</i> gevher		<i>h. (?, tirip yerine)</i>	Bu 247
<i>g. - din söz ay -</i>	490	<i>h. (haram »)</i>	B 420
<i>gül</i> gül, çiçek		<i>halaş</i> kurtulma, halâs	
<i>keşem al g. ol</i>	342	<i>h. kıl (yul izahı)</i>	C 160
<i>gül (? , hilm yerine)</i>	B 342	<i>hâlayık</i> insanlar	
<i>gülçir</i> - bk. <i>külçir</i>		<i>h. ara</i>	507, 512
<i>g. - er</i>	C 205	<i>h. sever</i>	272
- <i>g ü l ü g</i>		<i>h. (kişiler yerine)</i>	BC 166
<i>keçgülüg</i>	178	<i>h. (budun izahı)</i>	C 123, 421
<i>kiçgülüg</i>	A 178	<i>hâli</i> boş	
<i>kedgülüg</i>	189	<i>tüş teg h.</i>	223
<i>kelgülüg</i>	392	<i>yiligsiz süngek teg h.</i>	91
<i>kilgülüg</i>	Ba 392	<i>hâli</i> bk. <i>kalı</i>	
<i>kiçgülüg</i>	180	<i>h. BaC 132, 149, 226, 331, 476</i>	
<i>köçgülüg</i>	177	<i>hâlik</i> yaratan	
<i>körgülüg</i>	94	<i>anı ne hâlayık sever ne h.</i>	272
<i>kötrülgülüg</i>	390	<i>hâlik</i> bk. <i>kalık</i>	
- <i>g ü s i</i> bk. - <i>ğusı</i>		<i>h. BaC 459</i>	
<i>ğüzaf</i> laf, boş söz		<i>hâlim</i> halîm, yumuşak	
<i>ğüzaf (küsep yerine)</i>	Ba C 373		

ğ. (imlâya dikkat!) D 497
 ğayet çok, pek
 ğ. -de asru (kit = ked izahı) C 334
 ğ a z a b hiddet, kırgınlık
 ğ. hıkd ott 339
 -ge bk. -ka
 -gen bk. -ğan
 genç hazîne
 g. bir- 463
 g e y i m bk. keçim
 g. (kidim = keçim izahı) C 186
 ge z le - bk. kezle-
 g. -gil C 228
 -ğ ı bk. -kı
 -ğ ıl, -gil
 alğıl BC 293
 çıkarğıl 185
 digil Ba C 321, 322
 gezlegil C 228
 eşitgil 129
 kezlegil 228
 körgil 99
 küdezigil 157, 345
 irtegil 321
 işitgil BC 129
 izdegil Ba 225
 izlegil 225
 öggil 227
 örtegil 324
 ötüngil 41
 sözlegil 226
 tapğıl (bula izahı) C 84
 tegil A Bu 322
 tiğil 322
 tutğıl 131
 ulaşğıl (ula izahı) C 82
 körmegil 359
 -gil bk. -ğıl
 g i l e sitem

g. kıl- 396
 -ğ ılı, -gli
 bağığlı (kişi) 78
 berigli Bu 251, 463
 bezegli A 219
 birigli (elig) 251
 > (uğan) 463
 busuğlı (eçel) 294
 kazğanığlı (kişi) 273
 keligli (>) 75, 481
 keligli A Ba 75, Ba 481
 okığlı (kişi) 44, 78
 okuğlı AB 44, BC 78
 teñnegli (kişi) 178
 tiñnegli C 98
 tüşügli (kişi) 178
 yığığlı (>) 403
 yigli (>) 418
 yeligli AC 11
 yiligli (kişi) 11
 kılığlını (kotrür) 281
 kazğanıklı Ba C 273
 kılıklını C 281
 yığıklı Ba C 403
 -gli bk. -ğlı
 -ğ u, -gü
 kelgü (yol) 232
 kilgü BC 232
 oklağı (yılan) 213
 sarıngü (böz) 432
 se rengü B 366
 sıringü C 432
 sıringü Ba 432
 sirenggü C 366
 tatğı (arı zehri) 440
 tirilgü (kişi) 364
 turğı (yırak) 216
 > (yir) 406
 yegü ABu 189

- f.* (*yağuz f. it -*) 215
f. - in (*eğü f. tiril -*) 365
f. - in öte irt - 321
filosuf bk. *feylesuf*
f. C 203
fürüş bk. *mey*
fütüvvet mertlik
mürüvvet f. 63
- g bk. *- nı*
sözüg (*yağşa -*) 151
> (*sözle -*) 117
- ğ a bk. *- ğ ay*
- ğ a bk. *- ka*
ğadr vefâsızlık, hiyânet
içi ğ. er - 383
ğalağ yanlış
ğ. mânilerni 508
ğam gam, keder
ğ. katıksız sürür 211
ğ. ökünç hâşret 302
ğ. - ınğ (*könğülde ğ.*) 430
ğ. ve mübtela olıcak (*munğa izahı*) C 30
ğ. ve pişimanı (*ökünçdin izahı*) C 244
- ğ an, - gen
arkağan (*kişi*) 7
eğer gen (*>*) 105
edlegen (*er*) 376
eşitgen (*kişi*) 71, 172
istegen Bu 105
işitgen ABa C 71, 172
keçür gen (*idi*) 37
kelgen (*iş*) 451
kılğan (*er*) 333
kiçür gen ABa C 37
kilgen A 451
kör gen (*kişi*) 72, 172
okuğan C 44, 482
ökün gen (*kişi*) 143
sanğan (*kişi*) 59
sökülgen > 247
sözlegen (*er*) 133
tarığan C 376
tolğan (*irlür*) 199
töretgen ABC 121
törütgen (*idi*) 121
uçğan (*nenğ*) 6
> (*kuş*) 459
umğan (*kişi*) 375
yağşağan (*til*) 134
yaratğan (*meliğ*) 454
yerilgen Bu 247
yirilgen (*kişi*) 247
yorıtğan (*meliğ*) 454
yügür gen (*nenğ*) 6
yüritgen A 454
yürütgen Bu 454
krş. uğan
bermegen Bu 247, 252
birmegen (*kişi*) 247
> (*elig*) 252
beklegende (*abl.*) 144
sözlegende (*>*) 143
beklegentin A 144
bilmegendin 123, 506
topmağanga C 239
tapğanımça (*unarça izahı*) C 4
uçkan Ba 6, 459
yaratkan Ba C 454
yürütken Ba C 454
ğarib garip
ğ. bol - 397
ğ. er - 397
- ğ a y, - ğ a
ayugay (*< ayu - uğay*) 3
bolğay (*anınğ tuşı b.*) 488
bolğa (*açığ b. yarın*) 436
ğay bet ü' l - h a q a y ı k bk 'ate-
betü' l - h a q a y ı k

- e. - ke Bu 379
 e. - ge C 379
 e. - lik C 375
 e. - liktin Bu 366
 e. - likdin C 366
 eskir - eskimek
 e. - ūr (yaṅı e.) 195
 e. - er A 195
 eṣ bk. iş
 e. - iṅge (işṅe yerine) Bu 31
 eşit - işitmek
 e. büt! 147
 uḳ! 62
 kaç söz 21
 e. - gil 129
 e. - gen (körge e.) 71, 172
 et - etmek
 e. - tim (ıddım yerine) Bu 79
 e. - me (keṇdüne düşman e.;
 öcükürme izahı) C 139
 eter - bk. eḍer -
 e. - gen Bu 105
 evir - evirmek, çevirmek
 e. - ūp (yüz evrüp keç -) 424
 evvel evvel, önce
 e. (burun izahı) C 300
 e. (oza >) C 440
 eygü bk. eḍgü
 e. (eḍgü yerine) A 333, 374, 375
 -eyin bk. -ayın
 eyle - bk. eḍle -
 e. - gen (eḍlegen yerine) AB 376
 e. - meḳ (tiz e., yititip izahı)
 C 22
 eyrilik bk. egrilik
 e. C 167
 eysiz bk. isiz
 eysiz (? , isiz yerine) A 146
 ez bk. hud
 eza bk. iza
 e. - sı Bu 438
 faḳr fakirlik, yoksulluk
 f. (cıḡaylık izahı) C 187
 farıḡ müsterih, rahat
 inç f. ḳaḍḡusuz 415
 faruḡ bk. faruḡ
 f. C 33
 faruḡ Ömer'in lakabı, doğruyu
 eḡriden ayırt eden
 'atıḳ birle f. 33
 fasl bk. faḡl
 f. - ıtın (faḡlındın yerine)
 A Bu 21
 fayda fayda
 f. (asḡı izahı) C 287
 faḡıl fâzıl, faziletli
 f. - lar başı 489
 faḡilet fazilet
 j. ḳanı 48
 faḡıl fazilet
 f. - iṅ bolsa 39
 f. - ındın (ḡabib f.) 21
 f. - ıdın (f. - ındın yerine)
 BaC 21
 fehm anlayış, zekâ
 f. (huş izahı) C 22
 ferāḡ ferâḡ
 f. (farıḡ yerine) C 415
 f. - ḳa küḍ - 349, 350
 ferr tantana, şân
 f. - i (birri yerine) C 46
 feylşuf feylesof
 f. 203
 feylesuf Ba 203
 fikir fikir
 f. (saḡınc izahı) C 296
 fil fil
 f. (yaḡan = yaḡan izahı)
 C 487
 fi'l fiil, iş, amel

asığsız e. 110
bar e. 201, 394
beğkasız e. 193
birle e. 285, 499
bu e. 334
düşman e. 360
ğadr e. 383
ğarib e. 397
haram e. 427
iş e. 174
ıqvi e. 196
kerek e. 410
kim e. 35, 467
king e. 315
kul e. 38
malsız e. 423
mü'min e. 280
ökünç e. 372
sebeb e. 509
sevinç e. 371
tar e. 315
tatıksız e. 109
teg e. 53
tevazûf e. 279
tirig e. 96
uz e. 477
yalğan e. 9
yolluğ e. 411
yolsuz e. 412
yumşak e. 215
yüknek e. 493
yüzçi e. 409
çinde e. 104
kayda e. 439
kimde e. 322
kazadın e. 457
dostuñ e. 359, 384
atı e. 497
birür e. 248
öger e. sen 227

tutar e. 36
yanğsar e. 151
birdi e. 246
tattıñ e. 209
yiğdiñ e. 299
körmez e. 485
 -er bk. - ur
 erdem fazilet
 e. - lerin sana - 59
 eren er, insan
 e. belgölüg bol - 93
 hayrı 373
 körki 90
 e. - ke 89
 erigsig bk. ersig
 erk kuvvet, kudret, nüfuz
 e. - lig (malı aña e. ol.) 256
 erken iken
 tirig e. 96
 ylan yumşak e. 215
 e. (erse yerine) A 384
 ersig yiğit
 e. toña 34
 erigsig (ersig yerine) Bu 34
 erte sabah, erken vakit
 e. .. kiçe 184
 ertti - bk. irtē -
 ert-tise (irtese yerine) Ba 292
 erdiz-e (» ») Bu 292
 erti-se » ») C 292
 esen esen
 e. (tirig yerine) AB 96
 e. - inde 263
 esgülük bk. edgülük
 e. A 192
 esil - eksilmek
 e. - ür (eslür, irlür yerine) BC 199
 esiz bk. isiz
 e. Bu 33 B 146 C 333 BuC
 379, 380, 386

XIX

- em ilâc
e. - in (igining e.) 310
- eman emniyet
e. (inç izahı) C 415
- emanet emânet
‘ahd e. 389
- emdi şimdi
e. 21, 99
- emel ümit, arzu
e. ti - 295
e. uzat - 293
e. asrasında 294
e. (der pês e, emel işresin-
de = asrasında izahı)
C 294
- emgek eziyet, mihnet
kûç e. tegür - 331
- emr emir
e. ü mâruf 405
e. - i (emr ü yerine) AB 405
e. - i birle 452
- eñg yanak
e. (kızıl e.) 26
e. - ke menge 26
- er er, kişi, adam
e. 88, 95, 133, 141, 142, 229
233, 234, 237, 245, 257, 271
275, 307, 322, 359, 360, 376
377, 378, 405, 425
e. - ning 152, 317, 336
e. - ke 45, 150, 304, 319, 333
344, 421
e. - ke (bil yerine) B 107
e. - ge (erke ») C 45
e. - ni 102, 139, 159, 227, 282,
423
e. - de 149
e. - din 153, 319, 335, 361
e. - i 201, 202
e. digil (irtetil yerine) Ba 321
- adın e. 275
- aķı e. 227, 229, 233, 234
237, 245, 257
- biliglig e. 95
- bir e. 149, 319, 360
- bu itiglig e. 344
- cahıl e. 88
- edgü e. 245, 405
- hâriş e. 307
- körklüg e. 317
- mallıg e. 421
- ming e. 359
- öğü bilmez e. 45
- şefih e. 141
- suk e. 425
- teķebbür tutar e. 282
- telim e. 142
- tetik e. 361
- tili yalğan e. 153
- er - imek
e. - ip 53
e. - ür 109, 110, 112, 193, 250
279, 334, 383, 457, 477
493, 497, 499
e. - dim 9
e. - di 201, 203, 397, 485, 509
e. - sem 38
e. - se sen 227
e. - señg 248, 280
e. - se 35, 36, 104, 151, 152
174, 196, 209, 227, 246
285, 299, 315, 322, 359
360, 371, 372, 384, 394
409, 410, 411, 412, 423
427, 439, 467
e. - ken 96, 215
e. - ken (erse yerine) A 384
aķılık e. 250
‘alim e. 203
arığsız e. 112

XVIII

- emel asrasında busuğlı e.* 294
eda bk. *iza*
e.- sı (izası yerine) F 438
edeb edep
e. pēnd 469
(pēnd nāshat e.) 125
e.- ler başı 130
eder- aramak
e.- gen bol - 105
edgü iyi
e. at 240
er 245, 405
fīl 365
iş 374
kılık 270
e. kişi 406
bol - 146, 377
kıl - 333
um - 375
e.- sindin (iş e.) 378
e.- rek kıl - 316
edgölük iyilik
e. 389
e. kıl - 335
e. tarı - 192
edib edip
e. aḥmed 469
maḥmud oğlu 496
ayt - 500
sözi 505
e.- niṅ aymış 502
közi 485
sözi 511
yiri 493
e.- nūṅ (e.- niṅ yerine)
A 502, 511 AD 485
e.- ler edibi 489
e.- i (edibler e.) 489
ediz yüksek, engin
e. kum 60
bol - 76
(teṅgizdin e.) 49
e.- rek (şimaktine) 49
edle - eylemek, ekmek
e.- legen (tiken e.) 376
eg- eymek
e.- er (egilmez köṅülni) 233
egēr eger
e. ... - se (- sa) 40, 280, 209
299. 311, 335, 428, 501
e. (kalt izahı) B 132
(maṅga yerine) A 39
(saṅga ,) BC 332
egil- eyilmek
e.- mez köṅülni 233
egir- sarmak
e.- se muṅga 30
egrilik egrilik
e. kōd - 167
ekincilik ekincilik
ekincilik (tarık-lık = tarıḡlık
izahı) C 191
eksi- eksilmek
e.- yūr (tükel e.) 199
e.- r (? , kamlur izahı) C 196
el el
el (ilig = elig yerine) C 92
el (ilig = elik ,) C 456
el (ol yerine) B 252
el el (? , tirip yerine) C 247
elig el
e. 30, 92, 251, 252, 286
e.- lerde 251
e.- i 254
e.- in (instr.) 124, 205
e. tut- 30
sun- 92, 286
kutluḡ e. 251
kutsuz e. 252
elik geyik
ilnūr tuzakka e. 456

- d.* (tenğiz yerine) Ba 65, 388
dingiz (» ») C 65, 388
dıl gönül
rikkat-i d. 500
hurd d. (huy kılık = kodkılık izahı) C 270
dinar dinar
d. (bahalıg d.) 85
d. - ma (iki kol d.) 312
d. - nı (dinar ma yerine) ABC 312
direnğ teahhür, gecikme
d. - siz keçer baht 224
diriğ yazıklı
d. (esiz = isiz izahı) C 386
diz diz
d. çöküp (yüknüp izahı) C 148
dost dost
d. (ay, aya, ya d.) 82, 106 225, 295, 345, 474
d. - ta (minğer d. biri) 382
d. - unğ erse 359, 384
d. - inğa tatur - 263
d. - ına (dostınğa yerine) ABa C 263
d. - ka (» ») A 263
d. - lük 381
d. - luğı (vuddı izahı) Bu 73
dön - dönmek
d. - mez (kay tarılmas izahı) C 462
döndür - döndürmek
d. - ip. (evrüp = eürüp izahı) C 424
du'a du'a
d. birle yad kıl - 72
d. hedye kıl - 484
d. - da unıt - 482
-duk
aşındurduğunğ (mal) 433
barduğunğ (kõdup b.) 436
bolduğunğca (aluğ b.) 355
sandukunğ (teg) 326
sundukunğ (eliğ) 286
turdukunğ (tutup t.) 434
uluğsindukunğ 285
aşinturduğunğ Ba C 433
barduğunğ Ba C 436
bolduğunğca Ba C 355
ışın-turduğunğ C 433
keldüğünce C 390
sandukunğnı Ba C 326
turduğunğ Ba C 434
uluğsindukunğ Ba C 285
dur - durmak
d. l (şireng-gü = sinğaru izahı) C 366
d. - up (kõpup = turup izahı) C 148
d. - ır (turur yerine) C 155
dür üst dürüst, doğru, hakikî
dürüst - ka Ba 468
dürüst - ka. C 468
duşman düşman
d. (sökünç izahı) C 231
d. (söküş ») C 242
d. er - 360
d. etme (öçüktürme izahı) C 139
d. - ı 58, 141, 264
-dük bk. - duk
dünya dünya
d. neñgi 189, 197
d. sonğı 181
d. (ajun izahı) C 221
d. (buğun yerine) A 257
d. (tuni - ya, ajun yerine) F 437
dürud selâm
d. teg - 29
ecel ecel

dərman ilâc*d. - ı (iki d.)* 50**dəvlət tâlih, ikbâl, saâdet***hüner birle d. birik - 443***-dın, -din, -tın, -tin, -da, -de, -ta, -te***andın (anda yerine) BC 244**‘arabdin (uşul) 498**‘aşeldin (oza) 440**ayastın (oz -) 55**ayazdın (ayastın yerine) BC 55**‘aybdın (ötrü) 363**bektin (cık -) 132**bıdâ‘tın (yığ -) 403**bılgdın (ur -) 81**birimdin (berklig) 254**cedêldin (sakın -) 346**erdin (erke) 319**› (kel -) 335, 361**› (yırağ tur-) 153**ğühêrdin (söz ay -) 490**haramdin (zêr sim tir -) 241**isizliktin (sınğaru sal -) 366**qazadın (er -) 457**kızdın (kızda yerine) A 444**kişidin (kötür -) 332**könğöldin (çıkar -) 185**mundın (munda yerine) B 442**nenğdin (ötrü) 182**ottın (yul -) 12, 160**ölügđin (tırığ çıkar -) 17**ölümdin (öñge) 12**ökünçtin (ülüş al -) 244**şimaktin (edizrek) 49**şebêbdin (kör -) 458**şelamtin Bu 51**şelimdin Ba C 51**tenğzidin (ediz) 388**› (kêrimrek) 67**tirigđin (ölüg çıkar -) 17**yirdin (sal -) 267**blmegendin 123, 506**bağışışindin (uötan -) 57**fazlındın (kaç söz eşit -) 21**nenğindin (al -) 189**tilindin (bol -) 146**› (kel -) 145**› (tökül -) 142**edğüsindin (hayr bol -) 378**ögdisindin (tatı -) 27**bilmesindin B 506**fazlıdın ABC 21**nenğidin BC 189**tilidin B 145**anda (adın) 116**dostta (biri) 382**eliglerde (kutluğ elig) 251**kılıklarda (edğü kılık) 270**kızda (kızrak) 444**minde (kiğin) 481**tqbi‘atta (yigi) 249**minğinde (biri) 204**beklegende (ökün -) 144**sözlegende (›) 143***di - bk. ti -***d. - yü C 166**d. - p C 65, 70, 72, 74, 78, 80**129, 173, 182, 188, 191**216, 476, 484**d. - gil Ba C 322**› (er d., irtegil yerine) Ba 321**› (ir d., › ›) C 321**d. - di C 104, 122, 124, 160**271, 284**d. - se Ba C 289, 504**d. - mişim Ba C 295**d. - mişinğ Ba C 198***diger diger, başka***d. (adın = adın izahı) C 275***-din bk. -dın****dingiz bk. tenğiz***‘avvan ceğa c. 393***cəzə‘ ızırıp***c. kıl - 464***cuz bk. çuz***ç. - ar (alın kaş ç.) 205***çav şöhet, şân***ç. (atanı izahı) C 165***-çe bk. -ça**

XV

- (*çıkarıp* yerine) C 402
ç. - dı (*çıkarıp* yerine) B 402
ç. - dım (*kıtab*) 70, 473
çın doğru
ç. (kirtü izahı) C 368
ç. ok (*hali* = *kalı* izahı) C 149, 476
ç. tut - 56, 58
çit - bk. *çat*-
c. - ar (*çatar* yerine) Ba C 205
(*cıdar* = *catar* yerine) Bu 205
- tetiklikte* (oz -) 55
tilde (*kamuğ t.*) 269
yegürde Bu 420
yigürde 420
bk. bir de - *ı*, - *m*, - *n̄g*
- *da* bk. - *dın*
- *da* *çı*
kıldaçınğka (*cefa k.*) 327
tegdeçi (*neñg*) 457
tigdeçi (*elig t.*) C 457
tuttaçımka (*elig t.*) 30

XIII

- b. kün* 29, 197, 203, 485, 419, 426, 435
b. acunka (*ajunka bu* yerine) A 445
b. baylık *çığaylık* (*çığaylık* *yarınlık* yerine) BC 187
b. tildin (*tilindin* yerine) BC 146
buçun halk
b. 421
b. talusı 257
b. bi-nemaz bol - 400
(*bir ança b.*) 123
buhul hasislik
b. 250
bul - bulmak
b.-al (*sa'adet yolına b.*) 84
b.-ur (*deliller b.*) 8
(*hayr b.*) 378
b.-sañg (*yarağ b.*) 330
bulıt bulut
b. (yayınkı b. teg) 223
b. heğe *kıl* - 66
b. uotan - 57
bulun - bulunmak
b.-ur (*bulnur*) 83
b.-maz 382, 417, 444
bulut bk. *bulıt*
b. (bulıt yerine) BC 57, 66, 223
burun önce, evvel
b. 300
- buş* - hiddetlenmek
b. - arda 52
buşur - hiddetlendirmek
b.-up (*uluğlarını buşrup*) 347
but put
b. it - 124
büken - kapanmak
b.- di (*yolu*) 150
bünyad temel
b. (ul yerine) BC 341
bülend yüksek
b. (yoğar izahı) B 101
bürhne çıplak
b. (yalıñg izahı) C 287
büşuz yak!
b. (örtegil izahı) C 324
büt - inanmak
b. (eşit b.) 147
büt - kapanmak, onulmak
b.- er ok başı 140
(*büder, bütün* yerine) A 58
b.-mez (*til başıktursa b.*) 140
bütün bütün
b. kılkı fi'lin öte irt- 321
(*bü-tün* A 321)
bütün doğru
b. (bu sözni b. çın tut-) 57
bütün - tamamlamak, giydirmek
yalıñgı b.l 330
- *ca* bk. - *ça*
cah makam, itibâr

XII

- BF 439
b. - sa (*keḏsenġ* yerine) C 354
b. - ġa 436
b. - ġay 488
b. - duġunġça 355
b. - duġunġca (*b. - duġunġçaye-*
rine) BC 355
b. - maz (*kiçmez* yerine) BC 374
abadan b. 399
açıġ b. 436
‘adli b. 40
aķı b. 231, 260
aşkara b. 171
‘ayb b. 362
az b. 479
belġülüg b. 93
edġü b. 377
ediz b. 76
fāzlı b. 39
ġarib b. 397
ħalal b. 428
ħarab b. 440
ħireḏlüġ b. 137
iş b. 492
ķız b. 480
ķoca b. 195
köni b. 165
meçaz b. 381
meḏħi b. 28
mıħrıban b. 325
riya b. 398
teġ b. 87
tuş b. 488
tüzünrek b. 355
ulamı b. 239
uluġ b. 355
ülüş b. 243
yüzçi b. 410
iter b. 367
usanmaz. b. 309
armaz b. 309
eḏergen b. 105
bolun- bulunmak
b. - maz (*kürünmez* yerine) A
418
bor şerap
b. - cı (*yüzçi* yerine) BC 409
BuC 410
b. - cı (*yüzçi* „), Ba 410
boş boş
b. (tili. b. kişi) 137
b. - i (*söz til b.*) 138
boşlaġ boş, gevşek
b. (sözünġ b. ıḏma) 135
b. - ı (*til b.*) 136
boşluġ bk. boşlaġ
b. (boşlaġ yerine) BC 135
b. - ı (*boşlaġı yerine*) BC 136
bölek hediye
b. ıḏ - 79
börk börk, şapka
b. - ni keḏ - 300
b. - lüg 320
böz bez
b. ök (*büzük A, boşük Bu*
bözük BaC) 48
b. - ünġ (*sarıġu b.*) 432
(*unıtma b.*) 354
bu bu
b. 3, 19, 25, 26, 27, 35, 58, 64
68, 69, 86, 124, 136, 138
139, 147, 158, 161, 163, 164
172, 177, 181, 184, 189, 193
197, 212, 213, 217, 257, 291,
303, 314, 318, 334, 344, 347
363, 385, 396, 404, 414, 425
429, 431, 435, 437, 445, 446
453, 467, 470, 471, 472, 475
477, 483, 486, 488, 491, 509

XI

(*tanukluk b.*) 5
b.-ürler (bözüng) 432
b.-di erse 246
b.-igli elig 251
 uğan 463
b.-megen (elig) 252
 (*kişi*) 247
birik- birikmek
 b.se (iki neṅ b.) 149
 b.-mekliki (hüner birle devlet b.) 443
birikil- birikilmek, toplanmak
 b.-megi (birikmekliki yerine) C 443
biril- verilmek
 b.-se 311
birim verme
 b.-din baḫil elgi keḫ berklig ol 254
bir k bk. *berk*
 b.-lig (berklig yerine) Ba 254
birle (krş. *bile*) ile
 ‘atık b. faruk 33
 bilig b. 33, 101, 121
 du‘a b. 72
 emri b. 452
 hukmi b. 452
 hüner b. devlet 443
 kan b. 328
 kaḫa b. 455, 456, 459
 keḫim b. 186
 meḫi b. 43
 » » (*ögdisindin yerine*) BC 27
taḫar b. 285
vuddı b. 73
yadı b. 74
 » » (*meḫi bolsa yerine*) BC 28

bırr iyilik
 b.-i cuat beḫi iḫsanı 46
bisek bk. *bezek*
 b.-i (bezeki yerine) A 155
bişe orman, ağaçlık
 b. (şera izahı) C 52
bi-şerm hayâsız, utanmaz
 b. (ut-sız = otun izahı) C 261
bişi akçe, pul (?)
 cahil, biligsiz b. 86
biti- yazmak
 b.-dim 465, 475
 » (*bitidük yerine*) B 509
 b.-dük 509
bitil- yazılmak
 b.-di ruzūṅ 315
bitür- bk. *bütür-*
 b.l (bütür yerine) A 330
biz *biz*
 köp ilmi körür b. 505
biz *bez*
 b. (bözüng izahı) C 432
bize- bk. *beze-*
 b.l (beze yerine) A 156
bizek bk. *bezek*
 b.-i (bezeki yerine) Ba 155
boḫ boy, vücüt
 b.-ı (körüñmez b.) 418
bol- olmak
 b.-up 171, 239, 325, 355, 399
 b.l 165, 231, 260, 410
 b.-su tip 76
 b.-sun 492
 b.-ur 87, 105, 137, 195, 309, 362, 377, 479, 480
 b.-dı 93, 243, 381, 397, 398, 400
 b.-saṅ 367
 b.-sa 28, 39, 40, 377, 428, 587
 » (*erse yerine*) BC 322

reñc ol 463
san- 326
(sözüm bar) 265
(süçüg) 435
teg- 332
sangga A 1, 38, 172, 246, 265
 326, 332, 335, 347, 434
 435, 463, 483
 Bu 1, 172, 231, 246, 326
 347, 435, 483
sangga (anğa yerine) BC 369
sarın- sarınmak
s.-ğu böz 432
sat- satmak
s.-tı (anın s. malın) 238
sat(t)ı BaC 238
sebēb sebep
s. erdi bu iş 509
s.-din (anı s. kör-) 458
sebēt bk. *seped*
sebēt Ba 288
sebēt C 288
sefih sefih
s. er tili 141
seḡa sahâvet, cömertlik
s.-sı mekarim 50
seḡavēt sehâvet, cömertlik
s. seḡaḡat tut- 54
seher bk. *zeḡr*
s.-i F 440
sehv yanlış
birer s. kel- 361
selam selâm
s. (ıdır men s.) 31
s.-tin (seḡim til yerine) Bu 51
seḡim doğru
s. til ḡalim 51

s.-din (seḡim til yerine) BaC 51
seḡma' semâ
ḡoş s. (it-) 402
seḡmaḡat cömertlik
seḡavēt s. tut- 54
sen sen
s. 37, 219, 333, 338, 395
(sen artaḡ sen) 395
(-ur, -ür sen) 10, 18, 287
 297, 396, 431
(-er sen) 407
(-er erse sen) 227
s. me 154, 246
(senm-e) Bu 154, 246
s.-iñḡ barlıḡıñḡ 5
birliḡıñḡ 7
malıñḡ 433
raḡmeḡıñḡ 2
ruzḡarñḡ 414
s.-i (sini yerine) A 166, 260
 380, 416, 484 B 380
s. de (sinde yerine) AB 175
seḡna senâ, medih
s. al- 238
ayu- 3
s.-sın ay- 229
ḡıl- 336
s.-sın (-sın yerine) Ba 229
s.-mu ayuḡay 3
seped sepet
s. şanduk 288
ser- sabretmek
s.-ip siñip tur- 175
s.-ermü işiñḡde 176
seren-
s.-gü (siñgaru yerine) B 366
sev- sevmek
s.-er (ne ḡalayık ne ḡalıḡ s.) 272

- s.-ermüü (serermü yerine)*
Bu 176
- şevab sevâp*
s.-in yûd- 352
- sevdür- sevdirmek*
s.-ür (sini s.) 260
- sevil- sevimlik*
s.-mek tile- 259
- sevin- sevinmek*
s.-sün canı 44
- sevinç sevinç*
ş. erse 371
s.-in salın- 413
- sevül- bk. sevil-*
s.-mek ABC 259
- sevün- bk. sevin-*
s.-sün B 44
- sevünç bk. sevinç*
s. ABC 371
s.-in C 413
- şeza lâyük*
s. 3
-sı bk. -ı
- sı- kırmak*
s.-gur (tişinğni s.) 132
- sığış- sığışmak*
s.-maz eri 201
- sılığ güzel*
s. kıl sözünğ 356
- sılık bk. sılığ*
s. BC 356
- sın- kırılmak*
s.-masun (tişinğ s.) 131
- sına- sınamak, tecrübe etmek*
s.-yu (uğa s.) 99
- sinğaru yana*
s. (isizliktin öznü s. sal-) 366
singgaru A 366
- sır sır*
s. ayma 173
- sirin- bk. sarın-*
s.-ğu Ba 432
- sirinğ- bk. sarın-*
s.-ğu C 432
- si bk. -ı
- sim gümüş*
şer s. tir- 241
- şimâk en yüksek iki yıldızın adı*
s.-tin edizrek tut- 49
simakdin B 49
şimâkdin C 49
- şimâkât bk. şemâhât*
s. B 54
(*şimâkât*) C 54
- sinde sende*
s. tur- 175
- sinğ- sinmek*
s.-ip (serip s. tur-) 175
(*singgip*) A 175
e.-ermü (serermü yerine) C 176
- sini seni*
s. bil- 166
isiz kılık kıl- 380
sevdür- 260
(... *kılsu tip*) 484
- sipet bk. şepet*
- sirenğ-*
s.-ğü (sinğaru) C 366
- siv- bk. seü-*
s.-er BC 272

sivdür- bk. *sevdür-*
s.-ür B C 260

siyasæt *siyâset*
s. *riyasæt* 61

siz *siz*
s. *alınmanğ* 284
s. *arķanğ* 104

sonğ *son*
s.-a (*yorır öng s.*) 14
s. *songga* A 14
s.-ı (*‘aẓab ol s.*) 427
(*abadannıng s.*) 200
barğusı 391
(*h̄arışlık s.*) 302
kelgölüg 392
songgı A 200, 302, 391
392, 427, Bu 392
s.-ını (*önggini s.*) 370
s. *songgını* A 370
s.-ında (*bu dünya s.*) 181
s.-ıda BC 181
s. *songgıta* A 181

sökül- *sövmek*
s.-gen (*girilgen s.*) 247

sökünç *sövmek*
s. *kel-* 231, 232
s.-din (*ökünçtin yerine*) B 244

söküş *sövmek*
s. *kötür-* 242
s. *melemet* 453

söz *söz*
s. (*bir s.*) 164
(*güherdin s. ay-*) 490
(*h̄ak s.*) 109
(*kaç s.*) 21
(*köni s.*) 155, 161, 163
(*yalğan s.*) 163

bığı 490
sağı 133
sökünç 231
til boşı 138
ay- 490
kel- 231
sözle- 226
s. (*ol yerine*) BC 267
s.-nünğ *azı* 488
s.-nünğ BC 488
s.-ke *tenge-* 467
(*büt bu s.*) 147
s.-üg *sözle-* 117
yanğsa- 151
s.-üg A 151
s.-ni *sözle-* 156, 357
tut- 58
s.-ün (*instr.*) 77
s.-üm *bar* 265
(*edeb pënd s.*) 469
kal- 470
hedye kıl- 483
s.-ümke *ul ur-* 81
-ge C 81
s.-ümni *anğa!* 22
s.-ünğ *az kıl-* 159
boğlağ ıd- 135
kizle- 358
sılığ kıl- 356
(*tiliñde s.*) 430
s.-ünğdin *ökünç kel-* 170
s.-i (*bliglig s.*) 125
(*er s.*) 133
(*edib s.*) 486
s.-in *tenge-* 467
bilip tut- 511
(*sözüg yerine*) BC 117, 151
s.-ini *bile bil-* 505
kizle- 118
s.-lerin (*instr.*) 475

LVIII

- sözle-** söylemek
s. (köni s. sözni) 156
(uqub ı >) 357
s.-gil (bilip s.) 226
s.-yür (sözüg s.) 117
s.-señg söz 226
s.-gen (sanıp s. er) 133
s.-gende (öküş s. ökün-) 143
s.-me (sözni iüip s.) 357
- suğul-** suyu çekilmek
s.-up (vefa köli suğlup) 387
- şuḥbet** sohbet
s.-i (isiz s.) 379
- su** bk. *suḥ*
- su** bk. *-sun*
- suk** aç gözlü, haris
közi s. baḫil 255
malḫa s. er 425
s. ol bu özünğ 429
- sukluk** hırs, harislik
s.-in (taḫar s.) 185
sukluğın Ba C 185
- sun-** sunmak, uzatmak
s.-up zəhr kat- 208
s.-duḫunğ (elig s.) 286
- sun** bk. *sen*
kılur sun (ḫ.-sen yerine)
Ba 10
- sun, -sün, -su, -sü**
bilsün 166
bolsun 492
itsün 491
kılsun (kılsu yerine) A 484
sevünsün 44
sevünsün B 44
bilmesün 166
kelmesün 170, 231
- kilmesün* ABC 170, BaC 231
kälmesün 172
sınmasun 131
yarusun C 44
- su, -sü**
alsu 78
alsuu Bu 78
bilsü 80
bolsu 76
ḫalsu 70, ABa 76, 476
ḫalsuu Bu 70
kılsu 72, 484
tegsü 29
tolsu 74
tigsü BaC 29
- sunul-** uzatılmak
s.-maz elig 92
- suḥ su**
s.-ın (ḫalimlik s. saḫ-) 340
suğın (suğın yerine) BaC 340
- sü** bk. *-sun*
- süçüg** tath
s. tat- 209
(tirmek s.) 435
- sün** bk. *-sun*
- sünğek** kemik
s. (yiligsiz s. teg) 91
s.-niñg (körki) yilig 90
s.-ke yilig teg 89
sunulmaz elig 92
synggekke A 89, 91
- sünğük** bk. *sünğek*
synggük-ke A 92
> *-nüñg* A 90
- sürur** sürür, sevinç
ḡam ḫatıḡsız s. 211
- süzük** süzölmüş
bir kıtab bir s. 477
nevadır s. az 479

LIX

şah şâh

ş.-ım erdemleri 59

kerimrek 67

meğhı 43

ş.-ımka artut kıl- 42

bölek ıd- 79

(şahımnı yerine) Bu 72

ş.-ımğa BaC 42, 64, 79

(şahımnı yerine) BaC 72

ş.-ımnı yad kıl- 72

şehd bal

ş. tut- 206

(şeker ş.) 28

şekk şüphe

ş. yolu 11

ş.-i (yok ol hiç ş.) 496

şekker şeker

ş. şehd 28

şera şerâ (yer adı)

ş. arslanı 52

şerab şarap

ş. aş. 297

şeref şeref

ş. cah cermal artur- 258

şerm hayâ

bi-şerm (ut-sız = otun izahı)

C 261

şerr kötülük

ş.-niñg (öñgi kel-) 392

ş.-i (eren hayrı ş.) 373

şifa şifâ

köni söz ş. 163

şirin tatlı

ş. (süçüg izahı) C 209, 435

ş. (sılık = sılığ izahı) C 356

şüde bk. peşiman ve pınhan

-ta bk. -da

-ta bk. -dın

taba bk. tapa

taba BaC 449

tabarı BaC 286

tabi'at tabi'at

t. (ukuš izahı) C 22

t.-ta yigi 249

taleb talep, istek

t. iden (arğağ izahı) C 7

talı iyi, seçkin

t.-sı (buğun t.) 257

(halk t.) 23

(keçim ton t.) 168

talula- seçmek

t.-p ketür- 478

tamağ bk. tamak

t. BaC 207

tamak boğaz

t. tatıt- 207

tamam tamam

t. (yite = yete izahı) C 237

t.-ı (kıtabnıñ t.) 499

tañg hayret

t. yok 68

tang BC 68

tañg tan

t.-a (yarutur t.) 16

tangga A 16

t.-da (kamuğ t.) 147

tañg bk. ten

tang B 147

tang (teñg) C 147

tañg suķ nâdide, nefis

t. söz 475, 483

(zikri t. ediz) 76

tanuqluķ tanıklık, şehâdet

- t. bir-* 5
tanuğluk BaC 5
 top yeter, kâfi
t. tut- 186
 tap çabuk
t.(e)kebür libasın kecip t. salın 27
t. uslan tilin 278
 tap- bulmak
t.-ğıl (bula izahı) C 84
tapğanımça. (unarça izahı) C 4
tapmağanğa. (ulamsız «) C 239
 tapa doğru
t. (hukmin ajun t. üg-) 449
t.-ru (uluğluk t.) 286
 tar dar
t. erse kinğ erse 315
 tarı- ekmek
t. edgölük 192
t.-ğan (edlegen yerine) C 376
 tarıglık tarla
t. tip aymış ajunrı reşul 191
t.-ta katlan tarı edgölük 192
tanğlığ A 191, 192
tariğlik BaC 191, 192
 taru- darda kalmak
t.-p (cezağ kılma ... t.) 464
 taş taş
uşak t. 60
 taş dış
t. bezekin kör- 219
t.-ı (körklüg) 217
(kōni dostuğ erse t.) 384
 taş- taşmak
t.-tı (cefa toldı t.) 388
t a t- bk. *tatı-*
 tatı- tatmak
t.-ar (tatğu yerine) B 440
t.-ır til 446
bu tilim 27
t.-tinğ (süçüg t. erse) 209
t.-ğu (arı zehrı t.) 440
t.-ğu C 440
 tatığ tat
t.-ın (bilig t. bil-) 106
t.-siz er- 109
t a t ı k bk. *tatığ*
t.-sız BC 109
 tatıt- tatlılandırmak
t.-ıp (tamağ t.) 207
 tatur- tattırmak
t.-up (aşel taturp) 207
t.-maz (tuz) 263
 ta var mal
t. asğı 287
birle 285
pasbâmi 261
suklukı 185
(tükenmez t.) 127
(umürlük t.) 299
yoklukı 188
t.-sızğa 127
t.-sızğa BaC 127
 taşarrı^c yalvarma
t. kıl- 148
 -te bk. *-da*
 -te bk. *-dın*
 te- bk. *ti-*
t.-p A 65, 129, 173, 182, 188
 191, 216, 484
 Bu 65, 70, 72, 74, 76, 78
 80, 129, 173, 182 188
 191, 216, 420, 476, 484
t.-gil ABu 322
t.-yür A 130

LXI

- t.-ti* A 104, 124, 271, 284
 Bu 104, 271, 284
t.-ze A 289
- təfavüt* fark
t. telim 319
t.-leri yok 292
- teg* gibi
'aşel t. 161
bilig t. 100
bına t. 341
bulut t. 223
bulut t. BC 223
bustan t. 342
ig t. 163
keçer t. 194
kuçar t. 222
kuş t. 224
sandukunğ t. 326
sünğek t. 91
sünğük t. A 91
tüş t. 223
'umər t. 53
yığaç t. 323
yılan t. 213
yilig t. 89
yimiş t. 466
- teg-* erişmek, isâbet etmek
t.-sü mindin dürud 29
t.-er (akı er t.) 234
teggüçi 452
t.-señg (ulağlukka) 353
t.-se (sañga) 332
t.-deçi neñg 457
t.-güçi (teger t.) 452
- tegil-* erişilmek
t.-mez muradka 234
- tegür-* değdirmek, dokundur-
 mak, çektiirmek
- t.-me (küç emgek)* 331
- tek* yalnız, sâdece, ancak
t. 202, 304, 434
t. (inenğ yerine) A 198
- təkəbbür* kibir, kibirlenme
t. libası 277
tutar er 282
(yirlär kılık) 269
t.-ni yirdin sal- 267
- təlh* acı
t. (açık = açığ izahı) C 436
- telim* çok, pek çok
t. bar 38
er 142
mal 298
(tefavüt t.) 319
(ökünge t.) 143
- tən* ten, vücüt
t. (tilke tazarru^c kıl-) 147
- tenğ* denk
t. (tinğe = tenğe izahı) C 24
t.-e (añgar tuş t.) 24
tengge A 24
t.-in tenğe- 98
tenggin A 98
- tenge-* mukayese etmek
t.-di (tenğese t.) 468
(tenğegli t.) 98
tenğgeti A 98, 468
t.-se tenğedi 468
tenğgeze A 468
t.-gli tenğedi 98
tenğegli A 98
t.-deçi (teğdeçi yerine) B 457
- tenğiz* deniz
t. 65
t.-din ediz 388

- kerimrek* 67
tenggiz A 65, 67, 388
ten̄gri tanrı
t. (i̇dim izahı) C 124
t. (uğan >) C 451
ter bk. *tir-*
t.-ip AB 247, A 305
t.-ti A 241
t.-se C 247
tereng durak
t.-siz (diren̄gsiz) ABu 224
terk hemen, derhal, çabucak
t. keç- 222
t.-in isiz kılıkliĝ kıl- 380
tetik tetik, akıllı
t. er 361
tetiklik akıllılık
t.-te (oz-) 55
tevazū^c tevecū, alçak gönüllülük
t. erür 279
t. kılın- 280
t. kılıĝlı 281
t.-nı berk tut- 268
tez- kaçmak
t.-e (yırak tur t.) 153
-tın bk. *-dın*
tış bk. *taş*
t.-ı A 384
tıy- mâni olmak, kapatmak
t.-ur (yolnı aqılık t.) 232
ti- demek
t.-yü bil- 166
t.-p (az t. ay-) 65
(çıĝaylık t. ay-) 188
(haram t. yi-) 420
(işim t. inan-) 173
(negü t. ay-) 129
(öküş t. ay-) 65
(ötrü t. küçe-) 182
(tarıĝlık t. ay-) 191
(yumşak t. azıl-) 216
(alsu t.) 78
(bolsu t.) 76
(bilsü t.) 80
(kalsu t.) 70, 476
(kalsu t.) 72, 484
(tolsu t.) 74
t.- (tap yerine) BC 186
(« ») Ba 474
t.-gil (er t.) 322
t.-yür (til küdezmek t.) 130
t.-di (alınmanĝ t.) 284
(arķanĝ t.) 104
(i̇dim bu t.) 124
(men men t.) 271
(tıl ol t.) 160
(yıdı yerine) A 417
(yidi « ») Ba 122
t.-se (eĝer ... t.) 289
(bilür men t.) 504
t.-mişim (emel t.) 295
t.-miřinĝ nenĝ 198
tig bk. *teg*
t. Ba 53
tig- bk. *teg-*
t.-sü BaC 29
t.-er BC 234, BaC 452
t.-senĝ BaC 353
t.-se BaC 332
t.-deçi C 457
t.-güçi BaC 452
tigil- bk. *tegil-*
t.-meş BaC 234

LXIII

tigür- bk. tegür-
t.-me BaC 331

tiken diken
t. edle- 376
(sançıl-) 455

til dil
t. 41, 51, 130, 134, 136, 138
139, 155, 158, 160, 229
235, 466, 499
t. söz (söz til yerine) BC 138
t.-ke 148
t.-ge C 148
t.-ni 503
t.-de 269
t.-in (instr.) 139, 278, 416
t.-im 3, 27
t.-iñg 131, 135
t.-iñgni 156, 157
t.-iñgde 430
t.-i 120, 137, 141, 152, 153
t.-in 144, 501
t.-indin 142, 145, 146
t.-idin B 145
t. bekle- 144
t. berkte tut- 131
t. beze- 156
t. küdez- 130, 157
t. küdezil- 158
t. yığ- 160
t. yığa tut- 135
t. tat 27, 466
t. boşlağı 136
t. boşı 138
t. boş kişi 137
t. bezeki 155
kaşğar t. 501
kaşğari t. 499
öger t. 235
selim halim t. 51
tiken diken

yalğan t. 152, 153

yañğsağan t. 134

tile- dilemek, aramak, istemek
t.l (bar erse t.) 394
(şenasın t.) 336
t.-gil (metne dikkat) BC 416
t.-señg (sevilmak t.) 259
t.-me (artuk t.) 190

tilek dilek, istek, arzu
t.-çe tiril- 415

tilim bk. telim
t. BC 138, 142, 143, 298, B 319
tîlim C 298

-tim bk. -dın

tîñg bk. teñg
t.-e C 24
tîñgin C 98

tîñge- bk. teñge-
t.-di C 468
t.-se C 468
t.-gli C 98
tîñge- C 98

tîñgiz bk. teñgiz
t. Bu 65
t.-tîn Bu 388

tir- dermek, toplamak
t.-ip ar-, usan- 309
bir- 247, 248
toq- 255, 305
t. (neçe tîrse t.) 248
t.-di zər sim 241
t.-se (neçe t. tîr) 248
t.-mek (süçüg) 435

tirgüz- diriltmek
t.-mek (ölüglerni t.) 20

tirig diri
t. (ölügdin t. çıkar-) 17
t. erken 96

- t.-din ölüg çıkar-* 17
t.-le gütük 94
tiril- yaşamak
t.! *edgü fî'lin* 365
(tilekçe t.) 415
t.-di ... bolup 239
t.-gü kişi 364
tiş diş
t.-iñg sın- 131
t.-iñgni sı- 132
tişi dişi, kadın
t. (biliglig t. — er) 88
(cahıl er — t.) 88
t.-si kal- 275
titik bk. *tetik*
t. ABa 361
tiz
t. eylemek (yititip izahı) C 22
tiz- bk. *tez-*
t.-e BuC 153
toğ- doymak
t.-maz (hâriş t.) 305
(kõngli t.) 255
tofrağ bk. *toprak*
t. Ba 308
toğa doğma
t. körmez erdi (köz) 485
toğluk tokluk
t.-in (kartin t.) 186
toğluğın BaC 186
tol- dolmak
t.-up (kõngüller t.) 73
t.-su (ajun t. tip) 74
t.-dı (ajun t.) 393
(cefa t. taştı) 388
t.-ğan irlür 199
tolu bk. *talı*
t.-sız BC 168, 257
tolula- bk. *talula-*
t.-p BC 478
ton elbise, giyim, giyecek şey
t. (keçim t.) 168, 297
t.-ı (kõnilik t.) 168
t.-ın (kõnilik t. keç) 167
tonğa kahraman
ersig t. 34
tongga A 34
toprak toprak
t. içiñge kir- 308
toy- bk. *toğ-*
t.-maz (-mqş) ABC 255, 305
tökil- bk. *tökül-*
t.-ür (eslür = irlür izahı) C 199
tökül- dökülmek
t.-di ... kanı 142
toğdülenç bk. *törtülenç*
t.-i A 34
töret- bk. *törüt-*
t.! ABC 41
t.-mişte (-de) ABC 24
t.-gen (-ken) ABC 121
tört dört
t. işke 35
işiñge 31
(on t. bab) 486
törtülenç dördüncü
t. (törtülençi yerine) Ba 34
(törti-lenci) C 34
t.-i (‘ali t.) 34
toğtlenç bk. *törtülenç*
t. Bu 34
törüt- yaratmak
t.! (*meğh*) 41
t.-mişte yok 24

LXV

t.-gen idl 121
tözi bk. *tözü*
t. BC 320
tözü bütün, hepsi
b. 236, 320, 422
-tur
koyuptur ('ayybka k.) 507
tur- durmak, kalkmak
t.-up 148
(tarup yerine) BC 464
t.l (*küdüp t.*) 350
(yırak t.) 153
t.-ur (*aķı er t.*) 257
(köni söz t.) 155
(arta t.) 404
(erür yerine) BaC 279
(tiyür <) B 130
t.-duķunğ (*tutup t.*) 434
t.-duğunğ BaC 434
t.-ğu (*yırak t.*) 216
yir 406
t.-masa (*sinğip t.*) 175
turaf bk. *tırqaf*
t. Ba 475
tırqaf nâdir, nâdide
t. sözlerin 475
turfā bk. *tırqaf*
t. C 475
tuş eş
t. *teñg* 24
t.-ı (*anınğ t.*) 488
tut tutmak
t.-up 179, 206, 434
t.-up (*yüdüp yerine*) BC 352
t.l 135, 186, 266, 268, 371
t.l (*kıl- yerine*) BC 356
t.-ğıl 131

t.-ar 36, 49, 54, 56, 58, 262, 282
t.-sa 511
t.-taçımķa 30
-ğa BaC 30
tud(d)açımķa A 30
bēd i'tiķad t. 36
berk t. 262, 268
berkte t. 131
bütün çın t. 58
çın t. 56, 58
eğizrek t. 49
elig t. 30
könğül t. 371
ķulok t. 266
tap t. 186
teķebbūr t. 282
til(inğ) t. 132, 135
gol t. 179
yığa t. 135
bilip t. 511
tutup t. 434
tutar er- 36
tutun- tutuşmak
t.-up (*galınlansa tutnup ... otı*) 339
tutuş- tutuşmak
t.-up (*tutşup, tutnup yerine*) C 339
tuz *tuz*
t. (*dostinğa ... tatur-*) 263
tuzağ bk. *tuzaķ*
t.-ķa Ba 456
tuzaķ *tuzak*
t.-ķa (*ilnūr t. elik*) 456
tüke- tamamlanmak, bitmek
t.-di (*söz*) 486
tükel *tam*
t. bil- 80

LXVI

- t.eksi-* 199
- tüken-* tükenmek,
t.-di (*bükendi* yerine) C 150
t.-mez (*bilgi t. taðar*) 127
(*yarıl-maş = yerilmez*
izahı) C 128
- tüket-* tüketmek, tamamlamak
bitirmek
t.-ür 'umqırni 472
t.-ti (*tüketür* yerine) B472
(*tükedi* yerine) ABu 486
- tümen* onbin, binlerce, pek çok
t. na-ğaşi 218
- tün* gece
t.-üñg kündüzüñg (*yarat-*) 13
kiter- 16
t.-üñgni (*tünet-*) 15
- tünet-* karartmak
t.-ür tününüñni 15
- türk* türk
t.-çe BC 473
t.-i 473
- türlüg* türlü
ķamuğ t. ig 115
net. arıgsız 111
- tüş* düş, rüyâ
t. teg ħali 223
- tüş-* inmek, konmak
t.-üp köç- 177
t.-er keçgölüg 178
t.-ügli (*rıbatķa t.*) 178
- tüz-* bk. *tez-*
t.-e (*tuuz-e?*, *teze* yerine)
A 153
- tüzet-* *t.-(t)im* (*tükedi* yerine)
Ba 486
- tüzün* yumuşak huylu
t.-rek bol- 355
- u-* muktedir olmak
ayuğay (< *ayu-uğay*) *şena mu*
a. şeza zu tilim 3
yigümedi (< *yigü-umadı*) *bardı*
274
yeyümedi () ABuC
274
- ubut* bk. *uout*
u. Ba 417
- uç-* uçmak
u.-ar (*ķuş teg u.*) 224
u.-ğan yügürgen nenğ 6
(*ķuş*) 459
u.-ķan B 6, 459
- uçuz* ucuz, değersiz
u.-ı böz ök 480
- uq-* uymak
u.-up biri birke 14
- ‘udvan* düşmanlık
‘u. ceķa cevr bile 393
- uğan* kadir, Tanrı
u. ‘aķa kıl- 63
u. (birigli u.) 463
u. ħukmi 45
u. raķmeķi 491
u. yarat- 13
u.-ım (*ol uğan* yerine) BC 13
- uķ-* anlamak
u.-a sınayu 99
u.-up sözle- 357
u.l (*eşit u.*) 62
u.-madın (*ayur u.*) 119

LXVII

- uķuğsın* - bk. *uluğsın*
u.-ma B 283
- uķuş* anlayış, akıl
u. huş yitit- 22
‘aql u. huş hıredka mekan) 47
u.-suzlar 458
u.-sız er (uķuşsuzlar yerine)
Ba 458
ir (‘ ‘)
BuC 458
u. söz-ler (‘ ‘)
A 458
- ul* temel
u. (hılm u. ol) 341
u.-a (urur men sözümke u.) 81
- ula-* kıvranmak, üzölmek
u.-r özini 506
- ula-* bağlamak, eklemek
u.l (özünğni u.) 82
(u. ‘qdl) 62
ula, BaC 62
‘ul-a A 62
- ulam* ulaşma
u.-ı (tirildi ulamsız u. bolup)
339
u.-sız (‘ ‘ ‘ ‘)
239
u.-ay (? , ulamı yerine) BC 239
u.-suz (u.-sız ‘) ABC 239
- ulaş-* ulaşmak, yaklaşmak
u.-u (nu u. kına-) 446
u.-ğıl (ula izahı) C 82
- uluğ* ulu, büyük
u. bir bayat 19, 283
u. bol- 355
(uluğ) Ba 19
u.-ka kiçigke 356
- (uluğ-ka.) C* 356
u.-lar hıqın küdez- 345
u.-larnı buşur- 347
uluğluk ululuk, büyüklük
u. meniñ ... tidi 284
taparu 286
u.-ka teg- 353
uluğluğ BaC 284, 286
-ka Ba 353
- uluğsın-* ululuk taslamak
u.-dı men men tidi 271
(uluğsındı) BaC 271
u.-duķunğ (tavar birle erse u.) 285
u.-duğunğ BaC 285
u.-ma zinhar 283
- um-* ummak, ümid etmek
u.-ar men anğa 2
u.-ğın (edğü u.) 375
u.-ğuçu (sürur u.) 211
- ‘umır* Ömer
‘u. teg 53
- umınç* umma, ümid etme
u.-ka orun 212
- umunç* bk. *umınç*
u.-ka BC 212
- ‘umür* ömür
‘u. (barur bu ‘u.) 471
‘u.-ni (tüket-) 472
‘u.-ünğ (keçür-) 154
- ‘umürlük* ömürlük
‘u. tavar 299
‘umürlük C 299
- un* bk. *-n*
- un-* gücü yetmek
u.-arça ay- 4
- unit-* unutmak
u.-ma bözünğ 354
mini 482

LXVIII

- unul- karşı konulmak
u.-maz (til u. yağı) 134
- unut- bk. unıt-
u.-ma BC 354
- ur- vurmak, teveccüh etmek
u.-up (yügürmez u.) 461
(erke u. güzlerin) 421
u.-ur (iter yerine) C 402
men (biligdin u.) 81
- ur, -ür, -ar, -er, -r
-ur, -ür
arturur 258
ayur 1, 119, 129, 229, 297
barur 184, 287, 431, 471.
bilür 106, 113, 310, 432
502, 503, 504
bildürür 107
bilnür 121
birür 5, 248, 276, 432
bolur 87, 105, 137, 195
309, 362, 377 379, 480
bulur 8, 378
bulnur 83
çıkarur 18, C 402
erür 109, 110, 112, 193
250, 279, 334, 383, 457
477, 493, 497, 499
eskirür 195
eslür BC 119
güdezlür C 158
ıdur 31, 36
irlür 199
iskürür Ba 195
kalur 264, 288, 352, 364
431, 470
kamlur 196
kelür 145, 210, 361, 451, 471
kemşür 282
kılur 10, 108, 148, 316
348, 380, 396, 405, 422
kimşür C 282
kirür 460
koður 307
kolur 312
kogur B 307
körür 18, 458, 505
kötrür 221, 281
küdezlür 158
olur A 362, 378
öğretür 45
ölür 264
saçlur 455
seöddürür 260
turur 155, 257
tüketür 472
tünètür 15
urur 81
uötanur 57
yaratur 16
yarıdur A 16
yırlür 269
- y-ur, -y-ür
eksiyür 199
kizleyür 118
sıyur 132
sözleyür 117
tıyur 232
tiyür 130
geyür Bu 420
giyür 120, 264, 420
guyur 230
- r
güzinler 512
kınar 446
pezirler 65
sanar 60
tatır 27, 466
yañğsar 151
yarur 494

LXIX

- gorur 14
 -ar, -er
 açar 221
 buşar 52
 būter 140, A 58
 çatar 205
 çitar BC 205
 eskirer A 195
 iter 114, 215, 367, 402
 kaçar 199, 222
 katar 206, 208
 keçer 194, 224, 351, 424, 471
 keder 300
 konar 460
 koyar AC 307
 körer ABC 18, BC 217
 B 505
 kuçar 222
 külçirer 205
 munar 448
 öçer 351
 öger 227, 235, 236
 serer 176
 seüer 272, Bu 176
 sing̃er C 176
 siüer BC 272
 tatar B 440
 teger 234, 452
 tutar 36, 49, 56, 58, 262
 282
 tüşer 178
 uçar 224
 umar 2
 yazar 222
 yeter 136
 yığar 262, 416
 girer 407
 urul- konulmak, vazedilmek
 u.-miş (ozağı u. meşel) 164
 urla- bk. uslan-
 u.-p (? , uslan yerine) C 278
 us- bk. uğ-
 usup (-ş- altında z ile) A 14
 usan- usanmak, bıkmak
 u.-mak (olardın u.) 32
 u.-mal 103
 u.-maz (armaz u. bol-) 309
 uslaķ bk. usan-
 u. A 278
 uslan- uslanmak
 u.l (tap u. tilin) 278
 ʿuṣman Osman
 ʿu-ı (tutar ʿu.) 54
 ustaḥ bk. küstaḥ
 u. C 348
 uşul usûl
 ʿibareṭ ʿarabdın u. 498
 uş işte
 u. çıkardım 473
 u. ol (uşul yerine) C 498
 usul (ʿ ʿ) Ba 498
 uşak ufak, küçük
 u. katre, 66
 taş 60
 ut bk. uūt
 u.-sız (otun yerine) C 261
 ut- bk. uğ-
 u.-up BaC 14
 utan- utanmak
 u.-ip (uyatıp = uyağıp izahı)
 C 432
 utru karşı
 ne iş u. kelse 369
 uul bk. ul

LXX

- u. A 341
 u.-a A 81
 uuz bk. çuz
 u. Bu 480
 uvtan- utanmak
 u.-ur (*bulut u.*) 57
 uvut utanma, hayâ, âr
 u. *yitti* 417
 uya kardeş, hısım
 u.-lar bu *halk* 291
 uyağ- utanmak
 u.-ıp *bir-* (*böz*) 432
 uyat- bk. *uyağ-*
 u.-ıp BaC 432
 uz iyi, güzel
 anın u. *erür* 477
 uzun (*ödin yerine; iş u. bil-*)
 BaC 113
 uza- uzaklaşmak
 u.-dı (*önğ arkış u.*) 179
 uzat- uzatmak
 u.-ma *emel* 293
 uzadıp (*urlap = uslan izahı*)
 C 278
 uzun uzun
 u. *san-* 295, 296
 üç üç
 ü. *kol kol-* 312
 üçün için
beg ü. 69
 üçünç üçüncü
 ü. 33
 üg-
 ü.-güçi (*hukmin ajun tapa*
 ü.) 449
 ülüş pay, hisse, kismet
 ü. (*ökünçtin ü. al-*) 244
boldı malı 243
 ü.-i (*önğ izahı*) C 198
 -ün bk. -ın
 -ür bk. -ur
 üzüm üzüm
 ü. *biç-* 376
 vakıf vâkif, haberdar
 v. ol (*önğa = anğa izahı*) C 22
 va^cz nasihat
 va^csu *pent* (*pend naşihat*
 yerine) A 110
 vę ve
^c*alim vę zahid* 401
 ğam vę mübtela ol- (*izahta*)
 C 30
 vębal vebâl
 v. *kötrü bar-* 242
 v. *yüç-* 190
 (*yük v.*) 426
 vęfa vefâ
 v. *kıł-* 327
köli 387
 v.-lığ (*kişi*) 394
 v.-lık (*v.-lığ yerine*) Ba 394
 v.-sızrak (*ajun*) 441
 veger bk. eğer
 veger A 40
 vęleykin bk. *vęlikin*
 v. C 52, 320
 vęlikin fakat
 n. 52, 218, 320
 vęra^c takvâ
 zahid v. *koç-* 401

LXXI

vir- bk. *bir-*
v.-üp (*nimerse v.*; izahta)
C 239

vudd sevgi, mahabbet
v.-ı (*anınğ v. birle*) 73

ya yay
katığ y. kur- 462
katığ y. okun kezle- 228

ya yahut, veya
y. 26, 223, 224, 342
y. (*bu yerine*) B 163

ya ey
y. *dost* 82
y. *reñc idisi* 464

yad anma, zikir
y. *kıl-* 72
y. *kün* (*añga izahı*) C 28
y.-ı (*anınğ y.*) 74
yadı C 74
y.-ı birle (*mēdhı bolsa yerine*)
BaC 28

yağan fil
y. *bolsa yüklüg özesinde*
zer 487

yağı düşman
y. (*til unalmaz y.*) 134
y.-inğka kal- 431
-ğā Ba 431

yağış iyi
y. (*ket = keç izahı*) B 176
y. (*toluzı = talusı izahı*) B 257
asru y. (*kit = keç izahı*) C 18
176

yağın yakın
y. (*ınançlığ iş erse y.*) 174
y. (*bakın yerine*) BC 369

yağın gerçek, hakikat
bil y. 348, 425

yalğan yalan
y. *söz* 161, 163
til 152, 153

yalınğ çıplak
y. (*barur sen y.*) 287
y.-nı bütür- 330

yalınlan- alevlenmek
y.-sa tutnup ... otı 339

yana yine, tekrar, daha
y. 9, 222, 265, 450, 508
y. (*gime yerine*) BC 63

yañak yanak
y. (*ing = enğ izahı*) C 26

yañgı yeni
y. *eskir-* 195
yanggı A 195

yañıl- yanılmak, şaşırmak
y.-ma özünğ 353
yanggulma A 353

yañşa- gevezelik etmek
y.-r erse ... sözüğ 151
y.-ğan (*öküş y. til*) 134

yañi yâni
y. *burun şadqā kıl-* (*izahta*)
BC 433

yanut mukabele, karşılık
y. *kıl vefa* 327
(*işke y.*) 374

yapuş- yapışmak, sarılmak
y.! *keç aña* 268

yara- yaramak
yaramazların (*yüzük = izahı*)
C 478

yarağ yarar

- y. bulsañg oprak* 330
y.-lığ aşınğnı 329
y.-lık (y.-lığ yerine) BaC 329
yaran yârân
y.-lar (işi bol-) 492
yarat- yaratmak
y.-tınğ (yok erdim y.) 9
y.-tı ol uğan 13
(yarat(t)ı) Ba 13
y.-ğan mēlik 454
y.-kan BaC 454
yarı yardım, kuvvet
y. bir- 4
garıl-
y.-maş (girilmez yerine) C 128
yarın yarm
y. (bu kün ... y.) 29, 197, 426
(açığ bolğa y.) 436
kop- 492
y.-lık azuk yokluğu 187
garıt- bk. *yarut-*
yarıdur A 16
yaru- aydınlanmak, parlamak
y.-sun (seöinsün yerine) C 44
y.-r (kōngüller y.) 494
yarut- aydınlatmak
y.-ur tañga 16
y.-tı (yaruddı, yarattı yerine)
A 13
yaşru gizli
y. işiñg 171
yat- yatmak
y.-ıpan birür sanını 276
y.-sa (ölün y.) 308
ya'u- bk. *ya'u-*
y.-ma BaC 379
ya'u bk. *ya'u*
y' Ba 215
yav- yaklaşmak
y.-ma (isizke y.) 379
ya'ız kötü, fena
y. fıl it- 215
y. haşlet 301
yay yaz
y.-ınkı bulut teg 223
yaz ilk bahar, yaz
y. (keçer y.) 471
y.-ım küzüm 472
yazum (yazım yerine) C 472
yasum (yazım yerine) A 472
yasınkı (yazınkı yerine)
ABu 223
yazıñgı BaC 223
yaz- açmak
y.-ar kol kuçar teg 222
yaz- kusûr etmek, hatâ etmek
y.-dı (ne y. ajunğa) 445
yazuğ bk. *yazuk*
yazuk kusûr, hâta, günah
y.-ın keçür- 337
y.-luğ kişi 337
yazuğın BaC 337
yazuğluk (y.-luğ yerine)
ABaC 337
ye bk. *ya*
ye (bu yerine) C 163
ye- bk. *yi-*
y.-yümedi ABuC 274
y.-yür BuC 120, 264
y.-yürte Bu 420
y.-di Bu 420
y.-gü ABu 189

LXXIII

yeg bk. *yig*
y.-i Bu 249, 409
 (halkta *y.*, halk talası
 yerine) Bu 23
y.-lik Bu 410

yel bk. *yil*
y. ABu 194

yel- bk. *yil-*
y.-igli AC 11

yellü bk. *yil-*
yellü (*yeligli* = *yiligli* izahı)
 C 11

yeme bk. *yime*
y. A 293

yende- (krş. *yind-*)
y.-p (*yindip* yerine) A 417

ger bk. *yir*
y. BuC 201, Bu 494
y.-i Bu 493

yer- bk. *yir-*
y.-ip ABu 450
y.-er ABu 407
y.-me Bu 408

yeril- bk. *yiril-*
y.-gen Bu 247
y.-mez B 128

yet- yetişmek, erişmek
y.-er başka 136

yet- yetmek
y.-e bil- (*biligni*) 237

yet- bk. *yit-*
y.-ti A 417

yetür- bk. *yitür-*
y.! Bu 329
y. (*yetür*, *-i-* altında *-d-* ile)
 A 329

yıd koku
y.-ı (*yindip* bulunmaz *y.*) 417
 (*yıtı*, *boğı* yerine) A 418

yığ- mâni olmak, men'etmek,
y.-a tut tiliñg 135
y.! *til* 160
y.-ar (sini) 416
y.-ıgılı (*bıdâ'tın y. kişi*) 403
yığıklı BaC 403

yığ- yığmak, toplamak
y.-ıp (*tirip* yerine) BC 255
y.-ar gimez içmez 262
y.-dınğ esse (*tavar*) 299

yığaç ağaç
y. (*yimişsiz y. teg*) 323
y.-ni kesip örtetil 324

yığı bk. *yağı*
y. A 134

yılan yılan
y. *oklağı* 213
teg bu ajun 213
yumışak er- 215

yırak uzak
y. tur- 153, 216

yi- yemek
y.-gümedi (<*yiyü-umadı*) 274
y.-p 162
y. 162
y.-gür 122, 264
y.-gürde 420
y.-di 122, 134, 420
y.-miş 466
y.-gli 418
y.-gü 189
y.-mez 262
baş y. 120, 138

LXXIV

- h    l y.* 418
h    m y. 420
h    r y. 122
y     r- bk. *y    r.*
y. AC 329
yig iyi, daha iyi
y.-i (*kişi y.*) 409
(*t           y.*) 249
y.-i (*h      da y., h       talusı*
yerine) BaC 23
y.-lik 410
y.-li (*yiglik yerine*) A 410
yig bk. *ig*
y. B 163, 253
yige
y. (*iki yerine*) BC 50
yigit y    t, gen    
y. *koca bol-* 195
yil yel
ke  er y. *ke  er teg* 194
yil- koşmak
y.-igli (*    k yolunda y.*) 11
yilig ilik
y. (*s           y.*) 89
(*s             (k      ) y.*) 90
y.-siz s      k 91, 92
yime yine
y. 31, 63, 293
yimi   yemiş
y.-siz y       323, 324
yind- aramak
y.l (*bilig y.*) 103
y.-ip bulunmaz 417
yinde- bk. *yind-*
y.-p Bu 417
yine bk. *yana*
y    ne C 222
yir yer
y. (*ne     y. bar er-*) 201
(*                  y.*) 494
(*tur   u y.*) 406
y.-ke (*ne y.*) 416
y.-din sal- 267
y.-i (*           y.*) 493
(*       y.*) 202
yir bk. *er*
y. Ba 360
y  r- yermek
y.-ip m     450
y.l (*ki  i  ini y.*) 408
y.-er sen 407
y.-me (*z             y.*) 408
yiril- yerilmek
y.-  r (*yirl  r k      *) 269
y.-gen s         247
y.-mez ne       128
(*t           izah  *) A 128
yit- kaybolmak
y.-ti (*u    t y.*) 417
yit- bk. *yet-*
y.-er ABC 136
yit- bk. *yet-*
y.-e BC 237
yitik bk. *yit  k*
y. C 94
yitit- bilemek
y.-ip (*u       h     y.*) 22
yit  k kaybolmu    
tirigle y. 94
yit  r- yedirmek
y.l (*a         ... y.*) 329

LXXV

yiy- bk. *yi-*

y.l AB 162

y.-gür (?) Ba 264

yüz bk. *iz*

y.-in BC 225

yod- kaybetmek

y.-up (*bela reñc y.*) 350

yok yok

y. 24, 68, 116, 197, 292, 411
496

y. er- 9

y. kıl- 9

yokluk yokluk

y.-ı (*azuk y.*) 187

y.-in (*tavar y.*) 188

yokluğun BaC 188

yoka- yoklamak, okşamak

y.-mağka yumşak 214

yoka'r yukarı

y. yokla- 101

yokla- çıkmak

y.-dı (*yoğar y.*) 101

yol yol

y. 150, 179, 412

y.-nı 232

y.-ı 83, 411

y.-ını 84

y.-ında 11

y.-ıda B 11

y.-luğ 411

y.-luğ C 411

y.-suz 412

mürüvvet y. 150

şadeti u. 83, 84

şek y. 11

kelgü y. 232

kinğrū y. 412

y. tut- 179

yori- yürümek

y.l 410

y.-r 14

yorit- yürütmek

y.-ğan (*qazalar y.*) 454

yos- bk. *yod-*

y.-up (-s-altında *z* ile) A 350

yu- yıkamak

y.-p arımaz 112

y.-gur (*ayb kirini y.*) 230

y.-sa (arımaz neçe *y.*) 328

y.-mağın (arır *y.*) 111

yudise (*yumağın yerine*) BC 111

yul kaynak

y.-ları (*kurup y.*) 387

yul- çekmek, kurtarmak

y.l *öttin özüñg* 12

öttin yüzüñg 160

yum- yummak

y.-up *közlerin* 424

yumşak yumuşak

y. tip *azıl-* 216

(*yılan*) 215

(*yokamağka y.*) 214

yut- bk. *yod-*

y.-up BaC 350

yuul bk. *yul*

y.-ları A 387

yüç- yüklenmek

y.-üp (*şevabın y.*) 352

y.-gülüg (*vəbal y.*) 190

yüğnek bk. *yüknek*

y. C 493

y.-i C 495

yügrük koşan

y. yügürmez urup 461

- yügür- koşmak
y.-gen (uçğan *y. nen̄g*) 6
y.-mek (dünya sonğında *y.*) 181
y.-mez urup 461
- yük yük
y. vebal 426
y.-lüg (yağan) 487
- yükün- eğilmek
y.-üp (tilke yüknüp) 148
- yüknek Yüknäk
y. (giri atı y. erür) 493
y.-i (maḥmud-i *y.*) 495
- yurit- bk. gorit-
y.-gen A 454
- yürü- bk. yorı-
y.-gil (metne dikkat) BC 416
y.-r (*‘* *‘*) BC 14
- yürüt- bk. gorit-
y.-ken BC 454
- yūs- bk. yūd-
y.-üp A 352
y.-gülüg (-s- altında *z* ile) A 190
- yūt- bk. yūd-
y.-gülük BaC 190
- yüz yüz
y. aç- 221
eöir- 424
(örün̄g y.) 25
ur- 421
y.-ke 25
y.-ge C 25
y.-re (yüzke yerine) Ba 25
y.-ün̄g (yul ottın *y.*) 160
y.-in (otka *y. at-*) 159
y.-lerin (urup *y.*) 421
- yüzçi iki yüzlü, mürâî
y. (yüz-çi er-) 409
- y. (yüz-çi bol-)* 140
- yüzük
y. (çözük yerine) BC 478
- zahîd zâhid
z. vera‘ kod- 401
z. (‘alim z. zûhd, ‘alim ve zahîd yerine) BC 401
- zâhmet zahmet
ḡuruḡ z. 304
- zehîr zehir
z. kat- 208
z. tut- 206
z.-i (arı *z.*) 440
- zemanâ zemâne
z.-n̄gnı (*yir-*) 407, 408
- zer altın
z. sim (*tir-*) 241
z. yüklüg 487
- zîkr zikir
z.-i (anıñg *z.*) 76
- zinhar sakın!
uluḡsınma z. 283
- zi 'n-nureyn Osman'ın lakabı
z. 33
(imlâya dikkat) B 33
- ziyade bk. ziyadät
z. C 62
z. (öte izahı) C 321
- ziyadät fazlalık
z. ula ‘adl 62
- zud çabuk
z. (terkin izahı) C 380
- zûhd zühd
‘alim zahîd z. (alim ve zahîd yerine) BC 401
- zû 'n-nureyn bk. zi 'n-nureyn
z C 33

D Ü Z E L T M E L E R

Baskı esnasında gözden kaçmış olan bâzı yanlışlar

1. sıra — sahife sayısı, 2. sıra — satır sayısı, 3. sıra — yanlış,
4. sıra — doğru

7	13	yazılmış	yayılmış	44	28	acam	acem
8	38	A)	(A)	30	li	fi	
9	6	geçmektedir.	geçmektedir :	35	şakım-ğa	şahım-ğa	
13	21	bulunan	bilhassa	45	24	mekarım	mekarım
	29	ösge	osge	46	13	kitip	kitib
15	27	Bana	Buna		22	siyade	ziyade
16	12	bâbda	bâb üzerine	23	B ₆	A ₆	
19	8	âmîn	âmîn ;	25	teng giz-tin	tenggiz-tin	
21	2	aş. bk.	aş. bk.).	27	mâktaşihî	mâktaşihî	
	8	isteriz).	isteriz.	32	tip	tip)	
22	20	1381	1481	47	19	ikligli	kiligli
	38	yukarisında	yukarisına		19	kedinki	kedingi
23	1	kismında	kismına	22	kıtabını	kıtabını ...	
25	2	1429—1430	1429/1430	23	meşel	meşel	
27		sahife başında :	★	30	en-nev'â	en-nev'â	
28	15	okunmayan	okunamayan	36	yazılmış	yazılmış	
29	14	aytur (düz)	aytur (italik)	48	19	süngük-ke	sünggük-ke
31	7	cihetlari	cihetleri	28	imti (ar. imdi,	imt-i (ar. imdi)	
32	16	4764	4767			C ₈ imdi	
33	35	gösterilmiş	gösterilmemiş	31	sonra,]	sonra,	
36	9	sözleg	sözlegil	36	kim-de	kim-de	
41	19	altında	altında	49	18	özge)ne	özge) ne
	21	cumat	cumat	23	B ₁₀	C ₁₀	
	27	harflerle	harfl.	24	ar-maz	arı-maz	
42	20	harf.	harf. z	27	kattı	kattı şadaka	
43	13	halk	halk	38	sözin)	sözin) C ₅ ki-	
	22	a'ğa	a'ğa]			rek-lig sözin	
	23	kün	kün	50	24	sâtır	satır
44	3	beğ	beğ	51	21	rtm-a	itm-a
	7	B ₅	C ₅		27	kendüne	kendüne
	15	en-nurin	'n-nureyn	52	28	irk-e	ir-ke

LXXVIII

52	30	söz'üġ	söz'üġ	65	19	o	ol
53	33	da 'ün	da'ün	66	33	işâr	işâret
55	17	ba-makınġ	hamakınġ	67	22	nece	nece
	24	geyim	geyim		27	B ₄	B ₉
56	15	hoca	hoca	68	14	sever ;	sever'
	37	kitin-rek	kitin-rek		20	'ale hi	'aleghi
	41	hâyat	hayat		22	su	şu
57	19	umunç-ka o.)	umunç-ka o.)		29	-liġ	-lig
	22	halışan	halışan	69	24	852	352
	26	ya'uz	ya'uz		35	347	357
	31	munġa] B ₁	munġa] A ₁	71	20	altındar	altında
	31	bamakınġ	bamakınġ	72	5	eğkülüg	eğgülüg
58	9 v.dd.	bahıl	bahıl		22	kiğin	kiğin
	15	tüşdeg	tüşdeg		27	-ning	-ning
	27	kaybolduġunn	kaybolduġunu	73	17	zahid	zahid
	36	C ₄	C ₄		19	B ₇	B ₂
59	14	te-ger	teger	74	21	tiğı	yidi
	19	aħaze	aħaze		25	törü	tözü
	22	B ₁	B ₉		41	yaġing-ġa	yaġing-ġa
	34	qsele	qsel-e	75	10	sırnı-ġu	sarın-ġu
60	14	bart-i	bert-i		15	aşın-turdu-	aşın-turduu-
	17	tirs-e	tirz-e			ġung	ġung
	33	ar. harfl.	ar. harfl.?	76	19	=	
	33	ongal-maz	ongal-mis (?)	77	14	tenġ ese. tenġ-	tenġese tenġ-
61	22	sevilmek	sevilmek			gedi	edi
	34	hışı	hırşı	78	4	ey	ay
	39	keç	keç		4	itib	itip
62	33	nokaa	nokta		6	479	476
	34	azurlad	azurlap		16	yazını	yazım
63	24	uluġsındukınġ	uluġsındukunġ		16	yaşını	yaşım
	30	sebet	sebet	79	33	Başkasınu	Başkasının
	30	kisenġ	kisenġ		35	491	492
	32	yzılmış	yazılmış	80	11	ayıtmuş	ayıtmuş
64	19	timi şim	timişim		11	rikkat-i	rikkat-i
	23	kedim	kedim		15	bilmesin	bilmesin
	31	ciġay-lık	ciġay-lık		30	'atbetü 'l-	'atbetü 'l-
	36	nebiyyü	nebiyyü		35	ayıt(f)ı	ayıt(t)ı
65	14	h. ir	h. ir B ₈ koyur		35	kaşġar	kaşġar
			h. ir	83	36—37	arasında :	—
	17	irmez k.	irmez u.	84	14	re'âyâ 'ya	re'âyâya

LXXIX

82	18	geçer	geçer,	134	29	(28)	(2X)
	26	eşit	işit	135	27	şekli	şekli
	26	anla	anla ;		39	alı Akımed	alı Akımet
	27	şeref	şeref				(düz aralıklı)
85	10	eşiden	işiten	136	31	dilenç	lenç
87	5	yaradan	yaratan	137	16	5. 98	s. 98
91	12	söğüş	sövuş		18	ikile	ikile (italik)
93	1	diyorsa.	diyorsa,		22	yedisi	yedisi (düz)
95	8	neveti	nöbeti		24	Akımak	Akımet
	11	bözünü	bezini	139	7	sobaklığı	sabaklığı
96	12	görünüyorlar-	görünürler-		22	Sprachban	Sprachbau
		sa da	se de		32	ortaklıksan	ortaklık san
	17	engin	engindir		33	le-	-le
99	12	ilâve	itâp		39	uçelen	uçülen
	17	helz	hezil	140	20	oğurlayun	oğurlayın
102	11	Kayb.	Koyb.	142	31	terim	kelime
104	27	almay	ali-	143	24	geçit	geçit (düz)
104	4	dada	daha	144	1	bis	biş
	23	közi	közi		21	-e-	-c-
108	36	ti-	tî-	147	2	övu	örü
110	4	açık	açık		27	almışız	almış
111	15	tarâftan	tarâftan		32	cîntîkla-	cîntîkle-
112	35	kazgamlı	kazgamlı	149	5	-suns	-sun
113	22	çıkır-	çıkır-	150	22	مخنداش	مخنداش
114	12	Kurd.	Kmd.		38	ketar	katâr
115	13	aranmanın	aramanın	152	25	idmayığa	idma yığa
	31	çok	çok		26	otka	otka
119	33	devirde	tarihte	153	33	müntehâbından	mutahabından
121	5	uğın	uğan	160	34	bulgak	bulgak
	11	tâbirlerinden	tâbirlerden	163	19	Bu Ba	Bu Ba (düz)
	15	iğim (	iğim,	I	10	düz	italik
	23	iç m	iğim	II (2)	38	‘aql	‘aql (düz)
	25	bayatka	bayatka	IX (2)	29	b.-mesin	b.-mezín
	27	ķ muğda	ķamuğda	XI (1)	24	33	83
123	25	alğır	ağğır		27	452	451
125	1	s+z	s+z	(2)	39	587	487
126	23	ķo(t)tı	ķot(t)ı	XII (1)	22	440	400
	29	ķed-	ķed	(2)	25	büzük	büzük
134	14	ortak	artak	XIII (1)	1	203, 485	204, 385
	21	kuvvetlendir-	kuvvetlendire-		17	yolına	yolını
		cek	cek				

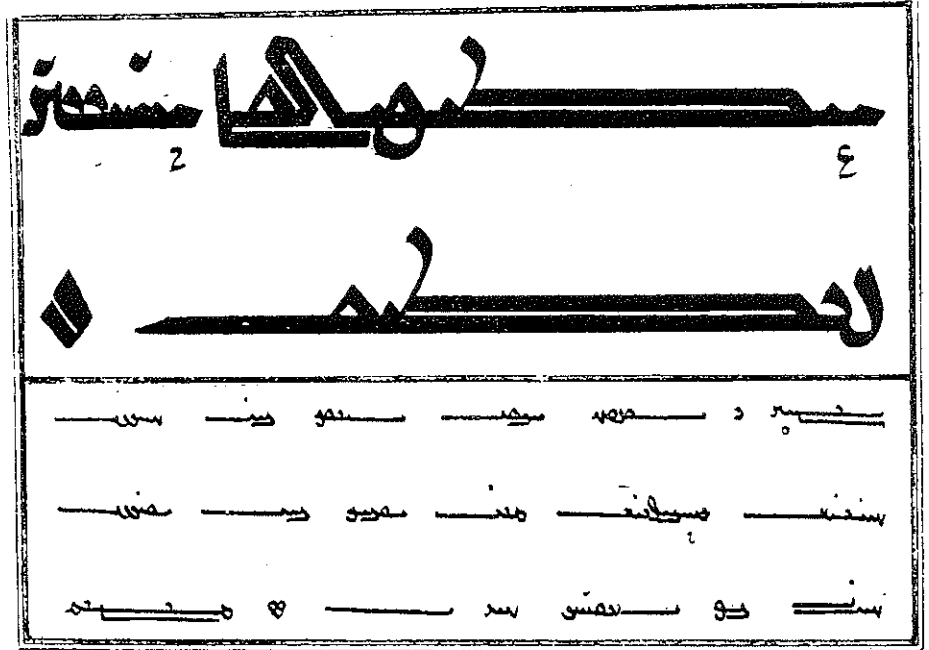
LXXX

XIII (2) 11	<i>büleşd</i>	<i>büleşd</i> (italik, aralıksız)	XLI (1) 32	<i>küdam</i>	<i>küdam</i> (aralıksız)
13	<i>büreşne</i>	<i>büreşne</i> (italik, aralıksız)	33	245	235
15	<i>büşuz</i>	<i>büşuz</i> (italik, aralıksız)	39	<i>küdeşlür</i>	<i>küdeşlür</i>
27	57	58	XLII (1) 35	<i>həvədarlıqımnı</i>	<i>həvədarlıqımnı</i>
38	<i>came</i>	<i>came</i> (aralıksız)	38	<i>şahımnı</i>	<i>şahımnı</i>
			(2) 5	<i>mə'dən</i>	<i>mə'dən</i> (aralıklı)
			10	<i>n.-i</i>	<i>m.-i</i>
XIV (1) 3	<i>canvər</i>	<i>canvər</i>	12	<i>oğlu</i>	<i>oğlu</i>
10—11 arasında :		<i>c. hem meziş-din (mizah hem cə'dəldin yerine) C 346</i>	13	<i>m.-i</i>	<i>m.-i</i>
11	<i>hem ce. c.</i>	<i>hem c.</i>	20	<i>saklamək</i>	<i>saklamak</i>
18	<i>cəh</i>	<i>cəh</i> (aralıksız)	22	(tile-)	(tile-)
22	<i>canvər</i>	<i>canvər</i>	41	'den sonra:	<i>m.-ını 273</i>
					<i>m.-lığ 421</i>
					<i>m.-sız 423</i>
XV (1) 18	<i>ç.-de er- 104</i>	(silinecek)	XLIV (1) 39	<i>mikünəd</i>	<i>mikünəd</i> (italik)
XVI (2) 38	75	275	(2) 37	<i>muxırr</i>	<i>muxırr</i>
XVII (2) 1	<i>bardugunğ</i>	<i>bardugunğ</i>	39	<i>muxır</i>	<i>muxır</i>
XVIII (2) 2	49	388	XLVII (1) 32	<i>birlikinğke</i>	<i>birlikinğke</i>
	3	<i>şimaktine</i>	38	<i>birliğinğa</i>	<i>birliğinğa</i>
	9	209	(2) 12	<i>razing</i>	<i>raziğ</i>
	18	<i>egrilik</i>	13	<i>sözünğ</i>	<i>sözünğ</i>
	35	205	XVIII (2) 39	<i>nişan</i>	<i>nişan, alâmet</i>
XXI (1) 34	22	C 22	XLIX (1) 29	<i>akığlı</i>	<i>okığlı</i>
(2) 19	j.	f.	35	35	25
XXII (2) 40	<i>həqayıq</i>	<i>həqayıq</i>	(2) 8	427, 428	428
XXIII (1) 11	<i>geyim</i>	<i>geyim</i> (italik, aralıksız)	11	271	257
			20	<i>bk. bol-</i>	(<i>bk. bol-</i>) olmak
XXV (2) 22	h.	h.-ı	L (1) 17	<i>muhıt</i>	<i>muhıt</i>
XXVI (1) 40	<i>hud</i>	<i>hu</i>	20	<i>umunçka</i>	<i>umunçka</i>
XXX (2) 25	307	370	LI (2) 22	<i>oz</i>	<i>os</i>
XXXI (2) 23—24 arasında :		<i>hulugğa A 318</i>	LII (1) 1	<i>sığarı</i>	<i>sığara</i>
XXXIV (1) 5 ve 7: kelimelerin sırası değişecek			23	<i>ö.-le</i>	<i>ö.-le</i>
XXXVIII (1) 39	<i>keçe</i>	<i>kese</i>	(2) 4	<i>pəzirle</i>	<i>pəzirle-</i> (aralıklı)
(2) 22	<i>kişilik</i>	<i>kişilik</i>	14	<i>pür</i>	<i>pür</i> (düz)
23	<i>k işiz</i>	<i>k. işiz</i>	LIII (2) 3	<i>kervansaray</i>	<i>kervansaray</i>
XL (2) 19	222	221	18	<i>sa-</i>	<i>sa-</i> (aralıklı)

LXXXI

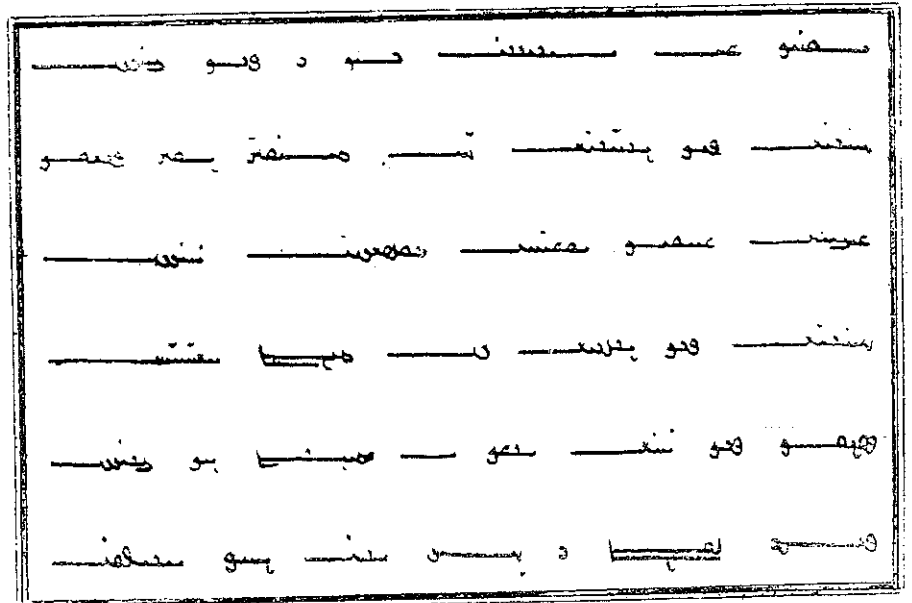
19	ş.l	s.l	LXVI (1)	24	ig	iş
LIV (1)	28	küdezmek	(2)	1	tüzet-	tüzet- düzelt-
(2)	27	445				mek, tanzim
LV (2)	19	ruzgarıñ				etmek
	25	aya- 3		3	huylu	huylu, ası'
LVI (1)	9	sevinsnek	LXVII (1)	5	çakl	(çakl
(2)	12	şer	LXVIII (1)	33	iskürür	iskirür
LVII (1)	20	s.-ında	(2)	12	'den sonra:	sanur Bu 60
	30	meleşet		20	yaratur	yaratur
(2)	21	470	LXIX (1)	1	yorur	yorur
	26	159	(2)	3	-s-	-s-
LVIII (1)	3	uķub ı	LXX (2)	5	-ın	-n
(2)	1	BaC		33	n.	v.
LX (1)	3	top	LXXII (1)	11	y.-kan	y.-kan (y.-gan
	7	27				yerine)
	36	tat- bk. tatı-		34	ölün	ölüp
		(sıraya alın-		(2)	5	yañuz
		cak)		15	yazınkı	gayınkı
(2)	19	pasbanı	LXXIII (2)	5	'ten sonra	y.-ıp (tizip
LXI (2)	13	bar 38				yerine)BC 255
LXII (1)	19	tevēcü		16	y.-ni	y.-nı
LXIII (1)	40	tiken diken		22	gumışak	yumşak
(2)	7	sevilmaķ		31	134	138
	15	tiñğ	LXXIV (2)	13	gır-	gır-
LXV (1)	5	b.				
		t.				

[illegible][illegible]

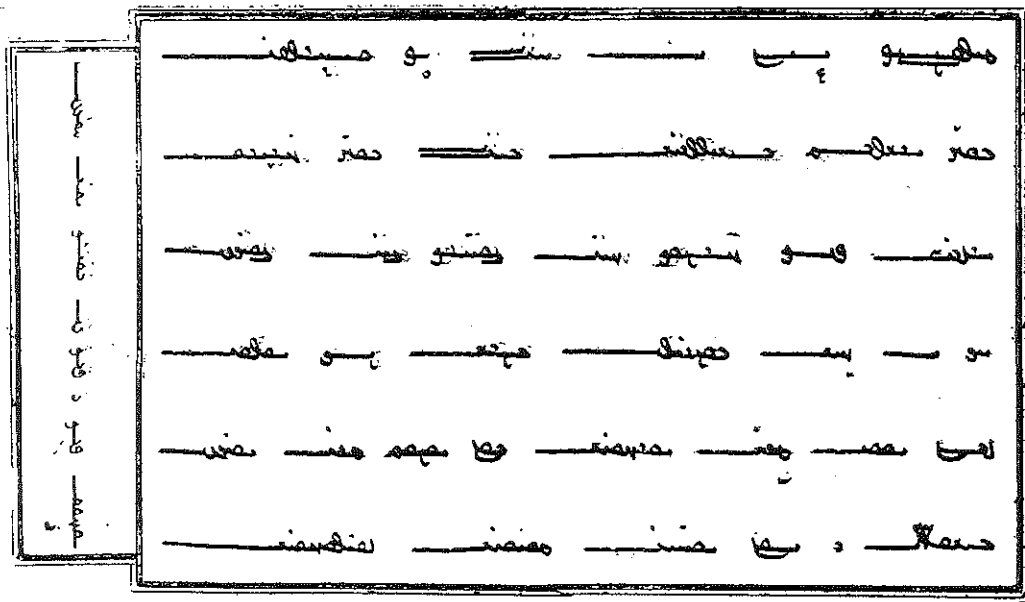

مضغ

A 2 1 — 3

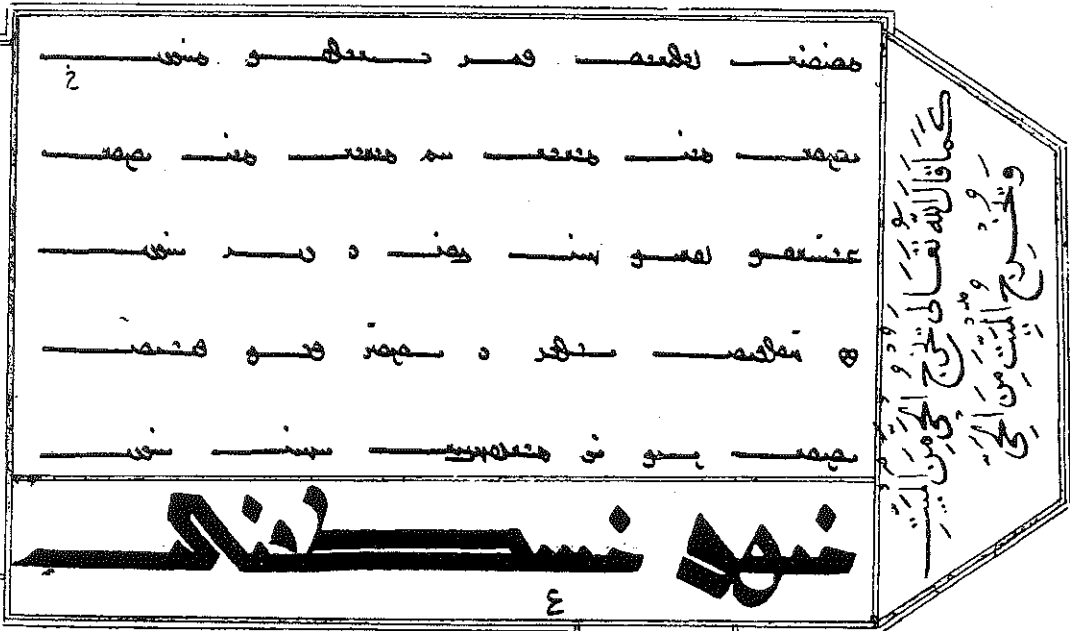

A 3 4 — 8

A 4

9 — 14

A 5

15 — 20

سَمْعًا وَبَصَرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا

A 6 21 — 26

سَمْعًا وَبَصَرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا
 فِي مَدْحِ الصَّحَابَةِ رَضَوُا لِعَلِّهِمْ رَاجِعِينَ
 وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا وَبَحْرًا

A 7 27 — 31

هو من قسمة سنة من
 السنة من قسمة سنة من
 السنة من قسمة سنة من
 السنة من قسمة سنة من
 السنة من قسمة سنة من
 السنة من قسمة سنة من

A 8 32 — 37

في مدح الامير الاملاك الترك والنجار ملك قبا
 الامر محمد اداي پهلان ملك محمد علي

A 9 38 — 41

الاعظم

د سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه

سلفه

د سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه
 سلفه سلفه سلفه سلفه سلفه

فَسَلِّمْ	لَقَدْ	رَ نَمْلَ	و	بَعْدَ	مِنْ
وَمِنْهَا	د	مَنْتَبَا	د	سَهْرَ	مِهْوِ
هَيْسَ	مَنْهَم	مَنْ	د	بِسْمِ	تَسَ
بِو	مَو	بَسْمِ	نَ	مَهْصَا	فِهْيَوِ
النوع الأول في منفعة العلم ووضوح الجمل					
فَهَيْسَ	مَنْ	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د

فَهَيْسَ	د	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د
فَهَيْسَ	مَنْ	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د
فَهَيْسَ	مَنْ	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د
خَيْرِي					
فَهَيْسَ	مَنْ	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د
فَهَيْسَ	مَنْ	مَهْوِ	مَنْ	بَعْدَ	مَ د

ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
		ویند			
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند

ویند

ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
		ویند			
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند
ویند	پند	ویند	پند	ویند	پند

الفري	
فري	فري
فري	فري
فري	فري
فري	فري
الفري	

A 20 97 — 100

فري	فري	فري	فري	فري
فري	فري	فري	فري	فري
فري	فري	فري	فري	فري
فري	فري	فري	فري	فري
قَالَ ابْنِي عَلَيْهِ السَّلَامُ اَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْلِ				
فري	فري	فري	فري	فري

A 21 101 — 105

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ

قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ
وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى	وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى
قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ	قُلْ إِنِّي لَا أَعْلَمُ

سَمِعْتُ	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
لَغَرِي					
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
لَغَرِي	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً

سَمِعْتُ	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
وَالنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَتَلَ الرَّجُلَيْنِ وَكَانَ					
لَغَرِي					
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً
مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً	مَعْرِفَةً

سَمْعَ	بَعْدَ	يَحْنَنُ	لَوْ	بَعْدَ	د	بَعْدَ	بَعْدَ	د
سَمْعَ	حَنِيشَتْنِ	هِنَا	سَمْعَ	حَنِيشَتْنِ	د			
بَعْدَ	مَنْ	وَهَبْتَنِ	عَالَمَ	حَنِيشَتْنِ	د	مَنْ	وَهَبْتَنِ	د
حَالُو	فَرَدِ	تَمَ	وَلَوْ	لَمْ	د	مَنْ	وَهَبْتَنِ	د
لَفَرِي								
تَسْمَعُ	يَحْنَنُ	لَوْ	بَعْدَ	د	بَعْدَ	بَعْدَ	د	د

هِنَا

سَمْعَ	فَرَدِ	تَمَ	لَوْ	حَنِيشَتْنِ	د	بَعْدَ	بَعْدَ	د
مَنْ	وَهَبْتَنِ	د	لَوْ	بَعْدَ	د	بَعْدَ	بَعْدَ	د
سَمْعَ	حَنِيشَتْنِ	د	لَوْ	بَعْدَ	د	بَعْدَ	بَعْدَ	د
لَفَرِي								
جَرَاحَاتُ الشَّاهِ الْتِيَامُ								

وَلَا يَلْتَمِعْ مَا جَدَّحَ اللِّسَانُ		
	جَدَّحَ	
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ

جَدَّحَ

A 30 141 — 143

جَدَّحَ جَدَّحَ جَدَّحَ		
	جَدَّحَ	
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ
جَدَّحَ	جَدَّحَ	جَدَّحَ

A 31 144 — 148

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

إِذَا اخْتَصَمَ ابْنُ أُمِّ سَكْبَتَ
أَعْضَاءُ وَ لُغْنَى أَلْسَانِ

سجده

A 32

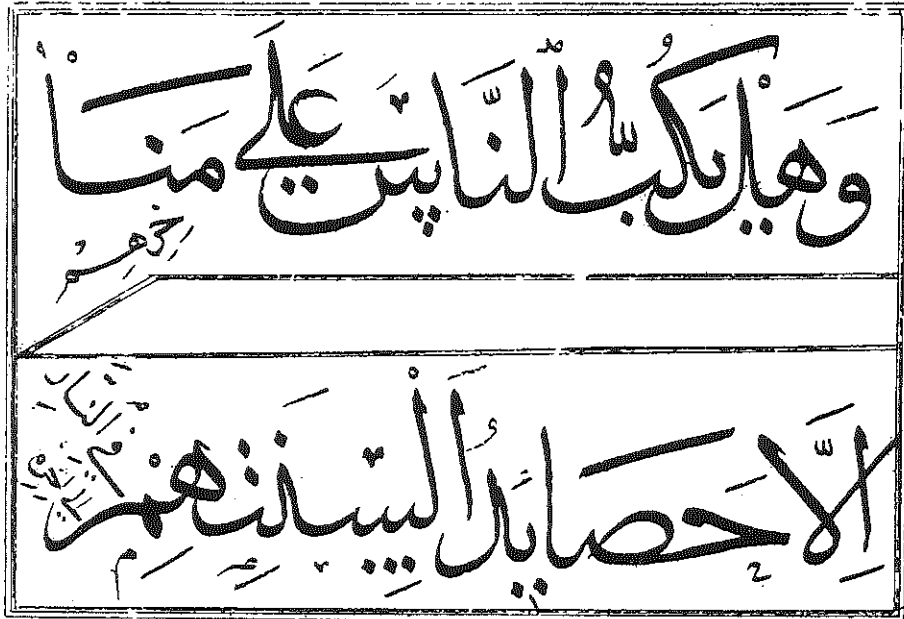
لُغْنَى

مَعْدُ نَعْدُ فَعْدُ فَعْدُ فَعْدُ
هَمَلُ يَمَلُ يَمَلُ يَمَلُ يَمَلُ
هَمْزُ يَمْزُ يَمْزُ يَمْزُ يَمْزُ
سَلَمُ سَلَمُ سَلَمُ سَلَمُ سَلَمُ

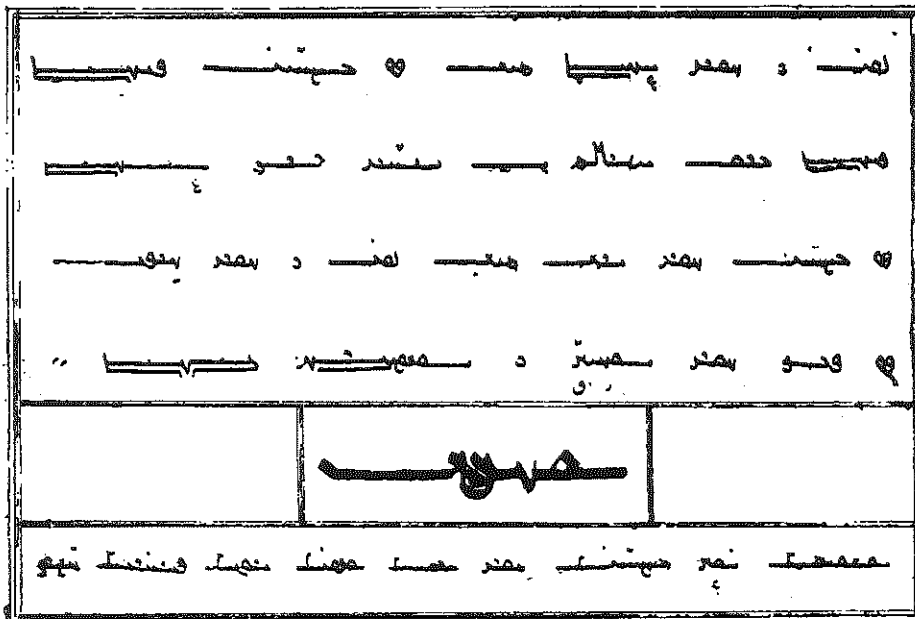
	حرف	
مِنْ دَ حَسْبَ نَو مَدَ حَسْبَ هُو مَعَر —		
لَعَمُو سَنَ رَ مَعْمَدَ لَهَ دَ يَتَ مَعَر —		
سَنَ مَعَر فَسَهَر لَهَ دَ مَعَر مَعْمَد —		
لَهَ دَ مَعَر يَتَ مَعَر نَو مَعْمَد نَو مَعَر —		
	حرف	

مَعْمَد

لَعَمُو مَعْمَد نَو لَهَ رَ يَتَ مَعَر مَعْمَد —
لَعَمُو مَعْمَد مَعْمَد لَعَمُو مَعَر مَعْمَد —
مَعْمَد نَو مَعْمَد يَتَ مَعْمَد لَعَمُو —
مَعْمَد مَعْمَد مَعْمَد مَعْمَد مَعْمَد مَعْمَد —
وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

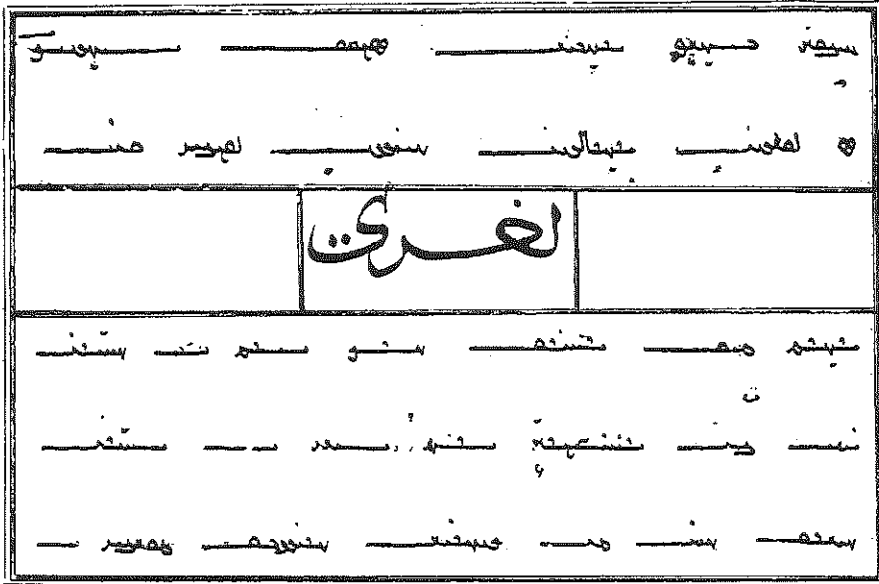
A 36

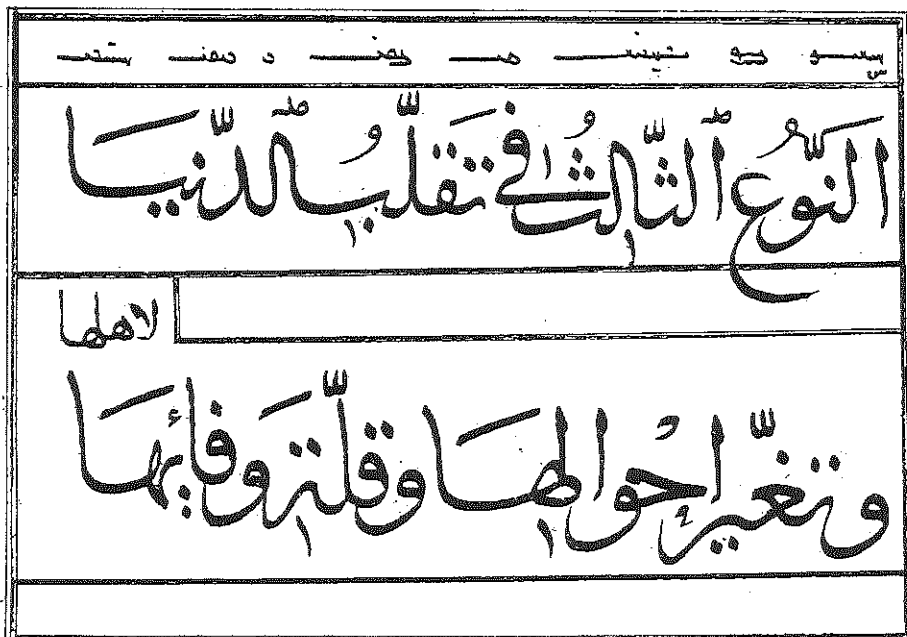
۱۲۰

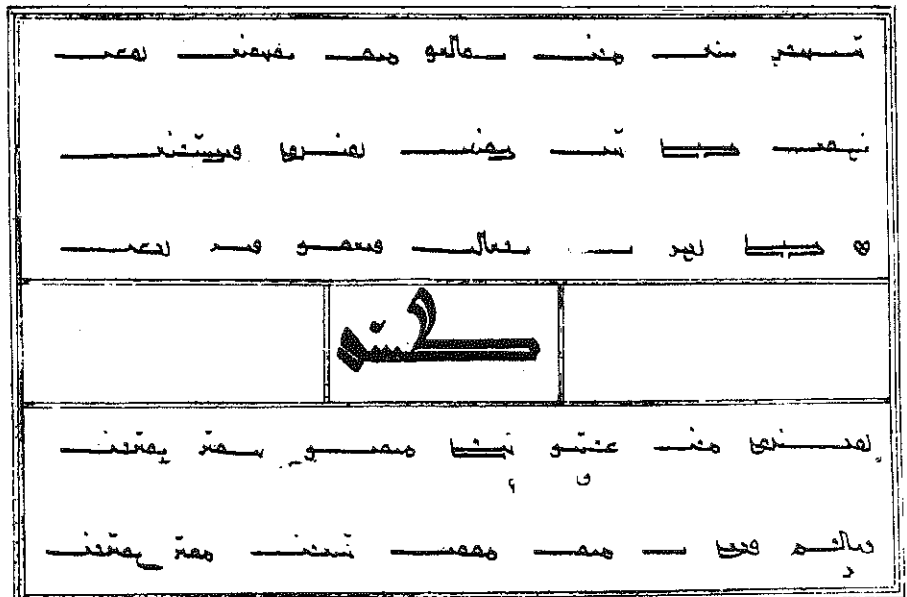
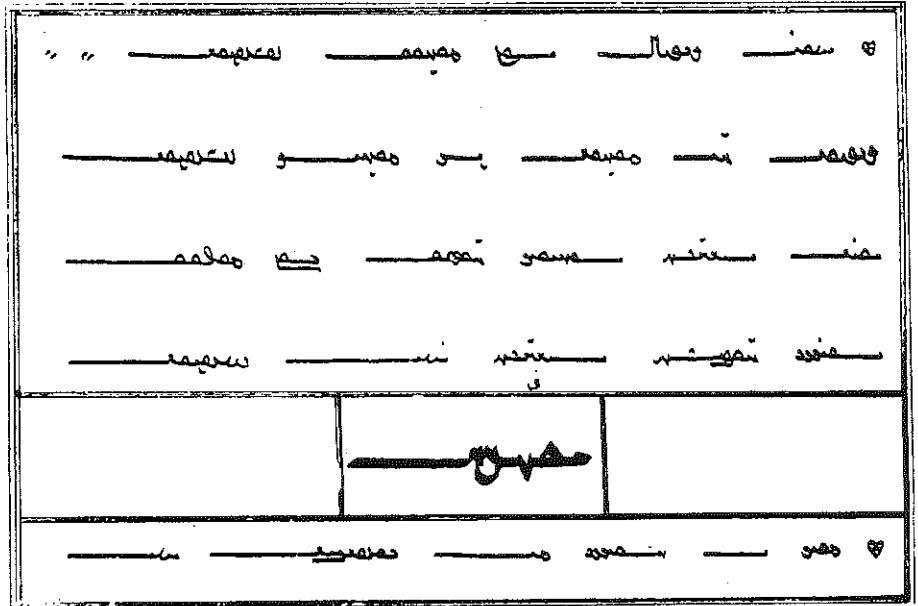
نستم ههني شهسور د لهنډ مینه مه د

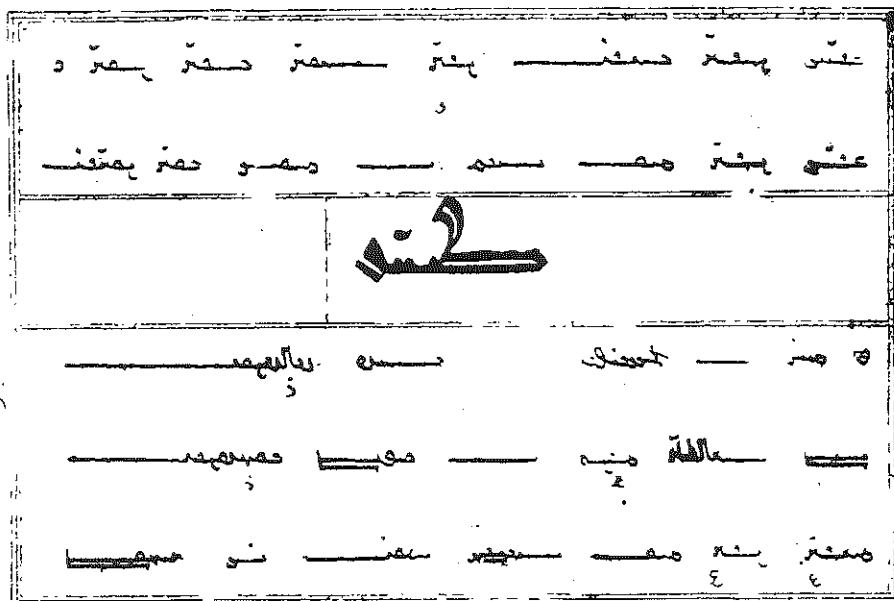
مقرر علامہ محکم دفترون کتابت نہجی و سرحد

سيفه

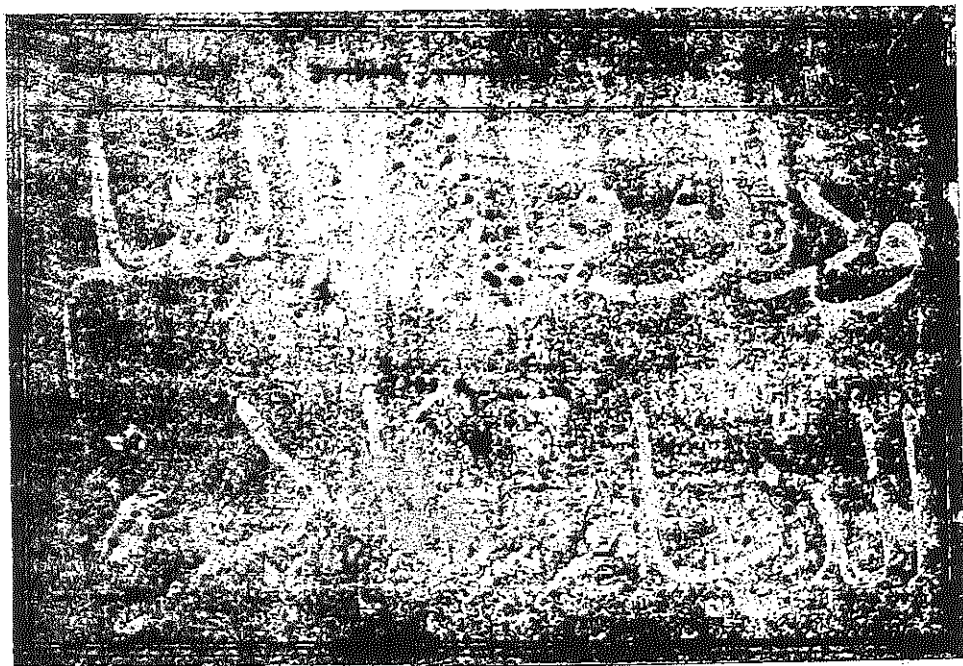

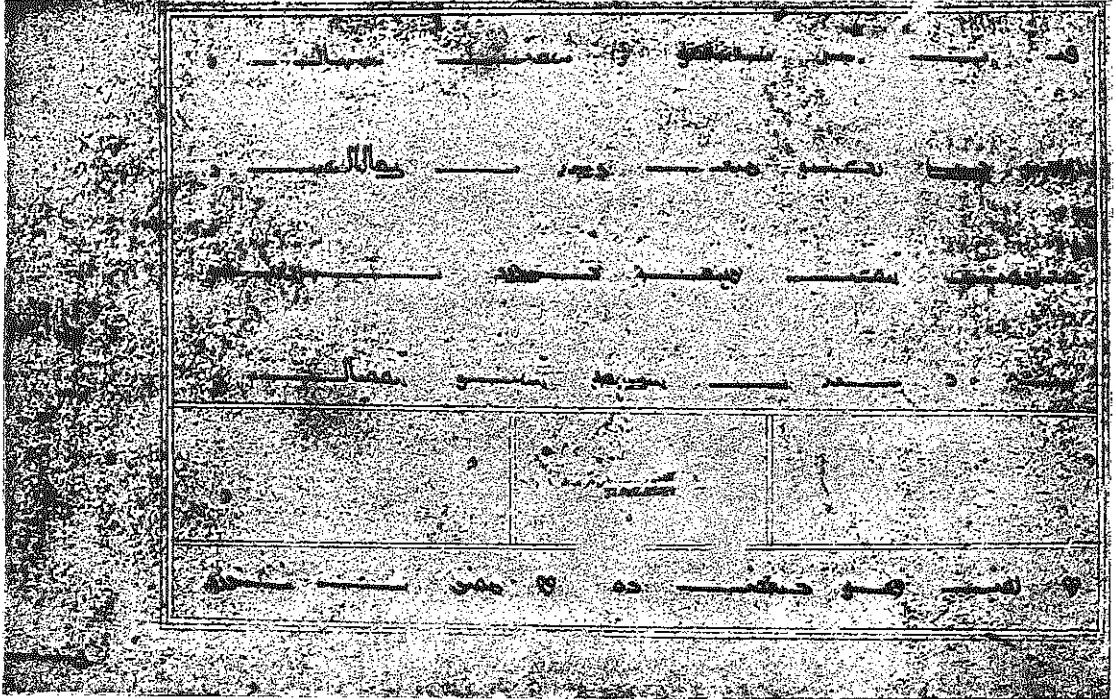
A 44

187 — 191

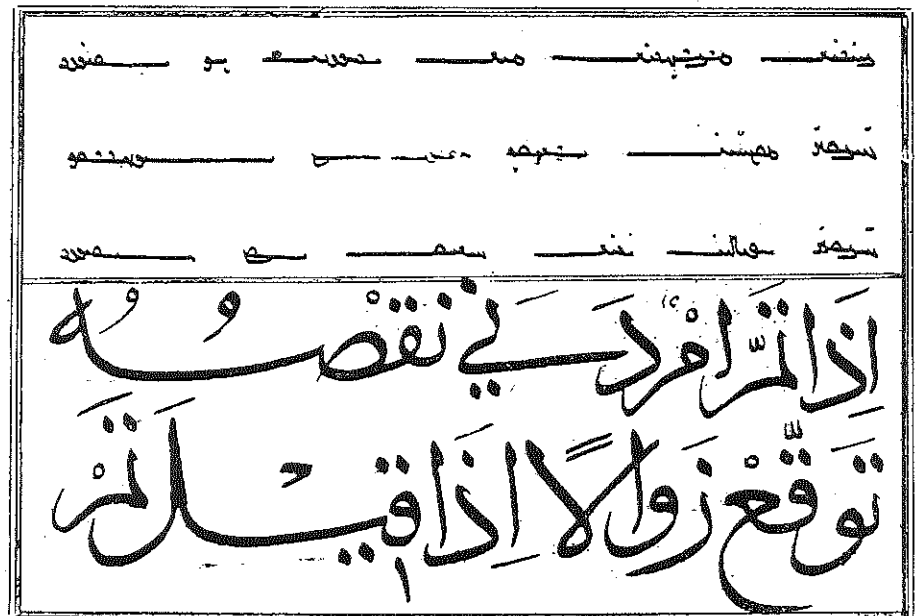

A 45

192

A. 46 193 — 197

A 47 198 — 200

نِسْ	حَتُو	فُو	سَالِ	د	بَتَبِيهِ	نِسْ	د
نِسْ	د	فَعْم	د	بَتَبِيهِ	نِسْ	د	نِسْ
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د
لغزیه							
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د

نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د
کما قال الله تعالى							
نِسْ	د	فَعْم	نِسْ	د	فَتَبِيهِ	نِسْ	د

وَمَا الْحَيَاةُ إِلَّا لَنَا الْآمَنَةُ
الْخُرُوجُ

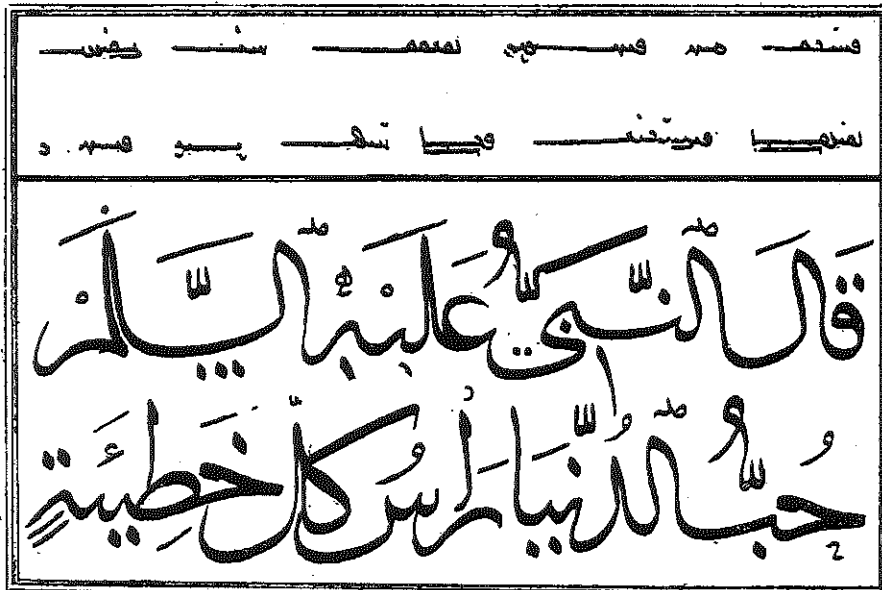
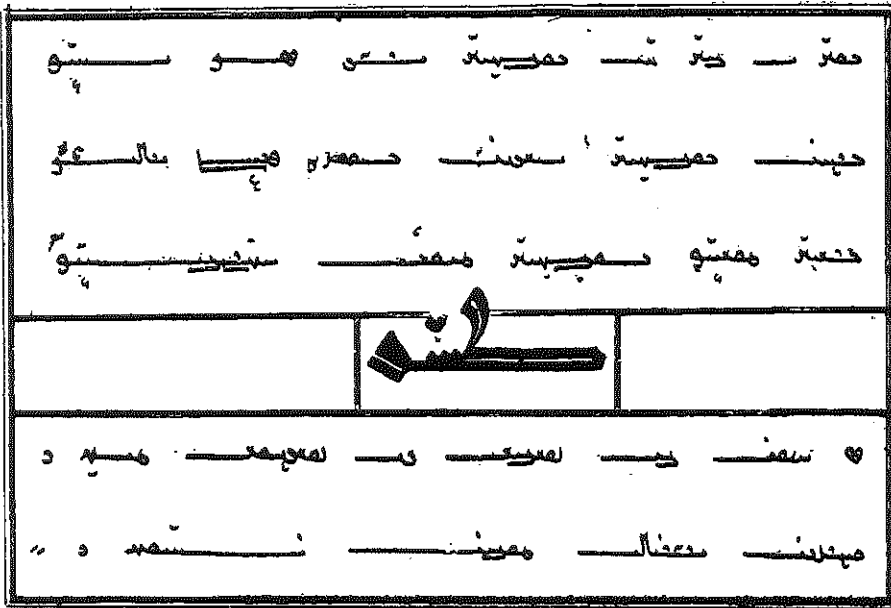
بسم الله الرحمن الرحيم

وَمِنْ

وَمِنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ
وَمِنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ
وَمِنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ

جَعَلَ الزَّمانَ فِي الدَّيْخِ الْوَيْشُوبُ فَلَا يَكُنْ وَكَامِلٌ

وَمِنْ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ

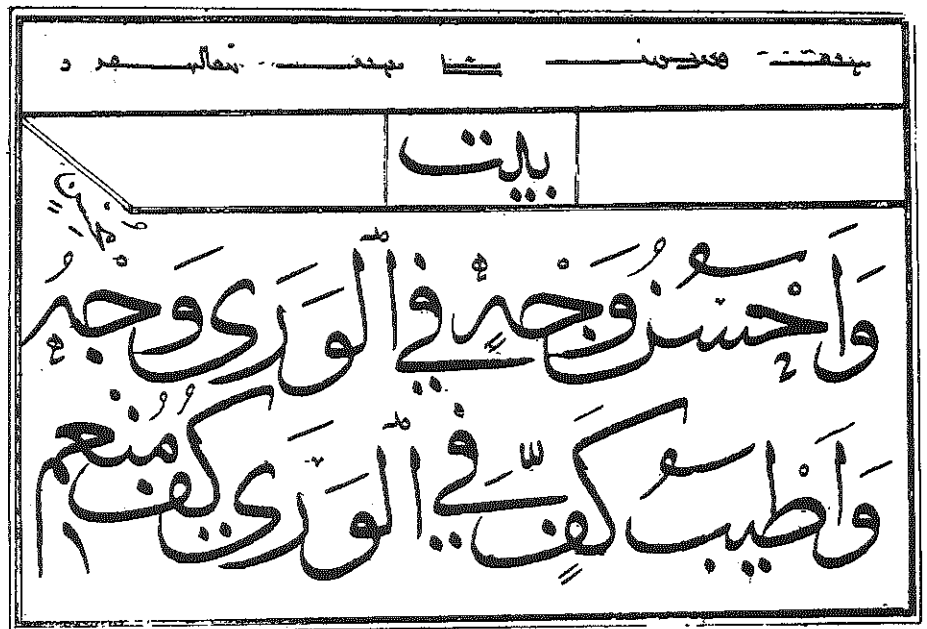
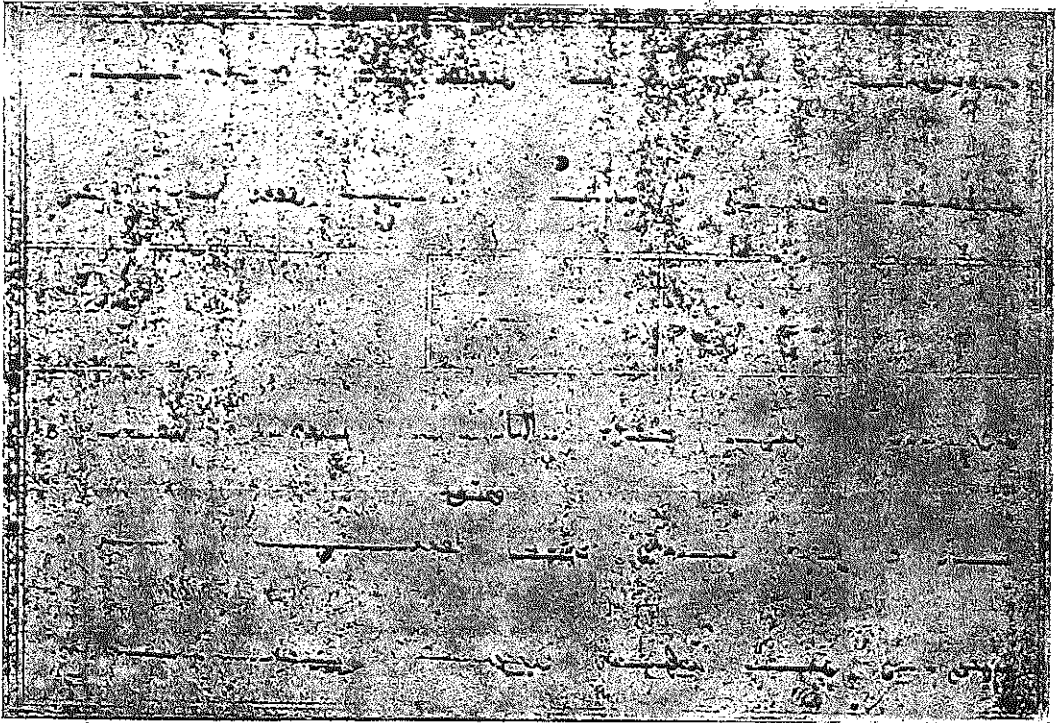

[illegible]

التَّوَجُّعُ الرَّبَّعُ فِي مَبْدَعِ الْجَوَادِ وَجُودِهِ وَذِمَّتِ الْخَبِيرَاتِ

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا مَدْعَى عَلَيْهِ
تَخْشَافُوا غَنَبَ الْيَسْحَى فَإِنَّ اللَّهَ خَدِيدُهُ كَلَامُهُ

فِيهَا يَتُوبُ مَنْ يَشَاءُ مِنْهُم مِمَّا سَلَفَ وَمَنْ يَزِدْهُمْ فِي عَذَابِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُغْنِي عَنْهُمْ كَذِبَ الْبَشَرِ

فَمِنْهُمُ مَنْ هَلَكَ مِنْهُمْ وَفِيهِمْ مَنْ
 حَسِبُوا أَنَّ هَاجِرًا هَالِكًا وَفِيهِمْ مَنْ
 هَالِكًا هَاجِرًا هَالِكًا هَاجِرًا هَالِكًا
 هَاجِرًا هَالِكًا هَاجِرًا هَالِكًا هَاجِرًا هَالِكًا

النوع الخامس في الأمر بالتواضع والخبر والتكبر

والحرص

وَالْحَرَصُ عَلَى طَوْلِ الْأَمْرِ صَدَقَ مَا نَطَقَ

هَذَا هُوَ لَمْ يَكُنْ يَكُنْ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ
 هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ
 هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ
 هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ هُوَ

من هو تيموت هجا هو هو تيموت		
تيموت هو هو الك تيموت تيموت د هو		
هو هو ليم تيموت تيموت تيموت هو هو		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		

أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب
أنا أرى في هذا الكتاب

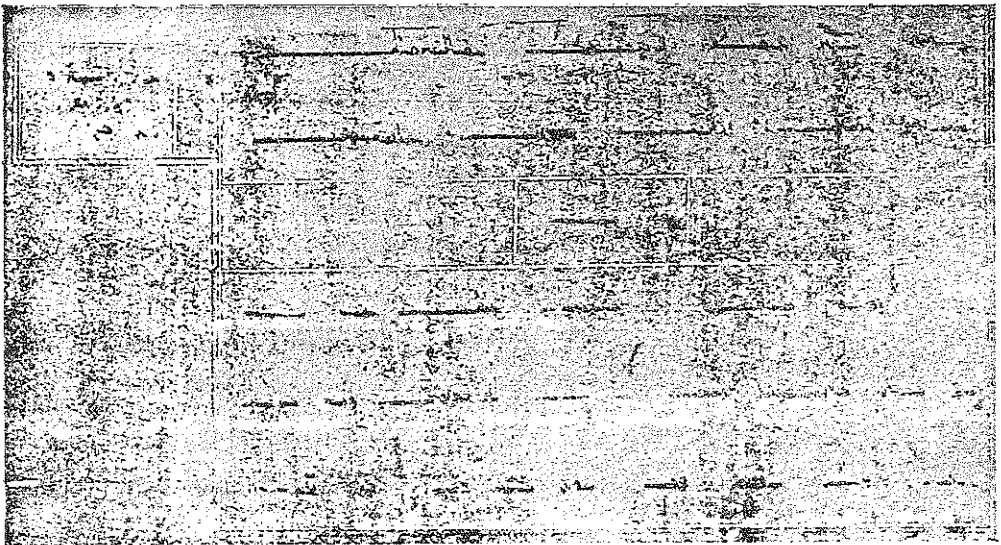
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		
هو هو تيموت تيموت هو هو تيموت		

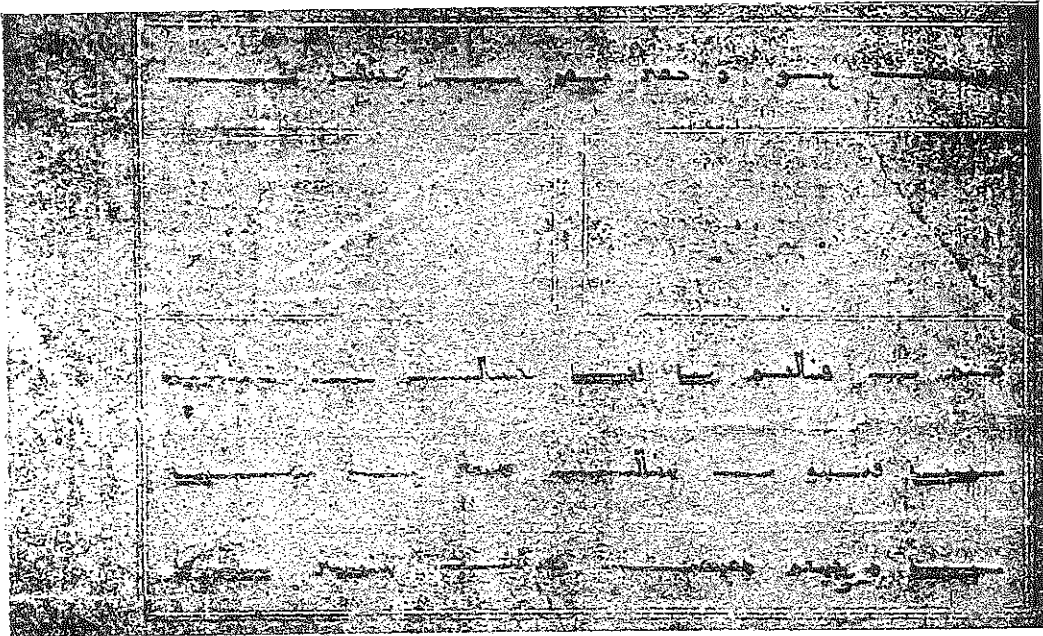
مَوَدَّةٌ مَالًا وَنَحْوَهُمْ مَالًا
 وَ
 مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ — مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ
 مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ

قَالَ لَيْسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَوَاضَعَ فَوَلَدَهُ وَتَكْبَرُ خَلَهُ اللَّهُ

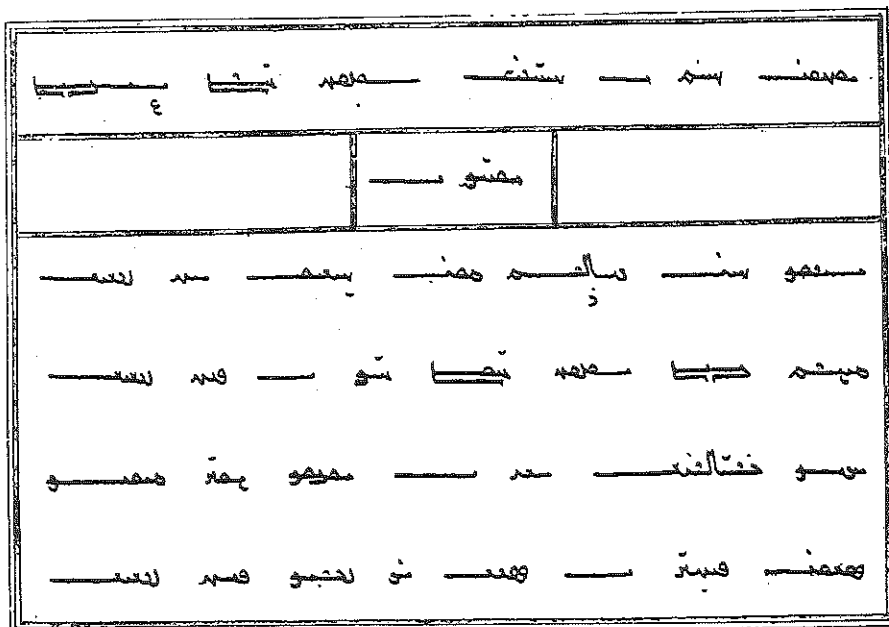
مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ مَعْمَدٌ

مَعْمَدٌ

A 68 292 — 295

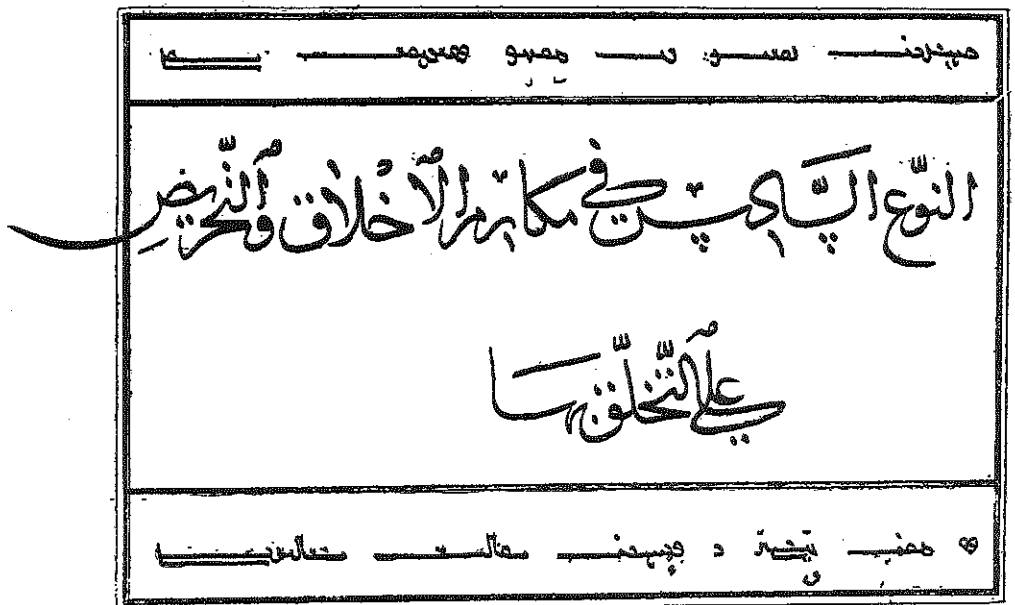

A 69 296 — 300

	عنو —	
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
وَهُوَ بِحَقِّهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
	عنو —	

يَعْنِي

قَالَ لِيْنِي عَلَيْهِ السَّلَامُ الْحَجَّ رَجُلٌ مَحْمُودٌ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		
يَعْنِي بِحَقِّهِ هُوَ وَبِهِ خَمْرٌ تَسْبِيحًا بِهٖ		

حسبنا		
لما		
بشرى		
	نفتو	
لما		
بشرى		

A 78 330 — 334

لما		
بشرى		
	نفتو	
لما		
بشرى		
لما		

A 79 335 — 339

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَالْكَافِرِينَ الْغِيَظُ وَالْعَنَاءُ
عَنِ النَّاسِ قَالَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَكَقَوْلِهِ عَلَيْهِ
السَّلَامُ مَنْ كَفَرَ غِيظًا وَهُوَ يَقْدِرُ عَلَى انْفَاذِهِ

صلا

A 80 340

مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا وَأَمْنًا وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ يَعْفُو
يَعْفُو اللَّهُ لَهُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

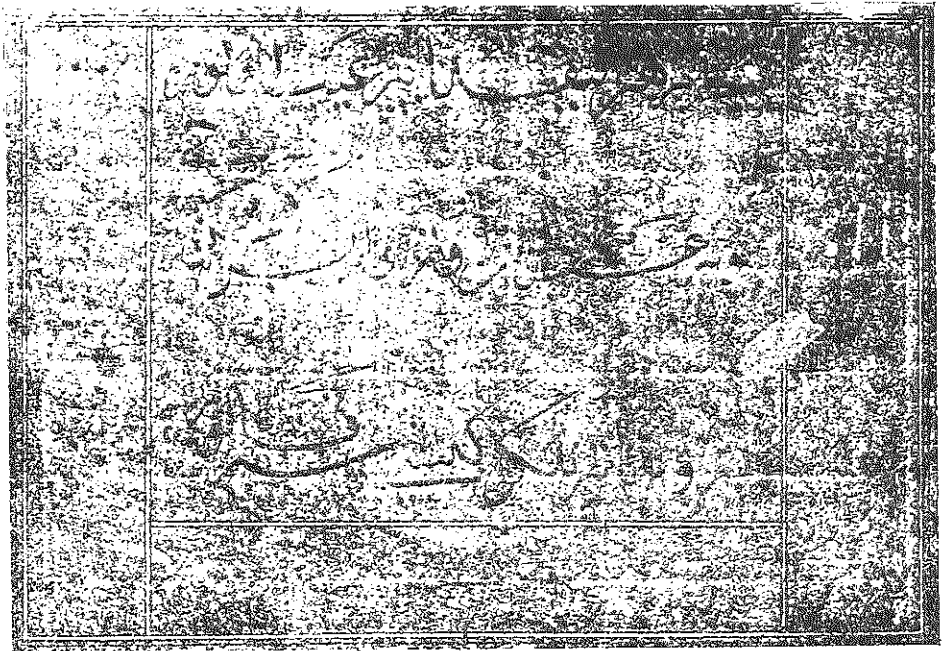
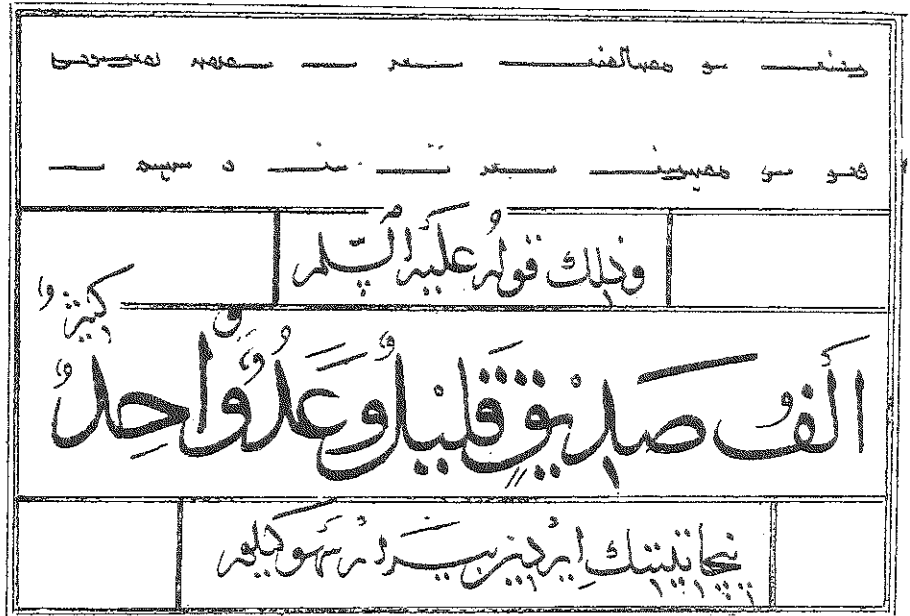
د —————

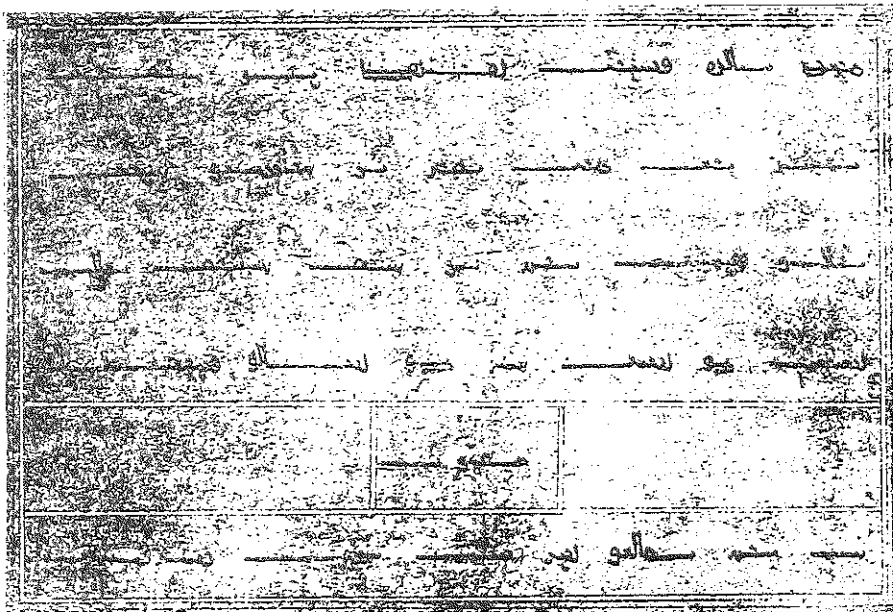
حَسْبُكَ اللَّهُ

و. خالصة من ...		
صنو —		
لما ...		
... ..		
... ..		
... ..		
... ..		

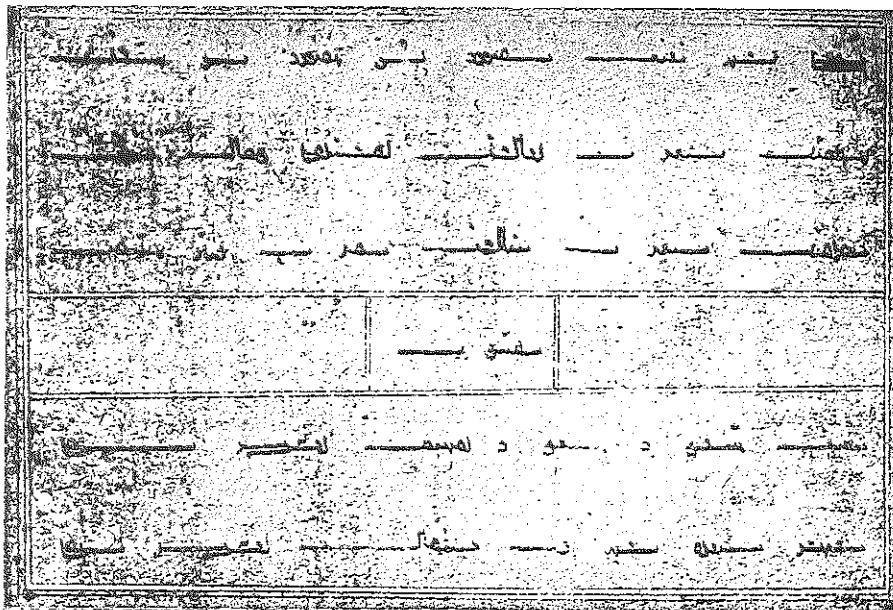
كما قال

كما قال الله تعالى ولي الله يحب الصابرين فان مع العسير لا ارج العسير ولا وكفوا له عليه السلام انتظار الفرج بالصبر باذن	
... ..	

A 88 365 — 369

A 89 370 — 374

A 90 375 — 376

	عَوْنُ	
حَبْرُ سَالِ هَبْرُ — نَحْوُ سَالِ هَبْرُ —		
نَحْوُ نَحْوِ سَالِ هَبْرُ — نَحْوُ سَالِ هَبْرُ —		
نَحْوُ نَحْوِ سَالِ هَبْرُ — نَحْوُ سَالِ هَبْرُ —		
نَحْوُ نَحْوِ سَالِ هَبْرُ — نَحْوُ سَالِ هَبْرُ —		
	عَوْنُ	

A 91 377 — 380

كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
مَنْ مَشَى مَعَ ظَالِمٍ فَقَدْ أَجْرَمَ
عَنْهُ لَا تَسْأَلُ عَقْرَبَهُ

فَانْقَرَبْنَا إِلَيْهِ سَائِلِينَ
يَسْأَلُ عَنْهُمْ وَمِنْهُمْ مَنْ سَأَلَ عَنْهُمْ
وَمِنْهُمْ مَنْ سَأَلَ عَنْهُمْ
وَمِنْهُمْ مَنْ سَأَلَ عَنْهُمْ
وَمِنْهُمْ مَنْ سَأَلَ عَنْهُمْ

	مفتو —	
هنا	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
	مفتو —	

A 94 385 — 388

مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
مفتو	مفتو	مفتو
	مفتو —	
مفتو	مفتو	مفتو

A 95 389 — 393

هم
2
1

تسور د هـ كـ نـ عـ قـ وـ عـ رـ عـ جـ		
سـ نـ سـ حـ لـ رـ يـ تـ دـ سـ مـ عـ نـ مـ عـ لـ لـ د		
نـ عـ مـ عـ سـ عـ نـ تـ تـ يـ وـ سـ نـ لـ فـ		
	عـ نـ و	
سـ عـ مـ سـ عـ مـ سـ عـ مـ سـ عـ مـ سـ عـ مـ		
سـ عـ مـ لـ لـ دـ عـ مـ لـ لـ دـ عـ مـ لـ لـ د		

A 96 394 — 398

سـ عـ مـ لـ لـ دـ عـ مـ لـ لـ د
سـ عـ مـ لـ لـ دـ عـ مـ لـ لـ د
وَكَلِّكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ
غِيَاوَسِيَعُوذِي بِكَ صَدَقَ

A 97 399 — 400

کافال استغفار ما یجند که یفد و ما یجند استغفار

نَحْنُ كَمَا قَدْ مَنَّا وَخَيْرُ مَا خَلَقْنَا

معمود

A 106 437 — 440

بسم الله الرحمن الرحيم

A 107 441 — 444

نہج حسیبہ و سہیلہ تر پسیہ ————— یوسفو		
نہج و د و سہیلہ و پسیہ ————— یوسفو		
سہیلہ یوسفو نی لالہ ————— نہج نی عیہ		
سہیلہ ————— یوسفو سہیلہ ————— یوسفو		
یوسفو ————— یوسفو		
یوسفو ————— یوسفو		

A 108 445 — 449

سہیلہ ————— یوسفو		
سہیلہ ————— یوسفو		
سہیلہ ————— یوسفو		
سہیلہ ————— یوسفو		
سہیلہ ————— یوسفو		
سہیلہ ————— یوسفو		

A 109 450 — 454

١٠٠ — ١٠١ — ١٠٢ — ١٠٣ — ١٠٤ — ١٠٥ — ١٠٦ — ١٠٧ — ١٠٨ — ١٠٩ — ١١٠		
١١١ — ١١٢ — ١١٣ — ١١٤ — ١١٥ — ١١٦ — ١١٧ — ١١٨ — ١١٩ — ١٢٠		
١٢١ — ١٢٢ — ١٢٣ — ١٢٤ — ١٢٥ — ١٢٦ — ١٢٧ — ١٢٨ — ١٢٩ — ١٣٠	١٣١ — ١٣٢ — ١٣٣ — ١٣٤ — ١٣٥ — ١٣٦ — ١٣٧ — ١٣٨ — ١٣٩ — ١٤٠	١٤١ — ١٤٢ — ١٤٣ — ١٤٤ — ١٤٥ — ١٤٦ — ١٤٧ — ١٤٨ — ١٤٩ — ١٥٠
١٥١ — ١٥٢ — ١٥٣ — ١٥٤ — ١٥٥ — ١٥٦ — ١٥٧ — ١٥٨ — ١٥٩ — ١٦٠	١٦١ — ١٦٢ — ١٦٣ — ١٦٤ — ١٦٥ — ١٦٦ — ١٦٧ — ١٦٨ — ١٦٩ — ١٧٠	١٧١ — ١٧٢ — ١٧٣ — ١٧٤ — ١٧٥ — ١٧٦ — ١٧٧ — ١٧٨ — ١٧٩ — ١٨٠

١٨١ — ١٨٢ — ١٨٣ — ١٨٤ — ١٨٥ — ١٨٦ — ١٨٧ — ١٨٨ — ١٨٩ — ١٩٠

A 110

455 — 459

١٩١ — ١٩٢ — ١٩٣ — ١٩٤ — ١٩٥ — ١٩٦ — ١٩٧ — ١٩٨ — ١٩٩ — ٢٠٠		
٢٠١ — ٢٠٢ — ٢٠٣ — ٢٠٤ — ٢٠٥ — ٢٠٦ — ٢٠٧ — ٢٠٨ — ٢٠٩ — ٢١٠		
٢١١ — ٢١٢ — ٢١٣ — ٢١٤ — ٢١٥ — ٢١٦ — ٢١٧ — ٢١٨ — ٢١٩ — ٢٢٠	٢٢١ — ٢٢٢ — ٢٢٣ — ٢٢٤ — ٢٢٥ — ٢٢٦ — ٢٢٧ — ٢٢٨ — ٢٢٩ — ٢٣٠	٢٣١ — ٢٣٢ — ٢٣٣ — ٢٣٤ — ٢٣٥ — ٢٣٦ — ٢٣٧ — ٢٣٨ — ٢٣٩ — ٢٤٠
٢٤١ — ٢٤٢ — ٢٤٣ — ٢٤٤ — ٢٤٥ — ٢٤٦ — ٢٤٧ — ٢٤٨ — ٢٤٩ — ٢٥٠	٢٥١ — ٢٥٢ — ٢٥٣ — ٢٥٤ — ٢٥٥ — ٢٥٦ — ٢٥٧ — ٢٥٨ — ٢٥٩ — ٢٦٠	٢٦١ — ٢٦٢ — ٢٦٣ — ٢٦٤ — ٢٦٥ — ٢٦٦ — ٢٦٧ — ٢٦٨ — ٢٦٩ — ٢٧٠

A 111

460 — 464

فِي الْعِزِّ تَعَامُرُ الْأَكْلَامِ		
	مَقْصُودٌ —	
وَالْأَكْلَامُ	بِأَكْثَرِ	بِأَكْثَرِ
مَقْصُودٌ	بِأَكْثَرِ	بِأَكْثَرِ

A 112 465 — 466

لَهُمْ سِرٌّ — وَهُمْ سِرٌّ — وَهُمْ سِرٌّ		
	مَقْصُودٌ —	
لَهُمْ سِرٌّ	وَهُمْ سِرٌّ	وَهُمْ سِرٌّ
لَهُمْ سِرٌّ	وَهُمْ سِرٌّ	وَهُمْ سِرٌّ

A 113 467 — 471

نَمَقْتُ مِنْهُ الشَّيْءَ فِي بَلَدٍ سَمَقْدِ فِي وَاسِطِ
 جِهْدِ الْأَخْرِ شَتَا نَوَاسِرِ عِشْرِ مَجَرِّ الْبَنِيَّةِ
 الْمُصْطَفَوِيَّةِ الْكَاتِبِ الْعَبْدِ الذُّبُكْفِي الْمُنْتَكِلِ بِفَضْلِ
 الْغَفِي نَزِيلِ الْعَايِدِينَ بِطَانَةِ الْحُجَّةِ

الْحُجَّةِ الْكَاتِبِ الْعَبْدِ الْغَفِي وَلَوْ لَدِي وَلِيٍّ لَمِنْ
 وَيَعْمَلُ اللَّهُ بِكَ بِلَا قَالِ آمِينَ

يوق ازيتم يراثا تينك يينا يوق قىلىپ
 كىيىخ يار قىلور يىن موقيرىن مۇنكا
 آيا يىشك يولي دە يىلىك يى اوتون
 كىد اوت يىن اوزۇنك يول اولوم دىن اوسكا
 يىراقى يىن اوغانم تۇنۇنك كۆندۇ زۇنك
 اوتۇب يىر يىر سكا يۇرۇر اۇنك يىونكا
 تۇناتۇر تۇنۇنك يى كۆنۇنك يىشارب
 تۇنۇنك يىشارب يار يىرۇر تۇرۇر يىشارب
 كَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يُخْرِجُ الْخَلْقَ مِنَ الْمَيْتِ وَيُخْرِجُ الْمَيْتَ مِنَ الْحَيِّ

اۇلۇك يىن يىر يىك يىم يىر يىن اۇلۇك
 چىقارۇر كۆرۈر يىن مۇيى كات / اىلكا

بُو تَمَلِّسْ قُدْرَتِ اِيْدِي سِي اَلْهَ رِيْر بِيَاتِ
 اَوَّلُ كَرِيْ نِي رِيْر كُوْر مَالِ اَيَّانِ اَنكَا
 فِي نِعَتِ ابْنِي عَلِيٍّ اَلْاَمْرَا

اَيْتِيَتْ اَلْمَدِيْ قَانِ يِيْتِ حَسِبْ قُصْلِ رِيْنِ
 اَوُقُوشْ نُوْشْ رِيْ يِيْتِيْبْ سُوْرُوْمِ نِي اَنكَا
 اَوَّلْ اَوَّلْ خَلْقِ دَا رِيْ كِيْ كِيْتِ قُوْشْلُوْغِيْ
 تُوْرَاتِ اَيِشْ دَا يُوْقْ رِيْدِ اَنكَا تُوْشْ تَنكَا
 رِيْ سُوْلْ لَر اُوْرُوْنكْ يُوْزْ اَوَّلْ اَوَّلْ يُوْزْ رَا كُوْزْ
 يَا اَنلَرْ قِيْزِلَرْ نَكْرْ بُو اَيْنكَا مَنكَا
 اَيْنِكْرْ بِيْرْلَرْ تَا تِيْر بُو قِيْلِيْمْ
 اَيْنَكْرْ يَا دِي رِيْرْلَرْ شَكْرْ شَهْدْ اَنكَا

فِي مَدِيحِ أَمِيرِ الْأَجَلِ دَاكِي سَبْهٍ سَالَانِ
بِكَ عَلَيْنَا الرَّحْمَتُ وَالْغُفْرَانِ

آيَا نَبِيٍّ تَوَدَّاتِ مَدِيحِ أَوْ تَوَلَّيْتُ قَانِي
مِنْ أَرْتَوْتُ قِلَائِي شَهْمِ غِيَانِي
سَبْهٍ دَكِيحٍ عَمَلٍ بَرَادِيْمِ كِتَابِ
مُتَصَتِّعٍ دَكِيحٍ سَبْهٍ عَمَلٍ
أَوْ قَوَّعَلِي كَيْتِي يَنْدُكِي سَوْنِي قَانِي
مِنْ أَوْ كَا يَلِيكِي أَرْكَا أَوْ كَا أَوْ كَا تَوْر
نَبِيٍّ دَكِيحٍ عَمَلٍ بَرَادِيْمِ كِتَابِ
أَيْتَكِي بَرِّي جَوْدِي بَرِيخِ إِيَّانِي
أَوَّلِ أَوَّلِ عَقْدِ أَوْ قَوْنِ هَوْنِ غَدَةِ أَقْ سَكَانِ
عَمَلٍ دَكِيحٍ عَمَلٍ بَرَادِيْمِ كِتَابِ
بَلِيكِي بَعْدَنِي هَمِّ فَضِيلَتِ كَانِي

مغرد

سیماک تین آدیز داکر توتار ملت اول
 شخاسی مکاریم ییله در مانی
 رعیت قه مشفق سلیم دین حکیم
 ولیکن بوشاد ده اشرا اریلانی
 صلابت ایچده عمر تتر جوان
 شخاوت سیمات توتار عثمانی
 شتکر لیک ده کندو آیار دین وزوق
 داد انصاف توتار حین انو سردانی
 آیتنک خنخی شیندین بولور اوقتاو
 بو یوز نی بوتون حین توتار دشمنی
 آیا شایهم اردم لرین پانه غنی

[illegible]

نَا تۆز لۆك اَرِيَق سِيز اَرِيَره يۇدِيَسَكَه
 عِيَت دِيَم يۈە سە سەجەر سەد سەجەر
 جَاهَد يۈت اَرِي حِيَن اَرِيغ سِيز اِيَرۈر
 قەدەر سەلەسەلەسە قەدەر سەلەسەلەسە
 بِيَلِك لَك كەش كۆر بِيَلۈر اِيَن اۈزۈش
 قەدەر سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە سەلەسە
 بِيَلِيك اِيَتارە اِس بِي اۈكۈش كِيئەن
 نَا تۆز لۆك اِيَن اَرِيَا بِيَلِك سِيز اۈكۈش
 سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد
 اۈكۈش اۈل اِنكا يۈت اۈكۈر اۈل اۈل
 قەدەر سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە
 بِيَلِك لَك كەش كۆر سۈيۈن سۈز لايۈر
 سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد
 كەش سِيز سۈيۈن كۈمۈت كەش لايۈر
 قەدەر سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە
 بِيَلِك سِيز نَا اِيَا اۈر اۈق كادۈن
 سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد سەد
 اۈكۈر اۈز يۈل اۈز يۈل يۈل يۈر
 قەدەر سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە سەلەسەلەسە
 بِيَلِك بِيَلە بِيَلنۈر تۈرۈت كەش اۈكۈ

وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک بیز لک اکر خیر یوق تیدی
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک پوری بند نصیحت آدم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک نی اوکری جشم موم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 لک بیز غم بلیک نوکانش قوادر

وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک بیز لک اکر خیر یوق تیدی
 النوع الثاني في حفظ اللسان سائر الايام

وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک بیز لک اکر خیر یوق تیدی
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک پوری بند نصیحت آدم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک نی اوکری جشم موم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 لک بیز غم بلیک نوکانش قوادر
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک بیز لک اکر خیر یوق تیدی
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک پوری بند نصیحت آدم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 بلیک لک نی اوکری جشم موم
 وچند بمر کما کما بمر کما کما
 لک بیز غم بلیک نوکانش قوادر

وچند بمر کما کما بمر کما کما

[illegible]

پیشانی از تبتی اوند بآشی دشمنی
تسلیم تسلیم تو کو لدی از قبیله
اوتووش پوز لکان ده او کونگان تسلیم

النوع الثالث في قلب الدنيا وتغير احوالها

بُوَ آذُنٌ رِبَاطٌ اَذَلْ تَرْسُوبٌ كَوْبُكُو لَوَلْ
 رِبَاطٌ تَوْشُوكِي تَوْشَارْ كَوْبُ كَوْبُ لَوَلْ
 اَوْنِكْ اَرِيْشْ اُوْزَادِي قَوْبُوْزْ يُوْلْ تَوْبُوْزْ
 اَوْنِكْ قَوْبِيْشْ رِيْشْ نِيْجْ كَوْبُ كَوْبُ لَوَلْ
 بُوْ دُنْيَا يُوْكِي دَرْ يُوْكُوْرْ كَاكْ نِيْجْ
 خِيْشْ تَنَكْ دِيْشْ اُوْتَرُوْزْ يَتْبْ اُوْزُوْزْ كَرْجَا
 نَ لَوَلْ كَالْ غَهْ مَوْنَجَا كَوْنُكُوْلْ بَغْلَانْ
 بُوْ اَمَالْ سِيْلَا اَرْتَا بَارُوْرْ بَارْ سِيْلَجَا
 كَوْنُكُوْلْ دِيْشْ جِيْقَارْغِيْلْ تَوَارْ سَوَقْ لَوْغِيْشْ
 سِيْدِيْ سَمْ سِيْرَلَهْ يَتْبْ تَوْبْ قَايَرِيْ تَوْقُلُوْغِيْ

[illegible]

بِزَيْنَعْدٍ مَشْتَبِهٍ مِنْ تَشْطِطٍ — عَزَّ وَجَلَّ
 قَالُوا بَغْلًا مَاءً رِيًّا
 قَالَ — النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 حُبُّ الدِّينِ أَرْشُ كُلِّ خَطِيئَةٍ

نَعْتَمَ — مَعْلُومٍ يَلْمِزُ صَعْبٍ حَسْبُ مَطْلُوبٍ
 نَقَاتِ — سَوْتُورُ آوُونَ / بَرَادِ يُونِ أَجَادِ
 يَنْزَارُ أَقُولُ قَوَّادِ يَمَالُ يَمَالُ تَرَكُ جَحَارِ
 يَارِئِي يَارِئِي بُولُوتِ يَمَالُ يَمَالُ تَوْشِ تَمَالُ خَلِي
 دَرَنَكِ بِيَزْ بَحَارِ بَحْتِ يَمَالُ تَوْشِ تَمَالُ أَوْجَارِ

النَّوعُ الرَّابِعُ فِي رِثَاةِ السَّخَاوَةِ وَهَذِهِ النُّجْلُ

أَيَا — دَوَيْتِ بِلَيْتِكِ يَكُ يَزِيْزُ أَنْ دَلَيْتِ
 أَفْلَا — يُوْزُ لَيْتُكَ يُوْزُ يَلِيْتُكَ يُوْزُ لَا إِلَهَ

[illegible]

۱۰۰

جەمەتتە بولۇپ ما ارگا تۈزۈم ھەتتا ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْحَرِصُ مَجْرُومٌ

جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل
 جەمەتتە بولۇپ تېمە قەھەتتە بولۇپ ئۇل

مادە ئىش

سَعِدَ بِعَمْرٍو سَعِدَ بِعَمْرٍو سَعِدَ بِعَمْرٍو
 قَرِئْتُ لِقَائِكِ يَنْتَكُ اِيْمِيْنُ كَيْفَ اِيْلُوْر
 جَبَّ بَارُ بِيْرِيْلِيَا اَكْرَبُ اَذَايِي
 اِيْلِي اَقُوْلُ دِيْشَارُ نِي اَوَّلُ اَوْنُ قُوْلُ قِيْلُوْر
 وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَوْ كَانَ بَيْنَ

اَدَمَ وَادْرِيَانُ مِنْ ذَهَبٍ لَقَمْتِي ثَالِثًا

اَيَا حَرْصُ اِيْرِيْ سَعِدَ بِعَمْرٍو سَعِدَ بِعَمْرٍو
 اَيُوْ بَرُ صَمْنَا بُوْ يَنْتَلُوْ كَمَا يَزَالُ
 تَاذُ اَرِيْسَا كُنْتُ اَرِيْسَا يَنْتَلُوْ دُوْزُوْكُ
 قَرِئْتُ لِقَائِكِ اَقِيْلُوْر مُوْ مُوْنِيْ اَذْكُوْ رَاكُ

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى خُذْ مِنْهَا بِذِيئَةٍ مِّنْ عَيْنِكَ فِي الْجَنَّةِ الدُّنْيَا

لَمْ يَكُنْ كَوْرُكُ لَوْكَ أَرَهُ نَبْنَكُ خَوْنِي كَوْرُكُ لَوْكَ أَوَّلُ
 بُو كَوْرُكُ لَوْكَ أَقْلِيْقُ قَا كَوْنُكُلُ أَدَكُ لَيْكُ أَوَّلُ
 بِيَرِ أَرِ دِيْ بِيَرِ أَرِ كَا تَقَاوَتْ تِيْلِمُ
 بِلَكْنِ كَوْرُكُ أَرِ كَا تَوْدِيْ بُوْرُكُ لَوْكَ أَوَّلُ
 النَّوْعُ الْآخِرُ فِي مَكَارِمِ
 الْآخِلَاقِ وَالْخَيْرِصِ عَلَى الْخَلْقِ بِهَا

بُوْتُوْنُ قَبْلُخُ فُحْلِيْ أُوْتَا أَرِ دِيْلِيْ
 كَرْمُ بِيْرُكُ دِيْ بُوْلِيْ أَرِ دِيْلِيْ
 بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ
 بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ بِيْرُكُ

ايسر قلغان ادا کا سين ادا کو قیلا
 کرم پندر تاشی بو ادا کاش سیلا
 اگر پیلنا ادا دین پنکا ادا کو توکل
 او توکل قیل اول ادا پنک تاشا سین سیلا
 یازوغ کوک سینه پنک یازوغس کجور
 عراوت کوکینی قزبت کس کجور
 یلک تاشا توک توک غنبت هند اوق
 عظیم سین سینه پنک اول ادا کاشی ادا کور
 کما قال الله تعالى والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس
 والله يحب المحسنين وکوله صلى الله عليه وسلم من کظم
 غيظا وهو يقدر علی انفاذه ملاء الله قلبه ايمانا وامننا

صِدْقِ سُولِ اللَّهِ وَبَلِّغْ حَبِيبُ اللَّهِ

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ
 يَأَيُّهَا الْمَدَانَةُ تَنَالِ أَوَّلَ كَوْلٍ كَرَمٍ
 حَقِيقَةٍ يَلْقَى فِي يَرْبِ كَسْوَلِ الْوَكَلِ أَوَّلًا
 نُوْا إِنْ شِئْتُمْ لِيَكْ أَرْ كَا أَرْ أَوْزِ قَوْلًا
 كُودَانِ كِلْدِ أَيْ دُؤْمِ أَوَّلُ لَرِ حَقِيقَةٍ
 أَيْشِقِ بِيَرْ خَدَلِ أَيْمِ مِزَاجِ دِنِ سَيَاقِ
 أَلِ لَرِ بِيْ بُوْشَرُوبِ سَكَا بُوْ مِزَاجِ
 لِيْجِيْكَ لَرِ كُوْشَاخِ قِلَؤُرِ بِيْكَ يَقِيْنِ
 أَيْلَا كَلِيَا صَبْرِ إِيْتِ فَرَحِ قَا كُودُوبِ

لَمَحْظَةٍ

مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم
 اَوْتُوْب پوزا لا پوزا لا پوزا لا پوزا لا پوزا لا
 مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم
 پوزا لا پوزا لا پوزا لا پوزا لا پوزا لا
 مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم
 مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم
 مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم
 مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم مَقْعَم

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَلْفَ صَدِيقٍ وَوَاحِدٌ كَثِيرٌ

نَحْمَدُكَ اَتَقِيْتُكَ اَتَقِيْتُكَ اَتَقِيْتُكَ اَتَقِيْتُكَ اَتَقِيْتُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ
 نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ نَحْمَدُكَ

مَقْعَم

مَعْنَى بَعْدُ وَفِيهِمْ لَضَعْفٌ وَفِيهِمْ
 تِيرِيدٌ اَدَكُوْ فَعْلِيْشْ كَوْنَاوُلْ لَرَّ اَلِيْبْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اَيْسِرْ لِيْكَ تَيْنْ اَوْزِيْ نِيْ سِرَانَاوْ سَالِيْثْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اَيْتَارْ بُوَيْسَنَكْ اَلْسْ نِيْ سِيَايِيْثْ يَغْنِيْثْ اَيْتَارْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 كِرَاكْ مُوْ كِرَالْ سِرْ مُوْ كَرْتُوْ سِيْلِيْبْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 نَا اَيْشْ اُوْتَرُوْ كِيْلِيْسَا سِنْكَ كَاثْ اَيْقِيْنْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اُوْلْ اَلْسْ يَنْدَكْ اُوْنِيْثِيْ يُوْنِيْثِيْ سَاَقِيْنْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 سُوْجْ اَرِيْسَا سَا دِيْنْ كَوْنَاوُلْ تُوْثْ اَنْكَا
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اُوْكَوْنُجْ اَرِيْسَا اَنْدِيْشْ اُوْزَا رَاَقْ سَاَقِيْنْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اَذَانْ جِيْرِيْ شَرِيْ كُوْزَاثْ كِيْجَايِيْشْ اُوْلْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اَيْسِرْ اَدَكُوْ اَلْسْ سَا كِيْنُوْثْ بُوْلْمَايِيْشْ اُوْلْ
 مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ مَعْنَى بَعْدُ
 اَيَا اَدَكُوْ اُوْغْخَا نَا اَيْسِرْ لِيْكَ قِيْلِيْبْ

[illegible]

[illegible]

بېنىك رۆزگارنىڭ بۇ كۈنلۈك جا قىلىش
 تىللاڭ جا قىرىل ايخ قارغ قىرغۇ پىز
 يۈرۈكىڭ تىللاڭىڭ اوزۇڭك خوش لوتغىش
 اوبۇت كىتتى اينداڭ بولۇنماس يىدى
 خاللا يىللى قانى كورۇنماس بۇدى
 خاللا كىندۇ قىندا بۇ كۈن قانى يىمە
 قاننى پىيۇر دە خاللا قىب يىدى
 بۇرۇن مال لىق ايدىڭا اوردۇب يۇز لارنى
 تۇرۇ قول قىلۇر لىر آزادى اوز لىرىن
 كىم اۇل مال پىز ارپا اۇل ارنى كورۇب
 يۇز اوردۇب كىچاڭ لىر يۇمۇر كوز لىرىن

كَأَنَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا عِنْدَكَ
يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

بُوَ تَنَسُّلُو بِمَعْنَى عَوَّامَعْنِي بِمَعْنَى
بُوَ كَوْنُ كَنْدُرُ بِشُجُورِ بُوَ تِيرَ مَاكَ بِشُجُورِ
أَحْيَى عَمْرٍ عَمْرٍ عَمْرٍ عَمْرٍ عَمْرٍ
يَا رَيْنُ قُودُوبُ بَارْدُ وَغُورُ
بُوَ أَجُونُ مَزَا بِسِي قَتِيخُ لِيَقُ قَزَا
أَزَا بِسِي أَوَكُونُ دَاكُ مَزَا بِسِي أَرَا
عُغِيكَ قَتِيخُ لِيَقُ قَزَا
أَزَا بِسِي أَوَكُونُ دَاكُ مَزَا بِسِي أَرَا
عُغِيكَ قَتِيخُ لِيَقُ قَزَا
أَزَا بِسِي أَوَكُونُ دَاكُ مَزَا بِسِي أَرَا
عُغِيكَ قَتِيخُ لِيَقُ قَزَا

عَمْرٍ

[illegible]

لَا أَدْرِي قَائِمًا يَصْغَى فِي تَعْرِفِهِ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ

تۆشۈرۈش كۆرۈش ار دى اديپ يىنىك كۆزى
توزا ايتىم بو اۇن تورت باب ايجرم پوزى
يىخار بولسا يول لوك اوزا پىنر
اينىك توش بولغاي بۇ پوز يىنىك ارى

وَمِنْ كُلِّ لَاحِظٍ غَيْرُهُ لِأَجْلِ أَنْ تَعْرِفَ بِعَيْنِي مُبْرِئُكَ الدَّيْرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

اديت لر اويش قاضا لر
 کوه دين پوز ايش اوين پوز ييش
 ر اوغان ريت ايشون نو پاخت انکا
 يارين قوبسا نولون يرانلر باسني

فرغنا الان اميركم صاحب الدار والذئب يرسلان فلوله رخا على الرقة والروصون

فہرست جواد اربن فقہ غفار و صاحب

اديب
 اينك پيري آتي يوكناكر ارور
 صفا ليق جف بير كوناكلر لر يرور
 اناسي آتي محمودي يوناكي
 اديب احمد اغلي يوق اول هج شك
 كيتاي ينل آتي ايرو ر هيبه
 الحقايق عبارت عجب طبع مشهور
 تمامي ايرو ر كا شعري اتيد بيله
 ايتيش اديب ريفقه تي تدر بيله
 اگر بيلسا كا شعره تيلش هر يكس
 بياور اول اديب ينكر نكيم ايتيشي

كُنْ أَتَدْنِي يَلِيكَا يَلُورُ مَعْنِي
 يَلُورُ مَن دِيكَا عَيْبُ أَوْزِي يَلِيكَا يَلِيكَا
 كُوبُ اِيلَ نِي كُوزَارُ مَن أَدِيكَا يَلِيكَا
 يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا
 عَيْبُ قَه قُورُورُ تُوْرُ خَلَاقُ أَرَا
 غَلَاةُ أَعْنِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا
 يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا يَلِيكَا
 كِرَاكُ قِيلُ اِحَابَتُ كِرَاكُ قِيلُ عَنَابُ
 عَمَ بِالْخَيْرِ وَالْعَادَةِ

ملح

ركب الصغر الى الطارده العدة
اراهم به السرايا الورور
كله لسه نهاتوه

مئة الحقايق المغولية في النسخة والصور رسالة
مرفوعة الى ان على نوح من خطوطهم الذي يكتب الاخير به

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَيُّ أَوْكُشْ حَمْدَ أَبُورْ مَنْ سَنَكَا
 سَنِكَ رَحْمَتِكَ دِينِ أَوْمَارْ مَنْ أُونَكَا
 شَامُو أَيُوغَايْ سَزَا بُو تِيلِيمْ
 أَوْبَارْجَه آيَايِنْ يَارِي بِيرْ مَنَكَا
 سَنَتِكَ بَارِ لِيغِينِكَ غَه شَوُعْ لُوقْ بِيرْ
 جَمَانْ جَانُودْ أَوْجُغَانْ يُوْكَودْ كَانْ نَانْغَا
 سَنِكَ بِيرِ لِيغِينِكَ غَه دَلِيلْ أَرْقَاغَنْ
 بُولُودْ بَرْتَاكْ اِيْجَه دَلِيلْ كَرْمِينَكَا
 فِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدْلُ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

يُوقِ اِيْرِدِيْمُ يَرَاتُ تَيْنُكُ يِنَايُوقُ قِيلِيْبُ
اِيَكِيْنُ بَارُ قِيلُودُ سِنْ مُقْبِرُ مِنْ مُوْضَا
اَيَا شَكُ يُولِيْنَكُهْ كَيْلِيْكَ لِيْ اُوْتُونُ
كِيْلُ اُوْتُ دِيْنُ اُوْزُونُكُ يُولُ اُولُوْمِدِيْ اُولُكَا
يِرَايُ اُوْغَايِيْمُ تُونُونُكُ كُونْدُو زُونُكُ
اُوْتُوْبُ بِيْرِيْ بِيْرُشَا يُوْرُودُ اُولُكُ سُونُكَا
تُونَا تُوْدُ تُونُونُكُ يِنِيْ كُونُونُكُ كِيْتَايِيْبُ
كُونُونُكُ كِيْتَايِيْبُ بَاْزِيْرُودُ تَنُشَا
كَأَمَّا اللهُ تَعَالَى خَرَجَ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَخَرَجَ الْمَيِّتُ مِنَ الْحَيِّ
اُولُوكُ نِيْنُ نِيْرِيْكَ هَمْ تِيْرِيْكَ دِيْنُ اُولُوكُ
چِقَارُورُ كُورُورُ سِنْ مَوْنِيْ كِيْبُ اَنُكَا
اَسْرُوْمُخِيْنُ يِيْلُكُ

بُوقَدَدَتْ اِيدي اُولۇغ پىز بىيانت
 اُولۇغ لَر اِي رىزكۇد ماله آسان آنكا
 فِي عَمِّ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ايشيت ايمدي قانچ بيت حبيب فضل دين
 اوقۇش هوش يتي نيب سوز منى اوزىكا
 اول اول خلقته يىكي كىشى قوتلۇغى
 توراش ده يوقىل آنكا توش رىنىكا
 سوله كر اوردونك يوزر يوا اول يوزىكا كوز
 يا ائلر قىزل ايناك بواينكا منكا
 آينك مدح بيرله ناسير بونىليم
 آينك يادى بيرله شكر شهيد آنكا

بُوكون تِكْشُومِيدين دُرُود اولد يارين
 ايلك توت تاچيم غه ايتكسه سونكا
 في مديح الصحابة الاربعة رضوان الله عليهم اجمعين
 يمه توت ايشينكا ايود من سلام
 اولدين اوسان مق چان اولد مكا
 صادق بيرله فارخ اوچونج ذو النورين
 علي قورتي لني اولد آر سيك تونكا
 كيم ايرسا بو توت ايش كا بد اعنقاد
 تونار ايرسا مينك لعن ايورمن آنكا
 ايلي كجور كان ايديم سن كجور
 نجه ما خطايق قول ايرسم سنكا

مَنَّا بُولَسَه فَضْلِيْنُكُ قُوْتُوْلُدِي اُوْذُوْمَ
 اَكْرَ بُولَسَه عَدْلِيْنُكُ قَنِيْعُ لِيْقُ مَنَّا
 فِي مَدْحِ اَمِيْرٍ اَلْجَلْدَادِ اَسْبَهْسَا لَا رِيْبِيْكُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَالْغَفْرَانُ
 اَيَا نِيْلُ قُرْآنَتْ مَدْحِ اُوْتُوْنُ كِيْلُ قَنِيْ
 مَن اَرْتُوْتُ قِيْلَايِيْنُ شَهِيْمُ غَه اَيِي
 شَهِيْمُ مَدْحِ بِيْرَلَه بَزَايِيْنُ كِنَابُ
 اُوْقُوْغُسُ كِنِيْ نِيْنُكُ يُّرُوسُوْنُ جَايِي
 اُوْشَا يِيْلَسُ اَرَا اُوْشُوْنُ اُوْشَا تُوْرُ
 اَيِيْنُكُ قَرِ جُوْدِيْ بَايِيْعُ اِحْسَانِي
 اُوْلُ اُوْلُ عَقْلُ اُوْقُوْشُ هُوْشُ خِرْدَقَا مَكَاْنُ
 يِيْلُكُ مَعْدِيْ مَمُضِيْلَتُ كَايِي

سَمَك دِينِ اَدِيْزُ رَاكْ تُوْتَارُهَنْتْ اُولُ
 عَخَايِ مَكَارِيْمِ يِيْغَا دَرْمَايِ
 رَعِيْتْ قَه شُفُوْ سَلِيْمِ دِيْنِ حَلِيْمِ
 وَلِيْكِنْ بُوْشَارْدَه شِيْرَا اَنَسَلَايِ
 صَلَابَتْ اِيْچِيْنْدَه عُمَرْدَاكْ عَارِفْ
 سَخَاوَتْ سِمَاقْ تُوْتَارْ عُمَايِ
 نَبِيْكَ لِيْكَ دَه كَنْدُو اَيَاْزِيْنِ اُوْزُوْقْ
 دَاْدِ اِنْصَافْ تُوْتَارْ چِيْنِ اِيْنِيْ شِيْرُوْاْنِيْ
 اَيْنِيْكَ بَحْشِيْنْدِيْنِ بُوْلُوْتْ اُوْغْنَاوُوْ
 بُوْ سُوْزِيْنِيْ بُوْ تُوْنِ چِيْنِ تُوْتَارْ دُشْمَنِيْ
 اَيَاْشَاهِيْمِ اَرْدَمْ لَرِيْنِ سَاْنَه غَسْ

سَنَارْمُو آدِرْ قُمْ اوشاق تاشْ ساي
 رِيَاست رِيَاست رِيَاست كَرَم
 رِيَاده اوله عدل ايشيت كوزْ موي
 يَنَاجِدْ مَرْقُوتْ قُوتْ اوغان
 عَطَا قِيلْدِي شَاهِيرْ غَه بُوْجْلَه يني
 لَوْكُوشْ آزْ دِيْ آيْمُسْ يَنْدِيرْ لَرْدِيْ كِيْزْ
 بُولُوتْ هَئِيَه قِيلْسَه اوشاق قَطْمِ يني
 دِيْ نَكِيْزْ دِيْ نَكَرِيْمْ رَاكْ شَاهِيْمْ مِيْنَكْ قَنَا
 قَبُولْ قِيلْسَه نَنَكْ يُوْقْ بُوْآزْ هَئِيَرْ يني
 ۲ مُوْجِبْ نَالِيْفْ هَذَا الْكِتَابِ وَمُقْنَضُهُ

تَاتْ اِسِيَه سَالَارْ بِيْكَ اُوْچُونْ بُوْكِتَابْ

جِقَار دِيمَ اجُون دَه آتِي قَالُودِيْب
 كِتَابِيْمُ اِنِّي كُورُكَانْ ايشِيْتْ كَانْ كِيْتِي
 شَاهِيْمُ نِي دُعَابِيْرْلَه يَادْ قِيلُودِيْب
 كِيْنَتِي كَلِيكْ نِي كِيْتِي لَر اَرَا
 آيْنِيكْ مَوْدِيْ بِيْرْلَه كُونُكُولَدْ تُولُوبْ
 آيْنِيكْ يَادْ بِيْرْلَه اجُونْ قَالُودِيْب
 بَزَادِيْمَ كِنَايِي مَوَاعِظْ مَسَلْ
 بَاتِيغْ نِي اَوْقُوعْ نِي اَسِيغْ اَلْسُودِيْب
 بَلَاكْ اِسْنِيْمُ اِنِّي شَهِيْمُ غَه مَسُوكْ
 هَوَا دَارْ لِيغِيْمُ نِي تُوْكَالْ بِيْلُودِيْب
 اَلْنَعْمُ اَلْاَوَّلِيْ فِيْ مَنَفْعَةِ الْعِلْمِ وَنَضْرَةِ الْجَهْلِ

اِنِّي كِيْتِي
 اِسْنِيْمُ
 اَلْسُودِيْب
 اَلْنَعْمُ

بَلِيكُ نَيْنِ آيُورْمَنْ سُوْزُومُ شَا ^{سَمْعِ اَوْلَا} ^{اَوْلَا}
 بَلِيكُ لَكْ كَا يِكَا دُوسْتِ اُوزُونُكْ نِي ^{اَوْلَا} ^{اَوْلَا}
 بَلِيكُ رِيْزْلَه رِيْلِنُورُ سَعَادَتْ يُوْاي
 بَلِيكُ پِيْل سَعَادَتْ يُوْلِيْنِي بُوْلا
 بَهَا لِيْق دِيْنَارْ اَوْلْ بَلِيكُ لَكْ رِكِيْشِي
 بُوْجَاهِلْ بَلِيكُ سِيْر يَهَا سِيْر يِيْشِي
 بَلِيكُ لَكْ بَلِيكُ سِيْر قِيْجَا ن تَنَكْ بُوْلُورُ
 بَلِيكُ لَكْ رِيْشِي اِيْر جَاهِلْ اِيْر تِيْشِي
 سُونُكَاكْ كَا يِيْلِيكُ تَاكْ اِيْرَانْ كَا بَلِيكُ
 اِيْرَانْ كُوْرِي عَقْلْ اَوْلْ سُونُكَاكْ نِيْئَكْ يِيْلِيكُ
 بَلِيكُ سِيْر يِيْلِيكُ سِيْر سُونُكَاكْ تَاكْ خَالِي

بىلىك سىز سۇنكاك كا سۇنۇلسىز بىلىك
 بىلىك بىلىدى بۇلدى اران بىل كۇلوك
 بىلىك سىز نىرىك لە بىنىك كورگۇلوك
 بىلىك لك اير اولدى اتي اولادي
 بىلىك سىز ايسان ايركان اتي اولوك
 بىلىك لك بىرىنكا بىلىك سىز مىنكىز
 نىنكاك لي نىنكا دي بىلىك نىنكىنكىن
 بقا كۇدىل ايمىدى اوقاسينا يۇ
 نە تەك بار بىلىك تەك اسىغ لىق اوتكىز
 بىلىك سىرلە عالم يوقار يوق لادي
 بىلىك سىرلە ايرني چوكا ردي قوم
 آستى
 آستى

بَلِيكْ لَكْ كِيشِي كُورْ بِيْلُورْ ايشْ اُوزِي
 بِيْلِيْبْ اَيْنَارْ ايشْ نِي اُوْكُونْ مَسْ كِيْنْ
 نَهْ تُوْرُلُوكْ ايشْ اِيْرَسَا بَلِيكْ سِيْزْ اُونْكِي
 اُوْكُونْ اُولْ اَنْكَارْ يُوْقْ اُونْكَ اَنْدَهْ آدِيْنْ
 بَلِيكْ لَكْ كِيْرَاكْ لَكْ سُوْزِيْنْ سُوْزْ لايُوْزْ
 كِيْرَاكْ سِيْزْ سُوْزِيْنِي كُوْمُوْبْ كِيْزْ لايُوْزْ
 بَلِيكْ سِيْزْ نَهْ اِيْكَ اَيُوْرْ اُوْقْ مَادِيْنْ
 اَيْنِيْكَ اُوْزْ نِيْلِي اُوْزْ نِيْچِي يُوْزْ
 بَلِيكْ بَرْلَهْ سِيْلِنُورْ تُوْرَاتْ كَانْ اِيْدِي
 بَلِيكْ سِيْرْ لَكْ اِيْچِي خِيْرْ يُوْقْ دِيْدِي
 بَلِيكْ سِيْلْمَكْ دِيْنْ بِيْرْ آجَا بُوْدُوْنْ

اوز ايل كين بوت اينب ايديم ^{تەلەپ} بۇدېك
 بليك لك سوزي پند نصيحت ادب
 بليك لك يني اوكدي عجم هم عرب
 توار سيزغه بيلكى توكان من توار
 حاب سيزغه بيلكى يار ^{يەنە} بىلىس حباب
 النوع الثاني في حفظ اللسان وسائر ادبها ودرسوها
 اينيت كيل بليك ليك نيگودىب ايوز
 ادب كر باشي نيل كوداز ماک تورود
 تيليك بىك تە ^{مەنلىق} قون غىل نيشينك ^{شون} نىما
 خالى چوق ^{چاقىق} سە بىك نين نيشينك نى سيور
 سىب سورل كان اير سوزي سوز ساعى

اوكوش نيك شفن نيل اي آلر ياغي
 سوز نيك بوشلۇغ ايتكا پيغا توت نلنك
 پينار باش قە يېرگون بونيل بوشلۇغي
 خردليق مو بولور تپلي بوش كيشي
 تليم باش يە ييدي بونيل سوز بوشه
 اوجوك قود مە ايرني نيلين ييل بوتيل
 بشاق تورسە بوپ مَس بوتار اوق باشي
 جراحت السهام لها النيام ولا يلائم ما جرح اللسان
 سفيه ايرتپلي اوز باشي دشمني
 تليدين توگولدي تيلم اير قني
 اوكوش سوز لكان ده اوكون كان نيليه

تِلْپُنْ يِيكْ لَكْشَانْ دَهْ اَوْتُونْ شَانْ قَنِي
 يَكِيمْ كَلَهْ اِيْرُكَا تِلْپُنْ يِيكْ كِيلُورْ
 تُوْتِيلْ دِيْنْ كِيْمْ اَدْ كُوْ كِيْمْ اِيْپِيْزْ اِيُورْ
 اِيْشِيْتْ بُوْتْ ^{اَتَانْ} بُوْسُوْزْ شَا مُوْغْ سَكْ دَهْ نَنَكْ
 تُوْ بُوْبْ ^{دورب} يِيْلْ كَا يُوْكْ تُوْبْ تَضْرَعْ فِيلُودْ
 كُوْدَاْرْ كِيْلْ نِيْلِيْنْ كْ يِي كِيْلْ اَرْ قِيْلْ سُوْنُوْزْ نَاكْ ^{صَقْلَه}
 شُوْدَاْرْ يِلْ كَا بُوْنِيْلْ شُوْدَاْرْ لُوْرْ اُوْزُوْزْ ^{مَعْلَنَه}
 تَسُوْلْ اِيْزِيْ اُوْتْ قَرْ يُوْزِيْنْ اَنْتْ قُوْجِيْ
 نِيْلْ اُوْلْ دِيْ دِيْ يِيغْ نِيْلْ يُوْلْ اُوْتْ دِيْنْ اُوْرُوْ ^{حَلَا مَهْ رُوْلْ}
 اِيْكِيْ تَكْ بَرِيْ كَا يِيْزْ اِيْزْدَهْ ^{خِيْلْ}
 تُوْكَانْدِيْ اُوْلْ اِيْرُكَا مُوْدُوْقْ يُوْلْ

سَرَاوَلْ يَكْشَارْ ايرسه كيراك سيز سورت
 ايجم يلغان ايرسه اوله ايرينك نيلي
 نيلي يلغن ايردين سيراك تور نيزه
 كحود سن مه عمدونك كوني يك اوزا
 اغيز نيل بزاگي كوني سوز دو دود
 كوني سوزلا سوزني نيلنك يني بزا
 كوني سوز عسلدك بويلغن بسل
 بسل ييب اچيت مه اغيز يي عسل
 يه يلغن سوز ايك داك كوني سوز شفا
 بويير سوز اوزاغى اوروليش مشك
 كوني بولا كوني لك قيل آن كوني
 چو

كُونِي دِييُورِيلْسُونُ خَلَايَقُ سِيئَتِ
 كُونِي لَكْ تُونِيْنْ كِيْ قُوْ يُوْبُ اِكْبَرِيْ لِيْكَ
 كَسِيْمُ تُوْنُ تُولُوْبِيْ كُونِيْ لِيْكَ تُوْنِيْ
 قَتِيْعُ كِيْزَلَهْ رَاْزِيْنِيْكَ كِيْشِيْ پِيْلَمَاسُوْنُ
 سُوْرُوْنَكْ دِيْنُ اُوْزُوْنَكْ كَاْ اُوْكُوْجُ كِيْلَمَاسُوْنُ
 قُوْعُ يَاشْ رُوْايِشِيْنِيْكَ بُولُوْبُ آشْكَارَا
 بُوْكُوْرْكَانْ اِيْشِيْتْ كَانْ سَنَكَاْ كُوْلَاْ سُوْنُ
 اِيْشِيْمُ دِيْبُ اِيْشَانِيْبُ سِيْرَايْمَاْ سَقِيْنُ
 يِيْجَهْ مَاْ اِيْشَانْخَلِيْشْ اِيْشْ اِيْرَسَاْ يَقِيْنُ
 سَرَبْ سِيْنَهْ رَاْزِيْنِيْكَ سِيْنِيْكَ تُوْرَمَاْ
 سِيْنَكَاْزْ مُوْايِشِيْنِيْكَ دَهْ مُوْنِيْ كِيْتْ سَقِيْنُ
 اَسْرُوْغِيْ

النوع الثالث في قلب الدنيا وتغير أحوالها

بواذن رباط أول توشوب كوج كولوك
 رباط قه توشوكلي توشار كيج كولوك
 أولك أرقش أوزادي قوبوب يول توتوب
 أونكي قوب ميش أرقش نجه كوج كولوك
 بونيا سونجي ده يوكود ماك نجيه
 خيس نك دين اوشرو ديبا ونوك كوجا
 نجيه مال غه مونجه كونكول بغلاماق
 بوناد كيلسا ارندر بارور باز كجه
 كونكول دين چقار غيل توار سوق لوغين
 كيبير بيله نيب توت قرين توق لوغين

بۇبائىلىق جىغايلىق ايني قىمىنى
 جىغايلىق دىب اىما اذوق يوق لۇغىيە
 ئودىيا نىڭى دىن شىكۈكىت كۇلۇك
 اولد ارتۇقتىلما وبال يۇن كۇلۇك
 تارتق لىق دىب ايدى آتەنى دىسولۇ
 تارتق لىق دە قىلن شىرى ادكۇ لۇك
 بىقايىرۇر بۇ ازون كىدەنى
 كىجار بىل كىجار دىك مزا مىتى
 بىكىت خواجه بولۇد بىدىكى اسكى رۇر
 قاوي ايرىمە قىلۇر قىار قولى
 ئوكۇن مار بارىن يوق ئودىساكى

مِينَك دِيمِشِينَك تَاڭ اِيدين لَر اُونَكِي
 قَمُوغ تُولغَن اَسْلور توكال اَكِي يود
 قَمُوغ آيَه دَان نِينَك خَرَاب اول سُونَكِي
 نِيجه يَرَبَار اِرْدِي سِيغُر مَزَارِي
 آري بارْدِي قَالْدِي قوروغ تَاڭ رِيدين
 نِيجه دَاڤَا اِرْدِي نِيجه فِيلْسُوف
 قَنِي بُوكون اَنَلَار مِينَكِينْدَه بِيدين
 آتُون شول جِيَار بَار آلِين قَاتر جِيَار
 يِر اِيلَكِين توتوب شَهْد بِيدين زَهْرَقَنَار
 عَسَل تَات رُوب اِيلَكِين تَاغ تَاتِي نِيب
 كَلِيڭ قَدَح قَه سُونُوب زَهْرَقَنَار

سۈچۈك تات نېنك ايسه اچقغه آنون
 شېرىن مازىلار
 سېرىن كېلسه داحت گلور رېج اونون
 ايارىج قانقور سوز سورور اومغورچى
 بوازون چكان اول اوموخ قە اورون
موله
 يىلان داك بوازون يىلان اوق لاغو
 يوقامق قە يوشاق ايچى پز اغو
 يىلان يوشاق ايركان ياووز فعلتقار
 سىراق توغور يوشاق ديب ايسان مغو
 بوازون كوراركا كورم لوك ماشى
 وليكن ايچىنه هزار ساخوتى
 باقىب تاش بزاكىن كوروب سن مونكا

كُونُكُو بَعْلَامُ قِيلَ خَطَا لَرَبَا شِي
 قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَبَا لَنِيَادَا سُرُكَلْ خَطِيئَةٍ
 نَقَابْ كُونُ رُونْدَ آثِرُونْ بِيرَارْ كُونْدَ آجَارْ
 بَرَارْ قُولْ قُوْجَارْ دَاكْ رِينَا تَرَكَ فُجَارْ
 يَارِينْ عِي بُولُونْ دَكْ يَا فُونْ دَكْ خَالِي
 دَرَنَكْ سِيْزْ كِيْجَارْ نَحْنُ يَا فُونْ دَكْ أُوْجَارْ
 النَّوْعُ الرَّابِعُ فِي بَرِّ السَّخَاوَةِ وَمَنْعَةِ الْجُنْدِ
 أَيَادُوسْتْ بَلِيكْ لَكْ يِيْزِيْزْ اْتِرْ لَكْ كِيْدْ
 خَالِي سُوْدْ لَسَنَكْ سُوْدْ بَلِيْبْ سُوْرَ لَا كِيْدْ
 أَخِيَارِيْ أُوْكَ كِيْدْ أُوْكَارْ اِيْرَسَه سَه
 مَحْلَغَه قُوْرِيْنْ دَكْ أُوْ قُوْنَكْ كَزْ لَا كِيْدْ

قَسُوغْ نِيلْ آخِي اِيَرْتَا سَيْنْ اَبُو رُ
 آخِي لِقْ قَسُوغْ عَيْبْ كِيرِي نِي يُوِيُوْرُ
 آخِي بُولْ سَنَّا سُوْرُ سُوْكَوْخْ رِكِلَا سُونْ
 سُوْكَوْخْ كِيلْ كُوْ يُولْ نِي آخِي لِقْ نِيْعُوْرُ
 اَكْمِلْ مَزْ كُونْكُولْ نِي آخِي اِيْرُ اِيْكَشَارْ
 تِيْكَدِلْ سَنْ مُرَادَقَهْ آخِي اِيْرُ نِيْكَشَارْ
 تَخِيْلْ لِقْ نِي قَانِي اُوْكَشَارْ نِيلْ قَانِي
 آخِي لِقْ نِي هَمْ خَاصْ قُوْزُوْ خَلْقْ اُوْكَشَارْ
 آخِي اِيْرْ بَلِيْكَ نِي عِيْشَهْ بِيْلْدِي كُوْرُ
 اَنِيْنْ سَاتِي مَالِيْنْ شَا اَلْدِي كُوْرُ
 نِيْرْ بِيْلْدِي اُوْكَلامْ سُوْرُ اُوْلامَايْ بُولُوْبْ
 نِيْمَا نِيْمَا نِيْمَا نِيْمَا نِيْمَا

آژون ده آت آدكو قودب باردي كوز
 خچيل يغدي دزسيم حرام دين اوگوش
 وئال كوت رو باردي اوزيله سوكوش
 اولوش بولدي مالي كيشي لر ارا
 محل آلدې آدين اوگوش دين اولوش
 والنتي عليه السلام من تواضع لله الله ومن تكبر الله
 ايا مال ايدي بي آخي آدكو اير
 يات بزي ايرسه سئكان مه بير
 پيرليكان سوكول كان زيرپ پيرمكا
 حلال پيرور آرسك نجه زكا نير
 طبعت ده يئكي عادت عيب سوزي

أَخِي لَيْقُ ايرۇد بىل نَحْوُ كُونُ كُونُ
 ايليك لَرْدَه قُونْلۇغ بىر يىلى ايلك
 آيىب بىر مەخانىل ايل ايليك قون سوزى
 نَحْلُ لَيْقُ اُونُ لَاب اوتكال مَرَايْك اُول
 بىر يىدىن نَحْلُ ايلكى كىت برك لىك اُول
 بىغىب كُون نَحْلُ قوئى سَن كوزى سون نَحْلُ
 قون اُول مال غە مالى اَنكَار ايلك اُول
 بۇ بۇدۇن تۇلۇسى اخى اير تۇرۇد
 اخى لىق شَرَف جِلَه جَمَال اَرْت تۇرۇد
 سۇول مأك نىلا سَنك كىشى لَر ارا
 اخى بۇل اخى لىق سېنى سىودۇ دۇر

خەيىل ناكس اوڭ سىز توار باس بايى
 يىغار يىماس اچماس تونار بىك آيى
 تاتورمىز ايساينى توز دوستى
 اولور فالور آخر ييور دشمى
 يىنا پىر كراك ليك سوزوم بار سىنگا
 اياپىن من آيى قولاق توت منكا
 سوز اول دىر نكبرى باش دىن سالىب
 تواضع نى برك توت يابوش كىت آنكا
 نكبرى قوغ نىلده ييرلور قىلىق
 قىلىق لردە ادكو قىلىق خوي قىلىق
 اول ايركه الغ سىندى من من دىيى

آيَ نِي خَلِيقُ سِيَوَارَ نِي خَا لِق
 قَمُوعُ قَا زَغَه نِي قَلِي اَزُون مَالِي نِي
 يَوْمَايِ بَارْدِي كُورُونَك حَالِي نِي
 نِي شِي قَالِبُ سِر اِي نِي اِي ر بِي لَه
 اولُ آتَه يَ آيِ بَان سِرُور سَآيِ نِي
 تَكَبُرُ بَاسِي نِي كِي بَ آز سَآيِ نِي
 كِي رِي خَلُوقَه كُوك سُونَك اَز اَوَّلَ بَنِي لِي نِي
 مَوْنِ لِقُ نَشَآيِ نِي تَوَاضِعُ نَفُورُ
 اَكْر مَوْنِ اَر سَنَك تَوَاضِعُ قِي لِي نِي
 تَوَاضِعُ قِي لِقُ نِي كُوت رُور اِي نِي
 تَكَبُرُ تَوَسَّار اِي نِي كِي مَ شُور قُورِي
 نِي اَزَار نِي تَقِي نِي

أَلْعَ سِيْمَه زِنْهَارَ أَلْعَ پِرَبِيَّاتُ
 أَلْعَ لُوغَ مَنِكُ سِيْزُ أَلَيْنَ مَنَكُ دِيْدِي
 قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ وَمَنْ كَبَّرَ حَذَلَهُ اللَّهُ
 تَوَارَ بِسْرَلَه اِيْرَسَه أَلْعَ سِيْنْدُوغُونُكُ
 أَلْعَ لُوغَ تِيَارُو اِيْلِيْكَ سُوْدُوغُونُكُ
 تَوَارَ اَسِيْغَ نِي مِيْشَ بَارُوْدَسَنَ بِلَنِيْكَ
 فَالْوَزُ مُوْنَه كِيْشَنَكُ سَبَاتُ صِنْدُوغُونُكُ
 أَكْرَكِرَ كَبُرَ اِيْدِيْ اَصِيْلُ مَنْ دِيْيه
 يَا بَنَ مَنْ اَنْفُكُ جَوَابُنَ كَسَه
 اَتَا سِيْزَا مَپِرَ اَوِيَا لَوُ بُوْخَلَقُ
 تَفَاوُتْ لَرِي يُوْتُ اُوْتَا اَرْتِي سَبَه
 برادران

النَّاسُ مِنْ جِهَةِ التَّمَثَالِ الْكَفَاءِ أَبُوهُمْ أَدَمُ وَالْأُمُّ حَوَّاءُ
 يَمِيزُهُ بِخَيْرِ الْغَيْلِ أَوْذَاتُ مَهْ أَمَلُ
 أَمَلُ إِسْرَاسِنْدَهْ ^{دَڤَرِی} بُوَسُوعُ ^{بَهَارِی} لِي أَجَلُ
 أَمَلُ دِيمِشِيمِ دُوسْتِ أَوْزُونِ سَمَانِ
 أَوْزُونِ سَمَهْ سَاقِيخْ ^{سَمَار} أَوَكُوشْ قِيلْ عَدَلْ
 أَيُورْسَنَ كَبِيمِ قُونْ شَرَابْ أَشْ كِرَالْ
 تَسْمِيلِيهِ مَسَالِ لَمُوكُوشْ قُطْ قَوَا بَاشْ كِرَالْ
 أَكْرَبِغْدِينِكْ إِيْرَسَا عُمُرْلُوكْ قَوَارْ
 بُوْرُونْ بَاشْ قَهْ بُوْرِكْ نِي كِيَارْ بَاشْ كِرَالْ
 حَرِيصْ لِيَقْ مَا إِيْرَكَا يَا فُذْ خَصْلَتْ أُولْ
 حَرِيصْ لِيَقْ سُوْنِكِي غَمْ ^{بِيْنَهَا} أَوَكُوشْ حَرْنِ أُولْ

بَوَّايْ لِقْ جِيَّايْ لِقْ اِيْدِي قَسْمِي
 حَرِيصْ لِقْ تَلْ اِيْرْكَ قُوْرُوْغْ حَصْلْ اَوْلْ
 ﷺ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْحَرِيصُ مَجْرُومٌ،
 حَرِيصْ قُوِيْ مَسْ اَجُوْنْ نَتْلِيْ يَزِيْدِيْب
 حَرِيصْ لِقْ قَاْرِيْ مَسْ اِيْدِيْ قَاْرِيْبْ
 حَرِيصْ لِقْ يَزِيْدِيْ قُوِيْ اَزْ حَرِيصْ اِيْرْ قَاْنْ
 اَوُوبْ يَتْسَا تُوْ پَرَاَقْ اِيْچِيْنْكَ كِيْبْ
 حَرِيصْ اَزْ مَزْ اَوْسَنْ مَزْ بُوْلُوْرْ
 حَرِيصْ لِقْ اِيْمِيْ نِيْنْكَ اِيْمِيْنْ كِيْمْ بِيْلُوْرْ
 حَرِيصْ بَارْ بِيْرِيْكَ اَكْرْ اَدْحِيْ
 اِيْمِيْ پُوْلْ دِيْنَارْ نِيْ اَوْلْ اُوْنْ پُوْلْ قِيْلُوْرْ

وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَسَبٍ لَنَفَعَتَا النَّاسَ
أَيَا حِرْصَ إِيْدِي حَرِيصِلَيْكَ خَالِكَ
أَبُو بَيْرٍ مَنَحَا بُو شُكُوكَا كِيرَالِكَ
تَارُ إِرْسَا كِينِكَ إِرْسَا بَتِيلْدِي رُونُوكِ
حَرِيصُ لِقُ قِيلُودُمُو مُوْنِي أَذْكَرُكَ
كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى خُزْنُ قَسَمَاتِنَهُمْ مَعِيشَتُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
كُوْكِي كُوْرُكَ لُوْكُ إِرْنِيْنِكَ خُوْيِي كُوْرُكَ لُوْكُ أُوْ
بُوْرُكَ لُوْكُ قِيلِيْقُ قَا كُوْنُوكُ إِرْكُ لِيْكَ أُوْ
بِرْ إِرْدِيْنِ بَرَايْرُكَ نَفَا وَفْ بَلِيمِ
وَلِيْكُنْ كُوْرَا دَا نَا نُوْرِي بُوْرُكَ لُوْكُ أُوْ
النَّوعُ الْآخِرُ فِي مَكَائِدِ الْأَخْلَاقِ وَالْخُرُصِ عَلَى الْخَلْقِ

بۇتۇن قىلغۇچىلارنىڭ ئۈستىگە
 كىرگۈزۈپ بېرىشكە ئىرادىسىمۇ
 بېشىمىزنى يىغاجىڭنىڭ كىرگۈزۈپ
 بېشىمىزنى يىغاجىڭنىڭ كىيىمىگە
 سۇلمان غەمىنى بۆلۈپ بېرىش
 سىڭا سىندۇغۇنىڭنى سۇلمان غەمى
 قالاللىق ئۆزىگە ئالامۇ نىعمەت ئۆزىگە
 جەققىلداڭنىڭ غەمىنى بۆلۈپ
 آرى مەزجىگە يۇساقان بىرلەشكەن
 يىراغلىق ئاشىنىڭنىڭ كىيىمىگە
 يىراغ بولسۇن ئۆزىگە يىراغ

كُوجْ اَمْشَاكْ تَشْكُوزْ مَا كِيشِي كَا خَلِي
 اَكْرَتِيكْسَا اِيْمَشَاكْ كِيشِي دِيْنِ جِيْمُورْ
 اَسِيْزْ قِيْلَغَنْ اِيْرْكَ سَنْ اَرْكُوْ فِيلَه
 كَرَمْ نِيْنَكْ بَاتِيْ بُو اِيْرُوْرْ كِيْنْ بِيْلَه
 اَكْرَكْلَا اِيْرْدِيْن سُنْكَ اَذْكُوْ لُوْكْ
 اُوْكُشْ قِيْلْ اُوْلْ اِيْر نِيْنَكْ شَانْ نِيْلَه
 يَزُوْغْ لُوْقْ كِيشِي نِيْنَكْ يَزُوْغِيْنْ كِيْمُورْ
 عَدَاوَتْ كُوْكِيْنِيْ قَا زِيْبْ كَسْ كُوْچُورْ
 يَلِيْنَكْ لَنْسَه قُوْتْ شُوْبْ عَصَبِيْنْ اُوْتِيْ
 حَلِيْمْ لِيْقْ سُوْرِيْن سَاَجْ اُوْلْ اُوْتْ نِيْ اُوْچُوْرْ
 كَمَا فَالَ اللهُ تَعَالٰى وَالْكَاطِمِيْنَ الْعِظْ وَالْعَافِيْنَ

عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَكَقَوْلِهِ صَلَّى
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْكُمْ غِيظًا وَهُوَ يَقْدِرُ
 عَلَى انْفِاذِهِ مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ إِيمَانًا صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ
 كَرَّمَ بَيْرَ بَنَاتِكَ أَنْكَارُ حِلْمٍ بَنِيَادِ أُولَ
 يَأْمِدَانِ دَكَ أُولَ كَوْدِ كَرَّمَ آلَ كَوْدِ أُولَ
 يَيْتَقِي لِي يَارِي بَيْرِ كَوْدِ لِي أُولَ لَا
 بُوَائِنْدِينَ لَكَ أَيْرْ شَا إِزَادِ أُولَ قَوْلَا
 كُودِ أَزْ كُودِ أَيْ دُوسْتِ أَلْغِ لَرَحَقِينَ
 أَسْبَغِ سِيْزَ جَدَلَهُمْ مَنِيْجِ دِينَ سَقَمِينَ
 أَلْغِ لَرِي بُوْشِ رُوبِ سَنَّا بَوْمَرَا حِ
 كِيْجِيْكَ لَرِي أُوْسْتَاخِ قِيلُورِ بِلِ يَقِينَ

بَلَا كِلَسَا صُبْرَايْتُ فَرَحَّ قَا كُو تُوْب
 كُو يُوْب تُوْر فَرَحَّ قَه بَلَا رَجَّ يُو تُوْب
 كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى وَاللهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ
 فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا وَكَقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 اِنْظَارُ الْفَرَجِ بِالصَّبْرِ عِبَادُ اللهِ
 اَوْجَارُ مَحْنَتُ اُوْنِي يَكْجَارُ نَوْنِي
 قَا كُوْر صَبْرُ اِيْدِي سِي تَوَا پِيْنُ تُو تُوْب
 اَلْعُ لُوْق قَه نِي كَسَنَكْ نِي كِيْلَمَا اُوْزُوْنَكْ
 قَا پِي بُوْلَسَا اَطْلَسْ اُوْنُوْنَمَا بُوْزُوْنَكْ
 اَلْعُ بُوْلَدُوْغُوْنَكْ جَه تُوْزُوْنُ رَاكْ بُوْلُوْبُ
 اَلْعُ قَر كِيْجِيْكَ كَا سِيْلُقْ نُوْ سُوْزُوْنَكْ
 بِيْرَن رَسْم

النَّوعُ الْآخَرُ فِي آيَاتٍ مُتَفَرِّقَةٍ تَشْمَلُ عَلَى سَعَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ
 اَوْقُوبْ سُوْزْ لَا سُوْزْ نِي اوب سُوْزْ لَا
 سُوْزْ وَنْكَ كِيْزْ لَا كِيْزْ بَاشِيْكَ كِيْزْ لَا
 مِيْكَ اِيْرْ دُوْشُوْنْكَ اِيْرْ سَا اُوْكُوْشْ كُوْشْ
 بِيْرْ اِيْرْ دُوْشَمَنْ اِيْرْ سَا اِيْ اَزْ لَا
 وَذَلِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْفَصِيحُ قَلِيلٌ
 وَعَعْدُوْهُ وَاحِدٌ كَثِيْرٌ ؛

يَنْجَهْ تَانِيْكَ اَرْدِيْنْ يِيْرْ اَرْ سَوْ كِيْلُوْرْ
 يَنْجَهْ يَرْ هُوْدُوْهْ يِيْرْ اَرْ عِيْبْ بُوْلُوْدْ
 بُوْ يِيْرْ عِيْبْ دِيْنْ اُوْزُوْ بَاشِيْنْ كِيْشْ كُوْجِيْ
 اَزُوْنْ دَهْ نِيْرِيْدْ شُوْ كِيْشِيْ سِيْزْ فَالُوْرْ

نِيرِيلْ آدْگُو فِيعِلِينْ كُوْتَكُوْلْ لَرَّالِيْبْ
 آسِيْلْكَ دِيْنْ اُوْزِيْ سِيْرَانْكَ كُوْآلِيْبْ
 اِيْشَارْ بُوْلْسَنْكَ اِيْشْ نِيْ سَنِيْبْ سَقْنِيْبْ اِيْشْ
 كِيْرْكَ مُوْ كِيْرْكَ سِيْزْ مُوْ كِيْرْ تُوْ بِيْلِيْبْ
 نَهْ اِيْشْ اُوْتْ دُوْ كِيْلْ سَنْكَ كِيْثْ يَقِيْنْ
 اُوْلْ اِيْشْ نِيْنْكَ اُوْنِيْكِيْ سُوْنْكِيْ نِيْ سَقِيْنْ
 سُوْنْجْ اِيْرْ سَا كِيْ يِيْنْ كُوْتَكُوْلْ تُوْتْ آنْكَ
 اُوْكُوْنْجْ اِيْرْ سَا آنْ دِيْنْ اُوْزَا رَاقْ سَقِيْنْ
 اِيْرَانْ خِيْرِيْ شَرِيْ شُوْزَافْ كِيْجَسْ اُوْلْ
 آسِيْزْ آدْگُو اِيْشْ كَا يِنُوْتْ بُوْلْآزْ اُوْلْ
 آيَا آدْگُو اُوْمَغَنْ آسِيْزْ لْكَ قِيْلِيْبْ

نِيكَان تَارِي غَن رَايِر اوزوم پچمز اول
 اِذَا فَنَزْنَا اَمْرًا فَاجِدْ عِدَاؤُنَا مِنْ بَرَزِ الشُّوْكِ لَا يَحْصِيهِ
 ايشي اذكو بولسا از اذكو بولور
 اير ايش اذكو سينده اوكوش خير كيلور
 ايزنكا يوزميا ايز صحتي
 سيني تزكين ايز قيلم لوق قيلور
 كَمَا فَالَ الْبَيْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَرَّتَيْنِ مَعَ طَالِمٍ فَقَدَا جُزْءُ
 حَجَّاز بولدي دوست لوق حقيقت قاني
 مينك اير دوست ده بري بولونز كوني
 اوكوش رالك كيشي نينك ايحي غدد ايرور
 كوني دوستونك ايرسا تاشي يلد موني

بُوکُون بُوأَجُون دَه کِيشِي لِيکْ عَزِيْزُ
 قَانِي قَنَدَه بَرْدِي کِيشِي لِيکْ اَسِيْزُ
 وَفَاکُو لِي سُوغْلُوْب قُوْرُوْب يُوْلُ لَرِي
 جَفَا قُوْلَدِي تَاشَدِي دِيْتِكِيْزِيْن اَدِيْزُ
 قَنِي عَهْد اَمَانَت قَنِي اَدَشُو لُوْلُ
 کُرِي کَلْدُو کُجَه خِيْر کِيْت کُو لُوْلُ
 وَذَلِکْ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَدَا الْاِسْلَامُ غَرِيْبًا وَسِعُوْدُهُ
 عَمَل قُوْيَدِي عَالِم زَاهِيْد زُهْد وَدَع
 عَارِف رَقْص جِيْقَارُوْر اُوْرُوْر خُوْش شَمَاع
 بَدَع دِيْن سِيْغِيْقُوْلِي کِيشِي قَالِمَادِي
 اَيْن کُوْنَدَه آرْتَه قُوْرُوْر بُوْبِدَع

كيم اولۇ بۇرچى ايرسا كيتى يىك اولۇ
 كيراك ايرسا يىك لىك يۇرى بۇرچى بۇلۇ
 كيم اولۇ يۇل لوق ايرسا آينىك يۇلى يوق
 كيم اولۇ يۇل سوز ايرسا آتكا كىنك رويۇلۇ
 اياك آرتاغ ايش يىك سۇنچىن سالىن
 سىنك رۇزگار يىك بۇكۇنگۇلۇ جە قىلىن
 نىلالا جە نىرىل رايخ قۇدغۇسىز
 يۇرى كىل نىلالا كىل اوزۇنك خۇش لۇغىن
 بۇدۇن مال لىغ ايرسا اودۇب يۇزلىن
 تۇزۇ قۇل قىلۇر لۇ آزاد اوز لىن
 كيم اولۇ مال سىز ايرسا اولۇ ايرى كۇرۇ

يُؤْثَرُ وَرُبَّ حِمَارٍ لَمْ يَوْمُوبْ كُوزْ لَرِيْن
أَيَا مَالِ غَه سُوْقِ اِيْزِ يَقِيْنِ يِلْ بُوْمَاكْ
نُوكُونْ قَدِغُو سَا قِيْنِجْ يَارِيْنِ يُوْكْ وَبَاكْ
حَرَامْ اِيْزِ سَا مَالِيْنِ كْ عَذَابْ اُولْ سُوْنِجِي
حِسَابْ اُولْ اَكْرْ بُوْلَسَا مَالِيْنِ كْ حَلَاكْ
قَالَ اَللّٰهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَلَالُهَا حِسَابُهَا عَذَابُ
نَلُوْكْ مَالِ غَه مُوْنِجَه سُوْقِ اُولْ بُو اُوْزُوْكْ
كُونُكُوْلْ دَه غِيْنِ كْ اُولْ نِيْلِيْنِ كْ دَه سُوْزُوْلْ
بَارُوْرَسَنْ بُوْمَالِيْنِ كْ اَجُوْنْ دَه قَالُوْر
اُوْ يَانِيْبْ سِيْرُوْرْدْ لَرِ سِيْرِيْنِ كُفْ بُوْزُوْكْ
سِيْنِ كْ مَالِيْنِ كْ اُولْ مَالِ اِيْشِيْنْ قُوْرْدُوْغُوْكْ
تَقِيْرُوْنْ مَدَدَه قَلِيْنْ

سَنَّا حَسْرَتِ اَوْلَدِ بَكْ تُوْتُوْبْ تُوْرْدُوْغُونُكْ
كَلَفَالَلَّهْ تَعَالَى مَا عِنْدَكُم يَفِدْ وَمَا عِنْدَاللهِ بَاقْ
بُوْكُونُ كَنْدُو سُوْچُوْكْ بُوْئِيْرْمَاكْ سَنَّا
آچُوْ بُولغا يَارِيْن قُوْيُوْبْ بَار دُوْغُونُكْ
بُوْآزُون مَنَدِي قَنِيْغُ لِيْقْ سَكْ
آزَايِي اُوْكُوْش رَاكْ مَنَدِي آزَه
عَلَقِيْهَ رَايْسَا يِيْلَهَ اِيْ يِي
آيِي زَهْرِي تَاتْ قُوْ عَسَلْدِيْن اُوْزَا
هُنْزَلِيْقْ قَه آزُون وَفَايِيْر رَاقْ اُولُ
هُنْزِيْزَغَه مُنْدِيْن جَفَا آزَرَقْ اُولُ
هُنْزِيْرلَه دَوْلَتِ يِيْري كِيْل مَانْجِي

بُولۇنغۇز قىزدە اول قىزراق اول
 مە يىدى ئاتۇن غە بۇ صاحبىمىز
 تىگىزگە بۇ ئانى اولاشۇ قىزار
 خىس لىرى كوتىرۇب نەيسى نى چىلىپ
 غە قوشىز آتۇن قىرىپ مۇ مۇناز
 آيا حۇمىن آتۇن تىبا اولك كوچى
 يىرىپ مۇنى بىراز يىنا اولك كوچى
 اوغان حۇمىر يىلە كەلۇر كەلگەن ايش
 آينىك آمىرى يىلە نىكەز نىك كوچى
 آتۇن غە بۇسۇكۇش ملامت نلۇك
 قىزار يۇرۇت كان يىرات قن ملىك

قَضَائِرْ لَه سَجْلُورْ ^{اير} اَدَاقْ قَانِيكَانْ
 قَضَائِرْ لَه اِلْبَنُورْ تُونَاقْ قَه اِبْلِيكْ
 قَوغْ نِيكْ دَاجِي ^{ايشور} تَتَكْ قَضَا دِيْنْ ايرُورْ
 اَوْقُورْ سِيْزْ ايرَآني سَبْ دِيْنْ كُورُورْ
 قَضَائِرْ لَه اُوچْ غَانْ خَالِي قُورْ لِي
 قَارِي غَه قُونَارْ هَم قَفْسْ قَه كِيُورْ
 قَنَّا كِلْسَا يُوْكَ رُوْكَ يُوْكَورْ مَرَاوُورْ
 قَضَائِرْ لَه اِيلْمَا سَر قَنِيغْ يَا قُورُورْ
 سَتَا رِيغْ اَنكَا شِيخْ سِيْرِيكْ لِي اُوغَانْ
 جَنَعْ قِيْلَا اِي سِيخْ اِي دِيْنِي تَقُورْ
 اِي اَلْمَنْدِيْتَمَامْ اَلْكَلَامْ

يَتِي دِيمِ كِنَايِي مَوَاعِظُ مَسَلْ
 اَوْقِيَا تَاغِيْرُ نِيْلُ يَمِيْشُ دَكْ عَسَلْ
 كِيْمُ اِيْرَسَا بُو سُوْنَرُكَا ^{اَدِيْنُ لُكُوفِيْنُ}
 نِيْنَكَا رِيْنَكَا دِي دُرُوسْتُ قَرَبَلْ
 اَدِيْ اَحْمَدَانِيْمُ اَدِيْ بِيْنْدُسُوْمُ سُوْزُوْمُ سُوْنَدُ فَاَلُوْرِيْ بُوْدُوْزُوْمُ
 كِيْلَدُ كُوْنُجَارِيْ اَزْ بَارْدُوْزُوْمُ تُوْكَ تُوْرُ عُمُرِيْ بُوْيازُوْمُ كُوْزُوْمُ
 اَيْنِ اَوْشُ جِيْقَارُ دِيْمُ بُو نُوْرُكُ جَهْ كِنَاَبْ ^{اَرِيْ كُوْنُ}
 كِيْرُكُ قِيْلُ دِيْبُ اِيْ دُرُوسْتُ كِيْرُكُ فِيلْ عِنَابْ
 يَحِيْ دِيْمُ بُو تَتَكْسُوْقُ تُوْرُفَهْ سُوْزُكِرِيْنُ
 خَالِيْ بَرَسَا اُوْزُوْمُ رَانِيْمُ قَالْسُوْدُ يِيْبُ ^{چِيْنُ اُوْزُوْمُ}
 اَيْنِ اُوْزُ اِيْرُوْدُ بُو كِنَاَبْ يِيْرُ سُوْزُوْكُ

ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك
 ئۇلۇلۇب كىنۇر دۇر كىچىش نىم يۇزۇك

تۇرۇپ بولۇپ دۇرۇپ بولۇپ

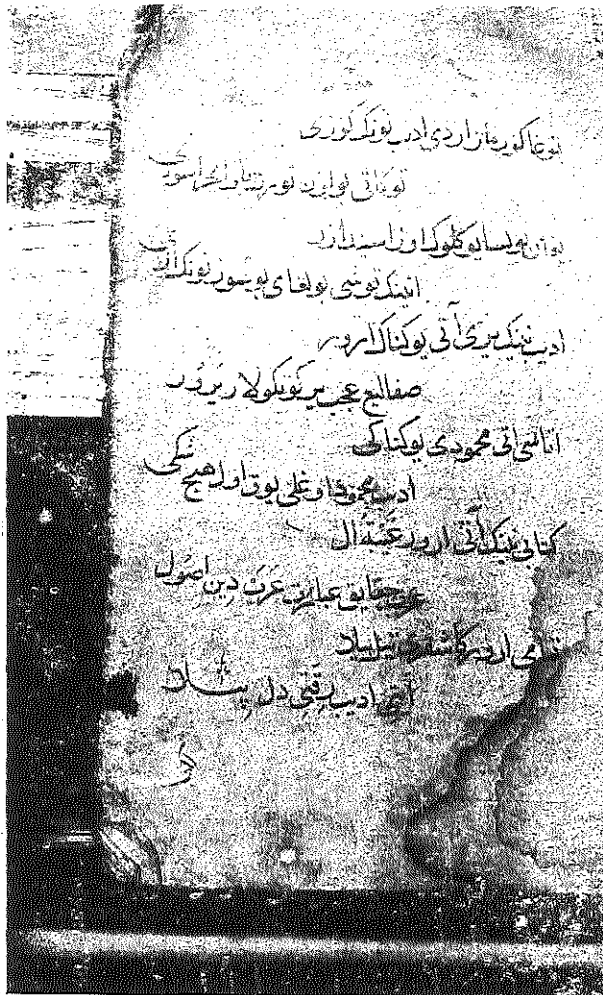
يەنە بولۇپ يۇلۇپ يۇلۇپ

أَنِيكَ تَوْش بُولغاي بُولغايك آزي
 مَن كَلَام غَيْر لَاجَل تَعْرِيفِي مِير سَيْف الدِّين
 آدِيب لَر آدِيبِي فَاضِل لَر بَاشِي
 كُومَر دِين سُوَر آيْمِش آدِين سُوَر يَشِي
 اَوْغَان رَحْمَت اِيْتَسُون بُولسَاغْت أَنكَ
 يَآدِين قُويسَا بُولسُون يَارَان لَر بَاشِي
 مَن مَقَالَت مِير كِير صَاحِبِ الزَّاي وَالنَّذِيرِ آسَلَان
 خُواجه نَرْغَان عَلِيهِ الرَّحْمَةُ وَالرِّضْوَانُ فِي تَعْرِيفِ خُواجه آدِيبِ
 آدِيبِ سِينَك يِيرِي آتِي يُوْكَ نَاك اِيْرُود
 صَفَا لِيُوْ عَجَب يِير كُوتَكُول لَر يَا رُود
 أَنَا سِي آتِي مَحْمُودِي يُوْكَ نَاكِي

آدیڤ اَحْمَد اُغلی یوق اولدیج شکی
 کناپی نینک آتی ایرود هیت اول
 حقایق عبارت عرب دین اوش اول
 تمایج ایرود کاشعری نیل بیله
 آتمیش آدیڤ رفنی نیل بیله
 اکدر یلسا کاشعری نیلین هر کیت
 ییلور اول آدیڤ نینک نیکیم آتمیش
 کیشنی نیل نی بیلسا ییلور معنی یین
 ییلور من دیساعیب اوزی ییلسن
 کوب ایلپه کورار پیز آدیڤ سوزک
 بیله ییلسان دین اولار اوزی یی

عَيْبُ قَه قُيُوبُ تُوْرُ خَلَايِقُ آرَا
 غَلَطُ مَعْنَى سِيْنَى اِيْمِيْشُ يَكَا
 تَمْنِيْذُ الْحَفَاقِ
 بَعُوْرُ لِّلْمَلِكِ الْخَالِفِ

سَبَبُ اِيْرُدِي بُوَايْشُ بِنِي دُوْكَ كِنَابُ
 كِيْرُكُ قِيْدُ اِجَابَتُ كِيْرُكُ قِيْدُ عِتَابُ
 يَلِيْبُ تُوْتَا هَرَكِيْمُ اَدِيْبُ نِيْنِكُ سُوْنِيْنُ
 خَلَايِقُ آرَا اُوْلَا كُزِيْنُ لَرُ اُوْرِيْنُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ يَسِّرْ
 الْحَسْبُ لِلَّهِ وَإِلَى الْكَرَمِ وَمَوْلَى النِّعَمِ وَقَالِقِ الْأَذْهَانَ
 لَا ظَهَرَ بِالْحِكْمِ وَمُطْلَقِ الْأَسْرَارِ أَنْوَاعِ الْكَلَامِ وَصَلَوَاتُكَ عَلَى
 الْمُبْعُوثِ رَاحَةً عَلَى الْأُمَمِ وَكَأْسُفًا لِلظَّالِمِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ رَسُولِهِ
 أَفْضَلِ الْعَرَبِ وَالْحَكِيمِ وَجَدَّ مِنْ أَلْشَّدِّ وَأَعْلَمِ وَعَلَى آلِهِ الطَّيِّبِينَ
 الطَّاهِرِينَ وَشَرَفِ وَكَرَّمَ هَذَا كِتَابُ جَمْعَتْ مِنْهُ مِنْ فَنُونِ
 الْأَلْفَاظِ وَالْمَعَانِي وَالْأَجَادِ مِنْ أَلْسِنَةِ حَمَلِي اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَمِنْ كَلَامِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالصَّحَابَةِ عَلَيْهِمُ
 السَّلَامُ وَمَا وَرَدَ عَنِ الصَّالِحِينَ وَالْمُسَافِرِينَ وَالْحُكَمَاءِ وَسَيَرِ الْأَخْلَافِ
 وَالْمُسْكَلِينَ وَمَكَانِ أَجْلَافِ الْمَلَائِكَةِ وَالْمُبْتَغِينَ وَجَعَلَتْهُ
 أَبْوَابَ وَفُصُولًا وَالْحَقِّقَتْ مِنْهُ مِنَ الْمَرَاقِلِ وَأَقْطَاعِ الشُّعْرِ
 وَالنُّوَادِرِ مِنَ الْحَبِّ أَلْفَ بِلْسَانِ الْفَنَانِ وَالزُّرْكِ وَدَكَّتْ
 نَبْدًا مِنْ مَكَانِ أَطْلُقِ السَّلَاطِينَ مِنَ التَّرْكِ وَسَيَّرَ مِنْهُمْ
 نَفَاةً لِلَّهِ لَأَمَامِهِ لِحَاظَةِ الْأَمِيرِ الْمُعَظَّمِ شَمْسِ الْإِحْيَى وَالذَّنِّ
 مِنْ السَّعِيدِ شَقَبَ الذَّنِّ أَيْدِي الْجَوَابِقِ بَلَّغَهُ اللَّهُ نِيَّةَ الْكَاتِبِ

فصل

في حَقِّ الأَيْفُورِ الآنْ تُقال

مغولي وحرره في ١٦ حواميه على السج

فَا قَا وَا مَنَا فَا مَنَا كَا مَنَا مَنَا مَنَا

W

فاعدى بركه ٥٠٠

يا ايها الشاطلا ساما قاي نوپكاي

و من بعد از آنکه در میان کوه و دریا و در میان کوه و دریا

اوپن اوج تورد پش الطی یدى ساگین دو قوز اون

مجلس تفتیشی است محکوم و محکومین

سینکری اوتوز قیرق الیک الطیش یتیش ساکن اون

بالتصديق من غير حلف

دوقون اون نوژ مېښک بومان پان ساقش

حسن علی ٹوکانی

چو بخت چو گو چو گو معز چو معز
 بیلک بیلدی بولدی آژن بالکولوک
 چو بخت چو بخت طعنه مر چو مر
 بیلک بیلدی بیلدی لا اولوک لوزکولوک
 چو بخت چو بخت چو بخت چو بخت
 بیلک بیلک آژ اولسا آدی اولاس اول
 چو بخت چو بخت چو بخت چو بخت
 بیلک بیلدی بیلدی آژن آدی اولوک
 نه هو بخت طعنه مر چو مر
 ناگو بار آجون دا اولوم دین قاتیق
 معمر نو بخت چو بخت چو بخت
 اولوم بی ساغینسا کایان مینک دادیق
 نه بخت چو بخت چو بخت چو بخت
 کازیک چا کلور بو اولوم نینک قوری

محمّد صنف نو مصاحف رب منقر ہو حدود
اوزونک بی اولوم کا آتوق لاب یورک

ایا بیلک حلت اینین اید لاکیل

اوزونک نی کوزاد سوزیلیب سوز لاکیل

قیلیچینیک اریق توت اوزونک نی کوزاد

کراک شیر قلیغ نی قویوب کین لاکیل

بکات کورکی حکمت قلیغنی هنر

هنر لیک سخن اول بجا ایق کمر

بیلک اوش خرد کیمدا بولسا آنی

زمانا اوکر حق پیلار خان سون

نچاسنسا التون بهاسی هم اول

ایسان قایدیا شور شا بیسی اوثر

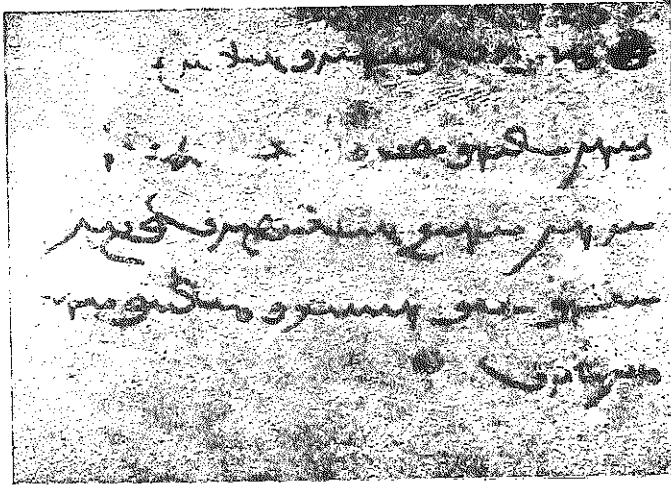
نجه ۵

خذ بز ضن حج یه عشتق

کف افحط صله له دوسع

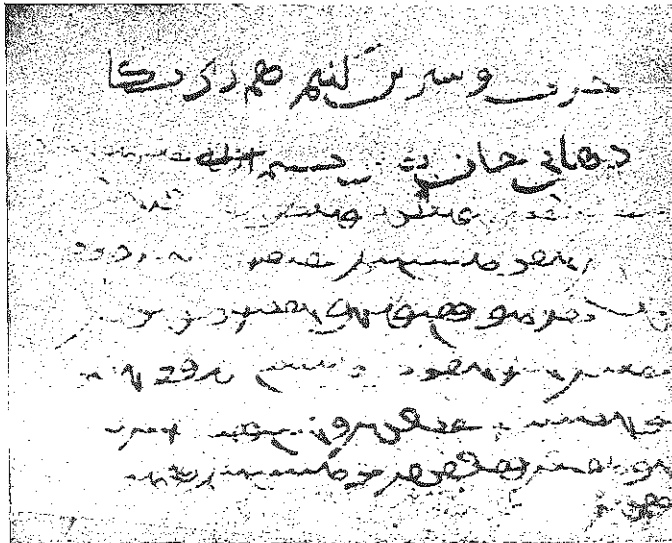
طریق معرفه هذه الترجمة انه اذا اراد ان يكتب مثلا

خ يكتب ذ واذا اراد ان يكتب د يكتب ح وعلى هذا القياس

F (ön)

437 — 440

F (arka)